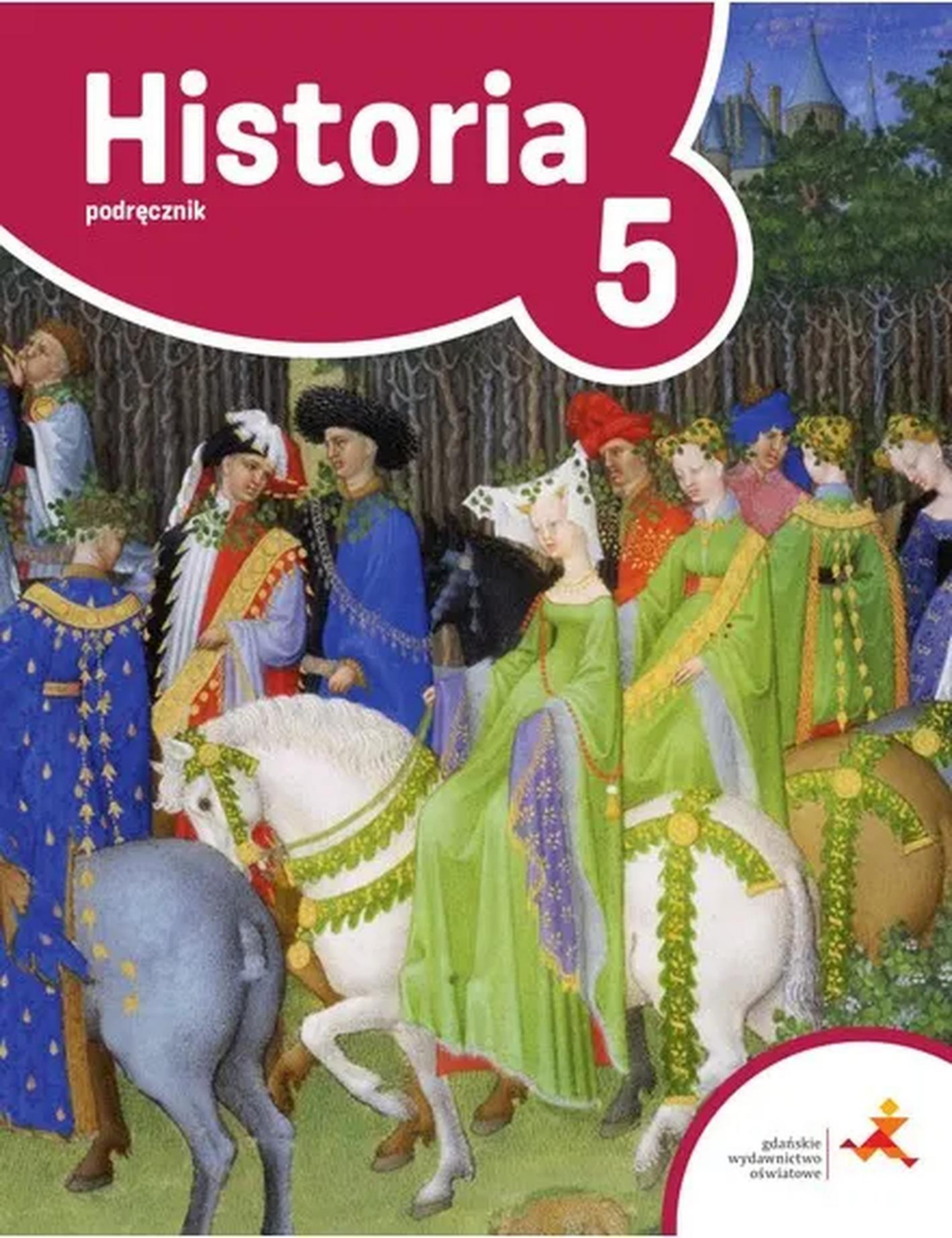

Historia

podręcznik

5

gdańskie
wydawnictwo
oświatowe

Tomasz Małkowski

Historia 5

podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej

gdańskie
wydawnictwo
oświatowe

Redaktor prowadzący: Aleksandra Grygo

Konsultacja merytoryczna: Robert Tocha, Maciej Wycinek

Dobór materiału ilustracyjnego: Aleksandra Grygo, Maciej Krawczyński, Maciej Wycinek

Redakcja językowa: Aleksandra Grygo, Renata Korewo

Opracowanie merytoryczne map: Robert Tocha, Maciej Wycinek

Opracowanie graficzne map: Marcin Sobiech (EXGEO Professional Map)

Projekt graficzny książki: Maciej Krawczyński

Makiety stron i skład: Maciej Krawczyński, Ewa Nowaczyk

Redakcja techniczna: Aleksandra Grygo

Na okładce: *Maj*. Miniatura z *Bardzo bogatych godzinek księcia de Berry* (XV w.) / Domena publiczna.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii na poziomie klasy piątej szkoły podstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: mgr. Wojciecha Bańkowskiego, dr. Henryka Suchojada, mgr Teresy Kosyry-Cieślak.

Etap edukacyjny: II.

Typ szkoły: szkoła podstawowa.

Rok dopuszczenia: 2018.

Numer dopuszczenia: 829/2/2018.

Podręcznik jest dostosowany do podstawy programowej z 14.02.2017 r. i zgodny z programem *Podróże w czasie*.

ISBN 978-83-8118-191-4

© Copyright by Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe

Wydawca: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 80-309 Gdańsk, al. Grunwaldzka 413

Gdańsk 2024. Wydanie szóste

Druk i oprawa: Quad/Graphics, Wyszaków

Niniejsza publikacja podlega ochronie przewidzianej w przepisach Ustawy z dnia 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Każdy przypadek kopiowania lub zwielokrotniania fragmentu lub całości publikacji stanowi niedozwolone naruszenie praw twórcy lub wydawcy, o ile nie odbywa się zgodnie z przepisami wyżej wymienionej ustawy.

Odpowiedzi pisemnych nie wolno zamieszczać w podręczniku.

[ ] treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Spis treści

1. Czas w historii	6

I. Początki cywilizacji

2. Od myśliwych do rolników	11
3. Cywilizacje Sumerów, [doliny Indusu i Chin] ..	17
4. Starożytny Egipt	22
5. Wierzenia starożytnych Egipcjan	28
6. Starożytny Izrael	34

II. Starożytna Grecja

7. Demokracja ateńska	39
8. Mitologia grecka	44
[9. Na olimpijskim stadionie	48]
10. Co zawdzięczamy starożytnym Grekom?	54

III. Antyczny Rzym

11. Od republiki do cesarstwa	60
12. Społeczeństwo antycznego Rzymu	65
13. Osiągnięcia starożytnych Rzymian	70
14. Narodziny chrześcijaństwa	76

IV. Czasy średniowiecza

15. Cesarstwo bizantyjskie	82
16. Początki islamu	89
17. Państwo Karola Wielkiego	94
18. Nowe państwa w Europie	99
19. Walka cesarza z papieżem	104
[20. Wyprawy krzyżowe	108]

V. Społeczeństwo średniowiecznej Europy

21. Feudalna Europa	114
22. Na rycerskim zamku	119
23. Średniowieczni mieszczaństwo i chłopci	124
24. Duchowieństwo i kultura średniowiecza	131

VI. Polska pierwszych Piastów

25. Początki Polski	137
26. Polska Bolesława Chrobrego	142
27. W najdawniejszej Polsce	148
28. Upadek i odbudowa państwa	154
29. Polska Bolesława Krzywoustego	159

VII. Polska rozbita na dzielnice i zjednoczona

30. Rozbicie dzielnicowe Polski	166
31. Polska w XIII wieku	171
32. Dążenie do jedności państwa	176
33. Zjednoczona Polska	181
34. Polska Kazimierza Wielkiego	186

VIII. Polska i Litwa

35. Unia Polski z Litwą	194
36. Wielka wojna z zakonem krzyżackim	199
37. Synowie Jagiełły	206
38. Od rycerstwa do szlachty	211
39. Polska i Litwa w XV wieku	218

Dzień dobry, Piątoklasistko i Piątoklasisto!

Mam nadzieję, że dobrze wypoczęliście podczas wakacji.
I że stęskniliście się już za szkołą...

Akurat! To za mną się
stęsknili!

A ja to pies?
Żyć beze mnie
nie mogą!

Histek, Napoleon, cisza! Jak zwykle przeszkadzają.
Hm... O czym to ja mówiłem? Aha, że skończyły się wakacje, a z nimi wakacyjne wyjazdy i wędrowki. Nie szkodzi, zapraszam Was do nowej podróży – w czasie i przestrzeni.

Przeniesiemy się do starożytności, żeby zobaczyć, jak żyli dawni mieszkańcy Egiptu, Grecji, Rzymu i innych krajów. Potem wybierzemy się w czasy średniowiecza. Kiedy to było? Wyjaśnię na następnych stronach.

To co, gotowi do podróży? W takim razie...

Oj, byłbym zapomniał. Oczywiście poprowadzą nas niezastąpieni Histek i Napoleon.

I od razu książka robi
się ciekawsza.

A już myślałem,
że nie będzie
o nas ani słowa.

Zaraz wejdą mi na głowę... Lepiej wyruszmy w naszą podróż. Szczęśliwej drogi!

Autor

Ruiny starożytnego greckiego teatru w Taorminie na Sycylii (Włochy).

Czas w historii

W swojej prywatnej historii liczę lata od moich urodzin. Wszystko, co było wcześniej, wydarzyło się przed narodzeniem Histka.

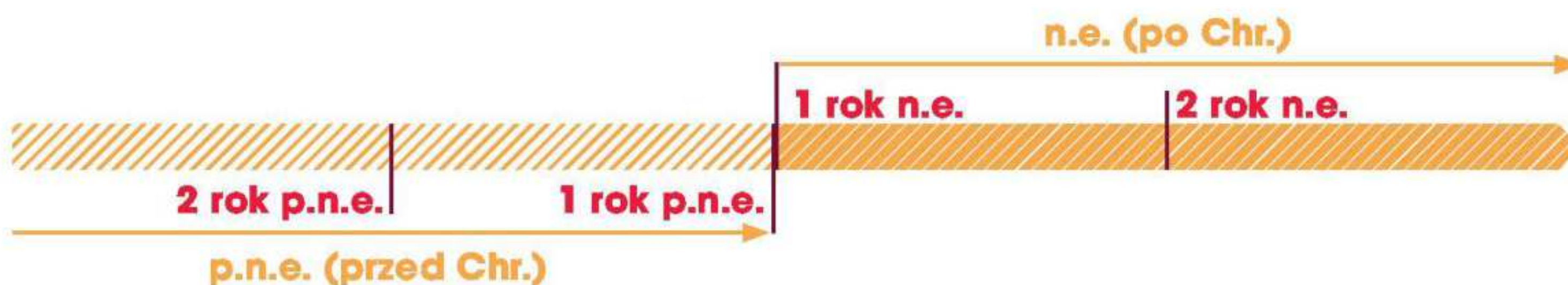
Moim zdaniem przed narodzeniem Napoleona brzmi dużo lepiej.

Kilka słów o chronologii

Chronologia to nauka, która zajmuje się: 1) mierzeniem czasu w przeszłości, 2) ustalaniem, co się wydarzyło najpierw, a co potem.

Lata liczymy od narodzenia Jezusa Chrystusa, czyli od 1 roku **naszej ery** – w skrócie **n.e.** Czasem mówi się też o 1 roku po Chrystusie – w skrócie po Chr. Następny był 2 r. n.e. itd. Słowo „rok” często skracamy – np. 64 r.

Jeśli coś się wydarzyło przed 1 rokiem naszej ery, mówimy, że było to **przed naszą erą** – w skrócie **p.n.e.** (albo przed Chrystusem – w skrócie przed Chr.). Spójrz na oś czasu: po 2 roku p.n.e. był 1 rok p.n.e., po nim 1 rok n.e. itd. Roku 0 nie było w ogóle.

Wraz z upływem czasu pojawiały się coraz to nowe sposoby podróżowania – a także wyobrażenia o podróżach w przyszłości. Oto kilka przykładów.

Pełne sto lat nazywamy **wiek** lub **stuleciem**. Pierwszy wiek n.e. zaczął się w 1 roku n.e., a skończył w 100 roku n.e., drugi wiek n.e. trwał od 101 roku n.e. do 200 roku n.e. Wieki przed naszą erą liczymy od końca tak samo jak lata: drugi wiek p.n.e. to lata 200–101 p.n.e., pierwszy wiek p.n.e. – lata 100–1 p.n.e.

Przejażdżka rydwanem, czyli dwukołowym wozem, na rzymskiej mozaice z III w. n.e.

Europejskie okręty na Oceanie Indyjskim. Rycina z XV w. Rycina to odbitka rysunku, zdjęcia, drzeworytu itp.

Start pierwszego w dziejach balonu na ogrzewane powietrze. Rycina z XVIII w.

Wiek zapisujemy zwykle cyframi rzymskimi, a słowo „wiek” często skracamy, np. V w.

Wiek obliczamy tak:

776 rok p.n.e. → **7** + 1 = **8** → **VIII** wiek p.n.e.

1370 rok n.e. → **13** + 1 = **14** → **XIV** wiek n.e.

Ta reguła nie dotyczy lat, które mają na końcu dwa lub trzy zera. Nie dodajemy wówczas jedynki. Np. 1500 rok należał do XV wieku, a 2000 rok – do XX wieku.

Określając czas, mówimy też o połowach wieków. Np. pierwsza połowa II stulecia naszej ery to lata 101–150, a druga połowa to lata 151–200. Przed naszą erą połowy wieków liczymy odwrotnie: pierwsze jest to, co było wcześniej. Dlatego pierwsza połowa II wieku p.n.e. to lata 200–151, a druga połowa – lata 150–101.

1 → I	11 → XI
2 → II	12 → XII
3 → III	13 → XIII
4 → IV	14 → XIV
5 → V	15 → XV
6 → VI	16 → XVI
7 → VII	17 → XVII
8 → VIII	18 → XVIII
9 → IX	19 → XIX
10 → X	20 → XX

Każde pełne tysiąc lat to **tysiąclecie**. Od 1 stycznia 2001 r. trwa trzecie tysiąclecie. Kiedy dobiegnie końca? Policz samodzielnie.

1. Co oznaczają skróty: r., w., n.e., p.n.e.?
2. Który rok był wcześniej: 87 p.n.e. czy 78 n.e.?
3. Który to wiek: 1800 r. p.n.e., 399 r. p.n.e., 64 r. n.e., 1001 r. n.e.?

Humorystyczne (tzn. wesołe) wyobrażenie podróży przyszłości. Ry-sunek z 1829 r.

Pociąg Pendolino na stacji Warsza-wa Zachodnia. Zdjęcie z 2015 r.

Prehistoryczne malowidło na ścianie jaskini w Lascaux (czytaj: lasko) we Francji. Przed wynalezieniem pisma ludzie malowali, żeby pokazać to, co było dla nich ważne.

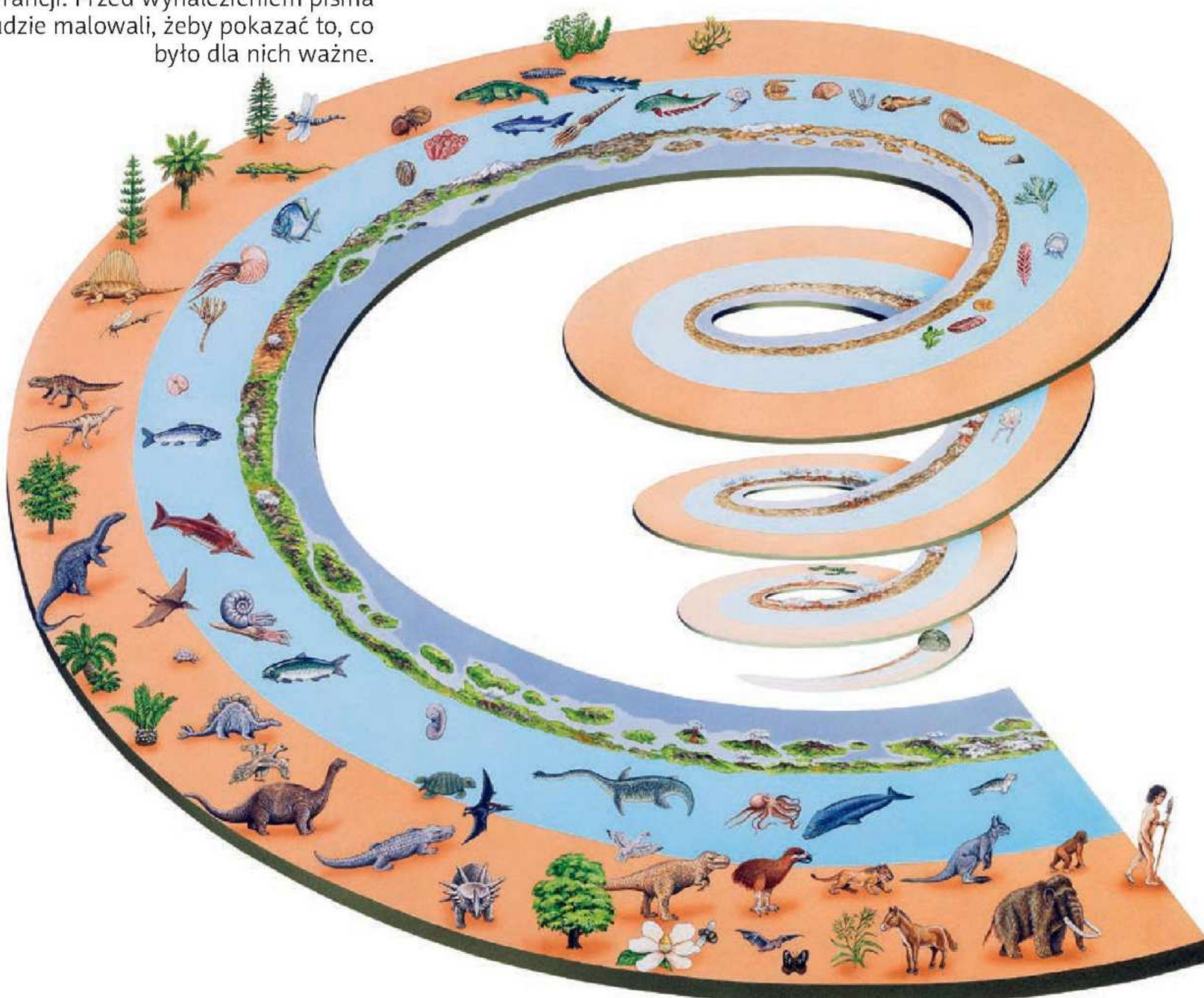
Prehistoria i historia

Naukowcy podzielili dzieje ludzkości na dwa wielkie okresy: prehistorię i historię.

Historia to dzieje ludzkości od wynalezienia pisma, czyli od ok. 3500 r. p.n.e.

Wszystko, co wydarzyło się w dziejach ludzkości przed wynalezieniem pisma, należy do **prehistorii**.

4. Czym się różni historia od prehistorii?

Dzieje Ziemi można ukazać jako spiralę. Nasza planeta liczy sobie 4 miliardy 600 milionów lat (początek spirali niknie gdzieś daleko). Pierwsze rośliny lądowe pojawiły się ok. 450 milionów lat temu, a ludzie rozumni – ok. 200 tysięcy lat temu. Gdyby dzieje Ziemi przedstawić jako 24 godziny, nasz gatunek istniałby 2 sekundy.

Epoki historyczne i prehistoryczne

Epoka to długi okres w historii lub prehistorii. Każda epoka ma początek i koniec oraz różni się od innych epok.

W prehistorii wyróżniamy dwie epoki:

- 1) **starszą epokę kamienną,**
- 2) **młodszą epokę kamienną.**

Nazwy obu epok pochodzą od kamiennych narzędzi, którymi posługiwali się ludzie.

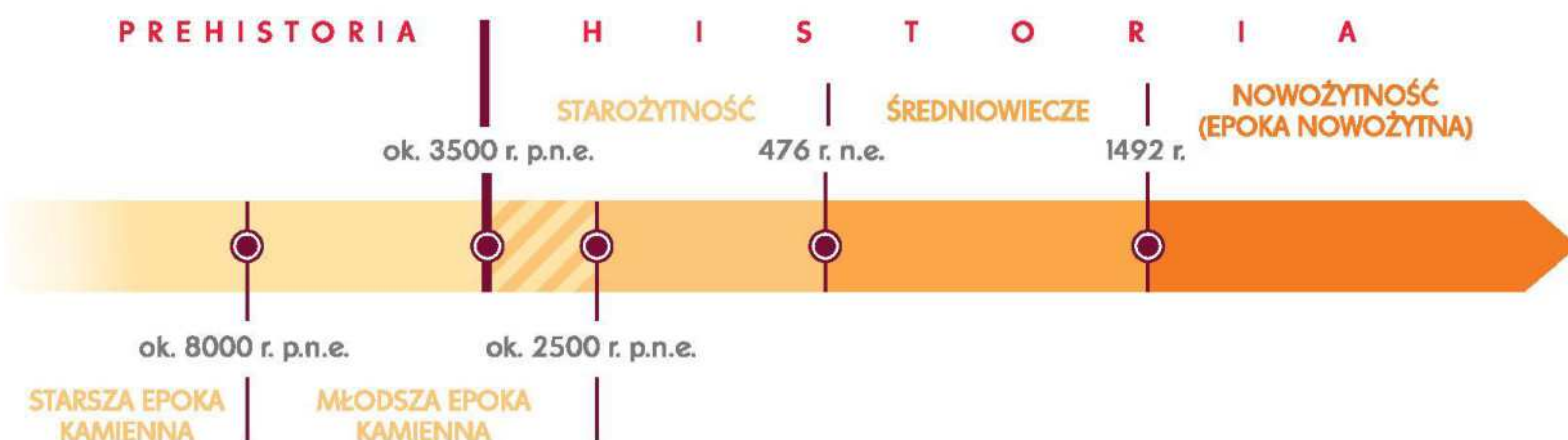
Pierwszą epoką historyczną była **starożytność**. Zaczęła się razem z historią, czyli ok. 3500 r. p.n.e., kiedy ludzie wynaleźli pismo. Historycy przyjmują, że skończyła się w 476 r. n.e.

Po starożytności nastąpiło **średniowiecze**. Trwało od 476 do 1492 r. Przy jego datach nie trzeba pisać n.e., gdyż wiadomo: jeśli średniowiecze zaczęło się w naszej erze, to nie mogło się skończyć przed naszą erą.

W 1492 r. średniowiecze dobiegło końca. Rozpoczęła się **nowożytność**, czyli **epoka nowożytna**, która trwa do dziś.

Ta gliniana tabliczka pochodzi z III tysiąclecia p.n.e. Są na niej wyryte znaki pisma Sumerów – najstarszego znanego nam pisma świata. O Sumerach przeczytasz na s. 18.

Podział na epoki jest umowny. Historycy musieli przyjąć jakieś daty graniczne, więc przyjęli. Jednak możesz się natknąć na inne daty epok niż tu podane. Dlaczego? Ponieważ za koniec jednej epoki i początek następnej uważa się jakieś przełomowe wydarzenie, np. odkrycie Ameryki w 1492 r. Tyle że zdaniem niektórych historyków odkrycie Ameryki miało mniejsze znaczenie niż wynalazek druku w połowie XV w. Według nich właśnie wtedy zaczęła się epoka nowożytna.

Gdyby nie odkrrrycie Amerrryki, w ogóle byś o mnie nie wiedział.

No... Odkrycie ciebie to też początek nowej epoki.

5. Czym jest epoka?

6. Wymień epoki prehistoryczne i historyczne.

7. Co to znaczy, że podział na epoki jest umowny?

Początki cywilizacji

2. Od myśliwych do rolników
3. Cywilizacje Sumerów, [doliny Indusu i Chin]
4. Starożytny Egipt
5. Wierzenia starożytnych Egipcjan
6. Starożytny Izrael

Faraon Tutanchamon
(z prawej) i jego żona.
Egipska płaskorzeźba
z XIV w. p.n.e.

2 Od myśliwych do rolników

Ludzie starszej epoki kamiennej

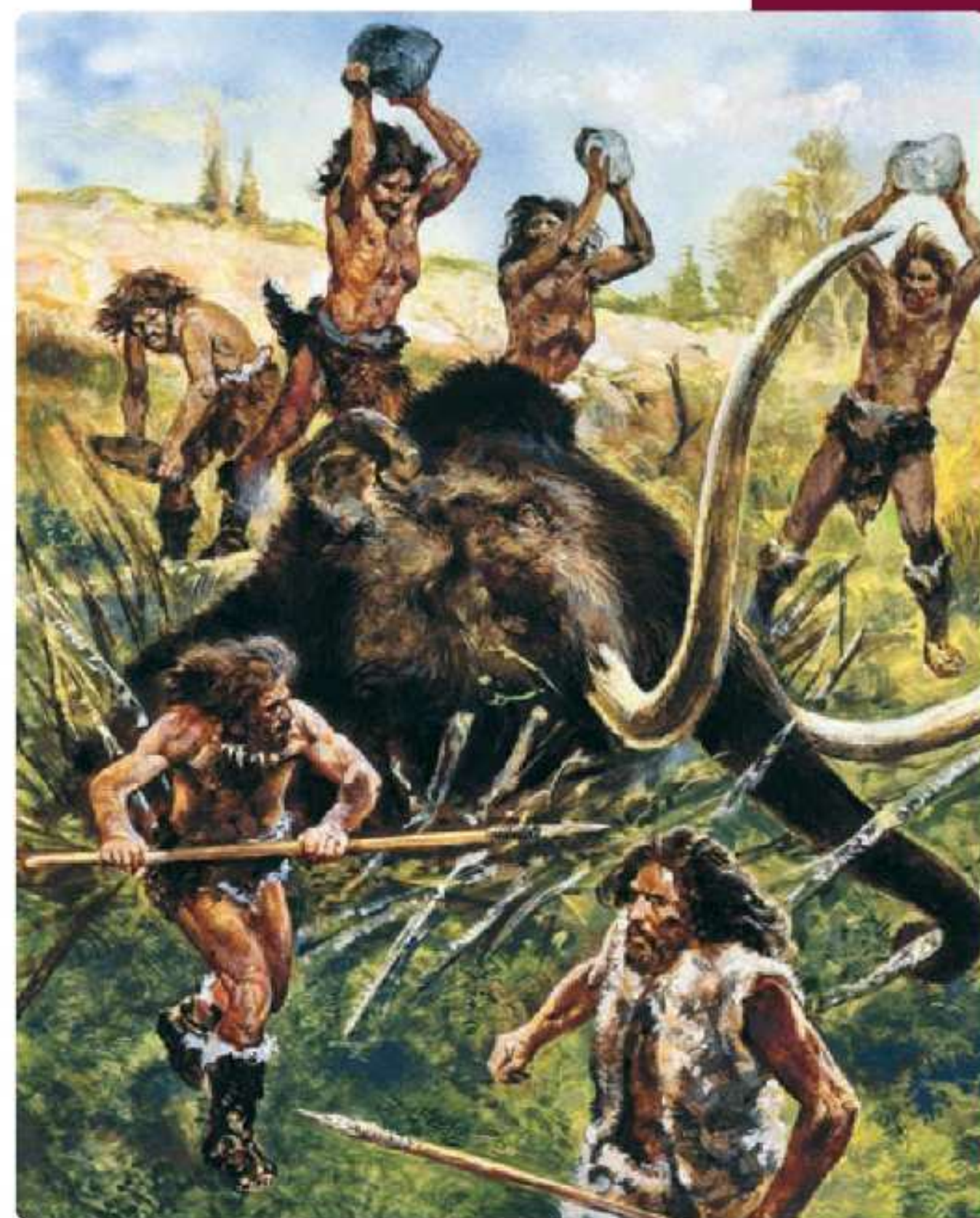
Człowiek rozumny, czyli taki jak my, pojawił się na Ziemi ok. 200 tysięcy lat temu. Właśnie tyle lat mają najstarsze odnalezione kości ludzi rozumnych.

Ok. 40 tysięcy lat temu ludzie przywędrowali do Europy. Na Ziemi trwał wtedy okres ochłodzenia. Średnia temperatura lipca na południu naszego kontynentu wynosiła +5 stopni Celsjusza! Północną część Europy pokrywał **lądolód***, którego grubość dochodziła do 3 kilometrów. Na południu ciągnęła się tundra, tzn. obszar porośnięty jedynie trawami, krzewami i pojedynczymi drzewami. Podobnie wyglądał **Bliski Wschód**, czyli południowo-zachodnia Azja i północno-wschodnia Afryka.

Ówczesni ludzie używali prostych narzędzi z kamienia, dlatego nazywamy ich ludźmi **starszej epoki kamiennej** – albo **paleolitu**. Nie nauczyli się uprawiać ziemi, gdyż przez większą część roku była zmarznięta. Nie mogli budować drewnianych domów, ponieważ brakowało im budulca (lasy przecież nie rosły). Dlatego zajmowali się myślistwem i zbieractwem i prowadzili **koczowniczy tryb życia**, tzn. nie budowali trwałych domów, lecz wędrowali w poszukiwaniu żywności. Mieszkali w jaskiniach albo namiotach z kości mamuta okrytych zwierzęcymi skórami.

- Przypomnij, co nazywamy prehistorią.

★ **lądolód** – ogromna i bardzo gruba pokrywa lodowa

Myśliwi paleolitu schwytali mamuta w dół pułapkę. Rysunek z XX w.

1. Czym się różnił klimat Europy sprzed 40 tysięcy lat od dzisiejszego klimatu?
2. Dlaczego ludzie starszej epoki kamiennej prowadzili koczowniczy tryb życia?

Jak żyli ludzie starszej epoki kamiennej?

Jaskinia była naturalnym schronieniem przed zimnem, wiatrem i dzikimi zwierzętami. Ludzie mieszkali w niej, dopóki nie wybili okolicznej zwierzyny. Gdy w oczy zaglądał im głód, ruszali dalej w poszukiwaniu pożywienia.

1 W gromadzie każdy miał swoje zadania. Te kobiety zajmują się przygotowaniem posiłku.

2 Ogień służył do ogrzewania jaskini i pieczenia mięsa, a nocą odstraszał dzikie zwierzęta.

3 Zapora z kamieni utrudniała dostęp dzikim zwierzętom.

4 Ludzie nosili skórzane stroje z rękawami, a nawet kapturami. Do szycia służyła im igła z kości. Przez ucho przewlekali nić ze zwierzęcych ścięgien lub jelit.

5 W głębi jaskini ludzie grzebali swoich zmarłych. Do grobu wkładali im broń, ozdoby i inne przedmioty osobistego użytku.

- Wyjaśnij, do jakich celów ludzie wykorzystywali jaskinię.
- Wymień korzyści, które dawał ludziom ogień.

Połów ryb za pomocą harpuna, tj. oszczepu z zadziornami na ostrzu i liną do przyciągnięcia zdobyczy.
Rysunek z XXI w.

Krzemienny pięściak ze starszej epoki kamiennej, znaleziony w Anglii. Pięściaki służyły ludziom do rąbania, cięcia i kopania; były też używane jako broń.

✱ **karczować** – usuwać drzewa z korzeniami

Co jedli ludzie paleolitu?

Ludzie starszej epoki kamiennej żyli w **gromadach**. Taka gromada liczyła 20–30 osób. Mniejsza nie dałaby rady upolować dużego zwierzęcia, np. mamuta; w większej nie starczyłoby jedzenia dla wszystkich.

Myśliwi polowali przede wszystkim na mamuty, niedźwiedzie, byki, konie i renifery. Łowili też ryby, a kobiety i dzieci zbierały owoce, nasiona, jadalne korzenie oraz jaja ptaków.

Do wyrobu broni i narzędzi ludzie wykorzystywali **krzemień**. Jest to twarda skała, którą można łupać na kawałki o bardzo ostrych krawędziach. Myśliwi paleolitu wytwarzali toporki i oszczepy z krzemiennymi ostrzami.

Kilkanaście tysięcy lat temu ludzie wynaleźli łuk, który ułatwił polowanie na szybkie zwierzęta, takie jak renifery. Ich mięso można było upiec nad ogniskiem. Żeby rozpać ogień, ludzie uderzali krzemieniem w kamień o nazwie piryt. Z pirytu sypały się iskry, które podpalały np. wiązkę suchej trawy.

3. Jakiej broni używali myśliwi paleolitu?
4. Co jedli ludzie starszej epoki kamiennej?
5. W jaki sposób ówczesni ludzie rozpalali ogień?

Rewolucja neolityczna

Ok. 20 tysięcy lat temu klimat zaczął się ocieplać. Łą-dolód cofnął się powoli na północ. Zaczęły padać obfite deszcze. Na Bliskim Wschodzie, a potem w Europie wyrosły gęste lasy, wysokie trawy i dzikie zboża.

Ok. 10 tysięcy lat temu nastał okres ciepły (w którym żyjemy do dziś). Właśnie wtedy mieszkańcy Bliskiego Wschodu jako pierwsi ludzie w dziejach zaczęli uprawiać ziemię. Zajęli się też hodowlą zwierząt, by mieć pod dostatkiem mięsa, mleka, wełny i skór.

Uprawa ziemi i hodowla zwierząt to **rolnictwo**. Dawni myśliwi stali się pierwszymi rolnikami. Ulepszyli kamienne narzędzia, gdyż potrzebowali ich do karczowania* lasów i pracy w polu.

Wszystkie te zmiany zapoczątkowały nową epokę, która nastąpiła po paleolicie: **młodsza epokę kamienną** – albo

neolit. Rozpoczęła się ona ok. 8000 r. p.n.e. na Bliskim Wschodzie, gdzie trwała do ok. 2500 r. p.n.e. W innych częściach świata neolit zaczął się i skończył znacznie później.

Przejście ludzi od myślistwa i zbieractwa do rolnictwa nazywamy **rewolucją neolityczną**.

6. Gdzie i dlaczego ok. 10 tysięcy lat temu zmieniły się warunki życia ludzi?

7. Wyjaśnij, skąd pochodzi nazwa: młodsza epoka kamienna.

8. Co nazywamy rewolucją neolityczną?

Neolityczna wieś. Z prawej kobieta tka na krośnię: przeplata poziomą nić przez pionowe nici obciążone ciężarkami (żeby były napięte). Druga kobieta miele ziarno: rozciera je kamieniem na mąkę, z której upiecze chleb lub placki. Mężczyzna na drabinie naprawia dach wiązkami słomy. Rysunek z XX w.

Co zmieniła rewolucja neolityczna?

Skutki rewolucji neolitycznej odczuwamy do dziś. Oto najważniejsze:

1. Ludzie zaczęli prowadzić **osiadły tryb życia**. Nie wędrowali już z miejsca na miejsce, bo musieli doglądać pól. Budowali trwałe domy – z drewna albo z gliny zmieszanej z trzcina.

2. Udoskonalili kamienne narzędzia. Nauczyli się je wygładzać, przewiercać i osadzać na trzonkach. Zaczęli też wytwarzać narzędzia rolnicze.

3. Udomowili kozy, owce, bydło oraz świnie. Zwierzęta hodowlane oprócz mięsa i skór zapewniały mleko oraz wełnę.

4. Rolnictwo pozwalało wyżywić więcej ludzi niż myślistwo i zbieractwo, dlatego na Bliskim Wschodzie przybywało ludzi. Budowali oni coraz ludniejsze wsie i osady.

Tak przewiercano kamienne ostrze siekiery, żeby osadzić je na trzonku. „Wiertarką” był kij; pomocnik sypał do otworu piasek, który zwiększał tarcie. Rysunek z XXI w.

✱ **rzemiosło** – wykonywanie przedmiotów użytkowych za pomocą prostych narzędzi

5. Powstały pierwsze gałęzie rzemiosła*:
- Garncarstwo – ludziom nie wystarczały już naczynia ze skóry czy drewna, zaczęli więc wytwarzać gliniane wazy, misy oraz dzbany. Przechowywali w nich ziarno i napoje, a także gotowali posiłki.
  - Tkactwo – w cieplejszym klimacie potrzebne były bardziej przewiewne stroje z wełny i lnu.

9. Z jakiego powodu mieszkańcy Bliskiego Wschodu zaczęli prowadzić osiadły tryb życia?

10. Które gałęzie rzemiosła rozwinęły się jako pierwsze – i dlaczego właśnie one?

Odtworzona neolityczna siekiera z ostrzem osadzonym w wydrążonym trzonku. Była łatwiejsza do wykonania, ale mniej trwała od siekiery z otworem wywierconym w ostrzu.

? Pytania i polecenia

- Przedstaw skutki rewolucji neolitycznej.
- Omów różnice między koczowniczym a osiadłym trybem życia.

☰ To, co najważniejsze

	Paleolit, czyli starsza epoka kamienna	Neolit, czyli młodsza epoka kamienna
Tryb życia ludzi	koczowniczy, tj. wędrowny	osiadły
Schronienie	jaskinie, namioty z kości i ze skór	trwałe domy z drewna lub gliny zmieszanej z trzcina
Główne zajęcia	myślistwo i zbieractwo	rolnictwo, czyli uprawa ziemi i hodowla zwierząt
Narzędzia	z kamienia, który obłupywano, by nadać mu pożądany kształt	z kamienia, który wygładzano, przewiercano i osadzano na trzonku
Ubrania	szyte ze skór	tkane z wełny i lnu

Rewolucja neolityczna

Nazywamy tak przejście ludzi od myślistwa i zbieractwa do rolnictwa. Najważniejsze skutki to:

- osiadły tryb życia,
- udoskonalenie kamiennych narzędzi,
- udomowienie kóz, owiec, bydła i świń,
- możliwość wyżywienia większej liczby ludzi dzięki rolnictwu,
- powstanie pierwszych gałęzi rzemiosła: garncarstwa i tkactwa.

3 Cywilizacje Sumerów, [doliny Indusu i Chin]

po 4000 p.n.e.

osiedlenie się
Sumerów
w Mezopotamii

ok. 3500 p.n.e.

wynalezienie
pisma przez
Sumerów

ok. 2500 – ok. 1800 p.n.e.

świećność cywilizacji
doliny Indusu

ok. 1700 p.n.e.

początki cywilizacji
chińskiej

p.n.e. | n.e.

Co to jest społeczeństwo?

Neolityczni rolnicy mieszkali we wsiach i w osadach. Z czasem stawały się one coraz większe, a ich mieszkańcy nawiązywali ze sobą kontakty.

Ludzie żyjący na jakimś obszarze nieraz zgadzali się też na to, by ktoś nimi kierował. Inaczej mieszkańcy jednej wsi mogliby np. tak wykopać kanał nawadniający ich pola, że zabrakłoby wody dla drugiej wsi.

W ten sposób powstały pierwsze społeczeństwa. **Społeczeństwo** to duża grupa ludzi, którzy:

- 1) mieszkają na dużym terenie (np. w Egipcie),
- 2) podlegają tej samej władzy (np. królowi),
- 3) czują łączność między sobą (np. mówią tym samym językiem, podobnie pracują i spędzają czas wolny),
- 4) dostrzegają różnice między swoim społeczeństwem a innymi.

1. Co to jest społeczeństwo?

2. W jaki sposób powstały pierwsze społeczeństwa?

Pierwsze cywilizacje

Cywilizacją nazywamy poziom rozwoju społeczeństwa, które: 1) mieszka w osadach albo miastach, 2) zna rolnictwo i rzemiosło, 3) używa pisma.

Pierwsze cywilizacje powstały na obszarach Mezopotamii, Egiptu, [Indii i Chin.]

Mezopotamia albo inaczej Międzyrzecze to kraina na Bliskim Wschodzie leżąca między dwiema rzekami: Tygrysem i Eufratem (a także wokół nich).

- Gdzie zaczęła się rewolucja neolityczna?
- Co się zmieniło w życiu ludzi, gdy zaczęli uprawiać pola?

Eufrat w Iraku.
Zdjęcie z XXI w.

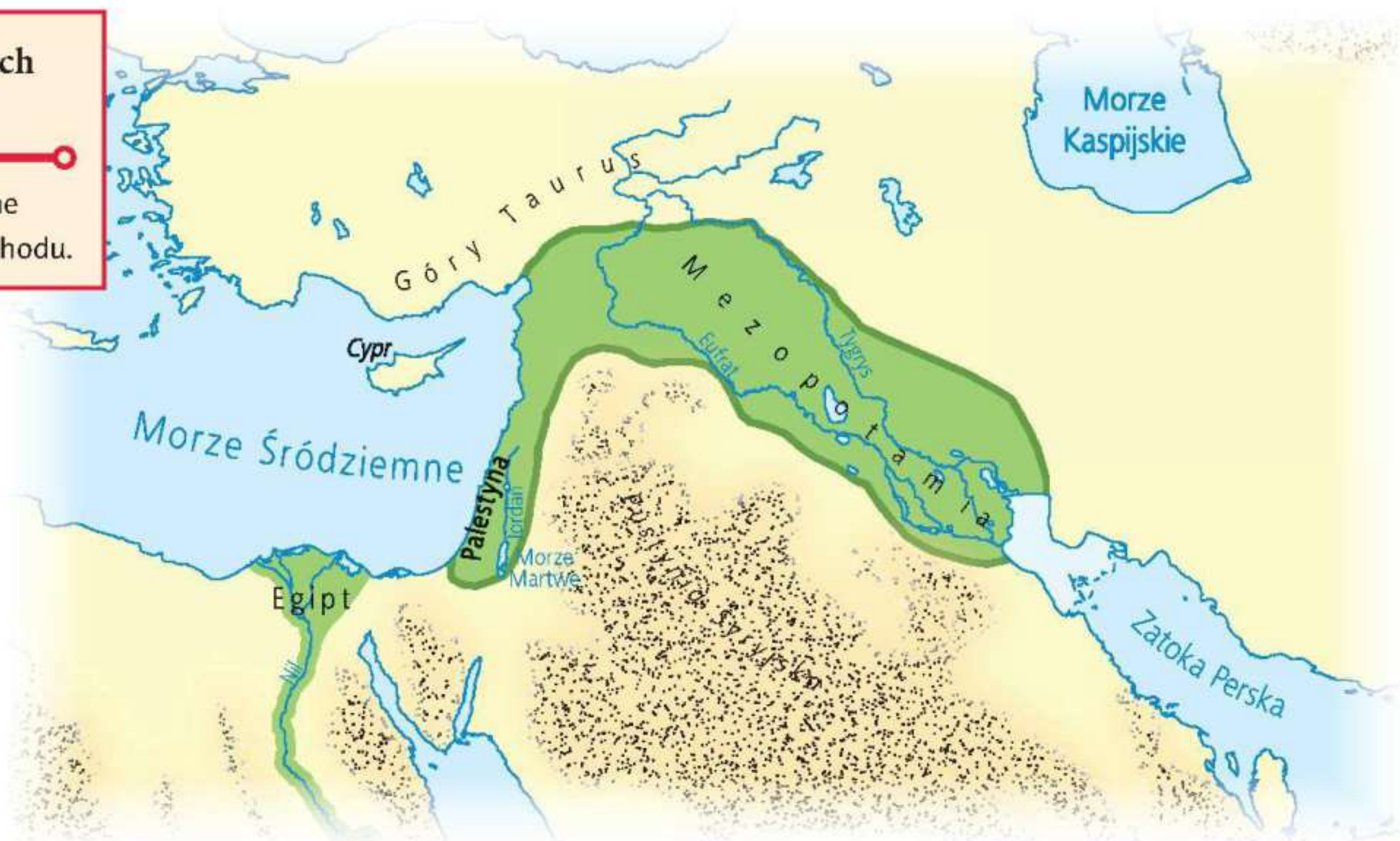

Bliski Wschód w czasach neolitu

• Wymień obszary uprawne starożytnego Bliskiego Wschodu.

LEGENDA

- obszary uprawne
- Żyzny Półksiężyc**
- pustynie
- dzisiejsza linia brzegowa

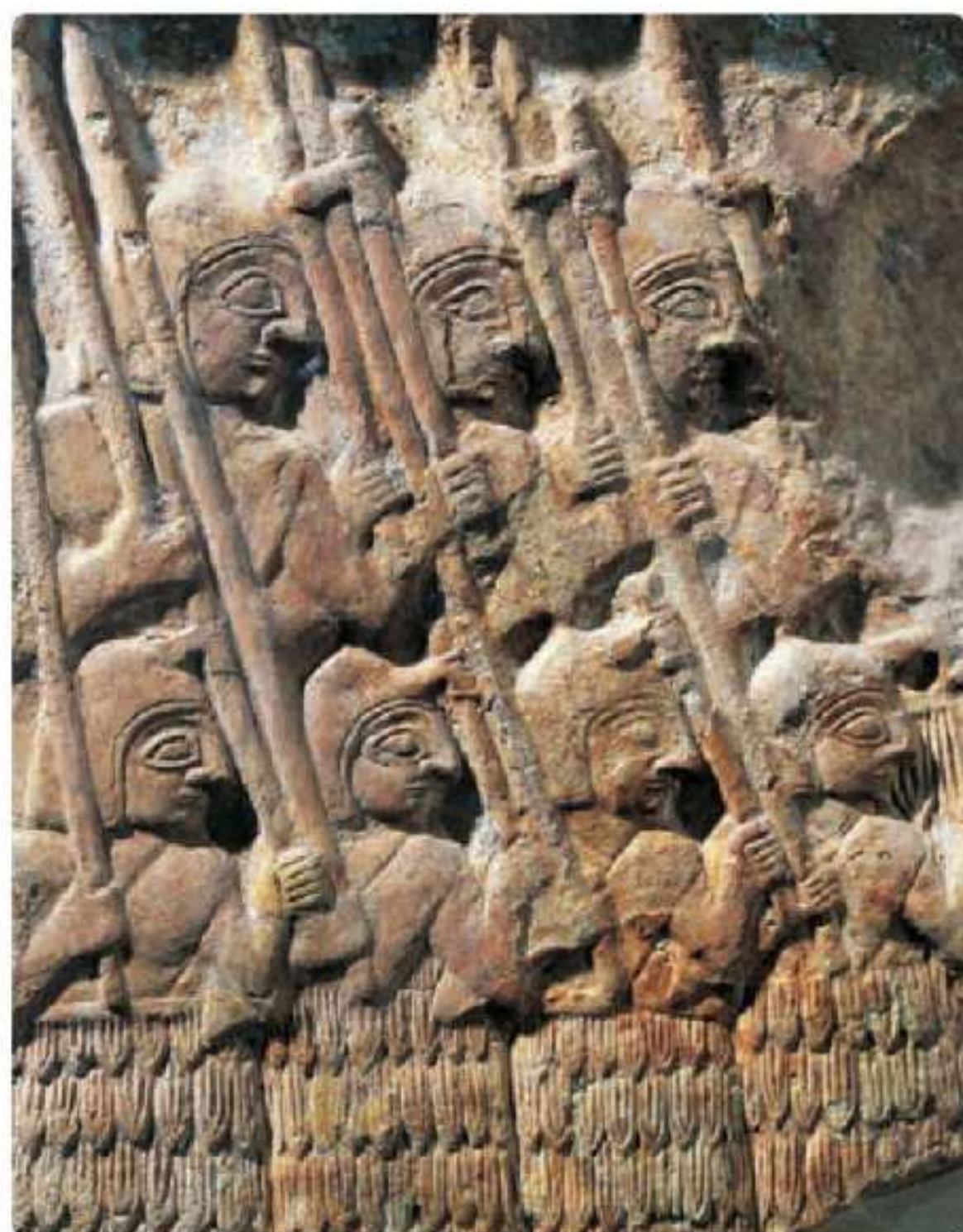
Żyzny Półksiężyc – obszary uprawne w kształcie półksiężyca, które ciągną się od Mezopotamii do Palestyny. Powstało tam i upadło wiele starożytnych cywilizacji.

Najstarsze cywilizacje miały dwie cechy wspólne:

- 1) powstały nad rzekami nawadniającymi pola,
- 2) zostały utworzone przez społeczeństwa, które wytwarzały **nadwyżkę pożywienia** – tzn. miały go więcej, niż potrzebowały.

3. Wyjaśnij pojęcie: cywilizacja.

4. Gdzie powstały pierwsze cywilizacje świata?

Płaskorzeźba z XXV w. p.n.e. przedstawia żołnierzy sumeryjskiego króla o imieniu Eannatum. Są ubrani w spódniczki z owczej skóry, na głowach mają miedziane hełmy, a w rękach – włócznie i topory.

Cywilizacja Sumerów

Sumerowie to lud, który po 4000 r. p.n.e. osiedlił się w Mezopotamii. Ponieważ deszcz padał tam bardzo rzadko, Sumerowie zbudowali system nawadniający: wykopali tysiące kanałów, którymi doprowadzali wodę do swoich pól. Dzięki nawadnianiu uzyskiwali 6 razy większe plony niż inne ludy i wytwarzali nadwyżkę pożywienia. Dlatego:

1. Niektórzy Sumerowie mogli zrezygnować z rolnictwa i zająć się tylko rzemiosłem, np. wyrobem narzędzi. Tak dokonał się pierwszy **podział pracy**: między rolników i rzemieślników.

2. Rzemieślnicy osiedlali się blisko siebie, gdyż w jednym miejscu łatwiej mogli kupić surowce i sprzedać swoje wyroby. Tak powstały pierwsze **miasta**. Miasto różni się od wsi tym, że jego mieszkańcy utrzymują się przede wszystkim z rzemiosła i usług (np. medycznych, prawnych) – a nie z rolnictwa.

3. Większe miasta stały się **miastami-państwami**. Tak nazywamy starożytne państewka, które obejmowały miasto wraz z okolicą. Sumeryjskimi miastami-państwami rządzą królowie.

5. Wyjaśnij, jakie znaczenie miała dla cywilizacji Sumerów nadwyżka pożywienia.

6. Wytłumacz, czym były miasta-państwa.

Osiągnięcia Sumerów

Sumerowie jako pierwsi w dziejach:

1. Ok. 3500 r. p.n.e. wynaleźli **pismo**. Wraz z tym wynalazkiem dobiegła końca prehistoria, a zaczęła się historia.

2. Zbudowali **koło** i pierwsze wozy.

3. Wynaleźli **szkło** (choć nie znali szyb).

4. Uzyskali metal o nazwie **brąz** (ok. 2500 r. p.n.e.). Był to stop miedzi z cyną, który nadawał się do wyrobu narzędzi i broni. Wynalazek brązu zakończył młodszą epokę kamienną.

Ok. 2000 r. p.n.e. cywilizację Sumerów zniszczyły inne ludy. Jednak jej osiągnięcia zostały wykorzystane przez następne cywilizacje.

7. Przedstaw główne osiągnięcia Sumerów.

Cywilizacja doliny Indusu

W drugiej połowie IV tysiąclecia p.n.e. powstała cywilizacja w dolinie rzeki **Indus**, na terenie dzisiejszych Indii i Pakistanu. Największą świetność osiągnęła w latach ok. 2500 – ok. 1800 p.n.e. Potem zniszczyły ją inne ludy.

Sumerowie nie znali papieru. Znaki pisma ryli trzcina na tabliczkach z miękkiej gliny. Potem wypalali tabliczki, żeby glina stwardniała.

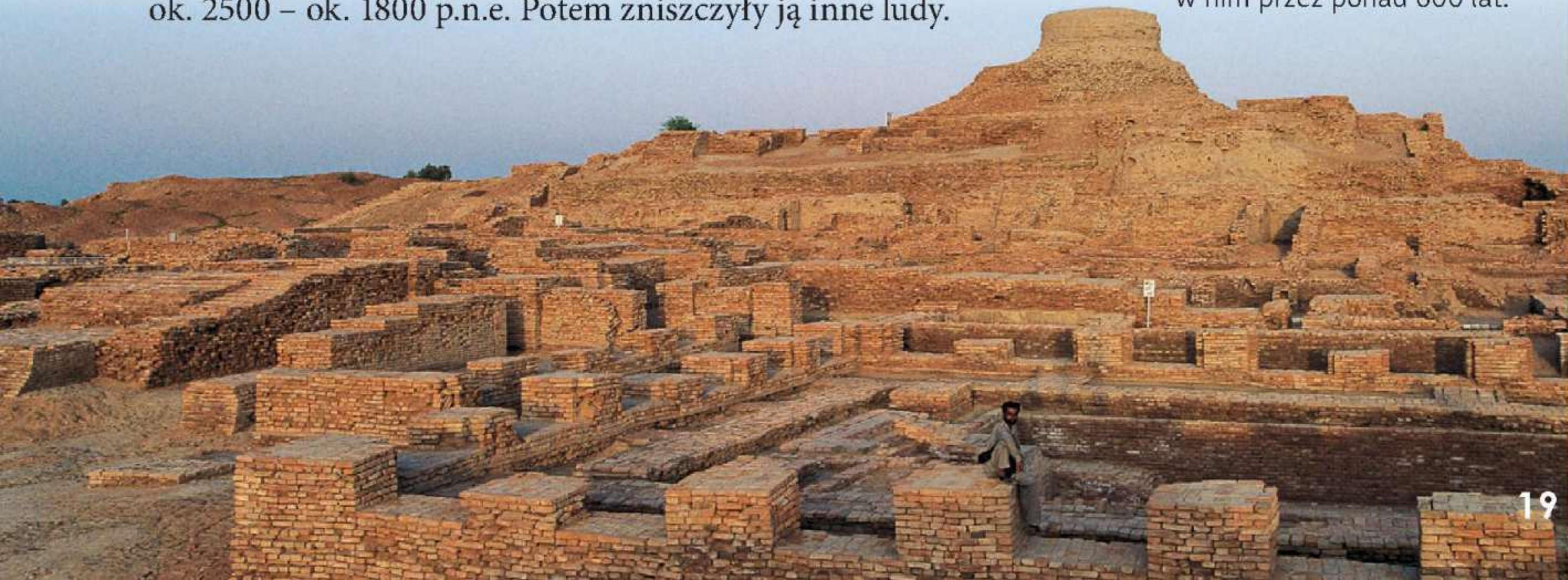

To sumeryjska biblioteka przypominała cegielnię!

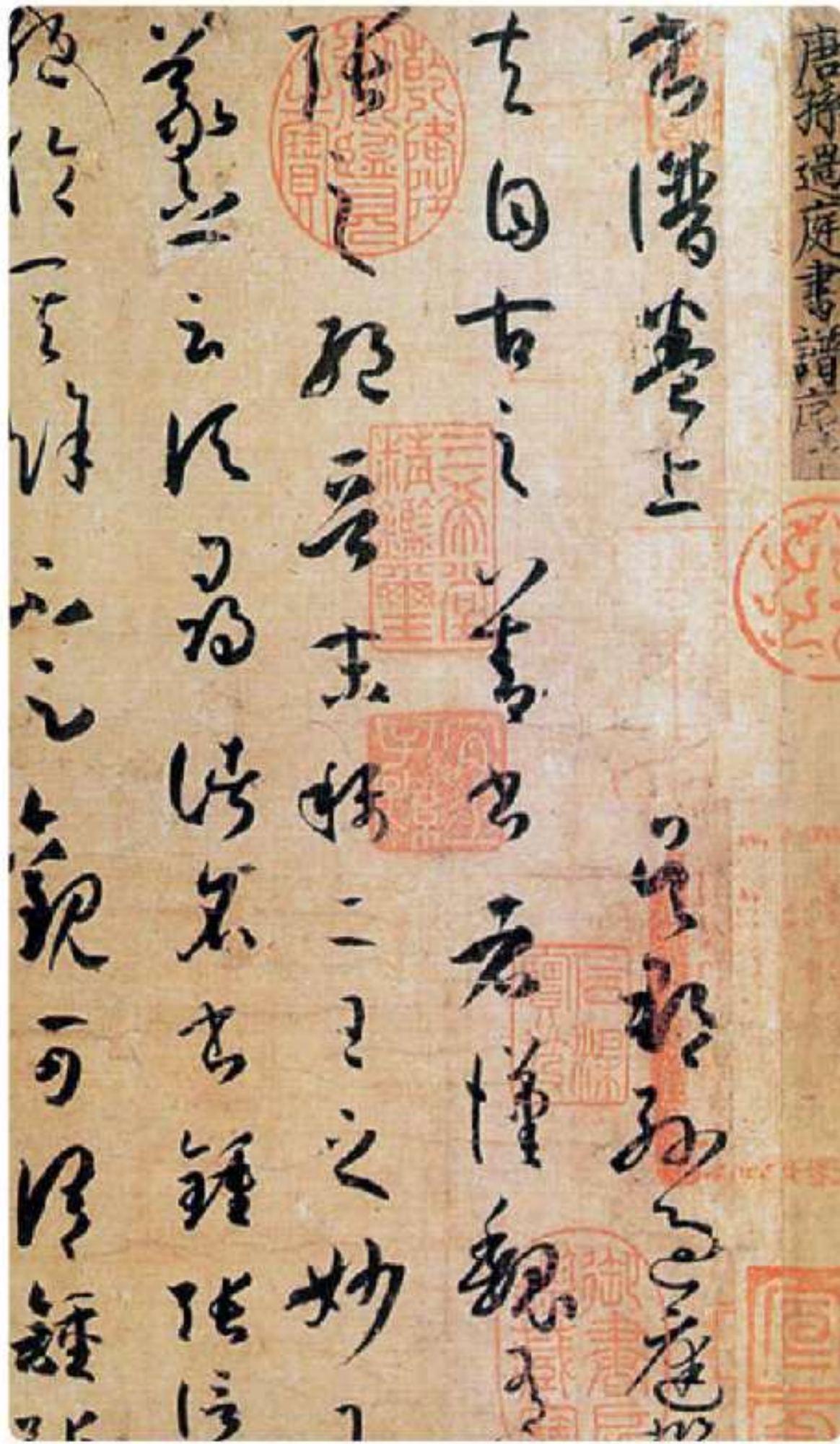

Gliniana tabliczka z sumeryjskim pismem klinowym (XXIV–XXII w. p.n.e.). Mówi o kupnie ziemi przez niejakiego Tuppsikkę.

Ruiny Mohendżo Daro, jednego z największych miast cywilizacji doliny Indusu. Powstało w połowie III tysiąclecia p.n.e. Ludzie mieszkali w nim przez ponad 600 lat.

Chińskie pismo obrazkowe
(VII–VIII w. n.e.).

Wielki Mur Chiński bronił północnej granicy Chin. Chińczycy zbudowali go w III w. p.n.e., a potem aż do XVII w. powiększali i przebudowywali. Łączna długość wszystkich umocnień to ponad 20 tysięcy kilometrów.

Mieszkańcy doliny Indusu zajmowali się rolnictwem, rzemiosłem i handlem (także z Mezopotamią). Budowali domy z wypalanych cegieł, mieli prywatne łazienki i rury kanalizacyjne, którymi spływały nieczystości. Wytwarzali narzędzia z brązu, znali też pismo – jednak uczo-
nym nie udało się go jeszcze odczytać.

8. Wymień dzisiejsze państwa, na których terenie rozwijała się cywilizacja doliny Indusu.
9. Czym się odznaczała cywilizacja doliny Indusu?

Cywilizacja chińska

Ok. 1700 r. p.n.e. powstała cywilizacja w Chinach, nad rzeką **Huang-ho**, czyli Żółtą Rzeką. Najdawniejsi Chińczycy zajmowali się rolnictwem i rzemiosłem. Wytwarzali m.in. piękne przedmioty z brązu oraz wyroby ceramiczne, które nie miały sobie równych na świecie. Wynaleźli też **pismo obrazkowe**. W ciągu wieków przeszło ono wiele zmian, ale nadal jest używane – podobnie jak język chiński.

Chiny zostały zjednoczone w III w. p.n.e. Od tego czasu wciąż istnieje państwo chińskie – jest więc najstarszym państwem świata.

10. Przedstaw elementy starożytnej cywilizacji chińskiej, które przetrwały do dziś.

? Pytania i polecenia

- Czym się różni społeczeństwo od cywilizacji?
- Co się zmieniło w Mezopotamii, gdy Sumerowie zaczęli wytwarzać nadwyżkę pożywienia?
- Przedstaw wspólne cechy najstarszych cywilizacji świata.

☰ To, co najważniejsze

Cywilizacja To poziom rozwoju jakiegoś społeczeństwa, które: 1) mieszka w osadach albo miastach, 2) zna rolnictwo i rzemiosło, 3) używa pisma.

	Okres istnienia	Obszar	Osiągnięcia
Cywilizacja Sumerów	Od początków IV tysiąclecia p.n.e. do ok. 2000 r. p.n.e.	Mezopotamia	1. System nawadniający pola, dzięki któremu Sumerowie wytwarzali nadwyżkę pożywienia. Umożliwiła ona: • podział pracy między rolników i rzemieślników, • przekształcenie się wsi w miasta. 2. Utworzenie miast-państw. 3. Wynalazki Sumerów: • pismo (ok. 3500 r. p.n.e.), • koło i pierwsze wozy, • szkło, • brąz.
Cywilizacja doliny Indusu	Czasy jej świetności przypadły na lata ok. 2500 – ok. 1800 p.n.e.	Tereny dzisiejszych Indii i Pakistanu.	Mieszkańcy doliny budowali domy z wypalanych cegieł, znali brąz i pismo.
Cywilizacja chińska	Powstała ok. 1700 p.n.e. Zjednoczone państwo chińskie istnieje od III w. p.n.e.	Tereny nad rzeką Huang-ho.	Chińczycy wykonywali przedmioty z brązu i wyroby ceramiczne. Wynaleźli też pismo obrazkowe.

4 Starożytny Egipt

p.n.e. | n.e.

ok. 3100 p.n.e.
powstanie państwa
egipskiego

30 p.n.e.
przyłączenie Egiptu
do Rzymu

- Przypomnij, co to jest cywilizacja.
- Wymień cztery najstarsze cywilizacje starożytne.

Tekst źródłowy

[Egipcjanie], w porównaniu ze wszystkimi innymi ludźmi (...), z najmniejszym trudem zbierają plony z ziemi: wszak* nie potrzebują się biedzić, żeby pługiem rozrywać bruzdy albo kopać, albo wykonywać jakąś inną pracę z tych, którymi reszta ludzi trudzi się dla zasiewu, lecz u nich rzeka sama z siebie przybywa, nawadnia rolę, a nawodniwszy je, znowu opada. Wtedy każdy obsiewa swą rolę (...).

Herodot, *Dzieje*, V w. p.n.e.

- Dlaczego, według greckiego historyka Herodota, Egipcjanie mniej pracują przy uprawie roli niż mieszkańcy innych krajów?

* **wszak** – przecież

* **ustrój** – sposób zorganizowania władzy w państwie

Dar Nilu

Egipt to kraj w północno-wschodniej Afryce. W IV tysiącleciu p.n.e. powstała tam jedna z najstarszych cywilizacji świata.

W Egipcie deszcz prawie nie pada. Gdyby nie rzeka Nil, która przepływa przez kraj, byłby on jedną wielką pustynią.

Co roku w lipcu zaczynał się wylew Nilu. Przypominał łagodną powódź: woda w rzece powoli przybierała, aż zalała pola. Zaczynała opadać dopiero we wrześniu. Zostawał po niej muł, który użyźniał pola. Nic dziwnego, że już w starożytności nazwano Egipt **darem Nilu**.

Wkrótce po wylewie ziemia zaczynała wysychać. Egipcjanie zbudowali więc system nawadniający pola: wykopali tysiące kanałów i niewielkich zbiorników wodnych. Musieli je ciągle pogłębiać, gdyż inaczej zasypałby je piasek pustyni.

1. Z jakiego powodu Egipt nazwano darem Nilu?

2. Dlaczego Egipcjanie zbudowali system nawadniający?

Państwo egipskie

Budową i utrzymaniem systemu nawadniającego ktoś musiał kierować. Dlatego ok. 3100 r. p.n.e. Egipcjanie utworzyli państwo. Nazywamy tak organizację społeczeństwa, które zamieszkuje jakieś terytorium, ma swoje prawa i podlega czyjejś władzy.

Egipcjanie podlegali władzy **faraona**, czyli króla. Starożytny Egipt miał więc ustrój* monarchiczny – był

monarchią, tj. państwem rządonym przez koronowanego władcę. Faraon i jego urzędnicy: 1) organizowali pracę mieszkańców państwa, 2) zapewniali im bezpieczeństwo, 3) rozsądzały spory między nimi.

W zamian poddani składali faraonowi **daniny** w zbożu, zwierzętach, wyrobach rzemieślniczych itp. Faraon przeznaczał je na utrzymanie siebie, swoich urzędników i żołnierzy. Kiedy na Bliskim Wschodzie wynaleziono pieniądze (VII w. p.n.e.), daniny zostały zastąpione podatkami.

Egipt był dużym i dobrze zorganizowanym państwem. Rozwijały się w nim miasta, istniał też podział pracy między rolników i rzemieślników.

Starożytne państwo egipskie przetrwało ponad 3 tysiące lat. Dopiero w 30 r. p.n.e. stało się częścią Rzymu.

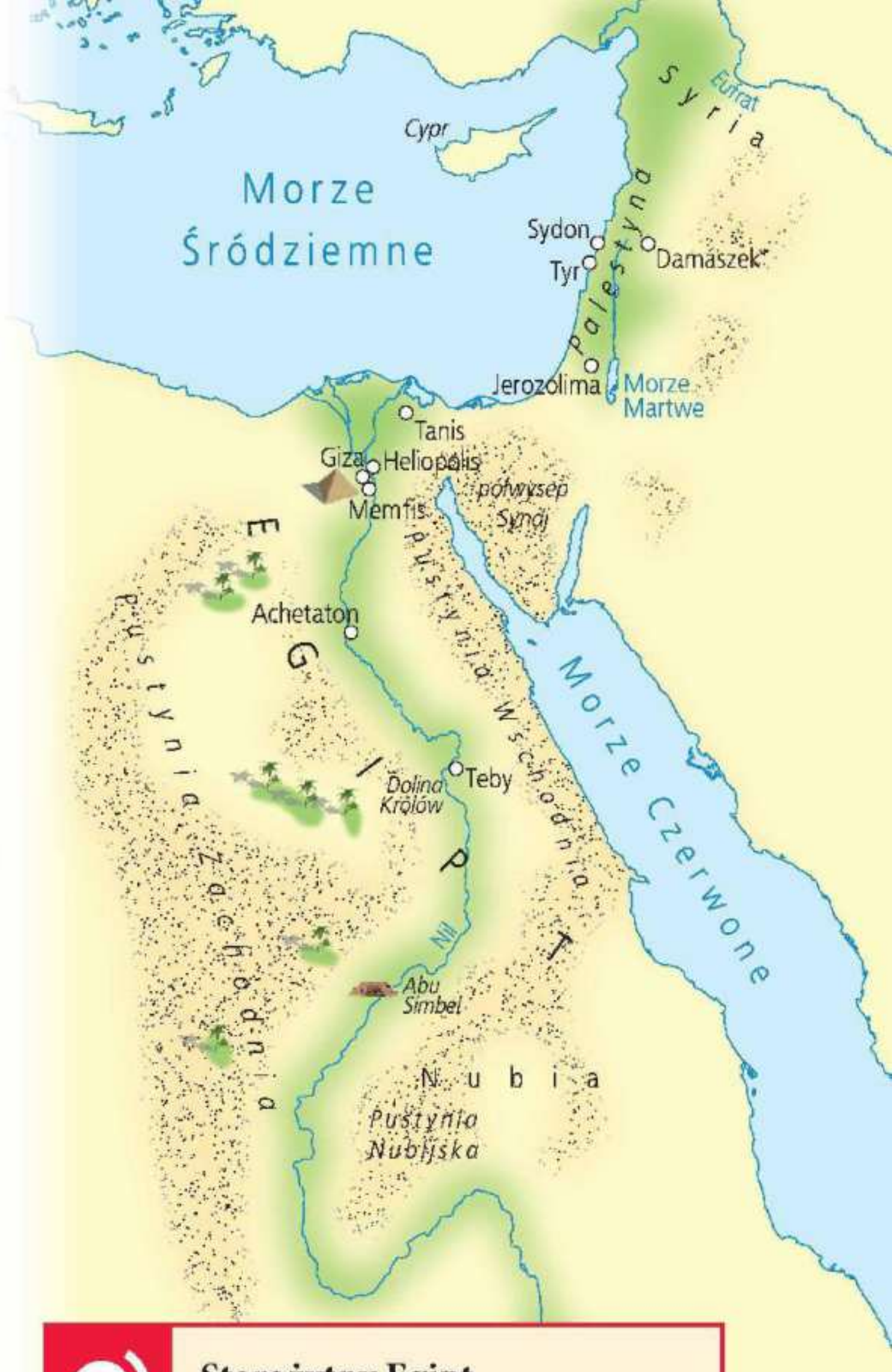
3. Kiedy i dlaczego Egipt stał się państwem?

4. Omów główne zadania faraona i jego urzędników.

Faraon i jego poddani

Faraon sprawował nieograniczoną władzę. Miał prawo decydowania o życiu i śmierci wszystkich mieszkańców Egiptu. Jeśli kazał zabić niewinnego człowieka, nie ponosił za to kary. Do niego należała cała ziemia w państwie – chłopci ją tylko uprawiali. Egipcjanie uważali go za syna boga słońca Ra (albo Re). Wierzyli, że po śmierci sam staje się bogiem.

Faraon Ramzes II na rydwanie prowadzi Egipcjan do ataku na nieprzyjacielską twierdzę. Kopia malowidła ściennego z XIII w. p.n.e.

Starożytny Egipt

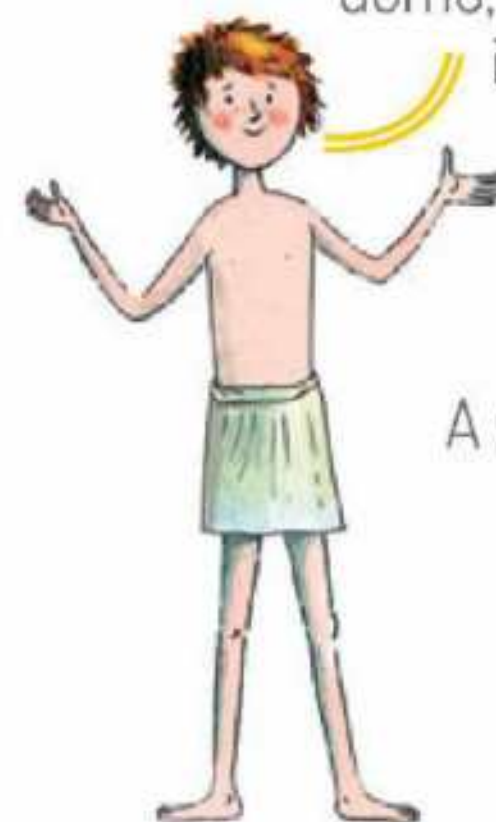
• Nad jakimi morzami leży Egipt?

LEGENDA

- tereny uprawne
- pustynie
- oazy
- piramidy
- świątynie

Egipcjanie nie zapisywali samogłosek. Dlatego nie wiadomo, czy bóg słońca nosił imię Ra czy Re.

A może Rrraeoyiu?

Nil nie tylko nawadniał pola, ale był też znakomitym szlakiem komunikacyjnym. Starożytni Egipcjanie podróżowali rzeką, zamiast przedzierać się przez piaski pustyni. Do budowy łodzi wykorzystywali łodygi trzciny papirusowej – rośliny, która rosta nad Nilem.

1 Łódki z trzciny. Egipcjanie wiosłowali, siedząc, albo odpychali się drągiem od dna, stojąc. Z łódek łowili ryby siecią i polowali na ptactwo wodne. Taką łódkę miała prawie każda rodzina.

2 Domy z suszonych cegieł, drewna, trzciny i liści palmowych.

3 Statek handlowy. Mógł mieć nawet 40 metrów długości. Kabina i żagiel były wykonane z trzciny, a kadłub z drewna. Takie statki przewoziły ludzi, zwierzęta i różne towary.

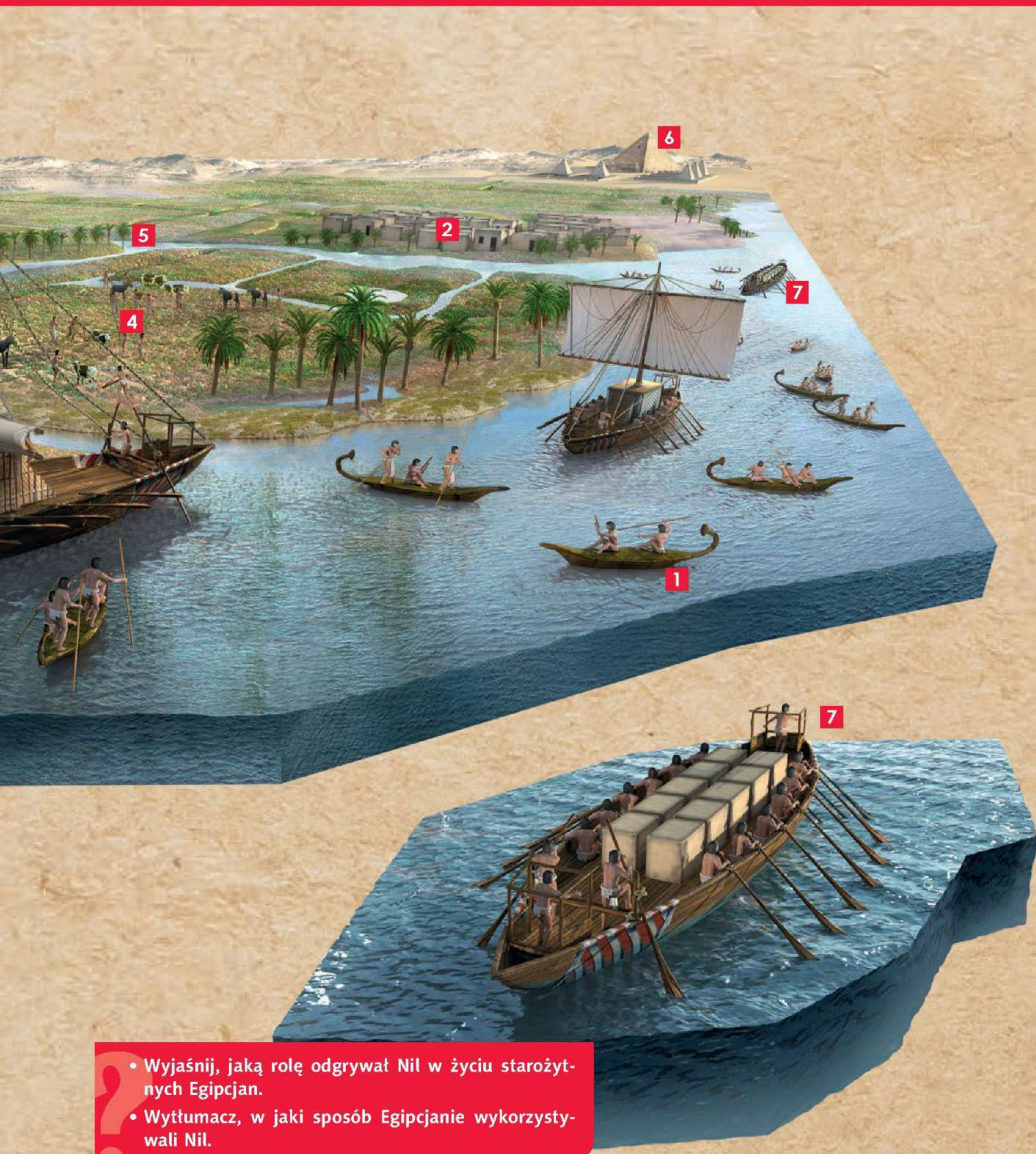
4 Orka na polu. Egipcjanie uprawiali pszenicę i jęczmień.

5 Kanały nawadniały pola po opadnięciu wód Nilu.

6 Grobowce w kształcie piramid. Żeby je zbudować, Egipcjanie transportowali Nilem kamienne bloki z kamieniołomów.

7 Łódź transportująca kamienne bloki.

Społeczeństwo starożytnego Egiptu można przedstawić jako piramidę: im wyżej ktoś się znajdował, tym więcej ludzi musiało wypełniać jego polecenia.

Faraon, czyli król Egiptu. Był najwyższym dowódcą wojskowym, najwyższym sędzią i najwyższym kapłanem. Wydawał polecenia kapłanom, urzędnikom i oficerom, a oni przekazywali je chłopom, rzemieślnikom i żołnierzom.

Wezyr, tj. najwyższy urzędnik. Rządził państwem w imieniu faraona, który przekazywał mu swe polecenia.

Kapłani. Zajmowali się nauką, zwłaszcza astronomią i medycyną. Przy świątyniach prowadzili szkoły dla przyszłych urzędników. Byli bardzo zamożni i nieraz wywierali wpływ na rządy państwem (tzn. faraon musiał postąpić tak, jak oni chcieli).

Urzędnicy. Byli to ludzie wykształceni (umieli czytać, pisać i rachować). Zarządzali prowincjami* państwa, dbali o kanały nawadniające i zaopatrzenie dla armii. Należeli do osób zamożnych, gdyż jako wynagrodzenie otrzymywali ziemię oraz żywność.

Rzemieślnicy. Wytwarzali narzędzia i przedmioty codziennego użytku.

Chłopi. Stanowili ogromną większość mieszkańców Egiptu. Uprawiali ziemię należącą do faraona. Większość plonów oddawali do magazynów jako daninę. W czasie wylewu Nilu musieli pracować przy budowie grobowców, świątyń lub magazynów.

Żołnierze. Zostawiali nimi chłopci, rzemieślnicy, a także cudzoziemscy najemnicy* z innych krajów. Walczyli w wojnach prowadzonych przez faraona.

Niewolnicy. Stawali się nimi jeńcy wojenni lub osoby kupione na targu niewolników. Należeli do swego pana i nie mieli żadnych praw. Było ich jednak niewiele.

- * **prowincja** – tu: część państwa, którą rządzi urzędnik wyznaczony przez władzę
- * **najemnik** – żołnierz walczący w obcym wojsku za pieniądze

5. Przedstaw uprawnienia faraona.
6. Omów rolę kapłanów w państwie egipskim.
7. Co należało do obowiązków chłopów?

Pismo egipskie

Urzędnikami byli m.in. **pisarze**, którzy sporządzali dokumenty państwowe i zapisywali informacje potrzebne do rządzenia państwem: ile zboża zebrano do magazynów, jaką zapłatę otrzymali robotnicy...

Pismo egipskie powstało ok. 3000 r. p.n.e. Starożytni Grecy nazwali je **hieroglifami**, czyli „świętymi znakami”, gdyż zetknęli się z nimi w świątyniach Egiptu. Egipcjanie wykuwali hieroglify w skałach, na kamiennych ścianach, posągach i obeliskach*.

Pismo hieroglificzne liczyło ok. 800 znaków i było trudne. Dlatego na co dzień pisarze stosowali uproszczone znaki **pisma kapłańskiego**. Pisali je pędzelkiem na **papirusie** – materiale, który przypominał nasz papier. Egipcjanie wytwarzali go z łodyg trzciny papirusowej rosnącej nad Nilem.

Pisarze przy pracy.
Ilustracja z XX w.

8. Czym się zajmowali egipscy pisarze?

9. Na jakich materiałach i w jaki sposób pisali Egipcjanie?

★ **obelisk** – pomnik w formie wysokiego słupa

? Pytania i polecenia

- A. Omów organizację państwa egipskiego: kto rządził i komu wydawał polecenia.
- B. Kto wchodził w skład społeczeństwa starożytnego Egiptu i jakie miał obowiązki?
- C. Porównaj położenie urzędników i chłopów w starożytnym Egipcie.

☰ To, co najważniejsze

Egipt – kraj w północno-wschodniej Afryce	Wylewy Nilu nawadniały ziemię i nanosiły żyzny muł, dlatego starożytny Egipt nazwano darem Nilu.
Starożytne państwo egipskie ok. 3100–30 p.n.e.	Było monarchią rządzoną przez faraona. Faraon i jego urzędnicy: 1) organizowali pracę Egipcjan, 2) zapewniali im bezpieczeństwo, 3) rozsądzały spory.
Faraon – król Egiptu	Uważany za syna boga słońca Ra. Miał prawo decydowania o życiu i śmierci wszystkich mieszkańców Egiptu. Posiadał całą ziemię w państwie. Był najwyższym dowódcą wojskowym, najwyższym sędzią i najwyższym kapłanem.
Spółeczeństwo egipskie	Można je przedstawić jako piramidę, na której szczycie stoi faraon, a niżej są kolejno: wezyr, kapłani, urzędnicy (m.in. pisarze), rzemieślnicy, żołnierze, chłopci i niewolnicy.
Pismo egipskie	1) Hieroglify, 2) uproszczone pismo kapłańskie.

5

Wierzenia starożytnych Egipcjan

p.n.e. | n.e.

ok. 3100 p.n.e.
powstanie państwa
egipskiego

30 p.n.e.
przyłączenie Egiptu
do Rzymu

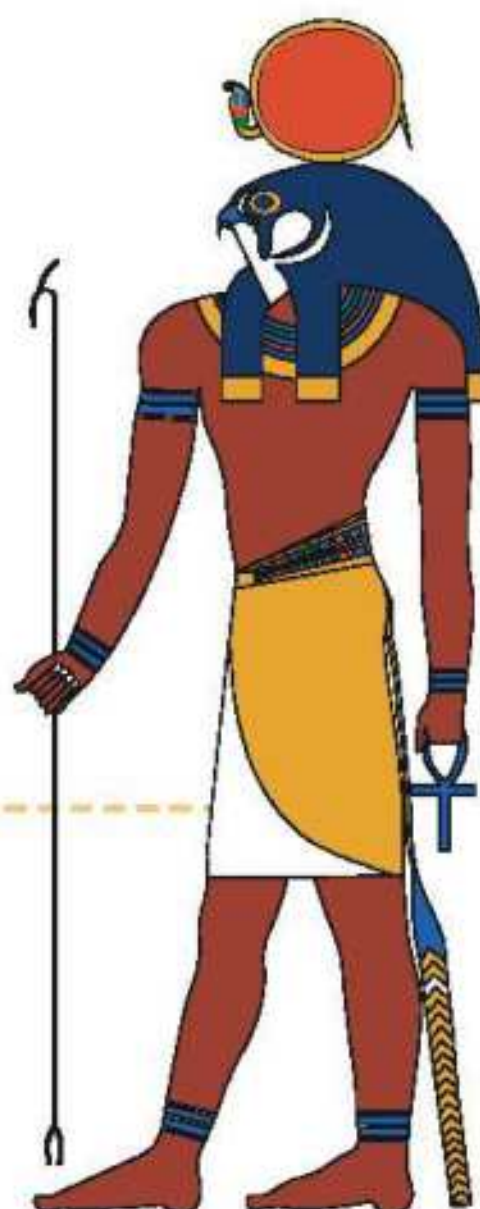
- Przypomnij, jaką władzę miał faraon.

Egipscy bogowie

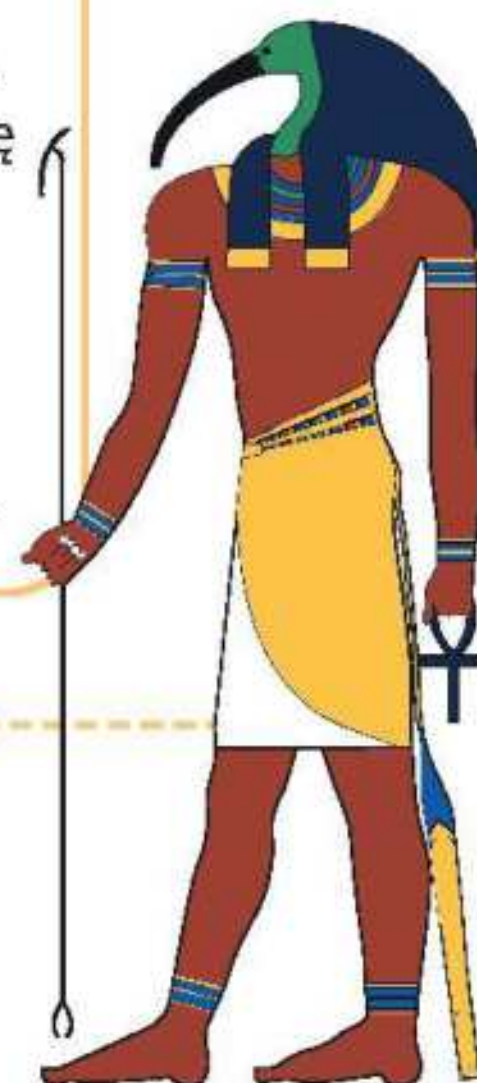
Starożytni Egipcjanie wyznawali **politeizm**, czyli **wielobóstwo**, tj. wierzyli w wielu bogów.

Egipscy bogowie mieli kształty zwierząt, ludzi albo ludzi z głowami zwierząt. Oto kilka z niezliczonych bóstw.

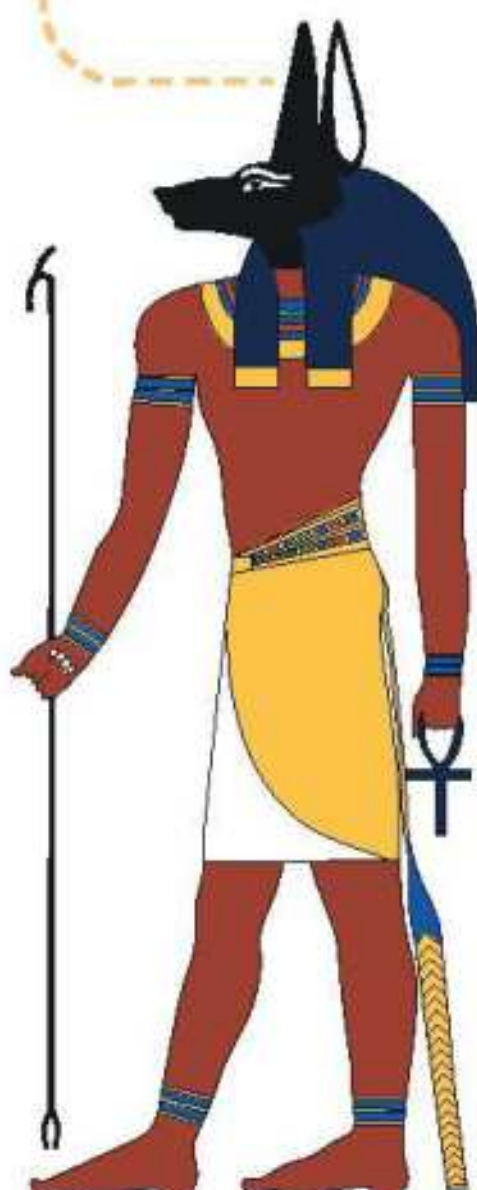
Ra – bóg słońca, najważniejszy z bogów, stwórca świata. Codziennie wraz ze słońcem żeglował łodzią po niebie. Egipcjanie przedstawiali go jako mężczyznę z głową sokoła, na której znajduje się tarcza słoneczna.

Tot (albo Thot) – patron mądrości, bóg pisarzy i uczonych. Przedstawiano go jako mężczyznę z głową ptaka ibisa. Tak jak inni bogowie w lewej dłoni trzyma krzyż *ankh*, który oznaczał życie i nieśmiertelność, a w prawej – berto *uas*, oznakę boskiej władzy.

Anubis – bóg zmarłych i opiekun grobów. Ukazywany jako mężczyzna z głową szakala.

Ozyrys – sędzia umarłych i władca ich krainy, bóg życia po śmierci. Ukazywany jako mężczyzna owinięty bandażami – tak jak mumie.

Izyda – opiekunka rodzin, bogini magii, uzdrowicielka chorych. Pomagała rodzącym kobietom. Często malowana i rzeźbiona z tronem na głowie przygotowanym dla faraona.

Żeby zapewnić sobie przychylność bogów, Egipcjanie wznosili im kamienne świątynie i składali ofiary: żywność, wyroby rzemieślnicze oraz kosztowności. Wierzyli, że zadowolone bóstwa spowodują np. obfity wylew Nilu.

Każdy faraon uchodził za syna boga słońca Ra. Egipcjanie wierzyli, że po śmierci staje się bogiem.

Według Egipcjan Ozyrys został zabity i poćwiartowany przez złego brata Seta. Siostra Ozyrysa, Izyda, pozbrała jego szczątki. Skleił je Anubis – i tak powstała pierwsza **mumia**, tj. ciało zmarłego zabezpieczone przed rozkładem. Inni bogowie przywrócili Ozyrysa do życia. Odtąd władał on krainą umarłych.

1. Co to jest politeizm?
2. Podaj imiona i cechy pięciu bóstw Egiptu ukazanych na stronie obok.
3. W jaki sposób Ozyrys został władcą krainy umarłych?

Piramidy i grobowce

Egipcjanie grzebali zmarłych na pustyni, którą uważali za królestwo demonów i śmierci.

Faraonowie budowali sobie już za życia „domy wieczności”, czyli grobowce. Miały ukazać potęgę władcy, a zarazem pomieścić przedmioty potrzebne mu na tamtym świecie: łoża pokryte złotem, rydwany, tron, ubrania, klejnoty...

Skarby kusiły złodziei. Żeby się przed nimi uchronić, faraonowie kazali budować **piramidy** albo kuć **grobowce** w niedostępnych skałach.

W XXVI w. p.n.e. powstała **piramida Cheopsa**. Jest to najwyższa kamienna budowla na Ziemi: jej szczyt wznosi się na wysokość 138 metrów. Do budowy zużyto 2 300 000 kamiennych bloków. Komorę grobową ukryto wewnątrz budowli, a wejście zawałono kamieniami. Na próżno.

Złodzieje obrabowali wszystkie znane nam piramidy i grobowce – z wyjątkiem jednego. W 1922 r. archeolodzy odkryli grobowiec faraona Tutanchamona. Znaleźli w nim mnóstwo złota i kosztowności, świadczących o bogactwie władcy starożytnego Egiptu.

4. Wyjaśnij, przed kim i jak faraonowie próbowali zabezpieczyć swoje groby.

Egipcjanie się golili, ale faraonowie nosili sztuczne brody na znak swojej władzy i mocy. Kiedy faraonem była kobieta, też nosiła taką brodę.

Czy musiałbym nosić brrrodę, gdybym został farrraonem?

Maska faraona Tutanchamona (XIV w. p.n.e.), znaleziona w jego grobie. Wykonano ją ze złota i kamieni szlachetnych.

Trzy wielkie piramidy egipskie (od lewej): Mykerinosa, Chefrena i Cheopsa. Przed nimi stoją trzy mniejsze piramidy.

Jak Egipcjanie zbudowali piramidę Cheopsa?

Odpowiedź na to pytanie brzmi: do dziś nie wiadomo. W XXVI w. p.n.e. Egipcjanie nie znali żelaza ani brązu, więc używali narzędzi z kamienia, miedzi i drewna. Rysunek przedstawia najbardziej popularną teorię próbującą wyjaśnić sposób budowy piramid.

1 Pomocnik architekta rozdziela zadania robotnikom.

2 **Architekt piramidy.** To on ją zaprojektował.

3 **Blok skały** umieszczony na drewnianych saniach. Pod nimi znajdują się pnie drzew, które toczą się jak rolki.

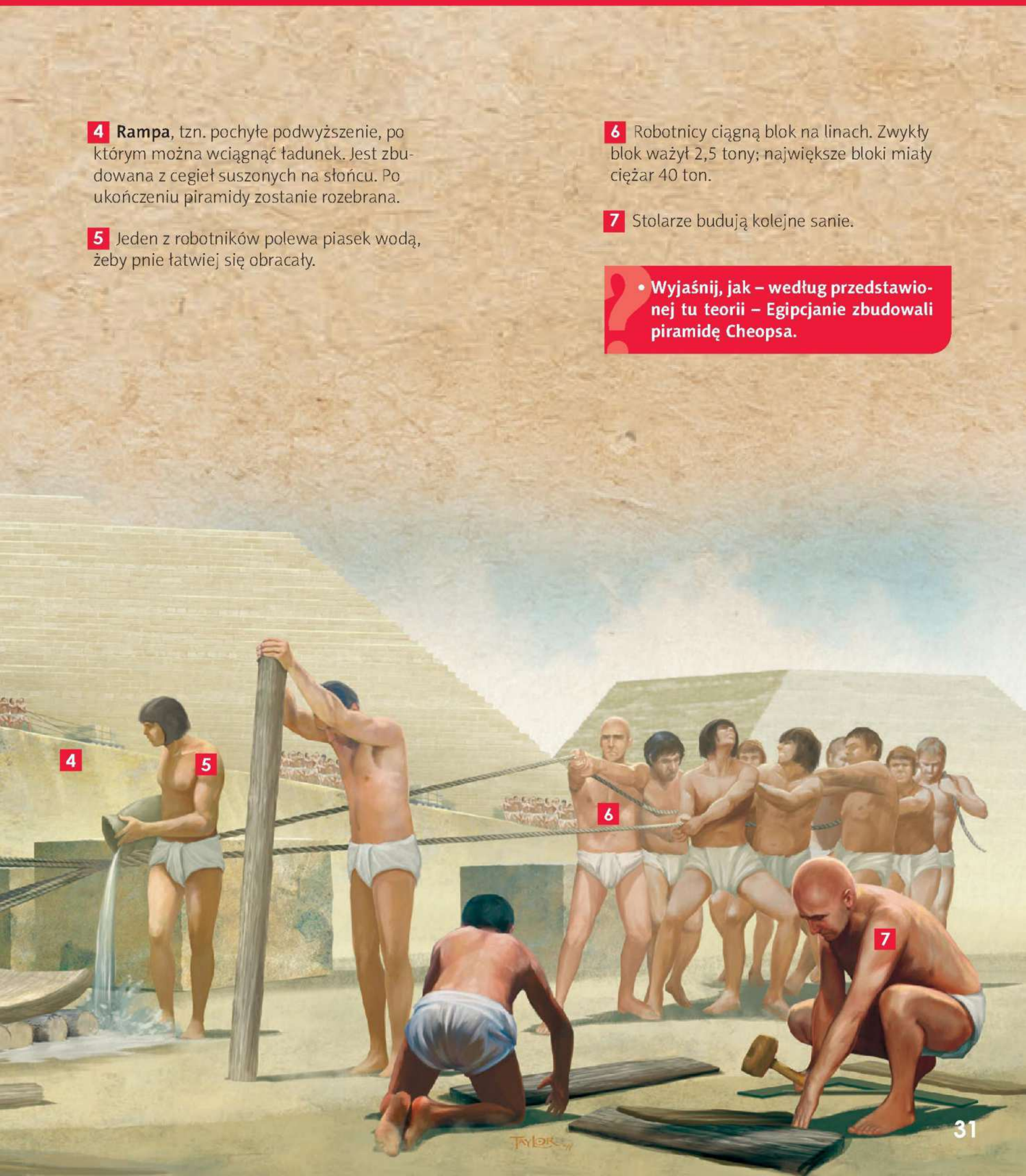
4 **Rampa**, tzn. pochyłe podwyższenie, po którym można wciągnąć ładunek. Jest zbudowana z cegieł suszonych na słońcu. Po ukończeniu piramidy zostanie rozebrana.

5 Jeden z robotników polewa piasek wodą, żeby pnie łatwiej się obracały.

6 Robotnicy ciągną blok na linach. Zwykły blok ważył 2,5 tony; największe bloki miały ciężar 40 ton.

7 Stolarze budują kolejne sanie.

• Wyjaśnij, jak – według przedstawionej tu teorii – Egipcjanie zbudowali piramidę Cheopsa.

Zabandażowana mumia w drewnianej trumnie z I tysiąclecia p.n.e.

Scena z Księgi Umarłych namalowana na ścianie grobowca jednego z egipskich książąt (XIII w. p.n.e.).

★ **sarkofag** – kamienna skrzynia w kształcie trumny

Mumie

Kraina umarłych była miejscem wiecznego szczęścia. Dusza mogła się tam dostać, jeśli:

- 1) pomyślnie przeszła sąd Ozyrysa,
- 2) ciało zmarłego nie uległo rozkładowi.

Aby zapewnić zmarłym życie wieczne, Egipcjanie **bal-samowali** ich ciała, tzn. zabezpieczali je przed rozkładem. Najpierw usuwali wnętrzności zmarłego, potem suszyli ciało, bandażowali je i pokrywali żywicą. Tak przygotowaną mumię wkładali do drewnianej trumny w kształcie człowieka, a trumnę zamykali w sarkofagu*.

Tekst źródłowy

Nie stałem się przyczyną nędzy biedaków, nie robiłem tego, co jest wstrętne bogom. Nie oczerniałem sługi wobec przełożonego jego, nie stałem się przyczyną głodu, nie stałem się przyczyną płaczu, nie zabijałem sam ani nie kazałem zabijać, nie zadawałem cierpienia nikomu. Nie pomniejszałem ofiar w świątyniach, nie umniejszałem chlebów bożych, nie zabierałem placzków duszom zmarłych. (...) Jestem czysty, jestem czysty, jestem czysty, jestem czysty (...).

Tzw. *Księga Umarłych*, XIII w. p.n.e.

- Czy nasza ocena dobra i zła jest podobna do egipskiej? Uzasadnij odpowiedź.

5. Pod jakimi warunkami, według egipskich wierzeń, dusza mogła trafić do krainy umarłych?
6. Wyjaśnij, jak Egipcjanie sporządzali mumie.

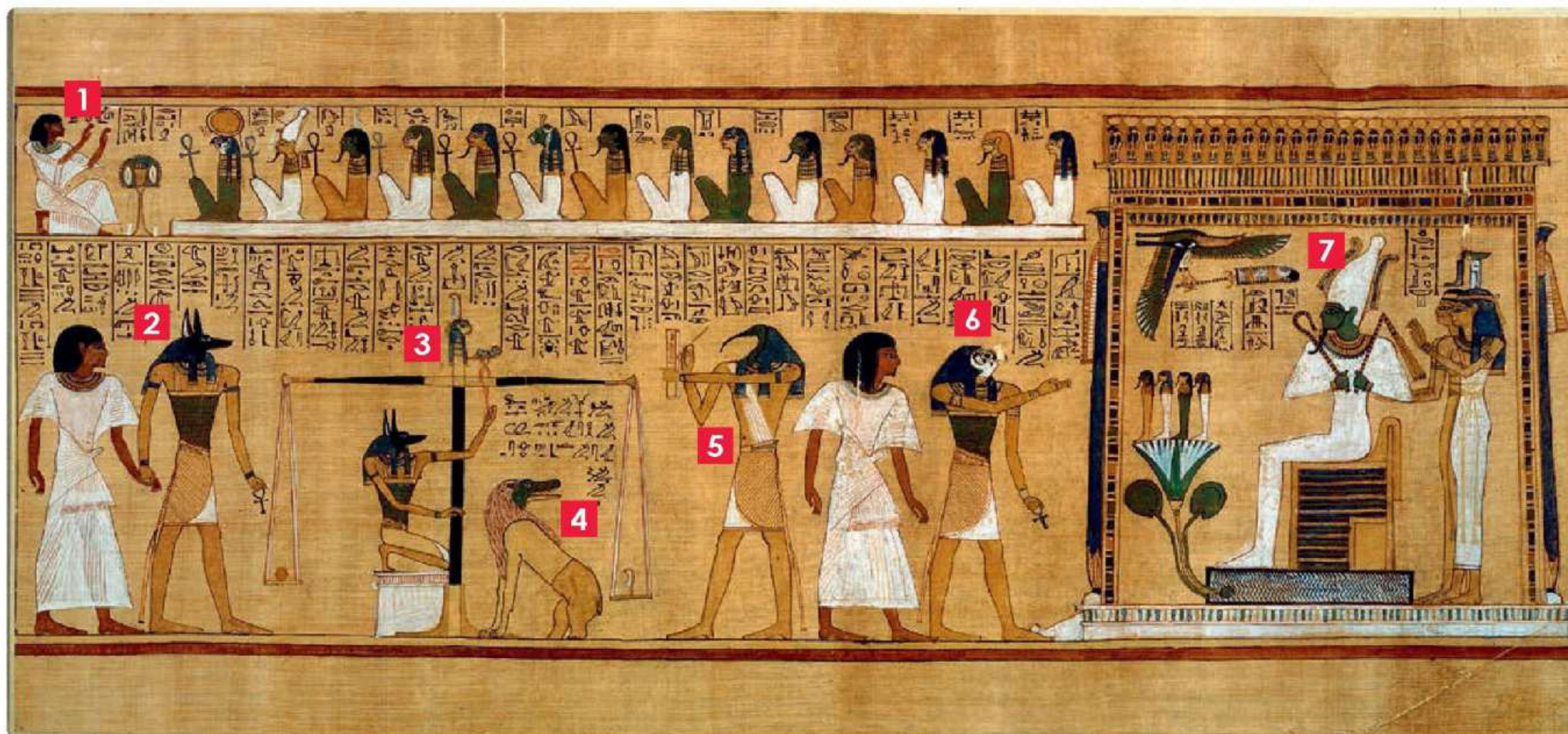
Sąd Ozyrysa

Egipcjanie wierzyli, że dusza każdego zmarłego staje przed **sądem Ozyrysa**. W zależności od wyroku trafi do szczęśliwej krainy umarłych – albo przestanie istnieć lub będzie cierpieć wieczne męki.

O tym, jak przebiegał sąd Ozyrysa, wiemy z tzw. **Księgi Umarłych**. Zawierała ona spisane na papirusie teksty mów i modlitw, które zmarły miał wygłosić przed Ozyrysem i innymi bogami (zob. tekst źródłowy). W księdze znajdowały się też ilustracje przedstawiające ziemskie życie zmarłego oraz sąd Ozyrysa.

Na stronie obok jest umieszczona ilustracja z Księgi Umarłych znalezionej w grobie pisarza Hunefera (XIV w. p.n.e.). Rodzina włożyła ją Huneferowi do grobu, by służyła mu pomocą podczas sądu Ozyrysa.

1. Hunefer opowiada o swoim życiu 14 bogom, którzy wraz z Ozyrysem wydadzą wyrok.
2. Anubis prowadzi Hunefera na właściwy sąd.
3. Waga. Na lewej szali leży serce Hunefera, na prawej – strusie pióro. Serce pisarza jest lżejsze od pióra (tzn. nie jest obciążone grzechami).
4. Ammit, „Pożeraczka Zmarłych”, pożera te serca, które są cięższe od pióra.
5. Tot zapisuje wynik sądu na papirusie.
6. Bóg Horus prowadzi Hunefera przed tron Ozyrysa.
7. Ozyrys zaraz przyjmie Hunefera do krainy umarłych. Za bogiem stoją boginie Izyda i Neftyda.

7. Wymień bogów uczestniczących w sądzie Ozyrysa.
8. Wy tłumacz, po co Egipcjanie wkładali do grobów tzw. Księgi Umarłych.

? Pytania i polecenia

- A. Co robili Egipcjanie, żeby zapewnić swoim zmarłym życie wieczne?
- B. Wyjaśnij, jak, według Egipcjan, przebiegał sąd Ozyrysa.

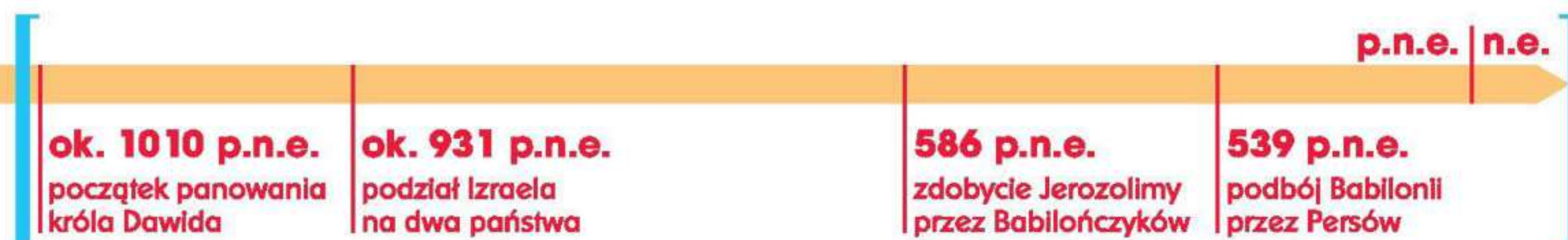
☰ To, co najważniejsze

Politeizm	Inaczej wielobóstwo, czyli wiara w wielu bogów.
Bogowie starożytnego Egiptu	Mieli kształty zwierząt, ludzi albo ludzi z głowami zwierząt. Byli to m.in.: Ra – bóg słońca, stwórca świata i najważniejszy z bogów, Ozyrys – władca krainy umarłych.
Warunki przyjęcia duszy do szczęśliwej krainy umarłych	1. Ciało zmarłego nie mogło ulec rozkładowi. Dlatego Egipcjanie: • balsamowali ciała i sporządzali mumie, • budowali piramidy (m.in. piramidę Cheopsa), • kuli w skałach grobowce. 2. Dusza musiała pomyślnie przejść sąd Ozyrysa. Miała jej pomóc tzw. Księga Umarłych z tekstami mów i modlitw.

6

Starożytny Izrael

- Wyjaśnij pojęcie: Bliski Wschód.
- Co to jest politeizm?

Żydzi – słowo to ma dwa znaczenia:

- 1) żydzi – wyznawcy judaizmu (jak chrześcijanie, muzułmanie i wyznawcy innych religii),
- 2) Żydzi – członkowie narodu żydowskiego (jak np. Polacy); w przeszłości nazywano ich też Izraelitami lub Hebrajczykami.

Biblia

Na starożytnym Bliskim Wschodzie mieszkali nie tylko ludy osiadłe, takie jak Sumerowie. Żyli tam również koczownicy. Były to plemiona pasterzy, które wędrowały z miejsca na miejsce w poszukiwaniu pastwisk dla bydła. Należało do nich plemię **Abrahama**, znanego nam tylko z Biblii.

Biblia to święta księga **żydów** i chrześcijan. Ich zdaniem powstała pod natchnieniem Boga – tzn. jej autorzy napisali to, co Stwórca chciał powiedzieć ludziom. Składa się z kilkudziesięciu części nazwanych księgami (np. Księga Rodzaju).

Plemię koczowników przybywa do Egiptu (Egipcjanie są w białych spódniczkach). Koczownicy nieraz szukali schronienia przed głodem lub suszą w zamożnym państwie faraonów. Kopia egipskiego malowidła z XX w. p.n.e.

Biblia hebrajska, tj. żydowska, była pisana prawdopodobnie od XIII do II w. p.n.e. Chrześcijanie mówią o niej **Stary Testament** – w odróżnieniu od **Nowego Testamentu**, który powstał w I w. n.e., a opowiada o życiu i nauce Jezusa Chrystusa (zob. s. 77). Dla chrześcijan Nowy Testament jest częścią Biblii, a dla Żydów – nie.

Biblia hebrajska zawiera m.in. księgi historyczne, które opisują dzieje ludzkości i narodu wybranego, czyli Żydów. Są one znakomitym źródłem historycznym. Trzeba jednak pamiętać, że Biblia to dzieło religijne, a nie naukowe. Jej autorzy opisali np. rozmowy Abrahama z Bogiem. Nauka nie zajmuje się takimi informacjami, ponieważ są one przedmiotem wiary – albo ktoś w nie wierzy, albo nie.

Dlatego historycy ostrożnie podchodzą do informacji z ksiąg biblijnych. Na pytanie: czy istnieli Abraham i jego plemię? – historyk odpowie: na pewno istniało plemię, z którego powstał naród żydowski, i być może żył biblijny Abraham. Jednak pewności nie mamy – i zapewne nie będziemy mieli nigdy.

1. Czym jest Biblia?

2. Wskaż różnice między Biblią hebrajską a Biblią chrześcijańską.

3. Dlaczego historycy ostrożnie podchodzą do informacji zawartych w Biblii?

Powstanie i upadek Izraela

Biblia podaje, że na polecenie Boga plemię Abrahama wyruszyło z Mezopotamii do **Ziemi Obiecanej** – tam, gdzie dziś leży państwo Izrael.

Według Biblii potomkowie Abrahama dali początek narodowi wybranemu przez Boga. Ich kraj nazwano w starożytności Palestyną albo **Izraelem** (od imienia jednego z wnuków Abrahama), a naród wybrany – **Izraelitami**. Potem przyjęła się jeszcze inna nazwa: **Żydzi**.

Na przełomie XI i X w. p.n.e. Izraelici utworzyli w Palestynie królestwo Izraela. Doprowadzili je do rozkwitu dwaj królowie: Dawid (ok. 1010 – ok. 970 p.n.e.) oraz jego syn Salomon (ok. 970 – ok. 931 p.n.e.), który wybudował wspaniałą świątynię w stolicy państwa, Jerozolimie.

Abraham, jego żona Sara (z prawej) i trzech aniołowie. Pierwszym z nich jest sam Bóg; zapowiada, że Abraham z Sarą za rok będą mieli syna, choć są już bardzo starzy. Rycina z XIII w. n.e.

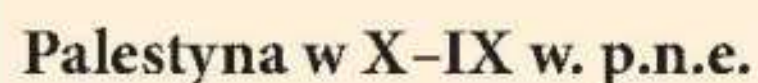

Gwiazda Dawida jest symbolem, czyli znakiem, religii żydowskiej i dzisiejszego państwa Izrael. Jej nazwa nawiązuje do króla Dawida – ale powstała dopiero w średniowieczu.

Menora – siedmioramienny złoty świecznik używany w religii żydowskiej. Pierwsza menora stała w świątyni jerozolimskiej, ale zaginęła po złupieniu Jerozolimy przez Rzymian (70 n.e.).

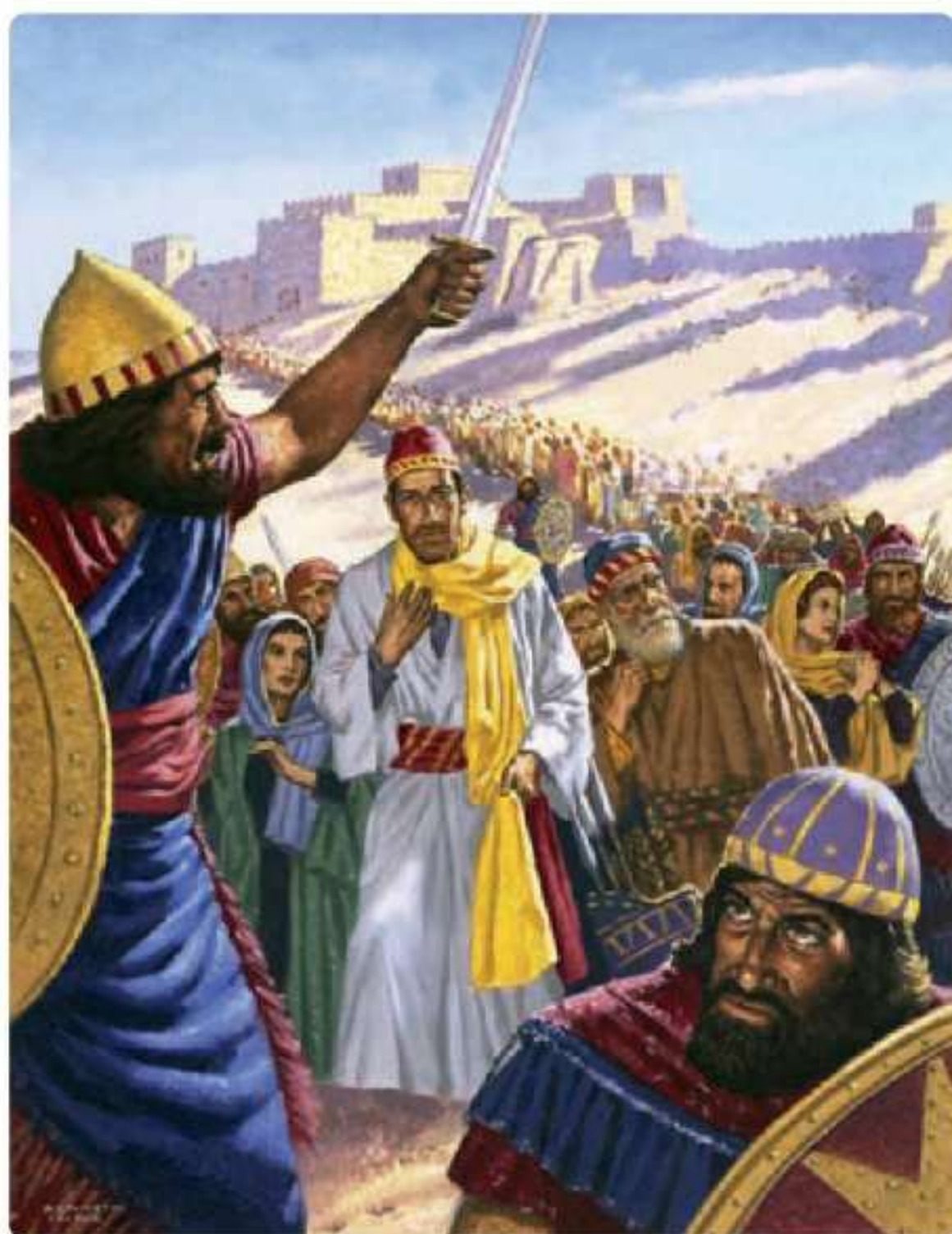
- Wskaż na mapie stolicę Izraela w czasach Dawida i Salomona.

LEGENDA

— granice Izraela na początku panowania króla Salomona

Państwa powstałe w wyniku podziału Izraela po śmierci króla Salomona:

- królestwo Izraela (zachowało nazwę zjednoczonego państwa)
- królestwo Judy

Babilończycy prowadzą Żydów do
tzw. niewoli babilońskiej. W tle widać
Jerozolimę. Rysunek z XXI w.

Król Babilonii, który kazał zniszczyć świątynię jerozolimską, nazywał się Nabu... Nabudo... Nabucho... Nabuchodo... no... zor. Uf! Powtórzysz?

Też mi trrrrudność dla
papugi! Nabuchodono-
zoooooooooooooooooooo!

Po śmierci Salomona królestwo Izraela podzieliło się na dwa słabe i skłócone państwa. Jednym z nich była Juda ze stolicą w Jerozolimie.

W początkach VI w. p.n.e. królestwo Judy opanowali Babilończycy, których państwo istniało na terenie dzisiejszego Iraku. Gdy Żydzi zbuntowali się przeciwko ich rządowi, Babilończycy zdobyli Jerozolimę i zniszczyli świątynię (586 p.n.e.).

Król Babilonii kazał przesiedlić kilkanaście tysięcy Żydów na wschód. Trafili oni do tzw. **niewoli babilońskiej**. Mówimy: tak zwanej niewoli, bo Żydzi byli przesiedleńcami, a nie niewolnikami. Niektórzy zajmowali nawet wysokie stanowiska w państwie babilońskim.

Państwo to przetrwało jeszcze tylko kilkadziesiąt lat. Na Bliskim Wschodzie powstała bowiem nowa potęga: Persja (dziś Iran). W 539 r. p.n.e. Persowie podbili Babilonię. Wkrótce potem ich król pozwolił Żydom wrócić do Palestyny, która stała się częścią Persji.

Żydzi odbudowali świątynię w Jerozolimie, lecz marzyli o własnym państwie. Wierzyli, że przywróci je Mesjasz – człowiek posłany przez Boga.

4. Wyjaśnij pojęcia: Ziemia Obiecana, Palestyna, Izrael.
5. Kim byli i czego dokonali Dawid oraz Salomon?
6. Co nazywamy tzw. niewolą babilońską narodu wybranego?

Judaizm

W przeciwieństwie do innych starożytnych ludów Izraelici wierzyli w jednego Boga – Jahwe. Wyznawali więc **monoteizm**, czyli **jedynobóstwo**.

Żydowska religia – **judaizm** – istnieje do dziś. Wywodzą się z niej dwie inne religie monoteistyczne: chrześcijaństwo (zob. s. 77) oraz islam (zob. s. 90).

Według judaizmu Bóg, który nie ma początku ani końca, stworzył świat i człowieka. Okazuje ludziom miłosierdzie, lecz jest „Bogiem zazdrosnym”: człowiek ma Go kochać „z całego serca, z całej duszy, ze wszystkich sił”. Izraelici są narodem wybranym, gdyż za ich pośrednictwem Bóg da się poznać całemu światu.

Główne zasady postępowania wyznawców judaizmu określa **Dekalog**. Uzupełniają go liczne nakazy i zakazy. Zawiera je **Tora**, czyli pięć pierwszych ksiąg Biblii. Znajdują się w nich również opisy stworzenia świata oraz dzieje Abrahama i jego potomków. Dla wyznawców judaizmu Tora jest najważniejszą częścią Biblii.

Zwój Tory z XVIII w. n.e. W naszych czasach każda synagoga, tzn. żydowski dom modlitwy, ma taki zwój – spisany ręcznie na pergaminie z jagnięcej skóry.

7. Przedstaw różnicę między monoteizmem a politeizmem.

8. Wyjaśnij pojęcia: judaizm, Dekalog, Tora.

Dekalog – dziesięcioro przykazań zawartych w Biblii. Miał je otrzymać Mojżesz od samego Boga, wyryte na kamiennych tablicach.

? Pytania i polecenia

A. Omów dzieje narodu wybranego od czasów Abrahama do końca tzw. niewoli babilońskiej.

B. Co mówi judaizm o Bogu i narodzie wybranym?

☰ To, co najważniejsze

Biblia – święta księga Żydów i chrześcijan

Jest dziełem religijnym, a nie naukowym. Dzieli się na:

1. Biblię hebrajską (żydowską), nazwaną przez chrześcijan Starym Testamentem, pisaną prawdopodobnie od XIII do II w. p.n.e.
2. Nowy Testament, który dla Żydów nie jest częścią Biblii; powstał w I w. n.e.

Dzieje starożytnego Izraela

Według Biblii Izraelici (naród wybrany, Żydzi, Hebrajczycy) wywodzą się od Abrahama, którego plemię osiedliło się w Ziemi Obiecanej (Palestynie). Na przełomie XI i X w. p.n.e. powstało królestwo Izraela w Palestynie. W VI w. p.n.e. Żydzi trafili do tzw. niewoli babilońskiej. Po kilkudziesięciu latach uwolnił ich król Persów.

Judaizm – żydowska religia istniejąca do dziś

1. Jest religią monoteistyczną.
2. Główne zasady postępowania określa Dekalog.
3. Szczegółowe nakazy i zakazy podaje Tora.

Starożytna Grecja

7. Demokracja ateńska
8. Mitologia grecka
9. Na olimpijskim stadionie
10. Co zawdzięczamy starożytnym Grekom?

Świątynia Partenon w starożytnych Atenach (Grecja).
Rysunek z XX w.

7

Demokracja ateńska

ok. 461–429 p.n.e.
Perykles przywódcą Aten

594–508/507 p.n.e.
kształtowanie się
demokracji ateńskiej

p.n.e. | n.e.

Starożytna Grecja

Grecja leży na południu Europy. Zajmuje południową część Półwyspu Bałkańskiego oraz ponad dwa tysiące wysp i wysepek. Jest to górzysty kraj o ubogiej, skalistej ziemi.

Starożytni Grecy osiedlali się w górskich dolinach albo nad morzem, gdyż tam mogli uprawiać zboże, sadzić drzewa oliwne i winorośl oraz hodować owce.

Jedną dolinę od drugiej oddzielały góry. Dlatego Grecy z różnych dolin spotykali się rzadko i nie utworzyli jednego państwa. W antycznej* Grecji powstały setki

- Przypomnij, jaki ustrój panował w starożytnym Egipcie.

★ **antyczny** – starożytny w odniesieniu do Grecji i Rzymu

Grecja w V w. p.n.e.

- Wskaż na mapie Ateny.
- Na jakich terenach Europy i Azji mieszkali starożytni Grecy?

LEGENDA

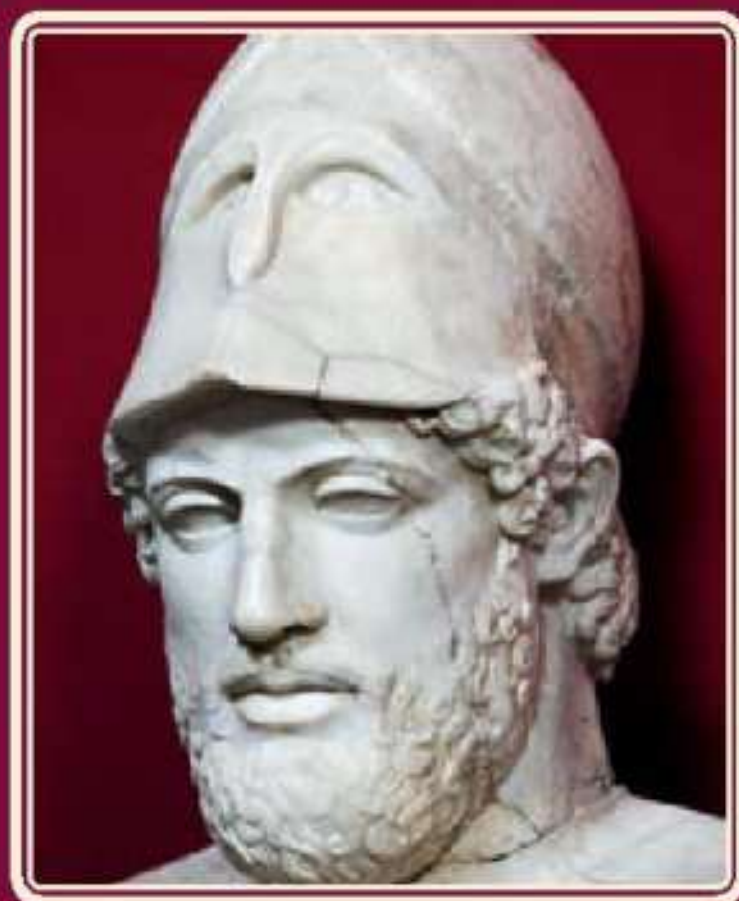
- obszary zamieszkane przez Greków
- góra
- główne świątynie

Krajobraz Grecji w okolicach miejscowości Delfy.

Perykles

(ok. 495–429 p.n.e.)

Polityk i przywódca Aten od ok. 461 r. p.n.e. aż do śmierci. Był zwolennikiem demokracji ateńskiej – i to on ją ostatecznie ukształtował. Sprawował najważniejsze urzędy w ateńskiej polis i często wywierał decydujący wpływ na postanowienia zgromadzenia ludowego oraz rady pięciuset. Za jego czasów Ateny doszły do takiej świetności, że okres ten nazwano „wiekiem Peryklesa”.

Kopia greckiej rzeźby z V w. p.n.e.

miast-państw nazywanych **polis**. Jedna polis zajmowała zwykle obszar miasta z okolicą albo wyspę.

Choć każdy Grek czuł się związany ze swoją polis, wszyscy Grecy uważali się za jeden lud. Mówili po grecku, wierzyli w tych samych bogów, swój kraj nazywali **Helladą**, a siebie – **Hellenami**. Na nie-Greków mówili: **barbarzyńcy**, gdyż ich mowa przypominała im niezrozumiały bełkot: bar-bar.

1. Dlaczego w starożytnej Grecji nie powstało jedno państwo?
2. Czym były polis?
3. Jak Grecy nazywali swój kraj i siebie, a jak nie-Greków?

Ojczyzna demokracji

Do największych greckich polis należały **Ateny**. Od schyłku VI w. p.n.e. panowała tam **demokracja**, co po grecku oznacza „rządy ludu”. W demokracji, czyli ustroju demokratycznym, o sprawach państwa mogą decydować większością głosów wszyscy obywatele.

Ateny były pierwszą demokracją w dziejach świata. Ostateczny kształt uzyskała ona w V w. p.n.e. dzięki staraniom ateńskiego polityka **Peryklesa**.

Podstawę demokracji ateńskiej stanowiły trzy instytucje: zgromadzenie ludowe, rada pięciuset i sąd ludowy.

W **zgromadzeniu ludowym** mogli brać udział wszyscy obywatele, czyli wolni mężczyźni (nie niewolnicy), którzy mieli rodziców Ateńczyków. Każdy obywatel mógł przemawiać oraz głosować przez podniesienie ręki. Zgromadzenie ludowe ustanawiało prawa i podejmowało decyzje o najważniejszych sprawach państwa: wojnie lub pokoju, wyborze urzędników, zaopatrzeniu miasta w żywność itp.

Rządem Aten była **rada pięciuset**. Zajmowała się codziennymi sprawami polis, takimi jak nadzór prac budowlanych i zarządzanie państwowymi pieniędzmi. Radę tworzyło 500 Ateńczyków, wylosowanych na jeden rok spośród wszystkich chętnych obywateli.

Sąd ludowy składał się z – uwaga! – 6 tysięcy sędziów, także losowanych na jeden rok. Rozstrzygał większość spraw sądowych (poza zabójstwami). Zwykle sądziło kilkuset sędziów, np. 201 albo 501. W tajnym głosowaniu decydowali oni o winie lub niewinności oskarżonego. Winnego mogli skazać na karę grzywny*, wygnania, a nawet śmierci.

4. Wskaż różnice między zgromadzeniem ludowym a radą pięciuset.

5. Wyjaśnij, jak działał sąd ludowy.

Ostracyzm

Starożytni Ateńczycy bardzo się bali, że ktoś bogaty i wpływowy obali demokrację, po czym wprowadzi tyranię*. Aby temu zapobiec, obywatele raz w roku zbierali się na rynku i pisali na glinianych skorupkach imię człowieka, który ich zdaniem zagrażał demokracji. A ponieważ skorupka to po grecku *ostrakon*, praktykę tę nazwano **ostracyzmem**.

Tekst źródłowy

Nasz ustrój polityczny nie jest naśladownictwem obcych praw, a my sami raczej jesteśmy wzorem dla innych niż inni dla nas. Nazywa się ten ustrój demokracją, ponieważ opiera się na większości obywateli, a nie na mniejszości. W sporach prywatnych każdy obywatel jest równy w obliczu prawa (...).

Tukidydes, *Wojna peloponeska*, V w. p.n.e.

- Czy ustrój Aten był wzorowany na ustroju innego państwa, czy nie? Wskaż fragment tekstu, który o tym mówi.
- Dlaczego ustrój Aten nosi nazwę demokracji?

Ateński sąd ludowy zbierał się na rynku miasta. Sprzedawcy musieli szybko rozebrać stragany, żeby zrobić miejsce na rozprawę.

* **grzywna** – kara pieniężna

* **tyrania** – w antycznej Grecji: rządy człowieka, który obalił poprzedni ustrój; dziś: okrutne rządy jednego człowieka

Skorupka z imieniem Temistokles (ok. 470 p.n.e.). Jako skorupki służyły potłuczone kawałki glinianych naczyń, na których Ateńczycy wyskrobywali litery.

Dawniej a dziś

Demokracja ateńska a dzisiejsza

Ustrój demokratyczny panuje dziś w Polsce i wielu innych państwach. Jest to jednak inna demokracja niż ateńska.

1. Kobiety, niewolnicy i cudzoziemcy nie mieli prawa głosu. W dzisiejszej Polsce jest bardzo niewiele dorosłych, którzy nie mogą głosować (np. niektórzy przestępcy).
2. W Atenach istniała demokracja bezpośrednia: wszyscy obywatele, bez pośredników, mogli decydować o sprawach państwa. W Polsce panuje demokracja pośrednia: obywatele wybierają władze państwa, które podejmują decyzje w ich imieniu.
3. Ateńczycy obsadzali większość urzędów państwowych przez losowanie. Sprawiedliwe? Tak, tylko że... Stanowiska w państwie obejmowali czasem ludzie, którzy niewiele umieli. Dziś urzędnicy pochodzą albo z wyboru, albo z mianowania.

- Czym się różniła demokracja ateńska od naszej?

W głosowaniu brało udział co najmniej 6 tysięcy obywateli – inaczej było nieważne. Ten, kogo wskazało najwięcej osób, musiał opuścić Ateny na 10 lat, ale nie tracił majątku. Po powrocie z wygnania odzyskiwał swoją własność.

Ateńczycy często nadużywali ostracyzmu. Zdarzało się, że wrogowie popularnego polityka rozpowszechniali kłamstwa na jego temat, aby go wypędzić.

6. Na czym polegał ostracyzm?

7. Jakie nadużycia powodował ostracyzm?

Społeczeństwo Aten

Ateńczycy mieli znacznie więcej praw niż Atenki. Tylko mężczyźni byli obywatelami, uczestniczyli w zgromadzeniu ludowym i sprawowali urzędy. Ich liczba sięgała ok. 40 tysięcy na ok. 300 tysięcy mieszkańców ateńskiej polis.

Gdy kobieta urodziła dziecko, ojciec albo przyjmował je do rodziny, albo nakazywał porzucić. Wówczas matka zostawiała niemowlę np. na ulicznej stercie śmieci.

Ateńczycy na wzgórzu Pnyks, na którym zbierało się zgromadzenie ludowe. W głębi Akropol – wzgórze z najświetniejszymi budowlami miasta. Rysunek z XX w.

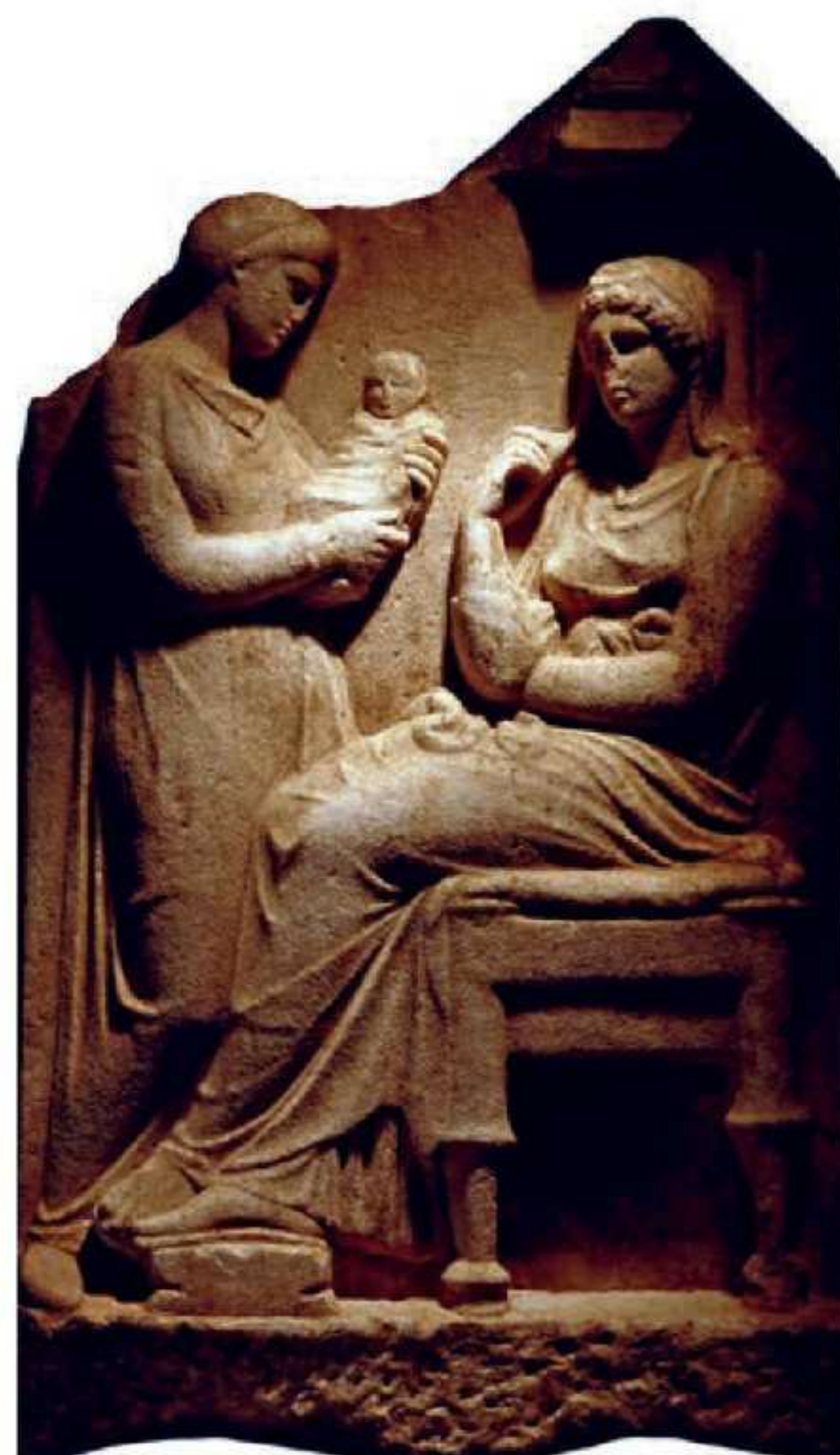

Ateńskie kobiety rzadko wychodziły z domu – chyba że pochodziły z biednej rodziny i musiały pracować oraz robić zakupy. Bogatsze Atenki wysyłały po sprawunki niewolników. Kobiety prowadziły dom, przędły wełnę, tkwały z niej ubrania i obrusy oraz opiekowały się dziećmi. Kiedy przychodzili goście, zostawały w swoich pokojach. Same też nikogo nie odwiedzały ani nie brały udziału w głosowaniach. Chodziły jednak do teatru i uczestniczyły w obrzędach religijnych.

Jedną trzecią mieszkańców ateńskiej polis stanowili **niewolnicy**. Zostawali nimi: 1) jeńcy wojenni, 2) ludzie porwani przez piratów, 3) dzieci niewolników. Ateńczycy i inni Grecy kupowali ich na targu jak dzbany oliwy.

Najgorszy był los niewolników pracujących w kopalniach srebra. Zwykle umierali po kilku latach z powodu straszliwych warunków życia. Inni niewolnicy trafiali do warsztatów rzemieślniczych czy sklepów, jeszcze inni – do zamożnych domów, gdzie zostawali służącymi lub pedagogami, tzn. wychowawcami dzieci. Byli tam nieraz traktowani jak członkowie rodziny.

Starożytna grecka płaskorzeźba ukazuje dwie kobiety z niemowlęciem. Siedząca to zapewne matka; stojąca mogła być jej niewolnicą.

8. Porównaj prawa mężczyzn i kobiet w starożytnych Atenach.
9. Omów położenie ateńskich niewolników.

? Pytania i polecenia

- A. Dlaczego starożytni Egipcjanie utworzyli jedno państwo, a Grecy – nie?
- B. Przedstaw główne instytucje demokracji ateńskiej.
- C. Wskaż różnice między ustrojami starożytnych Aten i starożytnego Egiptu.

☰ To, co najważniejsze

Starożytna (antyczna) Grecja	Kraj w południowej Europie, w starożytności podzielony na setki miast-państw zwanych polis.
Główne instytucje demokracji ateńskiej	1. Zgromadzenie ludowe – ustanawiało prawa i decydowało o najważniejszych sprawach państwa. 2. Rada pięciuset – była ateńskim rządem. 3. Sąd ludowy – rozstrzygał większość spraw sądowych. Ateńczycy wybierali większość urzędników przez losowanie. Ostracyzm – praktyka polegająca na tym, że raz w roku obywatele mogli skazać na wygnanie człowieka zagrażającego demokracji.
Społeczeństwo Aten	Obywatelami Aten byli wolni mężczyźni, którzy mieli rodziców Ateńczyków. Kobiety, niewolnicy i cudzoziemcy nie byli obywatelami. Jedną trzecią mieszkańców ateńskiej polis stanowili niewolnicy.

- Czym się różni religia politeistyczna od monoteistycznej?
- Która znana ci cywilizacja starożytna wyznawała politeizm, a która – monoteizm?

Bogowie olimpijscy

Starożytni Grecy wyznawali politeizm. Za najważniejszych z mnóstwa bóstw uważali dwanaścioro bogów i bogiń olimpijskich. Ich siedziba mieściła się we wspaniałych pałacach na najwyższym szczycie góry **Olimp**. Tak w każdym razie wierzyli Hellenowie.

Greccy bogowie i boginie mieli ludzką postać i żyli jak ludzie. Plotkowali, toczyli wojny, żenili się, rodziły im się dzieci... Od ludzi różniły ich dwie główne cechy: byli nieśmiertelni oraz wiecznie młodzi.

Zeus – władca świata i król wszystkich bogów. Grecy nazywali go „gromowładnym”, gdyż w gniewie miotał na ziemię pioruny.

Hades – brat Zeusa, władca Hadesu, tj. podziemnego królestwa, do którego trafiały dusze zmarłych.

Posejdon – brat Zeusa, władca mórz. Swoim trójzębem rozpętywał sztormy i wywoływał trzęsienia ziemi.

Hera – żona Zeusa, opiekunka małżeństw, bogini bardzo zazdrosna o swego męża (który ciągle zakochiwał się w innych boginiach lub ziemskich kobietach).

Atena – córka Zeusa, bogini sprawiedliwej wojny oraz mądrości. Była opiekunką sztuki i rzemiosła, a także patronką Aten. To od jej imienia pochodziła nazwa tego miasta.

Hefajstos – kulawy syn Zeusa, mąż Afrodyty, bóg kowali i rzemieślników. Pracował w kuźni umieszczonej we wnętrzu wulkanu. Wykuwał broń i zbroje dla bogów, a także... pioruny dla Zeusa.

Afrodyta – bogini miłości i piękności, narodzona z morskiej piany.

Apollo – syn Zeusa, słynny z urody bóg światła słonecznego, muzyki, wróżb i przepowiedni oraz prawdy i porządku.

Pewnego dnia Zeusa rozboleła głowa. Hefajstos rozciął ją toporem, a wtedy ze środka wyskoczyła Atena w zbroi i z okrzykiem bojowym.

Ja też się tak urrodiłem! Ale ja wyskoczyłem z jajka, a nie z czyjejś głowy.

1. Dlaczego niektóre bóstwa antycznej Grecji nazywamy olimpijskimi?
2. Przedstaw krótko najważniejszych bogów i boginie antycznej Grecji.

Mity greckie

Życie bogów nie miało końca, ale miało początek. Grecy wierzyli, że zanim powstał świat, istniał **Chaos**, czyli wielka pustka. Z Chaosu wyłoniła się pierwsza para bogów – Ziemia i Niebo. Tak narodził się świat. Potem Ziemia i Niebo dały życie nowym bóstwom, a te zostały rodzicami następnych.

Wierzenia starożytnych Greków znamy z **mitologii**, czyli zbioru mitów. **Mit** to wymyślona opowieść o bogach i bohaterach, która próbuje wyjaśnić, jak powstał świat, skąd się biorą szczęście i nieszczęście oraz po co żyją ludzie.

Jeden z mitów opisuje historię **Prometeusza**. Był to bóg tak przyjazny ludziom, że wykradł dla nich ogień z Olimpu. Za karę rozgniewany Zeus kazał przykuć Prometeusza do skały. Codziennie przylatywał orzeł i rozszarpał bogu wątrobę – ta zaś codziennie odrastała.

Prometeusza uwolnił od męki **Herakles**: zabił orła, po czym rozkuł kajdany. Herakles był synem Zeusa oraz

Z lewej Atlas, bóg skazany na dźwiganie nieba za walkę z bóstwami olimpijskimi, z prawej Prometeusz z orłem. Malowidło na wazie z VI w. p.n.e.

★ **nemejski** – pochodzący z miejscowości Nemea w Grecji

Herakles walczy z lwem nemejskim. Bestia miała tak twardą skórę, że nie mogła jej przebić żadna broń. Herakles udusił lwa gołymi rękami, a jego skórę nosił jako zbroję. Malowidło na wazie ateńskiej z VI w. p.n.e.

Persefona (żona Hadesa) nadzoruje Syzyfa. Tu nieszczęśnik nie wtacza kamienia, lecz wnosi go na górę. Waza ateńska z VI w. p.n.e.

ziemskiej kobiety. Takie dzieci bogów i ludzi Grecy nazywali **herosami**. Herosi byli wprawdzie śmiertelni, ale mieli nadludzkie cechy. Herakles już jako niemowlę zadusił dwa wielkie węże, które podpełzły do jego kołyski. Potem wykonał dwanaście ogromnie trudnych prac – np. zabił potwornego lwa nemejskiego*. Gdy umarł, w nagrodę za bohaterskie czyny bogowie przyjęli go na Olimp.

3. Wyjaśnij, jak Grecy wyobrażali sobie początki świata.
4. Kim byli i czym się odznaczali herosi?

Życie po śmierci

W greckich wierzeniach los większości zmarłych był bardzo smutny. Ponury starzec Charon zabierał ich dusze na swą łódź i przewoził je przez rzekę Styks. Za nią leżało podziemne królestwo – **Hades**. Nie było stamtąd powrotu.

Dusze zmarłych zwykle trafiały do krainy cieni, po której snuły się bez celu przez całą wieczność. Tylko wielcy bohaterowie wiedli w Hadesie szczęśliwe życie. A najwięksi – tacy jak Herakles – zamiast iść do Hadesu, dołączali do bogów na Olimpie.

Greccy bogowie okrutnie karali każdego, kto ich obraził. Zsyłali go do **Tartaru**, czyli najniższej części Hadesu. Tam nieszczęśnik cierpiał wymyślne męki. Np. Syzyf, który próbował oszukać śmierć, za karę miał wtoczyć wielki kamień na szczyt stromej góry. Za każdym razem, kiedy prawie docierał do celu, kamień wyslizgiwał mu się z rąk i staczał na dół.

5. Podaj dwa znaczenia słowa: Hades.
6. Za co i jak został ukarany Syzyf?

Jak Grecy czcili bogów?

Hellenowie zanosili do swych bogów modły i składali im ofiary, organizowali na ich cześć procesje oraz igrzyska (zob. s. 48) i budowali im piękne marmurowe świątynie. Obrzędy odprawiali jednak na zewnątrz. Wnętrze świątyni uważali za mieszkanie bóstwa, a nie za miejsce modlitwy.

Czy Hellenowie wierzyli w swoich bogów? Niektórzy na pewno tak. Inni uważali mity za bajki. Każdy musiał jednak brać udział w obrzędach religijnych, gdyż inaczej groziła mu kara śmierci za bezbożność. Według Greków jeden „bezbożnik” mógł ściągnąć gniew bogów na całą polis.

We wszystkich ważnych sprawach Hellenowie zasięgałi porady **wyroczeni**. Było to miejsce, w którym bogowie rzekomo udzielali ludziom rad i przepowiadali przyszłość. Za najważniejszą uchodziła wyrocznia Apollina w **Delfach**. Czego można się tam było dowiedzieć? Oto przykład:

Pewnego razu do Delf przybyli wysłańcy bogatego króla Krezusa. Władca chciał wiedzieć, czy ma rozpocząć wojnę z potężną Persją czy nie. Wysłańcy złożyli dary dla świątyni i przekazali pytanie kapłanom. Ci zeszli do podziemnej sali, gdzie siedziała kapłanka zwana **Pytią**. Oduzwał ją gaz ulatniający się spomiędzy skał. Pytia wyrzucała z siebie słowa, które kapłani uważali za pochodzące od Apollina. Układali z nich wierszowane i bardzo niejasne pouczenia. Krezusowi powiedzieli podobno: „Wyrusz na wojnę, aby zniszczyć potężne imperium*”. Król się nie domyślił, że w przepowiedni jest mowa o klęsce jego państwa, a nie Persji.

Ruiny świątyni Apollina w Delfach.

7. W jaki sposób Grecy czcili bogów?

8. Czego i jak można się było dowiedzieć w wyroczni w Delfach?

* **imperium** – wielkie państwo, które podporządkowuje sobie inne państwa (zob. s. 60)

? Pytania i polecenia

- A. Czym bogowie olimpijscy przypominali ludzi, a czym się od nich różnili?
- B. Co to jest mit? Opowiedz mit o Prometeuszu.
- C. Wyjaśnij, jaki los, zdaniem Greków, czekał ludzi po śmierci.

☰ To, co najważniejsze

Mit to wymyślona opowieść o bogach i bohaterach, która próbuje wyjaśnić, jak powstał świat, skąd się biorą szczęście i nieszczęście oraz po co żyją ludzie. Zbiór mitów nazywamy **mitologią**.

Olimp	Góra, na której najwyższym szczycie znajdowała się według Greków siedziba dwanaściorga najważniejszych bogów i bogiń. Ich królem i władcą świata był Zeus.
Bogowie olimpijscy	Mieli ludzką postać i żyli jak ludzie. Byli jednak nieśmiertelni oraz wiecznie młodzi.
Herosi	Dzieci bogów i ludzi. Jednym z nich był Herakles.
Wyrocznia	Miejsce, w którym według Greków bogowie udzielali ludziom rad i przepowiadali przyszłość. Za najważniejszą uchodziła wyrocznia Apollina w Delfach.

p.n.e. | n.e.

776 p.n.e.pierwsze starożytne
igrzyska olimpijskie**ok. 393 n.e.**

ostatnie starożytne igrzyska olimpijskie

- Przypomnij imię i cechy najważniejszego z greckich bogów.

Tak mógł wyglądać posąg Zeusa Olimpijskiego w świątyni tego boga w Olimpii. Miał 13 metrów wysokości i był dziełem słynnego rzeźbiarza Fidiasza (zob. s. 55). Rysunek z XIX w.

Igrzyska olimpijskie

Według starożytnych Greków człowiek miał być „piękny i dobry”. Kształtowaniu pięknego ciała i dzielnego ducha służył sport. Greccy chłopcy codziennie po szkole trenowali biegi, skok w dal, boks, zapasy, rzut dyskiem i oszczepem. Były to dyscypliny przydatne żołnierzom, a Hellenowie uważali sport za dobre przygotowanie do wojny.

Każde większe miasto miało własny stadion. Co jakiś czas odbywały się na nim igrzyska, czyli zawody sportowe i artystyczne. Za najważniejsze uchodziły **igrzyska olimpijskie**, organizowane co cztery lata w miejscowości **Olimpia**.

Pierwsze znane nam igrzyska olimpijskie odbyły się w 776 r. p.n.e. Odtąd organizowano je co cztery lata przez prawie 1200 lat. Okres między igrzyskami Grecy nazywali **olimpiadą**.

Starożytne igrzyska olimpijskie wyglądały inaczej niż nowożytne, czyli dzisiejsze.

1. Były uroczystością religijną ku czci Zeusa.
2. Grecy organizowali je zawsze w Olimpii.
3. Zawodnicy występowali nago. Byli bardzo dumni ze swych ciał. Przed startem nacierali je oliwą, żeby błyszczały w słońcu (i żeby je przed nim chronić).
4. W igrzyskach brali udział wolni greccy mężczyźni, a także chłopcy od 12. roku życia. Nie mogli startować cudzoziemcy, kobiety ani niewolnicy.
5. Grecy rywalizowali w niewielu konkurencjach. Nie było np. pływania, skoku wzwyż ani judo. Nie istniały też konkurencje drużynowe. Odbywały się za to wyścigi rydwanów.

6. Oprócz rywalizacji sportowej odbywały się też zawody artystyczne, m.in. muzyczne i poetyckie.

7. Zwycięzca nie otrzymywał medalu, lecz wieniec oliwny. Drugie i trzecie miejsce miały tak samo małą wartość jak ostatnie i nie było za nie nagrody.

Wyścigi rydwanów w starożytnej Olimpii. Rysunek z XX w.

1. Wyjaśnij różnicę między igrzyskami olimpijskimi a olimpiadą.
2. Kto uczestniczył w starożytnych igrzyskach olimpijskich?

Za największego siłacza starożytnej Grecji uchodził Milon z Krotonu. Wygrał zapasy w sześciu igrzyskach olimpijskich! Po ostatnim zwycięstwie wziął na plecy byka, przeniósł go wokół stadionu, a później podobno... zjadł.

Przed igrzyskami

Miesiąc przed igrzyskami specjaliści posłańcy ogłaszali **pokój boży** we wszystkich miastach-państwach: aż do powrotu zawodników i widzów do domu nie wolno było toczyć wojen. Jeśli jakaś polis złamała pokój boży, sędziowie nie dopuszczali jej zawodników do startu.

Atleci, tj. uczestnicy zawodów, przybywali do Olimpii miesiąc przed rozpoczęciem igrzysk. Składali przysięgę przed posągami Zeusa, że uczciwie trenowali co najmniej 10 miesięcy. Potem przez 30 dni ćwiczyli pod okiem sędziów – którzy nie dopuszczali do startu najsłabszych.

A ja myślałem, że urządził korrrrridę.

Oto antyczna Olimpia (nie pomył jej z górą Olimp!). Znajdowały się tam: świątynia Zeusa, zajazd dla podróżnych (tu niewidoczny) oraz inne budowle, które służyły pielgrzymom, atletom, widzom i sędziom.

1 Gimnazjon – miejsce ćwiczeń sportowych, z dziedzińcem, szatniami i salami gimnastycznymi.

2 Palestra – szkoła zapasów i boksu. Była częścią gimnazjonu.

3 Prytanejon – budynek, w którym urzędowali i mieszkali urzędnicy oraz sędziowie.

4 Okrągła świątynia Zeusa, zbudowana w IV w. p.n.e.

5 Wzgórze Kronosa, ojca bogów.

6 Świątynia Hery.

7 Grób legendarnego króla Pelopsa, bohatera mitów greckich.

5

8

8 Mur otaczający teren poświęcony Zeusowi.

9 Budynki **skarbcza**, gdzie przechowywano dary ofiarne.

10 **Świątynia Rei**, matki bogów (m.in. Zeusa i Posejdona).

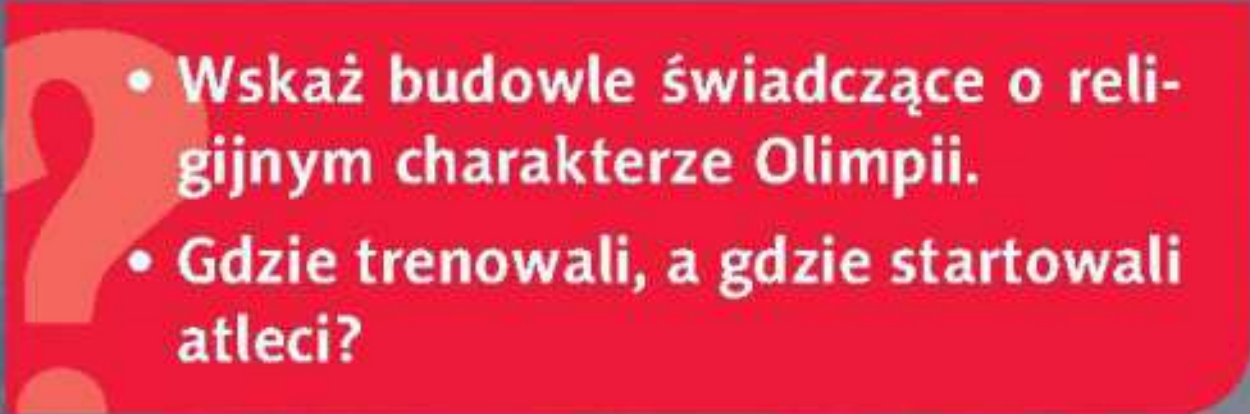
11 **Świątynia Zeusa**. W jej wnętrzu znajdował się ogromny posąg Zeusa Olimpijskiego (por. s. 48).

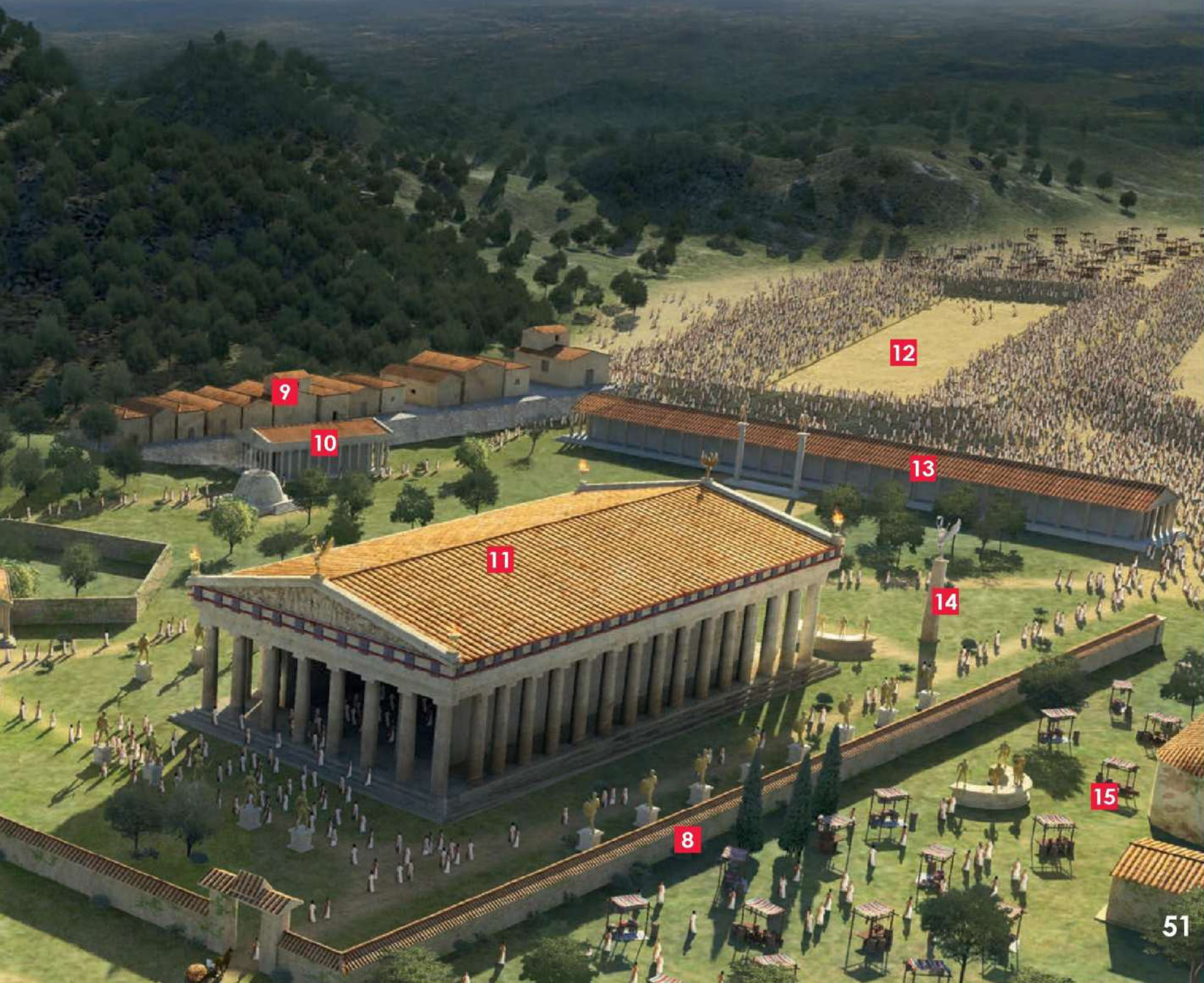
12 **Stadion**.

13 Wsparta kolumnami długa hala dająca schronienie przed słońcem.

14 Posąg Nike, bogini zwycięstwa.

15 Stragany sprzedawców jedzenia i pamiątek.

-
- Wskaż budowle świadczące o religijnym charakterze Olimpii.
  - Gdzie trenowali, a gdzie startowali atleci?

Tekst źródłowy

Dlaczego (...) wasi młodzieńcy zachowują się w ten sposób? Jedni z nich obejmują się nawzajem i podcinają sobie nogi, drudzy się duszą (...) i tłamszą w błocie jak tarzające się świny. A przecież na początku (...) nacierają się tłusto oliwą i jeden drugiego masuje bardzo grzecznie (...). Ten szaleniec, jak się zdaje, wypluje sobie zęby – tak ma usta pełne krwi i piasku. (...) Dlaczego ten tam urzędnik ich nie rozdziela i nie przerywa walki? (...) Przeciwnie, podżega* ich i chwali tego, który zadał cios.

Lukian, *Anacharsys*, II w. n.e.

- Co budzi zdziwienie cudzoziemskiego narratora?
- Dlaczego, twoim zdaniem, w dzisiejszych sportach walki nie pozwala się na taką brutalność?

★ **podżegać** – wzbudzać nienawiść do kogoś i zachęcać do zrobienia mu czegoś złego

Tak mógł wyglądać start biegu na stadionie w Olimpii.
Rysunek z XXI w.

Igrzyska olimpijskie gromadziły nawet 40 tysięcy widzów. Przybywali na nie Grecy nie tylko z Hellady, ale też z za morza, np. z Afryki. Ponieważ był tylko jeden zajazd dla podróżnych, większość spała w namiotach lub pod gołym niebem.

3. Na czym polegał pokój boży?

4. Jakie warunki musieli spełnić atleci, żeby wystartować w igrzyskach?

Olimpijskie dyscypliny

Igrzyska olimpijskie trwały pięć dni. Odbывały się w sierpniu lub we wrześniu – w upale, który nam odebrałby ochotę do najmniejszego wysiłku.

Główną konkurencją stanowił bieg na dystansie jednego stadionu (192 metry). Były też inne **dyscypliny lekkoatletyczne**: biegi na dłuższych dystansach, bieg w hełmie i z tarczą, skok w dal, rzut oszczepem oraz rzut dyskiem.

Istniała również **ciężka atletyka**, którą dziś nazwalibyśmy sportami walki. Należały do niej: zapasy, boks oraz pankration, czyli połączenie zapasów z boksem. Po grecku słowo *pankration* oznacza „wszystkie siły”.

Zasady ciężkiej atletyki były bardzo brutalne. Bokserzy owijali dłonie skórzanymi paskami, które zwiększały siłę ciosu. Bokser miał prawo bić leżącego przeciwnika, póki ten się nie poddał. Zawodnicy kończyli walkę zakrwawieni, a nieraz z połamanyimi kośćmi.

W pankrationie dopuszczano wszystkie chwyt i ciosy z wyjątkiem gryzienia i wydlubowania oczu. Walka tak często kończyła się okaleczeniem atletów, że nieraz brakowało chętnych do startu.

Dlaczego antyczne igrzyska były tak okrutne? Ponieważ Grecy uważali, że żołnierze muszą być silni i odporni na ból. I byli. Tyle że w czasie wojny najczęściej walczyli nie przeciwko wrogom Hellady, a przeciwko innej greckiej polis.

- 5. Wymień konkurencje antycznej lekkiej atletyki.
- 6. Czym się różnił starożytny boks od dzisiejszego?

Zwycięzcy igrzysk

Ostatniego dnia igrzysk każdy ze zwycięzców otrzymywał **wieniec oliwny** upleciony z liści drzewa oliwnego. Zyskiwał też prawo do postawienia sobie w Olimpii pomnika. Wieczorem organizatorzy wyprawiali wspaniałą ucztę na cześć zwycięskich zawodników. Innych nagród nie było.

Prawdziwe zaszczyty czekały zwycięzcę dopiero w rodzinnej polis. Otrzymywał tytuł honorowego obywatela, władze zapewniały mu dożywotnie utrzymanie i zwalniały go od podatków. Nieraz stawiały mu też pomnik – by pamięć o nim przetrwała wieki.

- 7. Jakie nagrody otrzymywał zwycięzca igrzysk w Olimpii, a jakie – w rodzinnej polis?

Dyskopol, tzn. zawodnik rzucający dyskiem. Kopia rzeźby z V w. p.n.e. wykonanej przez greckiego rzeźbiarza Myrona.

? Pytania i polecenia

- A. Czym się różniły starożytne igrzyska olimpijskie od dzisiejszych?
- B. Dlaczego antyczne igrzyska olimpijskie były brutalne?

☰ To, co najważniejsze

Sport w antycznej Grecji	Służył temu, by człowiek był „piękny i dobry”. Każde większe miasto miało stadion.
Starożytne igrzyska olimpijskie, czyli zawody sportowe i artystyczne w Olimpii	Pierwsze znane nam igrzyska olimpijskie odbyły się w 776 r. p.n.e. Były uroczystością religijną ku czci Zeusa. Grecy organizowali je co 4 lata. Okres między igrzyskami nazywali olimpiadą. W zawodach nie mogli startować niewolnicy, cudzoziemcy ani kobiety. Atleci występowali nago. Zwycięzca otrzymywał wieniec oliwny.
Dyscypliny olimpijskie	Lekka atletyka: bieg na dystansie jednego stadionu, biegi na dłuższych dystansach, skok w dal, rzut oszczepem i rzut dyskiem. Ciężka atletyka: zapasy, boks i pankration.

ok. 461–429 p.n.e.
Perykles przywódca Aten

406 p.n.e.
śmierć Sofoklesa

399 p.n.e.
śmierć Sokratesa

- Przypomnij, jak Grecy oddawali cześć bogom.

Architektura Aten

Ateny leżą wokół skalnego wzgórza o nazwie **Akropol**. W czasach Peryklesa na jego szczycie znajdowały się budowle, które do dziś uchodzą za największe osiągnięcie ateńskiej architektury.

Ateński Akropol pod koniec V w. p.n.e.
1. Partenon. 2. Posąg Ateny
(drugi stał wewnątrz Partenonu).
3. Skarbiec. 4. Brama.
Rysunek z XXI w.

Najważniejszą z nich był **Partenon** – świątynia bogini Ateny. Choć Ateńczycy wznieśli tę budowlę z potężnych marmurowych bloków, sprawiała wrażenie lekkiej i harmonijnej. Otaczały ją bowiem kolumny, które architekci pochyłili trochę ku jej środkowi. Gdyby stały pionowo, Partenon zdawałby się ciężki i przysadzisty.

Grecy malowali świątynie jaskrawymi farbami. Lubili zwłaszcza błękit, czerwień i złoto. Jednak przez wieki farba się starła. Dlatego dziś ruiny ateńskich budowli mają kolor kamienia, z którego je zbudowano.

1. Wyjaśnij, czym jest Akropol.

2. Co zrobili architekci, żeby Partenon wydawał się lekki i harmonijny?

Ruiny Partenonu.

Rzeźbiarze antycznej Grecji

Wewnątrz Partenonu znajdował się 12-metrowy posąg Ateny. Było to dzieło ateńskiego rzeźbiarza **Fidiasza** – tego samego, który wyrzeźbił 13-metrowego Zeusa w Olimpii. Oba posągi, pokryte złotem i kością słoniową, wywierały podobno piorunujące wrażenie na widzach. Mówimy: podobno, bo nie dotrwały do naszych czasów.

Greccy artyści chętnie rzeźbili nagie ludzkie ciało – zwłaszcza męskie – gdyż uważali je za piękne. Na twarzach posągów starali się odmalować uczucia, takie jak radość czy gniew. Z czasem zaczęli ukazywać postacie w ruchu. Tak zrobił w Atenach **Myron**, rzeźbiąc *Dyskobola* (por. s. 53).

3. Jak myślisz, dlaczego rzeźby Fidiasza wywierały ogromne wrażenie na widzach?

4. W jaki sposób greccy rzeźbiarze ukazywali ludzkie ciało?

Starożytna kopia posągu Ateny z wnętrza Partenonu. Fidiasz ukazał boginię po zwycięskiej bitwie. Lewą ręką wspiera się na tarczy, a na prawej dłoni trzyma figurkę skrzydlatej bogini zwycięstwa Nike.

Grecki teatr

Pierwsze **teatry** świata powstały w Indiach, Chinach i Egipcie, a dopiero potem w Grecji. Jednak dla nas najważniejszy jest ten grecki, gdyż od niego pochodzi dzisiejszy teatr europejski – a więc i polski.

Greckie maski teatralne z II w. p.n.e. Kiedyś były kolorowe. Każda wyraża jakieś uczucie: radość, gniew, smutek...

★ **akustyka** – tu: warunki, które sprzyjają rozchodzeniu się dźwięku w jakimś miejscu

Przedstawienie w greckim teatrze. Na pierwszym planie widać chór, który komentuje akcję. W głębi stoją aktorzy (a jeden wisi). Rysunek z XX w.

Początki teatru wiążą się z... występami chóru. Chórzyści – mężczyźni i chłopcy – śpiewali pieśni podczas świąt ku czci Dionizosa, boga wina i plonów. W VI w. p.n.e. jeden z chórzystów wpadł na pomysł odgrywania wydarzeń z mitów o Dionizosie. Zakładał na twarz **maski** i wcielał się w różne postacie. Był pierwszym aktorem, a wraz z nim powstał pierwszy teatr w Europie.

Grecy budowali teatry pod gołym niebem, na stokach wzgórz. Wokół półkolistej sceny piętrzyły się rzędy drewnianych lub kamiennych ław dla widzów. Teatry odznaczały się tak znakomitą akustyką*, że nawet w najwyższym rzędzie było słychać aktorów.

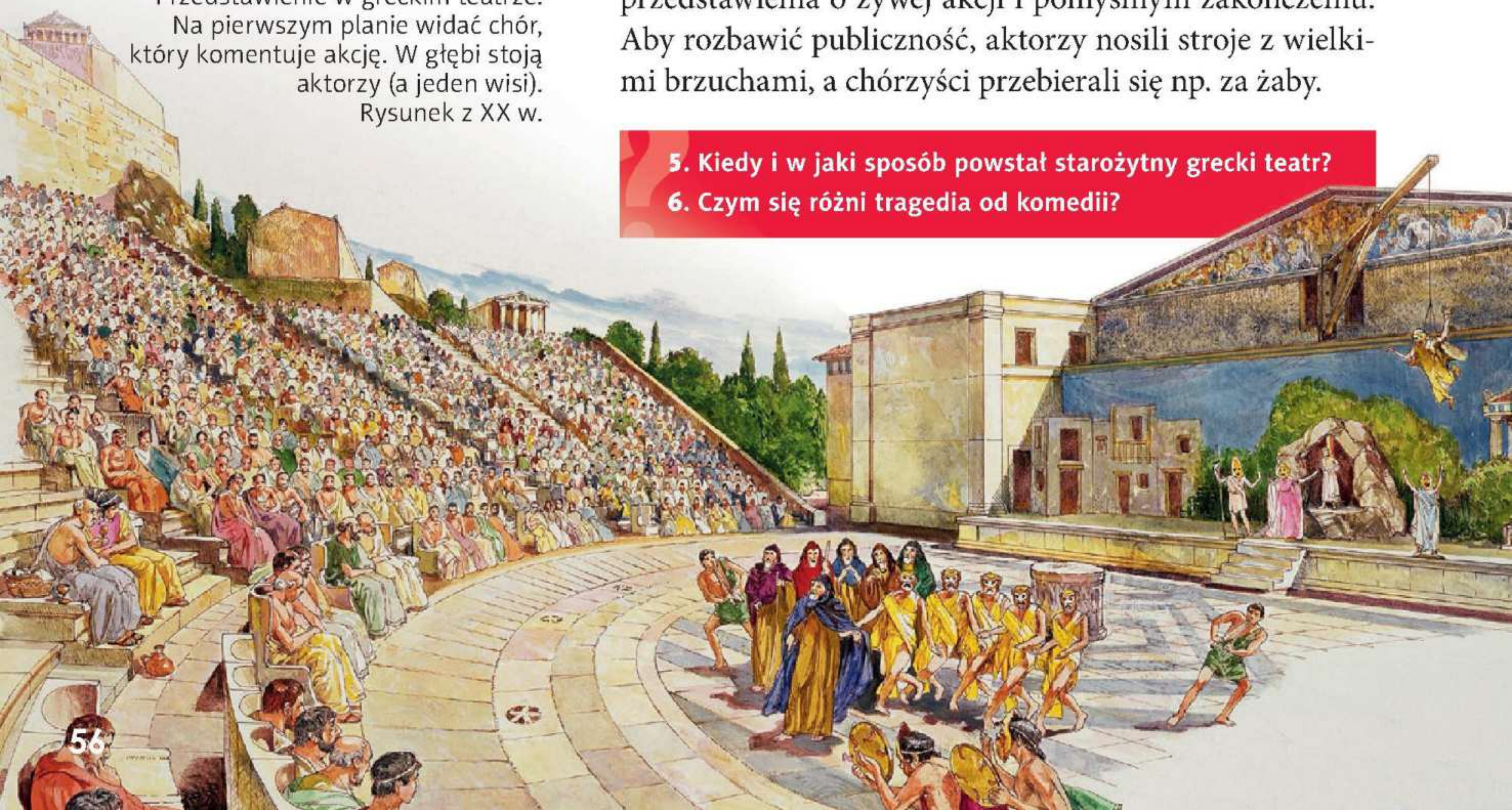
Teatr istniał w każdym większym mieście, gdyż Hellenowie uważali, że dzięki oglądaniu przedstawień człowiek staje się lepszy. Na widowni zasiadali mężczyźni i kobiety.

Najwybitniejsi dramatopisarze żyli w V w. p.n.e. w Atenach i wystawiali swoje tragedie w ateńskim teatrze. **Tragedia** to sztuka o człowieku, który znalazł się w sytuacji bez wyjścia. Bohater ponosi klęskę, a często i śmierć.

Za największego ateńskiego dramatopisarza uchodzi **Sofokles**, autor takich tragedii jak *Antygona* i *Król Edyp*. Stawiał w nich pytania o dobro i zło, o naturę człowieka i sens jego życia. Sztuki Sofoklesa poruszają tematy ważne do dziś – i dlatego są wciąż wystawiane w teatrach.

Ateńczycy chętnie oglądali też **komedie**, czyli wesołe przedstawienia o żywej akcji i pomyślnym zakończeniu. Aby rozbawić publiczność, aktorzy nosili stroje z wielkimi brzuchami, a chórzyści przebierali się np. za żaby.

5. Kiedy i w jaki sposób powstał starożytny grecki teatr?
6. Czym się różni tragedia od komedii?

Język i literatura

Czy wiesz, że często używasz starożytnych greckich słów? *Historia* to po grecku „dzieje”. Z greki wywodzą się: *geografia*, *matematyka*, *muzyka*, *teatr*, *scena*, *polityka*, *demokracja*... Nazwy niektórych wynalazków pochodzą z połączenia greckich słów, np. *mikrofon* to dosłownie „mały głos”. Także nazwa naszego kontynentu – *Europa* – pojawiła się w antycznej Grecji.

W VIII w. p.n.e. powstały w Helladzie dwa wielkie poematy*: *Iliada* i *Odyseja*. *Iliada* opowiada o wydarzeniach ostatnich 50 dni wojny trojańskiej, w której Grecy zdobyli i zniszczyli potężne miasto o nazwie Troja. *Odyseja* to historia tułaczki króla Odyseusza. Powrót z wojny trojańskiej na ojczystą wyspę Itakę zajął mu 10 lat!

Hellenowie uważali, że te dwa poematy zawierają najważniejsze wiadomości, jakie powinien znać człowiek – od dobrych obyczajów po sposoby prowadzenia wojny. Niektórzy umieli całą *Iliadę* na pamięć – choć jej recytacja zajmuje ok. 24 godzin!

Autorstwo obu poematów przypisywano **Homerowi**, który był ponoć niewidomym wędrownym śpiewakiem. Dziś większość uczonych sądzi, że *Iliada* i *Odyseja* miały różnych autorów. A Homer? Nawet nie wiadomo, czy w ogóle istniał.

7. Podaj przykłady polskich słów, które pochodzą z greki.

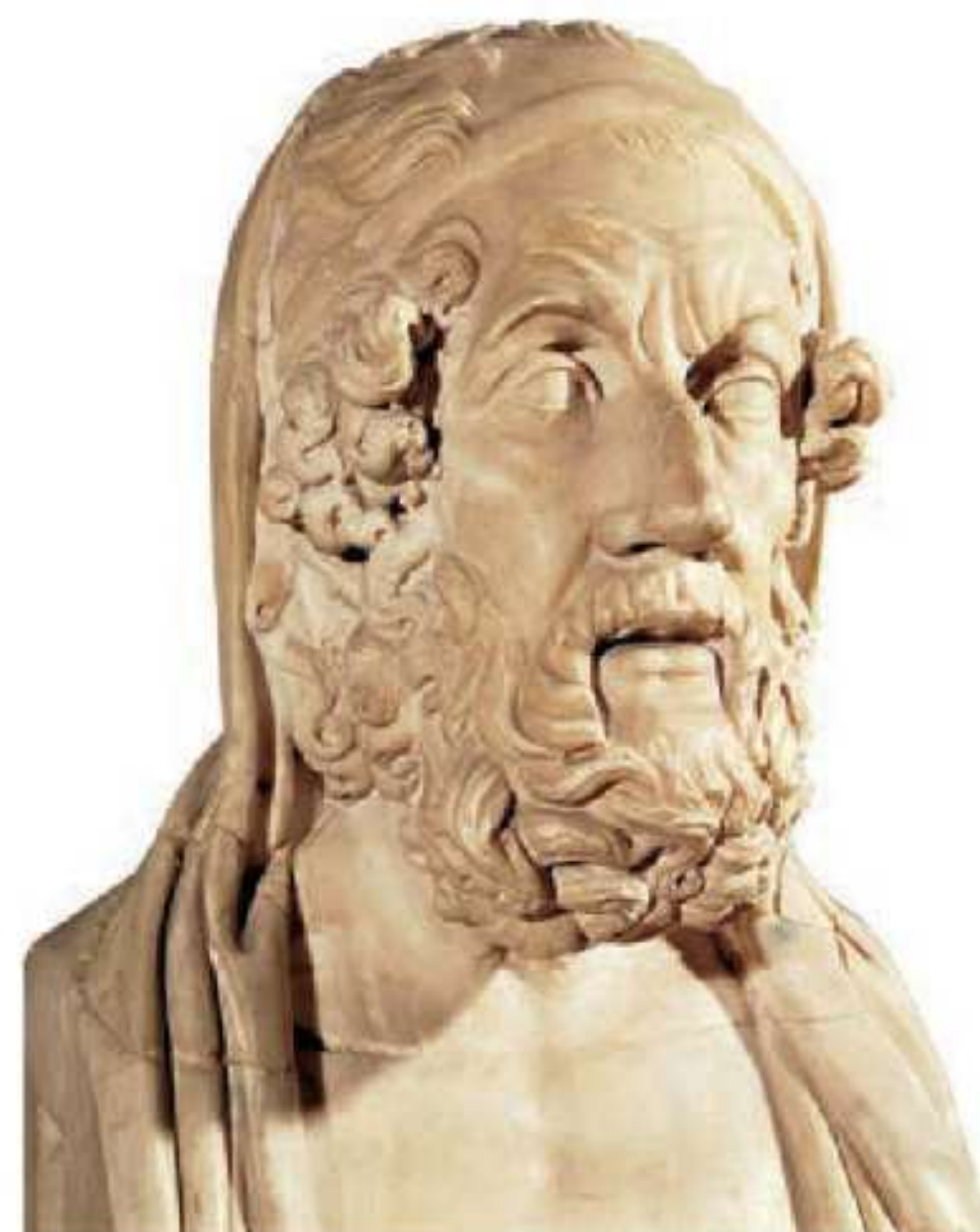
8. Kiedy powstały i o czym opowiadają *Iliada* i *Odyseja*?

Filozofia i nauka

Starożytni Grecy dali światu **filozofię**. To greckie słowo oznacza „umiślowanie mądrości”.

Filozofami byli ludzie, którzy szukali odpowiedzi na pytania w rodzaju: Jak powstał świat? Czym są gwiazdy? Dlaczego podrzucony kamień spada na ziemię, a nie leci do nieba? Ci pierwsi filozofowie interesowali się sprawami, którymi dziś zajmują się nauki przyrodnicze*. Dlatego nazywamy ich **filozofami przyrody**.

W V w. p.n.e. pojawił się w Atenach filozof o imieniu **Sokrates**, który mniej zajmował się przyrodą, a bardziej człowiekiem. Sokrates zastanawiał się, jakie postępowanie można nazwać dobrym. Chodził po ulicach Aten

Tak wyobrażał sobie Homera grecki rzeźbiarz z IV w. p.n.e.

* **poemat** – długi wierszowany utwór opisujący jakieś wydarzenia

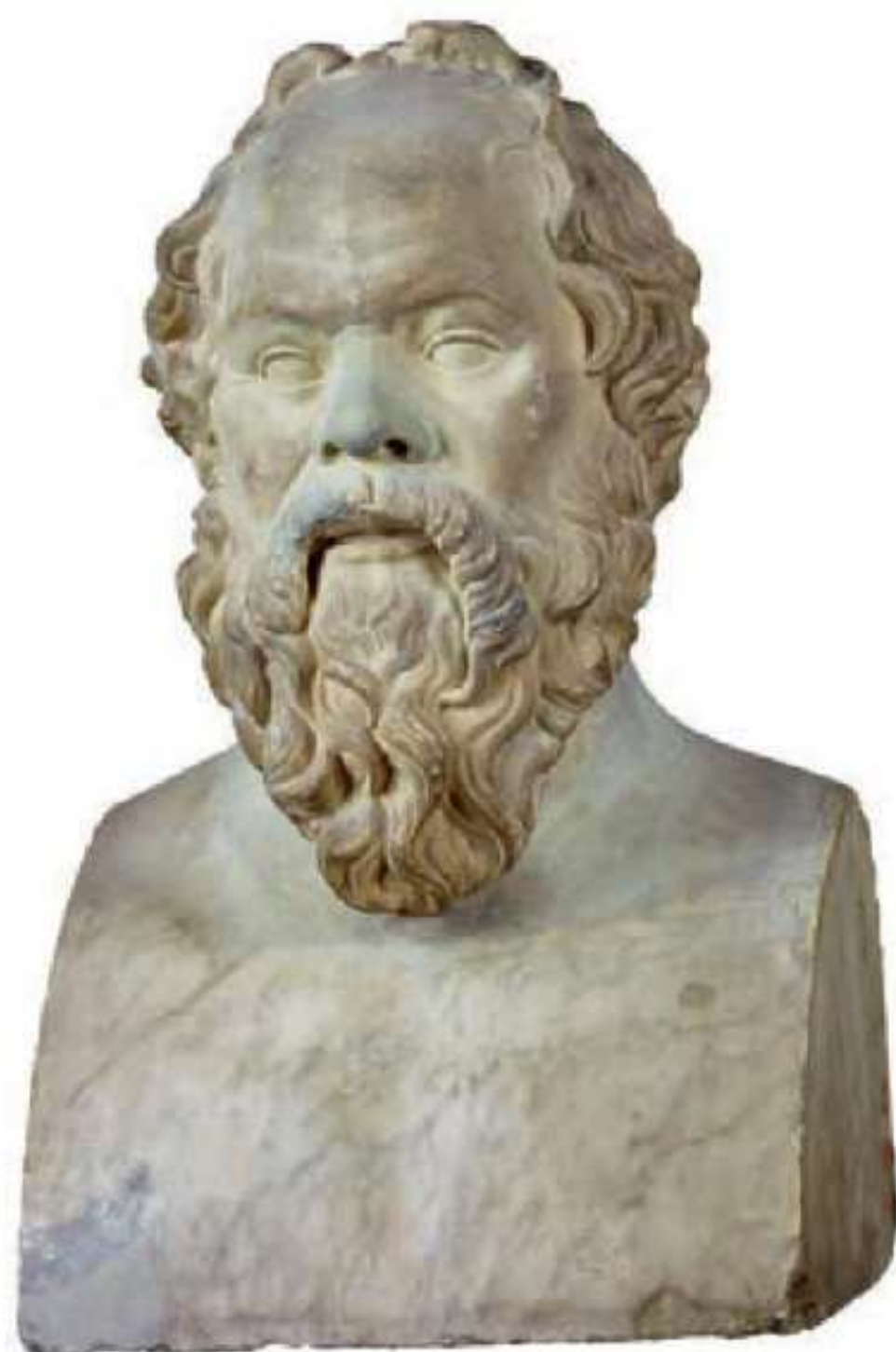
Żona Sokratesa, Ksantypa, była podobno straszną złośnicą. Kiedyś zwymyślała męża, a potem wylała mu na głowę wiadro wody. A Sokrates: Nie mówiłem, że jak Ksantypa grzmi, to potem lunie deszcz?

To już postanowione: nigdy się nie ożenię.

* **nauki przyrodnicze** – nauki, które zajmują się badaniem zjawisk przyrody, np. biologia, fizyka

Sokrates. Kiedyś pewien Ateńczyk, rozszłoszczony rozmową z filozofem, kopnął go i odszedł. Ktoś spytał Sokratesa, dlaczego nie zareagował. Filozof odpowiedział, że gdyby kopnął go osioł, też nie podałyby go do sądu. Starożytna kopia rzeźby z IV w. p.n.e.

w podartym ubraniu i zaczepiał ludzi, by dyskutować z nimi o prawdzie i dobru. Jeśli jego zdaniem rozmówcy niesłusznie uważali się za mądrych, udowadniał im niewiedzę. O sobie mówił: „ja przynajmniej to jedno **wiem, że nic nie wiem**”. To znaczy: w przeciwieństwie do was wiem, że jeszcze nie znalazłem prawdy.

Niektórzy nienawidzili Sokratesa za to, że publicznie wykazywał ich niewiedzę. Gdy miał 70 lat, został oskarżony o bezbożność i gorszenie młodzieży. Sąd skazał go na śmierć przez wypicie trucizny.

Z osiągnięć naukowych starożytnych Greków korzystamy do dziś. **Archimedes** ułożył wzór na pole i obwód koła. Inni uczeni dowiedli, że Ziemia jest kulą. **Hipokrates**, nazwany potem „ojcem medycyny”, odrzucił magiczne sposoby pomocy chorym, natomiast starał się wspomagać siły natury, zalecał dietę i ćwiczenia fizyczne. Wciąż obowiązuje jego zasada, że obowiązkiem lekarza jest „po pierwsze nie szkodzić”.

9. Co oznacza słowo: filozofia?

10. Czym Sokrates różnił się od filozofów przyrody?

11. Wymień osiągnięcia naukowe starożytnych Greków.

? Pytania i polecenia

- A. Przedstaw osiągnięcia starożytnych Greków w dziedzinie architektury i rzeźby.
- B. Porównaj starożytny teatr grecki z dzisiejszym teatrem.
- C. Czym się zajmowali greccy filozofowie?

☰ To, co najważniejsze

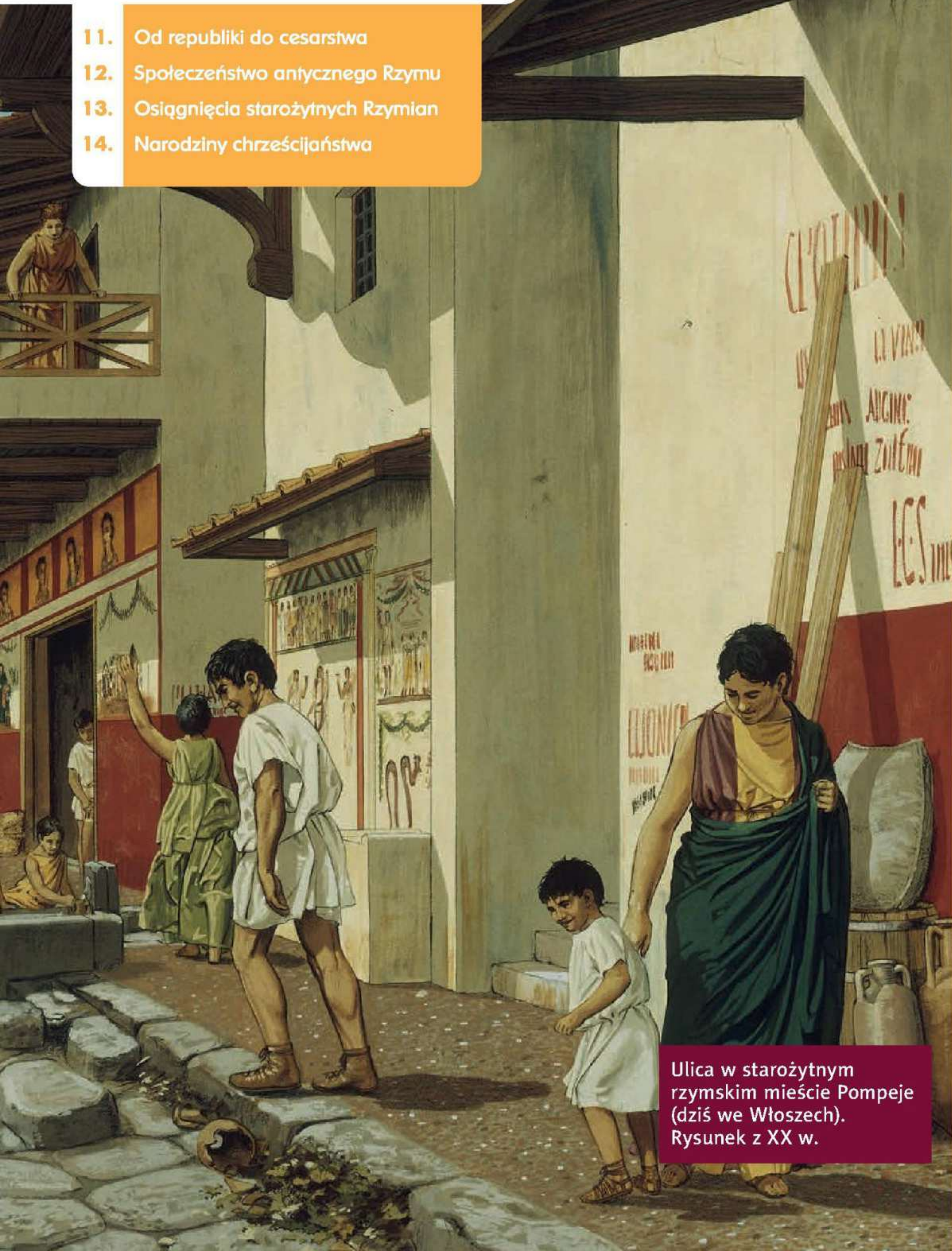
Osiągnięcia starożytnych Greków

Architektura	Akropol – wzgórze z najpiękniejszymi budowlami Aten; najważniejszą był Partenon, tj. świątynia Ateny.
Rzeźba	Fidiasz – wyrzeźbił posągi: Ateny w Partenonie, Zeusa w Olimpii. Myron – wyrzeźbił <i>Dyskobola</i> .
Teatr grecki	Powstał w VI w. p.n.e. W teatrach Grecy oglądali tragedie i komedie. Za najwybitniejszego dramaturga uchodzi Sofokles (żył w V w. p.n.e. w Atenach).
Literatura	W VIII w. p.n.e. powstały poematy <i>Iliada</i> i <i>Odyseja</i> .
Filozofia – „umiowanie mądrości”	Pierwszych filozofów nazywamy filozofami przyrody. Sokrates (V w. p.n.e.) zajmował się człowiekiem i oceną ludzkiego postępowania.
Nauka	Archimedes – ułożył wzór na pole i obwód koła. Hipokrates – „ojciec medycyny”, odrzucił magiczne sposoby leczenia chorych.

Antyczny Rzym

- 11. Od republiki do cesarstwa
- 12. Społeczeństwo antycznego Rzymu
- 13. Osiągnięcia starożytnych Rzymian
- 14. Narodziny chrześcijaństwa

Ulica w starożytnym rzymskim mieście Pompeje (dziś we Włoszech). Rysunek z XX w.

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

753 p.n.e.

założenie Rzymu (według tradycji rzymskiej)

ok. 500 p.n.e.

powstanie republiki rzymskiej

49 p.n.e.

obalenie republiki przez Juliusza Cezara

p.n.e. | n.e.**30 p.n.e. – 14 n.e.**

rządy cesarza Oktawiana Augusta

- Przypomnij, jaki ustrój panował w starożytnym Egipcie, a jaki – w antycznych Atenach.

753 r. p.n.e. Rzymska legenda głosiła, że w tym roku Romulus, syn boga wojny Marsa, założył Rzym. Rzymianie wierzyli, że Romulusa i jego brata Remusa wykarmiła własnym mlekiem dzika wilczyca. Z tego powodu nazywali się z dumą „synami wilczycy”.

Początki Rzymu

Półwysep Apeniński wygląda na mapie jak wydłużony but, wcinający się głęboko w Morze Śródziemne. **Italia**, bo tak nazywano ów but już w starożytności, przyciągała osadników łagodnym klimatem i żyznymi ziemiemi. W X w. p.n.e. istniała tam osada, która z czasem przekształciła się w miasto **Rzym**.

Sami Rzymianie byli zdania, że ich miasto powstało w **753 r. p.n.e.**, i od tego wydarzenia liczyli czas. Mówili np.: mamy pięćsetny rok od założenia miasta. Oczywiście, mówili to w swoim języku – po **łacinie**.

1. Kiedy powstał Rzym?

2. Jakim językiem mówili starożytni Rzymianie?

Rzeźba z V w. p.n.e. przedstawia wilczycę kapitolijną (znajduje się w muzeum na wzgórzu Kapitol w Rzymie). Figurki Romulusa i Remusa dodano dopiero w XV w.

Rzymskie podboje

Ok. 500 r. p.n.e. Rzym był mniejszy od ateńskiej polis. Ale w następnych wiekach Rzymianie podbili całą Italię, a potem wybrzeża Morza Śródziemnego w Europie, Azji i Afryce. Stworzyli **Imperium Rzymskie**, zwane potocznie Rzymem (tak jak miasto). Było ono największym mocarstwem starożytności. W II w. n.e. sięgało od Brytanii (dziś Wielkiej Brytanii) i Hiszpanii po Mezopotamię (dzisiejszy Irak).

Rzymianie dokonali tych podbojów dzięki znakomitej armii. Górowała ona nad przeciwnikami doskonałą organizacją, uzbrojeniem oraz wyposażeniem w maszyny oblężnicze.

Od schyłku II w. p.n.e. armia rzymska była armią zawodową – żołnierze otrzymywali od państwa broń, wyżywienie i żołd, tzn. pieniądze. Służba trwała 20–25 lat. Żołnierzy obowiązywała żelazna dyscyplina. Tchorstwo i dezercję (tj. ucieczkę z wojska) karano śmiercią.

Podstawową jednostką armii rzymskiej był **legion**, który liczył 4,5–6 tysięcy ludzi i składał się z ciężkozbrojnej piechoty oraz 300 jeźdźców. W każdym legionie znajdowali się też inżynierowie oraz rzemieślnicy, tacy jak kamieniarze i cieśle, którzy wznosili konstrukcje z drewna.

Legioniści budowali umocnione obozy wojskowe oraz kamienne drogi (zob. s. 74). Drogi m.in. umożliwiały Rzymianom szybkie przemieszczanie wojsk na zagrożony obszar państwa.

3. Jaki obszar zajmowało Imperium Rzymskie?

4. W jaki sposób była zorganizowana armia rzymska?

Tekst źródłowy

Jeśli bliżej przyjrzeć się całej ich organizacji wojska, można zrozumieć, że to ogromne [państwo] (...) nie było darem losu, lecz owocem ich męstwa. Albowiem oni nie czekają na wojnę, żeby zacząć ćwiczenia z bronią (...), lecz jakby przyszli na świat uzbrojeni, nigdy nie zaprzestają ćwiczeń (...). Dlatego tak łatwo im znosić trudy walki.

Józef Flawiusz, *Wojna żydowska*, I w. n.e.

- Dlaczego, zdaniem Józefa Flawiusza, ogromne państwo rzymskie było „owocem męstwa” Rzymian?

W I i II w. n.e. armia rzymska składała się z 25–30 legionów. Oto dwaj mężczyźni w strojach starożytnych legionistów.

1 Oszczep. Długi groć oszczepu przebił tarczę przeciwnika i wbijał się w jego ciało. Jeśli trafił tylko w tarczę, stawała się bezużyteczna, gdyż oszczepu nie dało się z niej szybko wyciągnąć.

2 Hełm. Policzki legionisty były chronione przez daszki policzkowe, zawiązywane rzemieniem pod brodą. Hełm miał też osłonę karku.

3 Pancerz z płytek z żelaza lub brązu.

4 Pas, zakończony rzemieniami z metalowymi guzami (dla dodatkowej ochrony).

5 Krótki miecz (80–100 cm). Dłuższy miecz byłby niepraktyczny, gdyż legioniści walczyli w zwartym szyku i nie mieliby miejsca, żeby się zamachnąć.

6 Sztylet.

7 Tunika noszona pod pancerzem.

8 Tarcza. Była wypukła, dzięki czemu ześlizgiwały się z niej ciosy przeciwników.

9 Sandały podkute gwoździami.

• Które elementy wyposażenia legionisty miały zapewnić mu bezpieczeństwo?

Republika rzymska

Z początku Rzym był monarchią rządzoną przez królów. Jednak **ok. 500 r. p.n.e.** ostatni król został wygnany, a Rzym stał się **republiką**. *Res publica* (czytaj: res publika) to po łacinie „rzecz wspólna”, czyli „rzeczpospolita” – wspólna własność wszystkich obywateli.

Mogło się wydawać, że w republice rzymskiej władzę sprawuje lud rzymski, ponieważ:

- 1) wyrażał swoją wolę na zgromadzeniach ludowych,
- 2) urzędnicy państwowi oraz senatorowie byli jego przedstawicielami.

W rzeczywistości państwem rządziła niewielka grupa najbogatszych rodzin, czyli **arystokracja**. W republice rzymskiej panował więc ustrój arystokratyczny – a nie demokratyczny, jak w Atenach.

Senatorowie podczas obrad senatu.
Rysunek z XX w.

Władze republiki rzymskiej

zgromadzenia ludowe	Inaczej niż w Atenach, było ich kilka. Mogli w nich uczestniczyć wszyscy obywatele. Zgromadzenia m.in. wybierały urzędników państwowych, decydowały o wojnie i pokoju oraz ogłaszały nowe prawa. Głosowania były tak zorganizowane, że o najważniejszych sprawach decydowały głosy arystokracji. Z tego powodu zgromadzenia ludowe nie miały demokratycznego charakteru.
urzędnicy państwowi	Byli wybierani przez zgromadzenia ludowe, zwykle na jeden rok. Każdy urząd pełniło dwóch lub więcej urzędników (by żaden nie zagarnął władzy dla siebie). Na czele republiki stali dwaj konsulowie, którzy m.in. nadzorowali pracę innych urzędników, przewodniczyli obradom zgromadzeń ludowych i senatu, a w czasie wojny dowodzili armią.
senat	Senatorami zostawali zwykle byli urzędnicy państwowi. W senacie zasiadali dożywotnio. Zarządzali finansami republiki, kierowali jej polityką zagraniczną i doradzali urzędnikom państwowym. Urzędnicy nie musieli słuchać rad senatu, ale na ogół to robili, gdyż senatorowie cieszyli się powszechnym szacunkiem.

Wyjątkowy urząd pełnił **trybun ludowy**, który miał chronić lud przed niesprawiedliwością innych urzędników. Przysługiwało mu **prawo weta** – w obronie ludu mógł zablokować nowe prawo lub działanie innego urzędnika. Trybun był nietykalny – kara śmierci groziła nie tylko za zamach na niego, ale nawet za zlekceważenie jego weta.

W każdym roku urzędowało dziesięciu trybunów ludowych. Drzwi ich domów musiały być zawsze otwarte, tak by mogli służyć pomocą o każdej porze dnia i nocy.

Rzymianie uwielbiali papugi i trzymali je w klatkach ze srebra i kości słoniowej.

5. Co to znaczy, że w republice rzymskiej panował ustrój arystokratyczny?

Cesarz Oktawian August. U dołu siedzi na delfinie skrzydlaty bożek Kupidyn, syn bogini miłości Wenus. Cesarz twierdził, że jego rodzina wywodzi się od tej bogini. Rzeźba z 20 r. n.e.

Cesarstwo rzymskie

Republika istniała ponad 400 lat. W 49 r. p.n.e. obalił ją wybitny wódz rzymski **Juliusz Cezar**. Z wiernymi sobie żołnierzami zajął Italię, a potem kolejno obejmował najwyższe urzędy w państwie.

Po kilku latach Cezar został zamordowany przez zwolenników republiki, a w Imperium Rzymskim wybuchła wojna domowa. Zwycięsko wyszedł z niej krewny Cezara – **Oktawian August**, który został pierwszym cesarzem Rzymu (30 p.n.e. – 14 n.e.).

Rządy Oktawiana Augusta zapoczątkowały nowy ustrój państwa rzymskiego: **cesarstwo**. Była to odmiana monarchii, z cesarzem zamiast króla. Cesarstwo uchodziło za ważniejsze państwo od królestwa.

Oktawian August ograniczył władzę zgromadzeń ludowych, urzędników i senatu. Odtąd to on rządził państwem. Był też najwyższym dowódcą wojskowym i najwyższym kapłanem, a po śmierci został uznany za boga.

Państwo rzymskie pozostało cesarstwem aż do swego upadku w V w. na Zachodzie i w XV w. na Wschodzie.

6. Wyjaśnij, jak powstało cesarstwo rzymskie.

? Pytania i polecenia

- A. Scharakteryzuj ustrój republiki rzymskiej.
- B. Podaj różnice między ustrojem republiki rzymskiej a demokracją ateńską.
- C. Czym się różniło cesarstwo od republiki rzymskiej?

☰ To, co najważniejsze

Imperium Rzymskie, największe mocarstwo starożytności	Jego stolicą był Rzym. Mieszkańcy mówili po łacinie. Powstało w wyniku podbojów dokonanych przez znakomitą armię podzieloną na legiony.
Republika rzymska (od ok. 500 r. p.n.e. do 49 r. p.n.e.)	Panował w niej ustrój arystokratyczny, tzn. państwem rządziła arystokracja (nie-wielka grupa najbogatszych rodzin). Władze republiki: 1) zgromadzenia ludowe, 2) urzędnicy państwowi (na ich czele dwaj konsulowie), 3) senat. Trybuni ludowi chronili lud przed niesprawiedliwością urzędników. Byli nietykalni i przysługiwało im prawo weta.
Cesarstwo (od 30 r. p.n.e. do V w. na Zachodzie i XV w. na Wschodzie)	Odmiana monarchii, z cesarzem zamiast króla. Pierwszym cesarzem został Oktawian August, który ograniczył władzę zgromadzeń ludowych, urzędników oraz senatu – i sam rządził państwem.

12

Spółeczeństwo antycznego Rzymu

p.n.e. | n.e.

753 p.n.e.
założenie Rzymu (według tradycji rzymskiej)

ok. 500 p.n.e.
powstanie republiki rzymskiej

476 n.e.
upadek zachodniego cesarstwa rzymskiego

Arystokraci i proletariusze

Mieszkańcy Imperium Rzymskiego dzielili się przede wszystkim na ludzi wolnych i niewolników. Do ludzi wolnych zaliczały się zarówno setki tysięcy biedaków, jak też niewielka grupa bogaczy – głównie **arystokratów**. Arystokraci mieli ogromne majątki ziemskie, na których pracowały setki niewolników. Mieszkali w luksusowych domach zdobionych kolumnami, rzeźbami, fontannami i mozaikami. Na ucztach starali się olśnić i zadziwić gości, np. podawali ślimaki tuczone mlekiem oraz faszerowane drozdy.

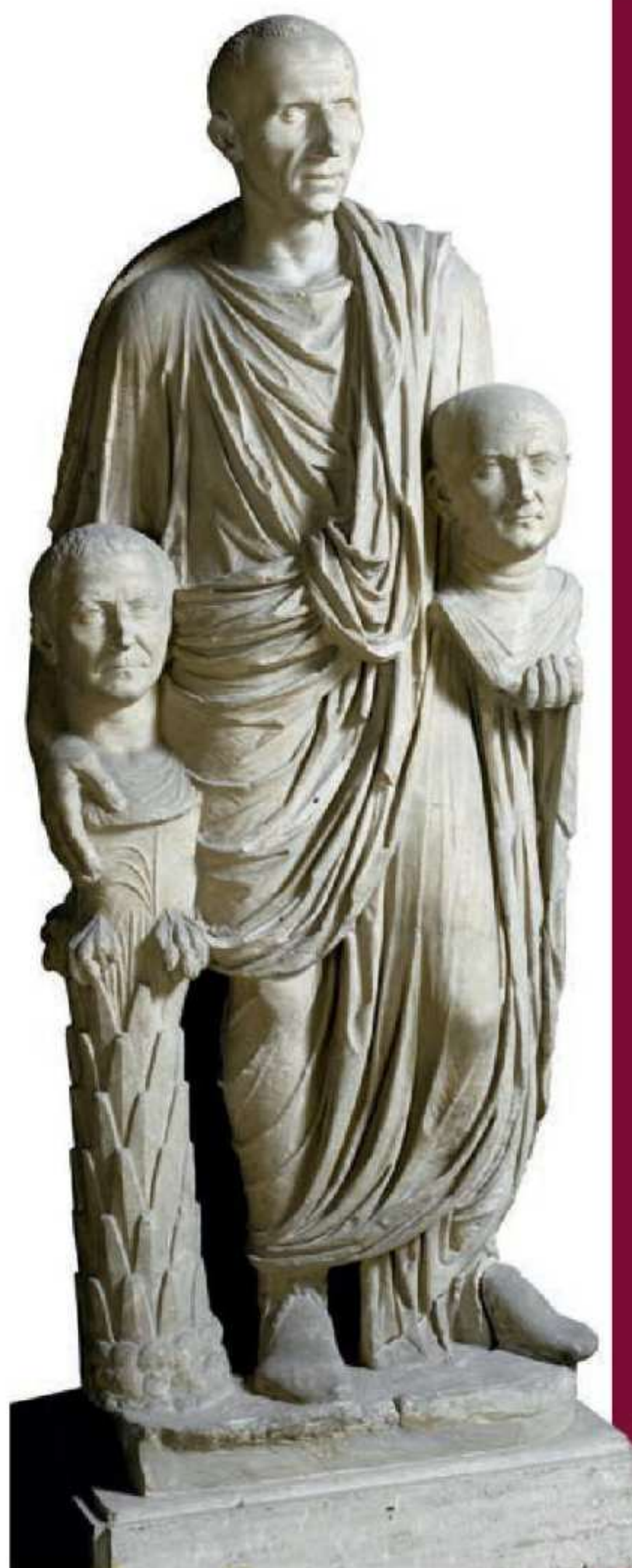
Arystokraci gardzili pracą fizyczną. Uważali ją za niegodną wolnego człowieka, który, ich zdaniem, miał się zajmować sprawami państwa, nauką, sztuką i dyskusjami w gronie przyjaciół. Cenili jedynie pracę wolnego rolnika – ale sami nie uprawiali pól.

Nie musieli też pracować najbiedniejsi mieszkańcy rzymskich miast. Nazywano ich pogardliwie **proletariuszami**, tzn. ludźmi „posiadającymi tylko dzieci”. Żyli w ciasnych kilkupiętrowych kamienicach, otrzymywali od państwa darmową żywność i domagali się od władz organizowania rozrywek, które wypełniłyby im czas (zob. s. 71).

Mniej wolnego czasu mieli natomiast kupcy, rzemieślnicy i wolni chłopci. Pracowali na swe utrzymanie, za to zwykle żyli na wyższym poziomie niż proletariusze.

- Kogo nazywamy arystokracją?

Rzymski arystokrata z popiersiami przodków.
Rzeźba z I w. p.n.e.

1. Omów tryb życia rzymskich arystokratów.

2. Porównaj sposób życia rzymskich proletariuszy i rzemieślników.

W I w. n.e. Rzym liczył ponad milion mieszkańców. Rzymianie wierzyli, że potęga ich miasta nie będzie miała końca. Z tego powodu nazwali Rzym Wiecznym Miastem. Oto jak żyli jego mieszkańcy w czasach cesarstwa.

1 Jeden z jedenastu **akweduktów**, czyli wodociągów, które doprowadzały do miasta czystą wodę. Trafiała ona do 1200 fontann, do zbiorników w domach bogaczy i do term.

2 **Termy**, czyli duży obiekt sportowo-rekreacyjny (zob. s. 71).

3 **Mieszkanie**. Mieściło się na piętrze **kamienicy** (niektóre kamienice miały kilka pięter).

4 Świątynia. Tak jak Grecy, Rzymianie budowali świątynie bogom. W środku umieszczali ich posągi.

5 Amfiteatr Flawiuszów (zob. s. 72).

6 Umeblowanie przeciętnego mieszkania było bardzo skromne.

7 Sklep. Na parterze kamienic znajdowały się warsztaty rzemieślników i uliczne jadalnie (ulubioną przekąską Rzymian był prażony bób).

8 Brukowane ulice. Na skrzyżowaniach leżały płaskie kamienie; przechodzili po nich piesi, gdy w deszczowy dzień ulice były pełne wody.

9 Fontanna uliczna, z której czerpali wodę mieszkańcy miasta. Jedna rura doprowadzała wodę z akweduktu, druga odprowadzała ją do rzeki Tyber.

• Czym różniło się życie w starożytnym Rzymie od życia w dzisiejszym mieście?

Niewolnik wnosi tacę z jedzeniem podczas przyjęcia.
Mozaika z II w. n.e.

Podczas jednej z uczt kucharz rozciął bok pieczonego dzika, a ze środka wyleciały żywe ptaki.

Niewolnicy i wyzwolenicy

Gospodarka Imperium Rzymskiego była uzależniona od pracy **niewolników**. Gdyby nie oni, Rzymianom zabrakłoby podstawowych surowców i produktów: żelaza, srebra, zboża, mięsa, narzędzi, ubrań...

Rzymskimi niewolnikami zostawali:

- 1) jeńcy wojenni,
- 2) ludzie porwani przez piratów,
- 3) dzieci niewolników,
- 4) dłużnicy, jeśli nie mogli spłacić długu.

Rzemieślnik lub kupiec miał zwykle jednego albo dwóch niewolników, rzymski arystokrata – kilkuset. Bógacz decydował, który niewolnik będzie pracował na polu czy w kopalni, a który zostanie w domu jako kucharz, sekretarz lub wychowawca dzieci.

Wykształceni niewolnicy pracowali jako lekarze bądź nauczyciele. Za zgodą panów mogli zarabiać pieniądze.

Dla wielu Rzymian życie niewolników nie miało żadnej wartości. Nazywali ich „narzędziami mówiącymi”. Pan mógł niewolnika bezkarnie wychłostać, okaleczyć, a nawet zabić. Robił to rzadko, gdyż nie chciał stracić pieniędzy wydanych na jego zakup. Zdarzali się jednak okrutnicy. Ale byli też Rzymianie, którzy traktowali niewolników jak członków rodziny.

Najgorszy los czekał niewolników wysłanych do kopalni i gospodarstw rolnych. Pracowali od świtu do zmierzchu skuci kajdanami. Noce spędzali w baraku przypominającym więzienie. Jeśli uciekli i zostali schwytani, wypalano im na czole trzy pierwsze litery łacińskiego słowa „uciekinier”. A była to tylko jedna z kar.

Niewolnik, który zebrał dość pieniędzy, miał prawo wykupić się z niewoli. Właściciel mógł też wyzwolić niewolnika, tzn. obdarzyć go wolnością.

Byłych niewolników nazywano **wyzwolencami**. Cieszyli się osobistą wolnością, ale nie mieli praw obywateli rzymskich. Nie mogli więc sprawować urzędów państwowych ani uczestniczyć w zgromadzeniach ludowych. Prawa te nabywały dopiero dzieci wyzwolenców.

3. Kto i w jaki sposób zostawał niewolnikiem?

4. Jakie prace wykonywali niewolnicy?

5. Czym się różnili wyzwolenicy od obywateli rzymskich?

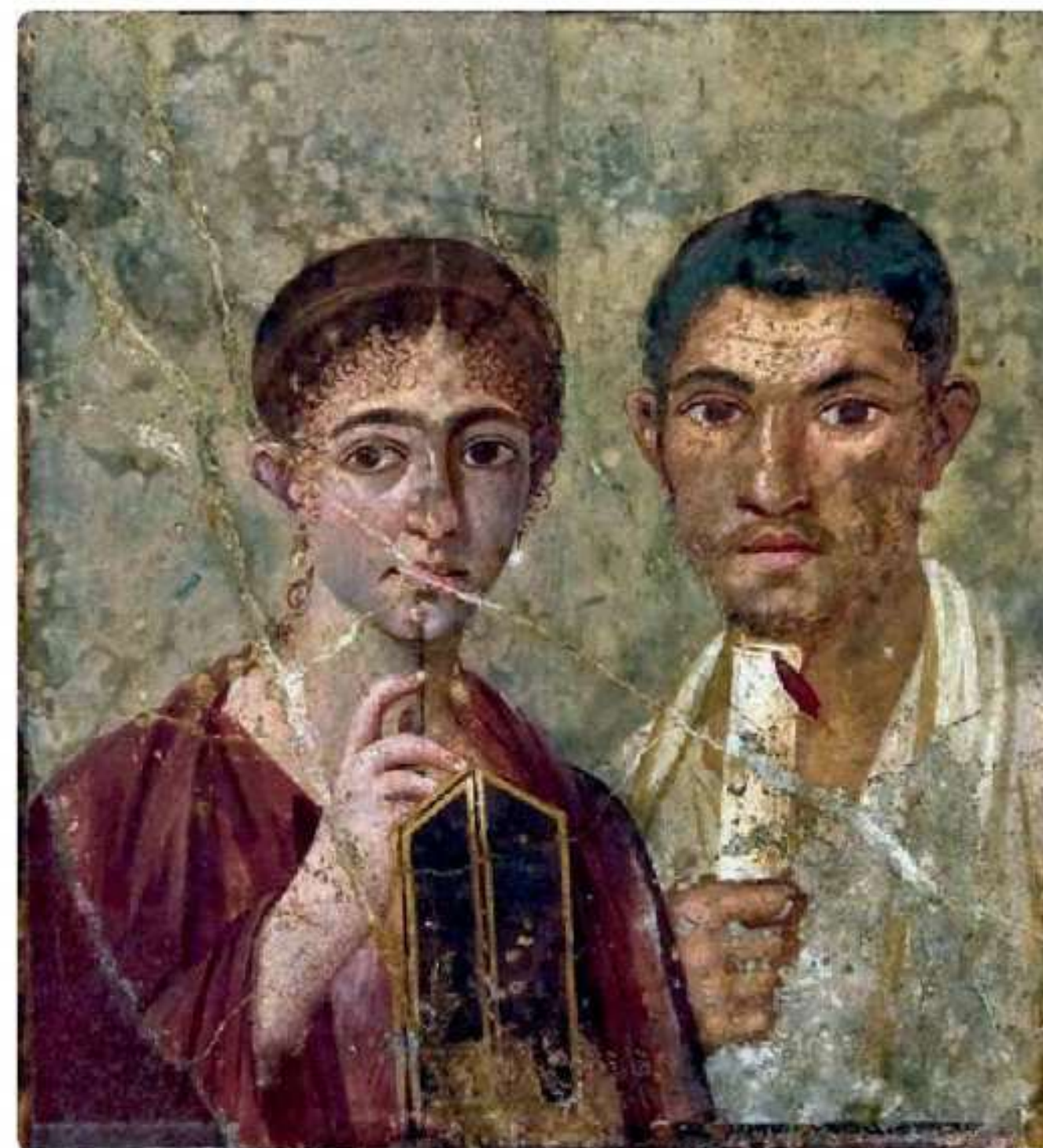

Rzymska rodzina

Panem domu był mężczyzna. Rzymianie nazywali go „ojcem rodziny”. Jego władzy podlegali wszyscy domownicy. Kiedy urodziło się dziecko, decydował, czy będzie żyło, czy nie. Jeśli kazał je porzucić, tak się działo. A jeśli dorośli synowie mieszkali z żonami w rodzinnym domu – wciąż musieli słuchać ojca.

Mimo władzy „ojca rodziny” rzymskie kobiety miały więcej swobody niż Atenki. Chodziły do teatru oraz na igrzyska, kąpały się w basenie w termach (zob. s. 71) i wraz z mężami odwiedzały przyjaciół. Jednak nie obejmowały urzędów państwowych ani nie mogły być nauczycielkami w szkole.

Ojcowie poświęcali wiele czasu swym synom. Wychowywali ich surowo, by zaszcześcić im cnotę, tzn. męstwo i szlachetność. Chłopcy spali w nieogrzewanych pokojach, jedli proste potrawy i nawet zimą nosili lekkie tuniki.

Fresk, czyli obraz malowany na ścianie, ukazuje męża i żonę z rzymskiego miasta Pompeje (I w. n.e.). Mężczyzna trzyma w ręku zwój papirusu, a kobieta – przybory do pisania: podwójną tabliczkę woskową i rysik.

6. Kim był „ojciec rodziny”?

7. Przedstaw położenie rzymskich kobiet.

? Pytania i polecenia

- A. Omów różnice w zamożności i sposobie życia różnych grup ludzi wolnych antycznego Rzymu.
- B. Scharakteryzuj położenie rzymskich niewolników.

☰ To, co najważniejsze

Spółeczeństwo antycznego Rzymu

Ludzie wolni	Arystokraci	Zwykle mieli ogromne majątki ziemskie i setki niewolników. Gardzili pracą fizyczną. Ich zdaniem wolny człowiek powinien się zajmować sprawami państwa, nauką, sztuką i dyskusjami z przyjaciółmi.
	Kupcy, rzemieślnicy, wolni chłopci	Żyli z pracy własnych rąk.
	Proletariusze	Nie musieli pracować. Państwo zapewniało im darmową żywność i rozrywki.
	Wyzwolenicy	To ludzie, którzy byli niewolnikami, lecz wykupili się z niewoli lub zostali wyzwoleni przez pana. Cieszyli się osobistą wolnością, ale nie mieli praw obywateli rzymskich.
Niewolnicy		Gospodarka Imperium Rzymskiego była od nich uzależniona. O ich losie decydował właściciel. Wielu Rzymian nazywało ich „narzędziami mówiącymi”.

p.n.e. | n.e.

753 p.n.e.

założenie Rzymu (według tradycji rzymskiej)

ok. 500 p.n.e.

powstanie republiki rzymskiej

476 n.e.

upadek zachodniego cesarstwa rzymskiego

- Przypomnij osiągnięcia antycznych Greków.

★ **urząd** – tu: budynek, w którym załatwia się sprawy nakazane przez władzę, np. płaci się podatki

Bazylika – gmach, który służył jako sala sądowa, a w czasie wolnym od rozpraw stawał się halą targową i miejscem spotkań (zwłaszcza gdy padał deszcz). Dopiero w IV w. n.e. chrześcijanie zaczęli przekształcać bazyliki w świątynie.

Forum Romanum

Od II w. p.n.e. stolica Imperium Rzymskiego była najwspanialszym miastem starożytnego świata. W sercu Rzymu znajdowało się **Forum Romanum**, czyli „rynek rzymski”. Był to rozległy plac pełen marmurowych posągów, urzędów* państwowych, świątyń, a także **bazylik**. Na Forum Romanum odbywały się najważniejsze uroczystości państwowe oraz religijne. Rzymianie, tak jak Grecy, wyznawali politeizm i każdemu z bóstw stawiali osobną świątynię.

Tak mogło wyglądać Forum Romanum w czasach cesarstwa rzymskiego.
Rysunek z XIX w.

W przeciwieństwie do Greków Rzymianie znali **łuki architektoniczne**, które mogły udźwignąć znacznie większy ciężar niż zwykłe ściany. Wykorzystywali je do budowy bazylik, term, amfiteatrów, mostów i **akweduktów**, tzn. wodociągów. Dzięki zastosowaniu łuków rzymscy inżynierowie mogli też umieszczać nad budynkami wielotowne **kopuły**. Najslawniejszą zbudowali nad **Panteonem**, tj. świątynią ku czci wszystkich bogów.

Niektórzy cesarze kazali wznosić **łuki triumfalne** dla upamiętnienia zwycięstw – swoich lub poprzedników. Taki łuk niczego nie podtrzymywał. Stanowił bramę, a zarazem pomnik.

1. Co się znajdowało na Forum Romanum?
2. Do czego służyły łuki architektoniczne?

Termy

Rzymianie zaczynali pracę o świcie. Na ogół kończyli ją wcześniej po południu i szli do term.

Termy były obiektem sportowo-rekreacyjnym, gdzie znajdowały się baseny, boiska, sala gimnastyczna, siłownia, sale masażu, biblioteka i bufety. Rzymianie spotykali się tam z przyjaciółmi, ćwiczyli, pływali, jedli, poddawali się zabiegom kosmetycznym, czytali, słuchali poetów... Kobiety przychodziły do term przed południem albo korzystały z osobnych pomieszczeń.

Największe w Rzymie były termy Dioklecjana – w ich budynku zmieściłoby się 6 boisk piłkarskich!

3. Co Rzymianie robili w termach?

Amfiteatry i cyrki

Rzymski **amfiteatr** nie miał nic wspólnego z greckim teatrem. Była to owalna budowla z areną* i rzędami siedzeń, gdzie organizowano **igrzyska**, czyli pokazy walk dla rozrywki widzów. Podczas igrzysk na śmierć i życie walczyli **gladiatorzy**. Urządzano też walki zwierząt (np. lwów ze słoniami) czy ludzi ze zwierzętami, a nawet bitwy morskie (arenę zalewano wodą).

Wnętrze Panteonu w Rzymie. Świątynia nie ma okien – światło wpada przez otwór w kopule. Panteon zachował się do naszych czasów. Obraz z XVIII w.

Wstęp do term był tak tani, że prawie każdy mógł z nich korzystać. Oczywiście z wyjątkiem niewolników.

A papugi? Moim piórrrom przydałby się zabieg kosmetyczny w terrmach.

* **arena** – kolista scena w amfiteatrze lub dzisiejszym cyrku

Gladiatorzy – uzbrojeni niewolnicy lub jeńcy wojenni (choć zdarzali się też ludzie wolni), którzy podczas igrzysk walczyli ze sobą lub z dzikimi zwierzętami. Na co dzień szkolili się w walce w specjalnych szkołach gladiatorów.

Tekst źródłowy

Ich [tj. Rzymian] świątynią, mieszkaniem, miejscem spotkań, prawdziwym centrum wszystkich ich nadziei i pragnień jest Circus Maximus. [Przysięgają], że państwo zejdzie na psy, jeśli w następnych wyścigach ich ulubiony woźnica nie obejmie prowadzenia od startu albo zrobi zbyt szeroki łuk wokół kolca*.

Ammianus Marcellinus, Dzieje rzymskie, IV w. n.e.

- Co to znaczy, że świątynią, mieszkaniem – i tak dalej – jest dla widzów Circus Maximus?

Tylko ludzie wrażliwi nie ukrywali wstrętu do walk gladiatorów. U tysięcy Rzymian i Rzymianek igrzyska cieszyły się wielkim powodzeniem. W chwilach niezadowolenia wołali: „chleba i igrzysk!” (oczywiście darmowych). Władze zbudowały dla nich m.in. **amfiteatr Flawiuszów** w Rzymie, który mieścił 45 tysięcy widzów. Dziś znamy go pod średniowieczną nazwą **Koloseum**.

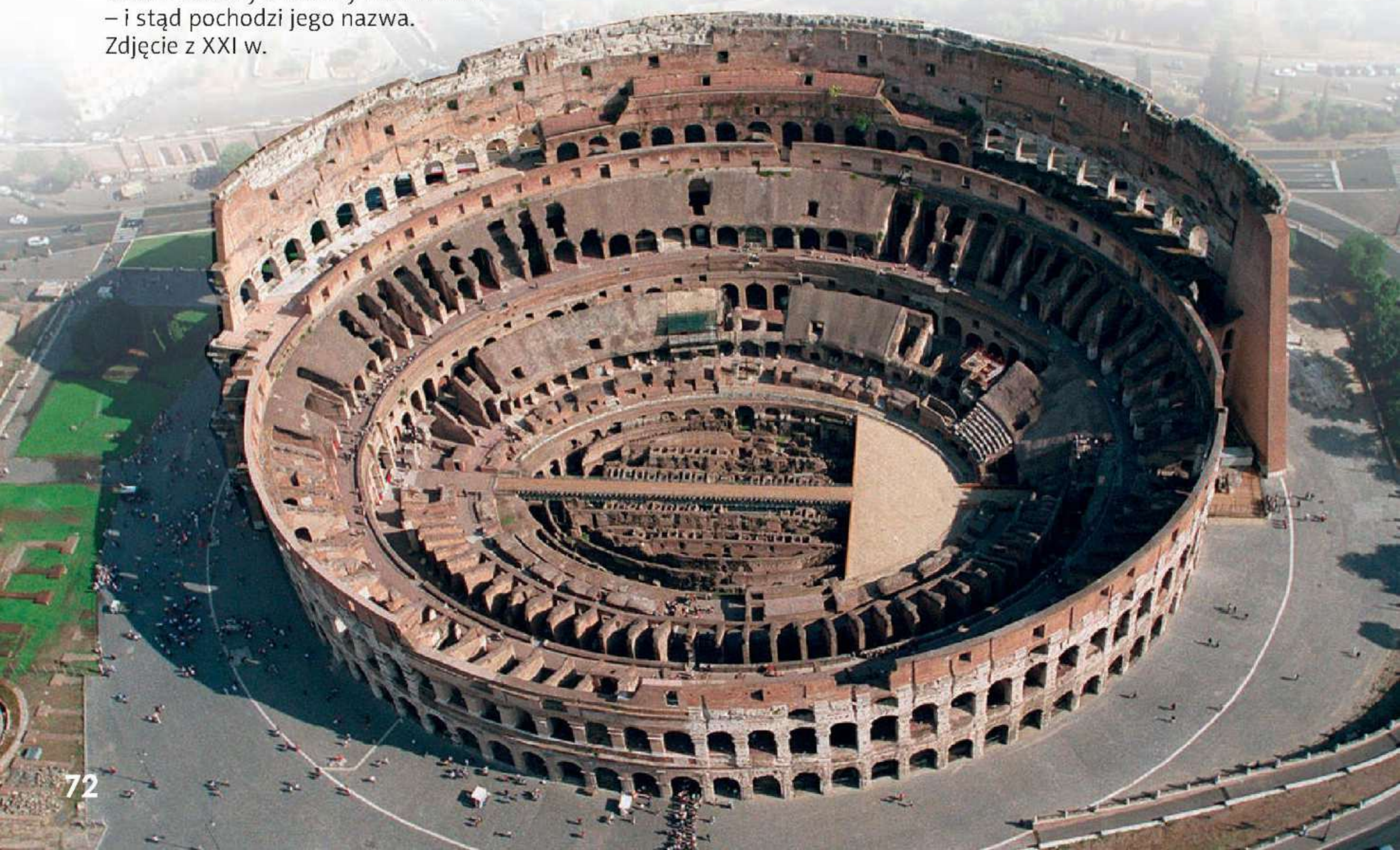
Jednak prawdziwą namiętnością Rzymian był **cyrk**. Tak nazywano budowlę przypominającą dzisiejszy stadion: otoczony rzędami widowni tor wyścigowy dla rydwanów. Ponieważ były lekkie, osiągały duże prędkości.

Największy cyrk w Rzymie, **Circus Maximus** (czytaj: cirkus maksimus), mieścił 250 tysięcy widzów. Mimo to nigdy nie świecił pustkami. Wyścigi rydwanów były w antyku tak popularne jak dziś mecze piłki nożnej.

4. Wskaż różnice między rzymskim amfiteatrem a greckim teatrem.
5. Kim byli gladiatorzy?
6. Wyjaśnij, co różni nasze cyrki od rzymskiego Circus Maximus.

★ **kolca** – tu: długi murek na środku toru wyścigowego; rydwany okrążył kolca 7 razy

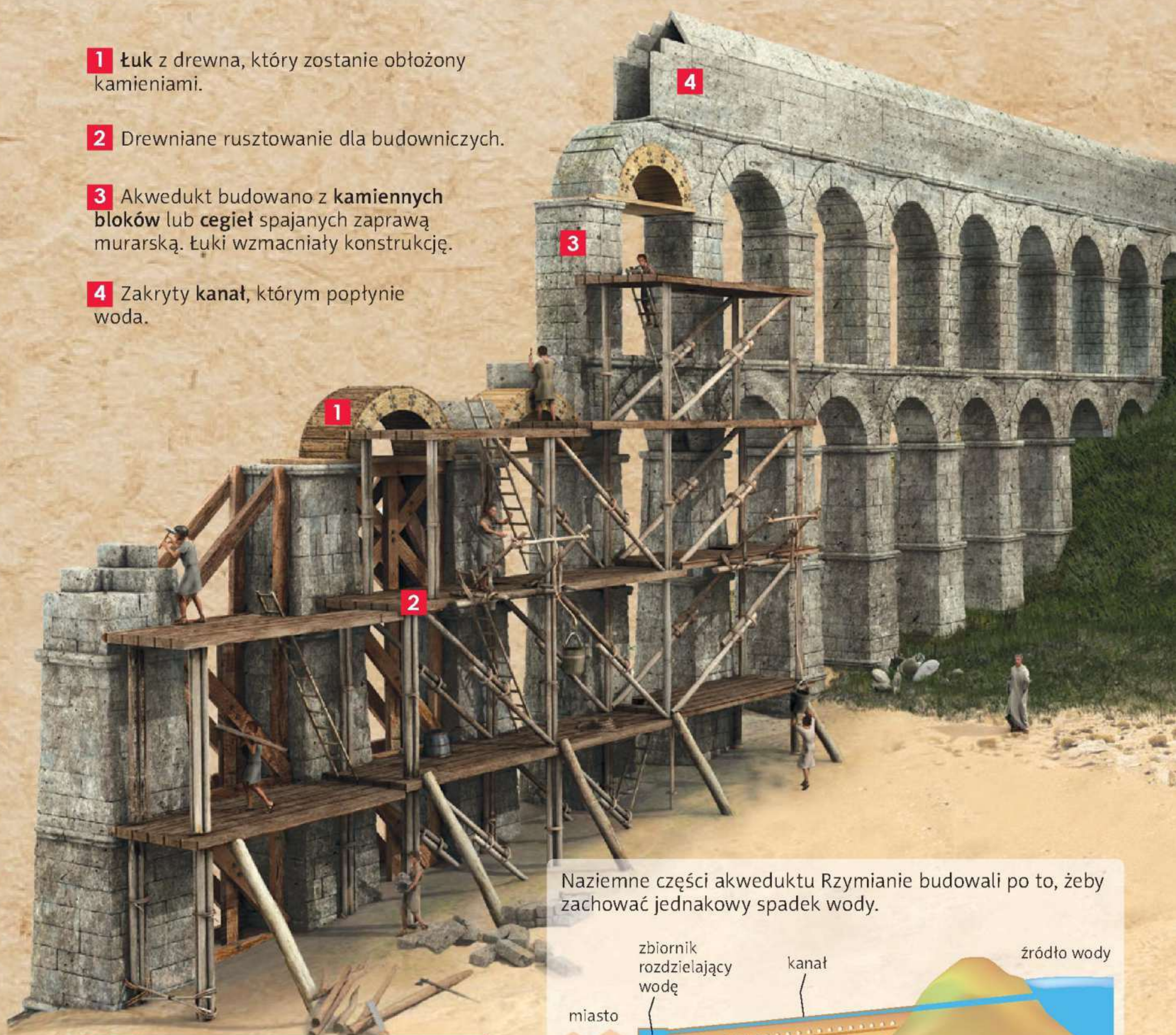
Amfiteatr Flawiuszów w Rzymie. Wzniesiono go w I w. n.e., za rządów dwóch cesarzy z rodziny Flawiuszów – i stąd pochodzi jego nazwa. Zdjęcie z XXI w.

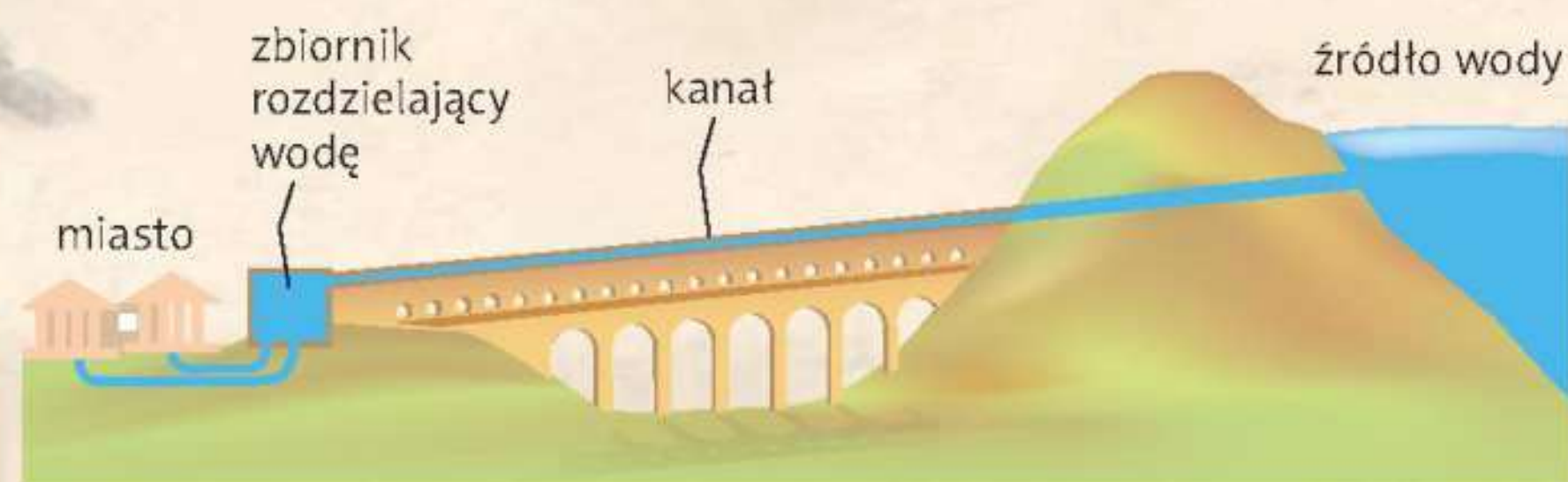

Rzymianie zwykle budowali akwedukty pod ziemią, gdzie łatwiej było chronić je przed zanieczyszczeniem i odcięciem przez wroga. Czasem jednak inżynierowie musieli przerzucić most nad doliną. Oto jak budowali taki naziemny akwedukt.

- 1 Łuk z drewna, który zostanie obłożony kamieniami.
- 2 Drewniane rusztowanie dla budowniczych.
- 3 Akwedukt budowano z kamiennych bloków lub cegieł spajanych zaprawą murarską. Łuki wzmacniały konstrukcję.
- 4 Zakryty kanał, którym popłynie woda.

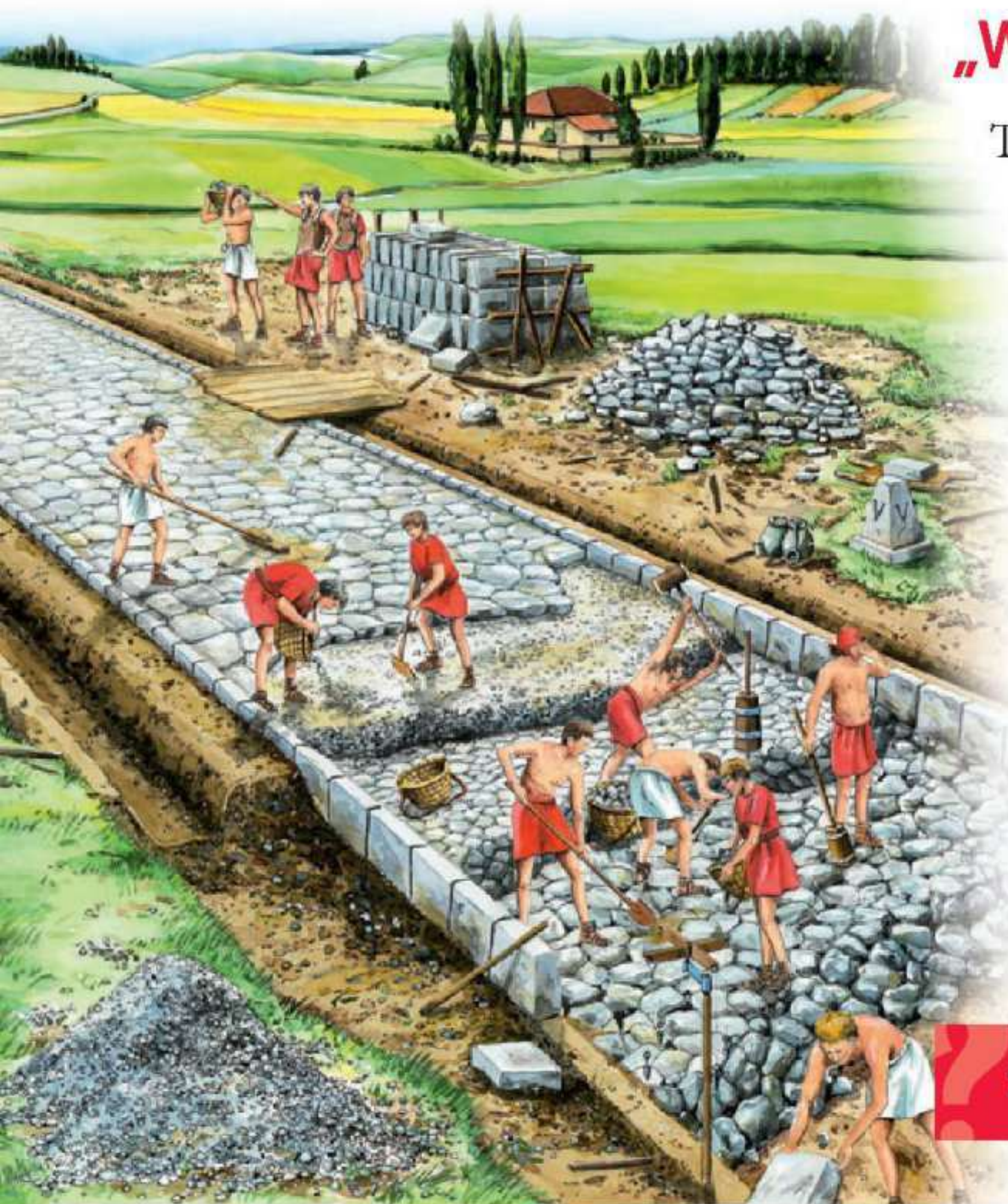

Naziemne części akweduktu Rzymianie budowali po to, żeby zachować jednakowy spadek wody.

- Wyjaśnij, jak Rzymianie budowali akwedukty.

„Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu”

Tak mawiali Rzymianie o drogach Imperium Rzymskiego. Liczyły one prawie 80 tysięcy kilometrów długości – tyle co dwa okrążenia Ziemi!

Budową dróg zajmowali się głównie żołnierze. Najpierw wytyczali trasę i usuwali z niej warstwę ziemi. Powstawał szeroki, ale niezbyt głęboki rów. Legioniści umieszczali w nim kamienie, które starannie ubijali. Potem sypali na nie drobne kamyczki, tłuczone cegły i piasek. Na samej górze kładli szerokie płyty kamienne. Po bokach drogi kopali rowy odprowadzające wodę.

Drogi służyły podróżnym, kupcom oraz żołnierzom, którzy mogli po nich szybko dotrzeć w miejsce zagrożone przez wroga.

7. Wyjaśnij, jak Rzymianie budowali drogi.

Budowa drogi. Rysunek z XXI w.

Prawo rzymskie

Rzymianie stworzyli tak doskonałe **prawo**, że nadal uczą się go przyszli prawnicy. Jest ono podstawą dzisiejszego prawa w wielu państwach świata, także w Polsce.

Niektóre rzymskie zasady prawne wciąż obowiązują – choćby taka, że prawo nie działa wstecz. Nie można więc nikogo karać za czyn, który kiedyś nie był zabroniony. Np. jeśli ktoś wczoraj jechał rowerem po ulicy, a dzisiaj stoi tam znak zakazu wjazdu rowerów, to nikt nie ukarze tego rowerzysty – bo prawo nie działa wstecz.

8. Dlaczego przyszli prawnicy uczą się zasad prawa rzymskiego?

Wergiliusz pisze *Eneidę*. Po lewej stoi muza historii Klio, po prawej, z maską teatralną w ręce – muza tragedii Melpomena. Mozaika z IV w. n.e.

Literatura i język

Wśród rzymskich poetów byli trzej, których dzieła czytamy do dziś. Żyli w okresie I w. p.n.e. – I w. n.e.

1. **Wergiliusz** napisał *Eneidę* – poemat o legendarnych początkach Rzymu, wzorowany na *Odysei*. Poeta pisał go przez 10 lat, codziennie po jednej linijce. Chciał, by język utworu był doskonały.

2. **Horacy** tworzył pieśni (przeznaczone do czytania, nie do śpiewania), satyry* i listy. Powiedział o sobie: „Nie wszystek umrę” – bo miał nadzieję, że przetrwa w swojej poezji. I tak się stało.

3. **Owidiusz** pisał wiersze miłosne. Był też autorem poematu o dziejach świata od jego stworzenia.

Chociaż państwo rzymskie na Zachodzie upadło w V w. n.e., przetrwały jego język i kultura. W Polsce aż do XIX w. ludzie wykształceni powszechnie znali mowę Horacego. Z łaciny pochodzą setki słów w naszym języku, np. *szkoła, wakacje, wagary, tablica, lekcja...*

Językiem łacińskim wciąż posługuje się Kościół katolicki, a także biolodzy i lekarze. Łacina stała się też podstawą **języków romańskich**, takich jak: włoski, francuski, hiszpański, portugalski i rumuński.

★ **satyra** – utwór literacki, który ośmiesza ludzkie wady, poglądy i postępowanie

Zamożna i wykształcona Rzymianka z miasta Pompeje (I w. n.e.). W rękach trzyma tabliczki woskowe i rysik. Niektóre kobiety umiały czytać i pisać, gdyż jako dziewczynki chodziły do szkoły.

9. Czym zastąpili trzech wielcy poeci antycznego Rzymu?

10. Wymień znane ci polskie słowa pochodzące z łaciny.

11. Podaj trzy przykłady języków romańskich.

? Pytania i polecenia

A. Omów osiągnięcia starożytnych Rzymian.

B. Przedstaw rzymskie rozrywki.

☰ To, co najważniejsze

Osiągnięcia starożytnych Rzymian

Architektura	Forum Romanum był to rozległy plac w Rzymie pełen posągów, urzędów państwowych, świątyń i bazylik. Rzymianie wykorzystywali łuki architektoniczne do budowy mostów, bazylik, term, akweduktów i amfiteatrów (Koloseum). Dzięki łukom umieszczali nad budynkami wielotonowe kopuły (Panteon). Rzymskie drogi liczyły prawie 80 tys. km długości. Circus Maximus był największym rzymskim cyrkiem. Urządzano w nim wyścigi rydwanów.
Prawo rzymskie	Jest podstawą prawa w wielu państwach świata. Niektóre jego zasady wciąż obowiązują.
Literatura	Wergiliusz – napisał <i>Eneidę</i> . Horacy – pisał pieśni, satyry i listy. Owidiusz – tworzył wiersze miłosne.
Łacina (język łaciński)	Pochodzą z niej setki słów w języku polskim. Stała się też podstawą języków romańskich.

14 Narodziny chrześcijaństwa

- Jak się nazywa i gdzie leży ojczyzna Żydów?
- Przypomnij, jaką religię wyznawali (i nadal wyznają) Żydzi.

Cesarz Marek Aureliusz (z zakrytą głową) leje oliwę do ognia płonącego przed świątynią Jowisza w Rzymie. Każdy cesarz był zarazem najwyższym kapłanem. Płaskorzeźba z II w. n.e.

Bogowie Rzymian i Bóg Żydów

Starożytni Rzymianie wyznawali politeizm. Odkąd podbili Grecję, ich bogowie i boginie bardzo upodobnili się do greckich. Różnili się tylko imionami. **Jowisz** był królem bogów, tak jak Zeus. **Minerwa** przypominała grecką Atenę, **Neptun** – Posejdona, a **Wenus** – Afrodytę. I tak dalej.

Rzymianie byli bardzo religijnymi ludźmi. Aby zapewnić sobie przychyłność bogów, budowali im świątynie oraz składali ofiary ze zwierząt i z pokarmów. Wszelkie nieszczęścia uważali za oznakę boskiego gniewu. Wierzyli też, że bóstwa innych ludów naprawdę istnieją.

Cesarze pozwalali Rzymianom czcić obcych bogów. Taką zgodę na wyznawanie różnych religii nazywamy **tolerancją religijną**.

Rzymska tolerancja religijna miała jednak swoje ograniczenia. Każdy mógł wprowadzić wiarę, w co chciał, ale musiał:

- 1) składać ofiary rzymskim bogom,
- 2) oddawać boską cześć posągowi cesarza.

Zwolnieni z tych obowiązków byli tylko Żydzi, którzy wyznawali monoteizm (por. s. 37). Ich ojczyzna, Palestyna, od I w. p.n.e. należała do Imperium Rzymskiego. Żydzi od kilkuset lat czekali na Mesjasza, który odbuduje niepodległe królestwo Izraela.

1. Na czym polegała tolerancja religijna w Rzymie?
2. Czym wyróżniali się Żydzi wśród ludów Imperium Rzymskiego?

Jezus Chrystus

Jezus z Nazaretu – tak mówiono o nim za życia – urodził się w Palestynie **ok. 6 r. p.n.e.** Jego wyznawcy nazywali go Chrystusem, tj. Mesjaszem. I choć **Jezus Chrystus** przez całe życie był pobożnym Żydem, stał się twórcą nowej religii monoteistycznej: **chrześcijaństwa**.

Życie Chrystusa znamy z czterech **Ewangelii** – krótkich ksiąg Nowego Testamentu, które powstały w drugiej połowie I w. n.e. Podają one, że kiedy Jezus miał ok. 30 lat, zaczął głosić swą naukę. Potwierdzał ją cudami – uzdrawiał chorych i wskrzeszał umarłych.

Jezus mówił, że jest Synem Bożym, i zgadzał się, by uczniowie nazywali go Mesjaszem. Mimo to nie próbował odbudować Izraela. Głosił natomiast miłość Boga i bliźniego i zachowywał się tak, jakby był równy Bogu. Oświadczył np.: *Słyszeliście, że powiedziano: Oko za oko i ząb za ząb!* Tak nakazywała Tora, czyli (według Żydów) sam Bóg. Jezus zmienił ten nakaz: *Nie stawiajcie oporu złemu. Lecz jeśli cię kto uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi!*

Nauczanie i postępowanie Chrystusa gorszyły wielu religijnych Żydów. Wierzyli oni w jedyne Boga, któremu nikt nie jest równy. Jezusa uważali za oszusta. On z kolei zarzucał im, że choć przestrzegają najdrobniejszych przepisów Tory, w głębi serca są obłudni* i źli.

Jak podają Ewangelie, żydowscy przywódcy pochwycili Jezusa i oskarżyli przed Rzymianami o buntowanie Żydów przeciwko rzymskiemu panowaniu. Rzymianie natychmiast skazali Chrystusa na śmierć przez ukrzyżowanie. Była to hańbiąca kara, stosowana wobec zbuntowanych niewolników i zbrodniarzy. Wyrok wykonano prawdopodobnie w kwietniu **30 r. n.e.**

3. Podaj przyczynę konfliktu Chrystusa z wieloma religijnymi Żydami.

4. O co został oskarżony Jezus Chrystus?

Ok. 6 r. p.n.e. Nie znamy dokładnej daty narodzin Chrystusa. W VI w. mnich Dionizy Mały obliczył, że Jezus urodził się w 753 r. od założenia Rzymu. Tę datę przyjęto jako 1 r. n.e. Dziś jednak wiemy, że Dionizy się pomylił. Chrystus przyszedł na świat kilka lat p.n.e., czyli przed... swoim narodzeniem.

Rzymska rzeźba z III lub IV w. przedstawia Chrystusa jako dobrego pasterza. Ówczesne dzieła sztuki ukazywały go bez brody.

* **obłudny** – fałszywy, nieszczerzy

Ostatnia wieczerza – posiłek, który Chrystus spożył ze swymi uczniami przed aresztowaniem. Tak wyobrażał ją sobie włoski malarz Leonardo da Vinci (czytaj: winczi) w XV w.

✱ **apostoł** – jeden z dwunastu najbliższych uczniów Chrystusa

Św. Paweł, nazwany apostołem pogan (tzn. nieżydów). Dzięki jego podróżom misyjnym chrześcijaństwo rozprzestrzeniło się po Imperium Rzymskim. Obraz z XV w.

Anioł uwalnia św. Piotra, uwięzionego na rozkaz żydowskiego władcy Heroda Agryppy. Dzieje Apostolskie podają, że anioł wyprowadził apostoła z więzienia. Malował Bartolomé Estéban Murillo (czytaj: muriljo). Obraz z XVII w.

Kościół pierwszych chrześcijan

Wydawało się, że po śmierci Jezusa ludzie szybko zapomną o jego nauce. Tak się jednak nie stało.

Jeszcze za życia Chrystus zebrał wokół siebie grupę uczniów. Wybrał spośród nich dwunastu **apostołów***, którym starannie tłumaczył swą naukę. Wkrótce po jego śmierci zaczęli oni głosić, że ich Mistrz zmartwychwstał, a potem wstąpił do nieba. Utworzyli **Kościół**, tzn. wspólnotę **chrześcijan** – osób wierzących w Chrystusa. Ich liczba szybko rosła, najpierw w Jerozolimie, a potem w Palestynie i innych częściach Imperium Rzymskiego.

Pierwsi chrześcijanie byli Żydami. Jednak olbrzymia większość tego narodu nie uznała Jezusa za Mesjasza. Dlatego religia chrześcijańska oddzieliła się od religii żydowskiej. Ponieważ wyznawcy Chrystusa nie mieli własnych świątyń, spotykali się w prywatnych domach.

5. Dlaczego nauka Chrystusa przetrwała mimo jego śmierci?
6. Z jakiego powodu chrześcijaństwo oddzieliło się od religii żydowskiej?

Prześladowania

Chrześcijan najpierw prześladowali religijni Żydzi, a potem Rzymianie. Przywódcy żydowscy nie chcieli, by Żydzi porzucali judaizm i przyjmowali chrześcijaństwo. Dlatego próbowali zdusić je w zarodku.

Z kolei władze rzymskie uznały nową religię za niebezpieczną dla państwa, ponieważ chrześcijanie nie składali ofiar rzymskim bogom i nie oddawali boskiej czci posągowi cesarza. Wiele Rzymian uważało taką postawę za bezbożność, która ściągnie gniew bogów na wszystkich.

Od I do IV w. co jakiś czas powtarzały się prześladowania wyznawców Chrystusa. Np. w 64 r. cesarz Neron oskarżył chrześcijan o podpalenie Rzymu. Kazał palić ich żywcem oraz rzucać na pożarcie dzikim zwierzętom.

Rzymianie na ogół pochwalałi te prześladowania. O chrześcijanach krążyły bowiem kłamliwe plotki: że są ludożercami i czczą głowę osła.

7. Czym chrześcijanie narazili się żydowskim przywódcom, a czym – rzymskim władzom?

Henryk Siemiradzki, *Pochodnie Nerona*. Ten XIX-wieczny obraz ukazuje cesarza Nerona i jego dwór, którzy będą się przyglądać paleniu chrześcijan.

Chrześcijaństwo religią państwową

Mimo prześladowań liczba chrześcijan rosła, gdyż:

- 1) chrześcijaństwo dawało nadzieję na życie po śmierci,
- 2) jasno wskazywało, co jest dobre, a co złe,
- 3) dla chrześcijan wszyscy byli braćmi i siostrami – nawet biedacy, niewolnicy i skazańcy.

Z czasem coraz więcej Rzymian przekonywało się, że plotki o wyznawcach Chrystusa były nieprawdziwe. Wreszcie w 313 r. cesarz Konstantyn Wielki zezwolił na swobodne wyznawanie chrześcijaństwa. W 380 r. stało się ono **religią państwową** Imperium Rzymskiego – ówczesny cesarz kazał wszystkim jego mieszkańcom nawrócić się na chrześcijaństwo.

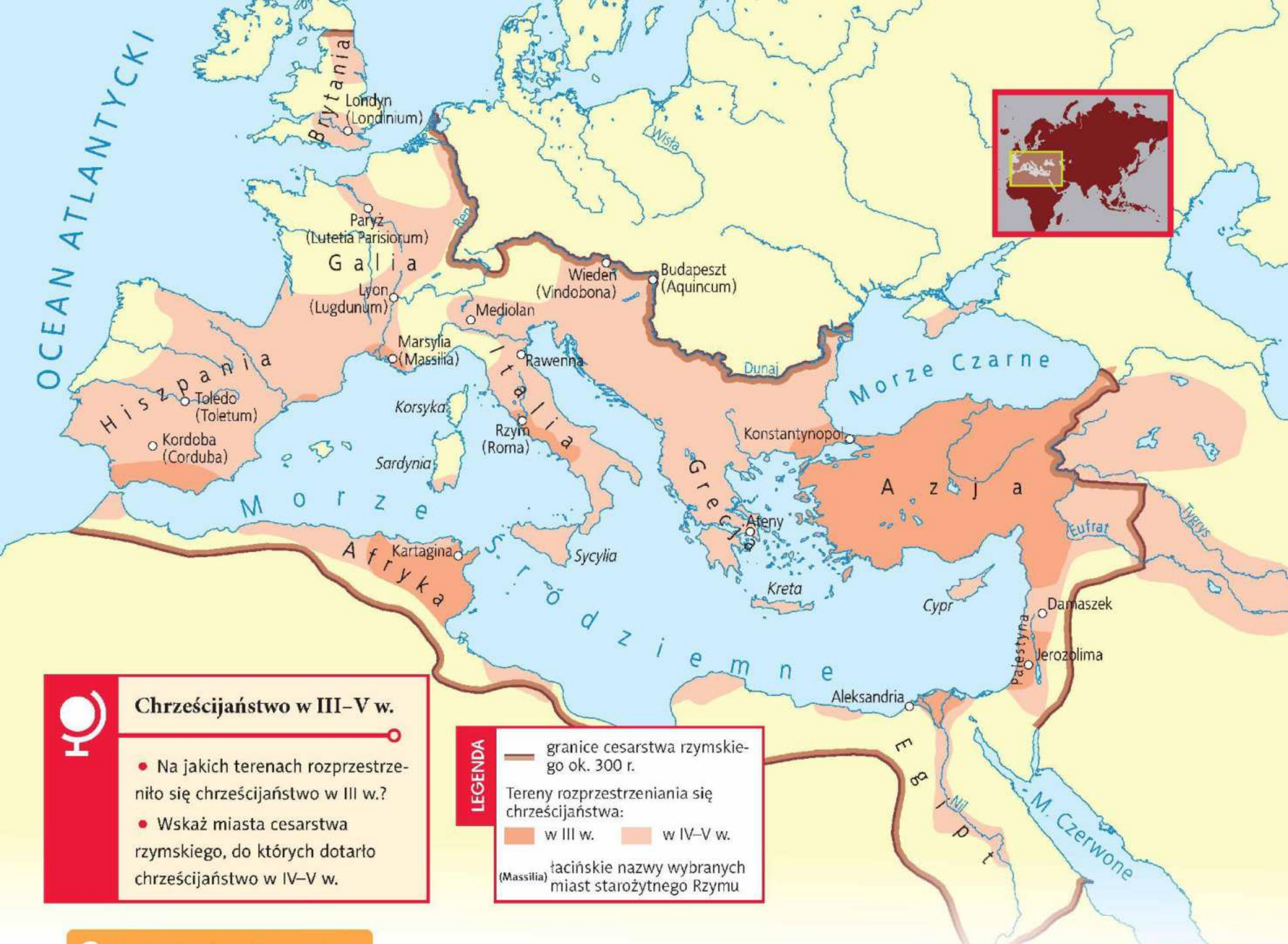
8. Co to znaczy, że chrześcijaństwo stało się religią państwową Imperium Rzymskiego?

Konstantyn Wielki wprowadzał w państwie chrześcijańskie zasady. Np. uznał niedzielę za święto państwowe i zakazał walk gladiatorów.

A dlaczego nie zabronił polowań na ptaki?

Chrześcijaństwo w III–V w.

- Na jakich terenach rozprzestrzeniło się chrześcijaństwo w III w.?
- Wskaż miasta cesarstwa rzymskiego, do których dotarło chrześcijaństwo w IV–V w.

LEGENDA

- granice cesarstwa rzymskiego ok. 300 r.
- Tereny rozprzestrzeniania się chrześcijaństwa:
  - w III w.
  - w IV–V w.
- (Massilia) łacińskie nazwy wybranych miast starożytnego Rzymu

? Pytania i polecenia

- Przedstaw religię starożytnych Rzymian.
- Kim był i co głosił Jezus Chrystus?
- Dlaczego chrześcijaństwo rozwijało się mimo prześladowań?

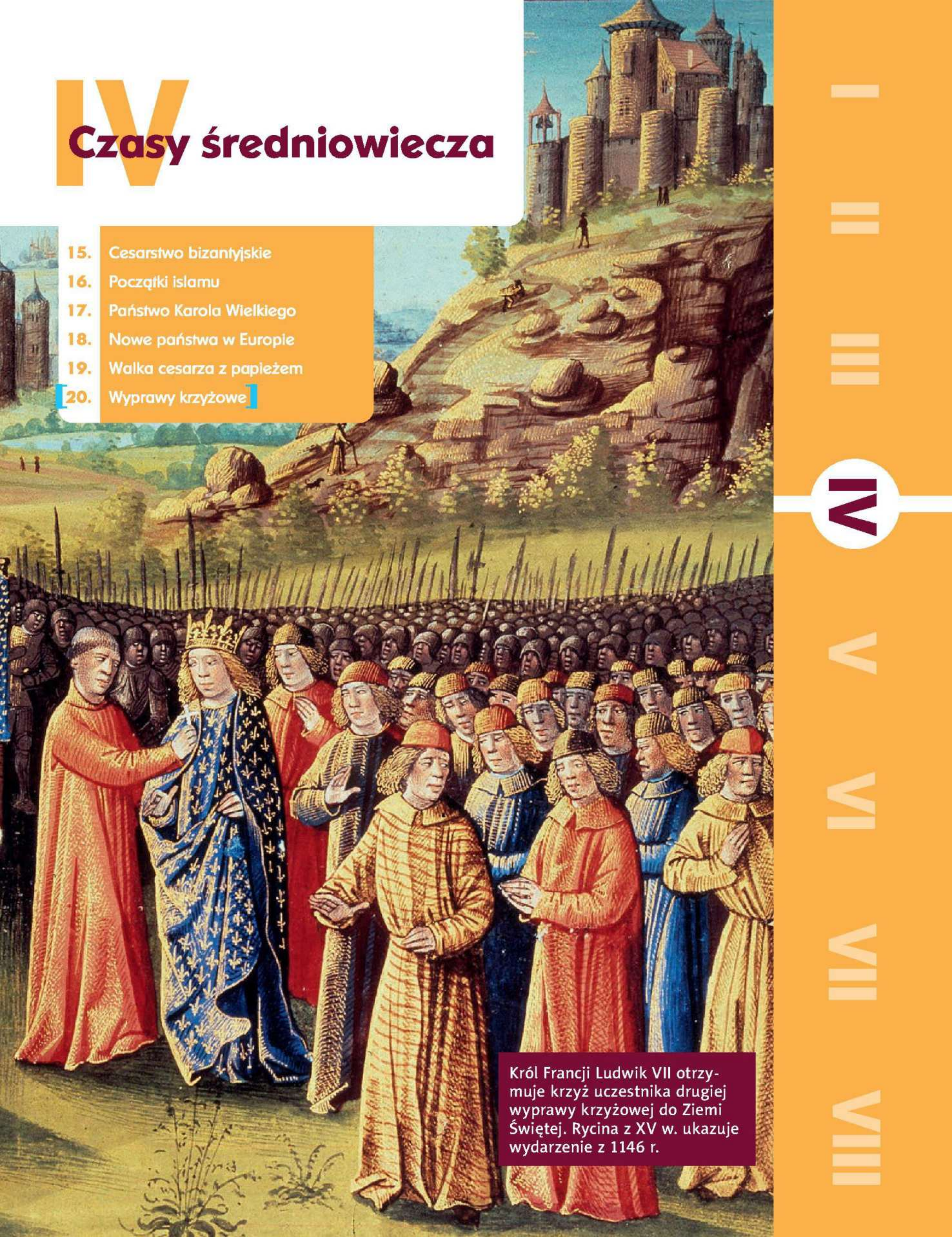
☰ To, co najważniejsze

Religia Rzymian	• politeistyczna, • bogowie podobni do greckich, • ograniczona tolerancja religijna: z wyjątkiem Żydów każdy musiał składać ofiary rzymskim bogom i oddawać boską cześć posągowi cesarza.
Jezus Chrystus (ok. 6 p.n.e. – prawdopodobnie 30 n.e.)	Był twórcą nowej religii monoteistycznej: chrześcijaństwa. Jego życie znamy z czterech Ewangelii. Popadł w konflikt z wieloma religijnymi Żydami; ich przywódcy oskarżyli go przed Rzymianami o buntowanie Żydów przeciwko rzymskiemu panowaniu. Został ukrzyżowany przez Rzymian, ale według uczniów zmartwychwstał.
Chrześcijanie	To osoby wierzące w Chrystusa. Chrześcijanie utworzyli wspólnotę nazwaną Kościołem. Nie składali ofiar rzymskim bogom i nie oddawali boskiej czci posągowi cesarza, za co byli prześladowani. W 313 r. cesarz Konstantyn Wielki zezwolił im na swobodne wyznawanie swojej religii. W 380 r. chrześcijaństwo stało się religią państwową Imperium Rzymskiego.

IV

Czasy średniowiecza

-
15. Cesarstwo bizantyjskie
  16. Początki islamu
  17. Państwo Karola Wielkiego
  18. Nowe państwa w Europie
  19. Walka cesarza z papieżem
  20. Wyprawy krzyżowe

Król Francji Ludwik VII otrzymuje krzyż uczestnika drugiej wyprawy krzyżowej do Ziemi Świętej. Rycina z XV w. ukazuje wydarzenie z 1146 r.

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

- Przypomnij największe osiągnięcia starożytnego Rzymu.

Zrekonstruowany fragment murów obronnych Konstantynopola z V w. n.e. (dziś Stambuł w Turcji). Oprócz samych murów dostępu do miasta broniły wieże, fosy, systemy zapór, labirynty i ukryte zapadnie.

Konstantynopol

Starożytne miasto Bizancjum leżało na europejskim brzegu cieśniny Bosfor, która oddziela Europę od Azji. W IV w. n.e. cesarz Konstantyn Wielki rozbudował je i ustanowił drugą stolicą cesarstwa rzymskiego. Miasto nazwano „Nowym Rzymem”, ale przyjęła się inna nazwa, utworzona od imienia władcy – **Konstantynopol**.

Było to jedno z największych i najświetniejszych miast świata. W początkach V w. znajdowały się tam 2 teatry, cyrk, 161 term, 8 akweduktów, 14 kościołów, tyleż pałaców i kilka tysięcy rezydencji. Całość opasywały potężne mury obronne, na których przez prawie 900 lat załamywały się ataki różnych najeźdźców.

1. Co w Konstantynopolu mogło wzbudzić podziw przybyszów?

Powstanie cesarstwa bizantyjskiego

Cesarzom trudno było rządzić ogromnym Imperium Rzymskim. Dlatego w 395 r. jeden z nich podzielił imperium na dwie części: wschodnią i zachodnią. Odtąd każda miała swojego cesarza. W praktyce istniały więc dwa państwa: wschodnie cesarstwo rzymskie i zachodnie cesarstwo rzymskie.

W 476 r. upadło **zachodnie cesarstwo rzymskie**. Zniszczyły je wędrujące na zachód ludy, m.in. **Germanie**.

W tym czasie wschodnie cesarstwo rzymskie nadal się rozwijało. Było kontynuacją starożytnego Rzymu, ale stało się też nowym państwem. Miało inne urzędy, armię i język – grekę zamiast łaciny. Nazwano je **cesarstwem bizantyjskim** albo krótko: **Bizancjum** (od dawnej nazwy stolicy). Jego cesarze uważali się za władców obu części imperium – także zachodniej.

Cesarstwo bizantyjskie istniało do 1453 r., gdy Konstantynopol zdobyli Turcy. Nadali mu nazwę: Stambuł i uczynili go stolicą swego państwa (zob. s. 208).

Cesarstwo bizantyjskie w VI-XIV w.

- W którym wieku cesarstwo bizantyjskie obejmowało większość ziem dawnego Imperium Rzymskiego?

LEGENDA

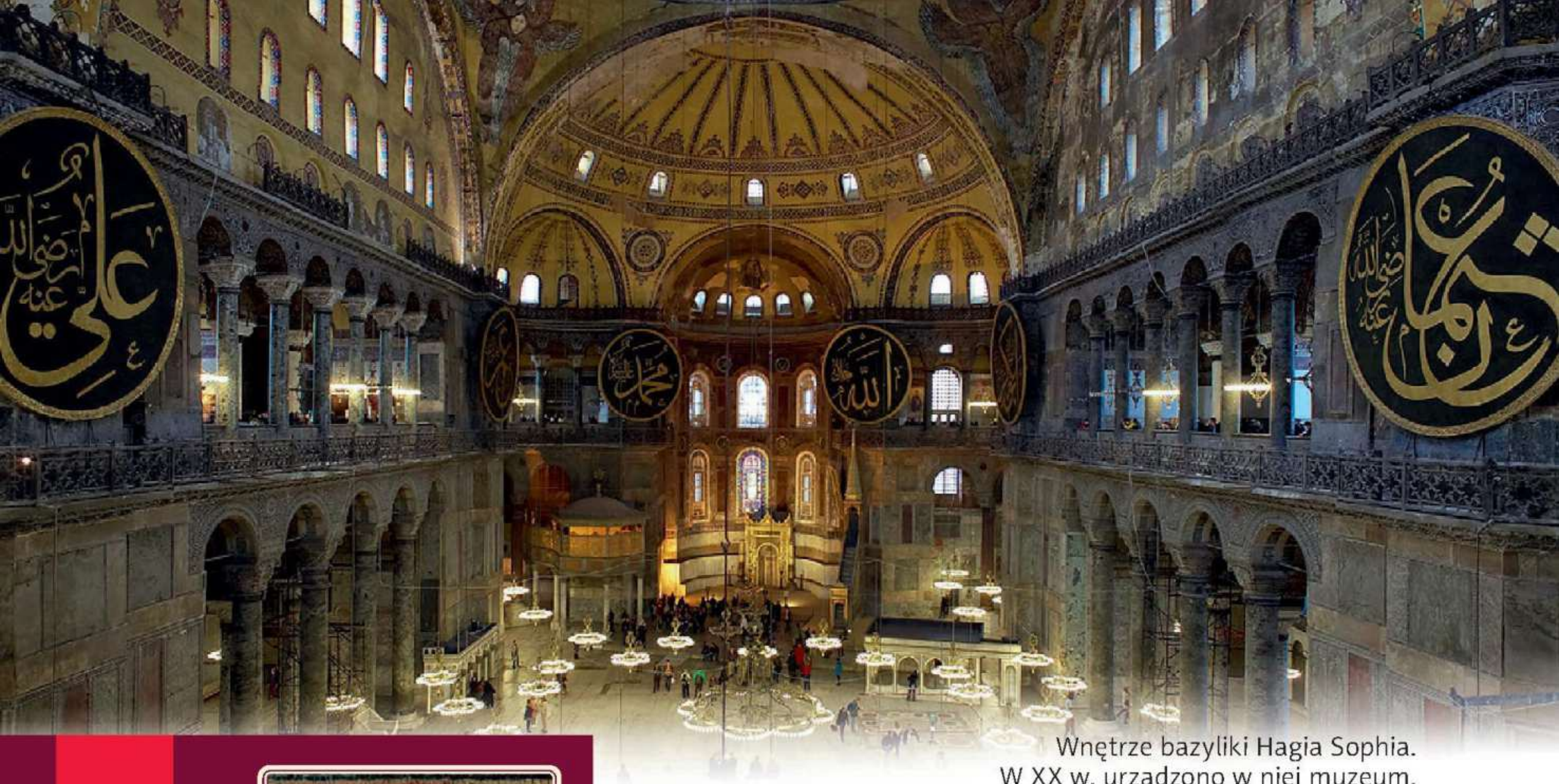
- cesarstwo bizantyjskie za Justyniana I (565)
- cesarstwo bizantyjskie w IX w.
- cesarstwo bizantyjskie w XIV w.

Germanie – lud, z którego wywodzą się m.in. Niemcy, Holendrzy, Duńczycy, Anglicy. W starożytności i średniowieczu Germanie dzielili się na plemiona germańskie. Niektóre z nich założyły własne państwa na ziemiach cesarstwa rzymskiego.

2. W jaki sposób Imperium Rzymskie przekształciło się w dwa państwa?

3. Wyjaśnij, jak powstało cesarstwo bizantyjskie.

Wnętrze bazyliki Hagia Sophia.
W XX w. urządzono w niej muzeum.
Zdjęcie z XXI w.

Justynian I Wielki

(ok. 482–565)

Od 527 r. do śmierci cesarz Bizancjum. Inteligentny, wykształcony, dążył do odbudowy Imperium Rzymskiego. Zwalczał dawne religie (za ich praktykowanie groziła kara śmierci). Popierał chrześcijaństwo, które sobie podporządkował i sam ustalał prawdy wiary. Budował kościoły, akwedukty, termy, drogi i mosty. Wprowadzał też wschodnie zwyczaje – gdy przyjmował gości, ten musiał paść przed cesarzem na twarz i ucałować jego stopy.

Mozaika z VI w.

Justynian Wielki

Cesarstwo bizantyjskie osiągnęło największą świetność w VI w., za rządów cesarza **Justyniana Wielkiego**. Władca m.in. odzyskał znaczne obszary dawnego zachodniego cesarstwa rzymskiego. Jednak Bizancjum utraciło te tereny po śmierci Justyniana, dlatego ważniejsze okazały się inne jego osiągnięcia.

1. Prawo

Cesarz uporządkował prawo rzymskie i zebrał je w tzw. **Kodeksie* Justyniana**. W późniejszych wiekach ten kodeks służył do nauczania prawa na uniwersytetach Europy Zachodniej (zob. s. 135).

2. Architektura

Za rządów Justyniana powstała w Konstantynopolu chrześcijańska bazylika Świętej Mądrości, po grecku **Hagia Sophia** (czytaj: sofia). Różniła się ona znacznie od bazylik zachodniego cesarstwa:

- Na Zachodzie budowano je na planie prostokąta (tj. widziane z góry miały kształt prostokąta). Hagia Sophia została zbudowana na planie krzyża greckiego, tzn. równoramiennego.
- Ciężar rzymskiej kopuły spoczywał na ścianach, które nie mogły mieć okien (inaczej by się zawaliły). Hagia Sophia została przykryta majestatyczną kopułą; jej ciężar

* **kodeks** – zbiór przepisów prawnych

spoczął na półkolumnach i czterech rogach świątyni, a nie na ścianach. Dzięki temu budowniczowie mogli wybić w ścianach okna, które rozświetliły wnętrze.

4. Czego dokonał Justynian Wielki w dziedzinie prawa?

5. Na przykładzie bazyliki Hagia Sophia wyjaśnij, czym się różniła architektura bizantyjska od rzymskiej.

Na dworze Justyniana Wielkiego żył historyk Prokopiusz z Cezarei, który napisał dwa dzieła o cesarzu. W jednym ukazał go jako wybitnego władcę, a w drugim — jako głupca i łajdaka.

Ciekawe, jaki sam był ten Prokopiusz...

Kultura Bizancjum

Od VI do XI w., gdy Paryż i Londyn przypominały duże wsie, Konstantynopol liczył ok. 500 tysięcy mieszkańców. Jego pałace, kościoły, akwedukty i termy zdumiewały przybyszów.

Dzieła sztuki i architektury powstawały nie tylko w stolicy cesarstwa. Np. przepiękne bizantyjskie mozaiki zachowały się w kościele w Rawennie we Włoszech. Przedstawiają Justyniana Wielkiego i jego żonę wraz z ich orszakami*.

Bizancjum słynęło z wybitnych artystów, uczonych i pisarzy. W Konstantynopolu istniała **wyższa uczelnia**, nazywana niekiedy uniwersytetem. Uczono w niej po grecku, gdyż greka była językiem używanym przez Bizantyjczyków.

W całym ówczesnym świecie słynęły bizantyjskie **ikony**, tzn. obrazy religijne przedstawiające Chrystusa i świętych. Artyści malowali je według ściśle określonych reguł, np. złote tło oznaczało blask Królestwa Bożego. Ikony są rozpowszechnione do dziś we wschodnim chrześcijaństwie.

6. Wymień osiągnięcia kultury Bizancjum, o których mowa w tym podrozdziale.

7. Wytłumacz, czym są ikony.

Tekst źródłowy

Któż miałby (...) wyliczyć liczne kolumnady i otoczone krużgankami* dziedzińce, które obiegają kościół dokoła? Któż miałby opisać piękno kolumn i (...) marmurów? Można by pomyśleć, że weszło się na łąkę pełną kwitnących kwiatów. (...) Ktokolwiek wchodzi tam, (...) natychmiast pojmuję, że dzieło to zostało dokonane dzięki Boskiej łasce, a nie przez ludzką moc czy umiejętność (...).

Prokopiusz z Cezarei, *O budowlach*, VI w.

- Wyjaśnij, co, zdaniem autora, świadczy o tym, że bazylika Hagia Sophia powstała „dzięki Boskiej łasce”.

* **krużganek** – korytarz o łukowatych oknach, biegnący np. wokół dziedzińca

* **orszak** – grupa ludzi, którzy uroczyscie komuś towarzyszą, np. królowi

XV-wieczna ikona Matki Boskiej Serdecznej (przydomek stąd, że trzyma małego Jezusa blisko serca).

Bazylika Hagia Sophia uchodzi za najwspanialszy przykład architektury bizantyjskiej. Dziś wygląda jednak inaczej niż w czasach cesarstwa. Turcy, którzy w 1453 r. zdobyli Konstantynopol, zamienili kościół w meczet, tzn. muzułmańską świątynię. Dodali cztery minarety (tj. wieże) oraz usunęli część mozaik i fresków.

Tak wyglądała bazylika Hagia Sophia w czasach cesarstwa bizantyjskiego.

1 **Atrium**, tzn. wewnętrzny dziedziniec, który służy jako przedsionek. Na środku znajduje się zbiornik z wodą święconą.

2 **Przypory** podtrzymują ściany budowli.

3 Jeden z czterech rogów świątyni, na których opiera się kopuła.

4 Jedna z dwóch **półkopuł**, które podpierają kopułę.

5 **Galeria**, tzn. długi balkon wewnątrz budynku.

6 **Kopuła nad nawą główną**. Z wnętrza sprawia wrażenie, jakby unosiła się w powietrzu.

7 **40 okien** w podstawie kopuły wpuszcza światło do wnętrza bazyliki.

8 Pokryte złotem **sklepienie**, tj. sufit wygięty w łuk.

- Wskaż te elementy bazyliki, które służą wzmocnieniu jej konstrukcji.

Chrystus Pantokrator (po grecku: „władca wszystkiego”). XII-wieczny fresk bizantyjski z katedry w Cefalu (czytaj: czefalu) na Sycylii.

- ✱ **patriarcha** – jeden z najważniejszych dostojników Kościoła
- ✱ **przaśny** – niekwaszony
- ✱ **klątwa** – kara kościelna, która wyklucza kogoś ze wspólnoty wiernych

Kościół prawosławny

Między wschodnimi a zachodnimi chrześcijanami przez setki lat toczył się **spór o pierwszeństwo** w Kościele. Jego przywódcą na Wschodzie był patriarcha* Konstantynopola, a na Zachodzie – biskup Rzymu, czyli papież. Każdy z nich uważał, że to on powinien być głową Kościoła.

W XI w. wierni ze Wschodu i z Zachodu spierali się też o inne sprawy. Np. o chleb używany do komunii: ma to być kwaszony chleb (Wschód) czy przasny* opłatek (Zachód)? Albo o celibat, tzn. bezżenność księży: mogą się żenić (Wschód) czy nie mogą (Zachód)?

W 1054 r. do Konstantynopola przybył wysłannik papieża, by zakończyć spór o wszystkie te sprawy. Jednak żadna ze stron nie chciała ustąpić, gdyż uważała, że ta druga źle rozumie Ewangelię. W końcu wysłannik papieża rzucił klątwę* na patriarchę. Ten w odpowiedzi wyklął wysłannika – a z nim cały Kościół zachodni.

Tak rozpoczęła się **wielka schizma wschodnia**, czyli rozłam chrześcijaństwa. Kościół podzielił się na wschodni, **prawosławny**, i zachodni, **katolicki**.

Prawosławni chrześcijanie wciąż nie uznają władzy papieża. Jednak w 1964 r. – po przeszło dziewięciu wiekach! – nastąpiło wzajemne cofnięcie klątw.

8. Wyjaśnij, jak doszło do wielkiej schizmy wschodniej.

? Pytania i polecenia

- A. Przedstaw osiągnięcia Bizancjum w dziedzinach prawa, architektury i sztuki.
- B. Wytlumacz, co się zmieniło w Kościele w wyniku wielkiej schizmy wschodniej.

☰ To, co najważniejsze

Cesarstwo bizantyjskie – Bizancjum, wschodnie cesarstwo rzymskie

Istniało od podziału Imperium Rzymskiego na dwie części: wschodnią i zachodnią (395).
Stolicą Bizancjum był Konstantynopol.
W 476 r. upadło zachodnie cesarstwo rzymskie.
Cesarstwo bizantyjskie przetrwało do 1453 r., kiedy Turcy zdobyli Konstantynopol.

Osiągnięcia Bizancjum

Prawo – Kodeks Justyniana (VI w.).
Architektura – bazylika Hagia Sophia w Konstantynopolu (VI w.).
Sztuka – ikony i mozaiki.
Nauka – wyższa uczelnia w Konstantynopolu.

Wielka schizma wschodnia (1054)

Podział Kościoła na prawosławny (wschodni) i katolicki (zachodni), głównie z powodu sporu o pierwszeństwo w Kościele.

16 Początki islamu

VI

ok. 570

narodziny proroka
Mahometa

VII

622

hidżra

Dawni Arabowie

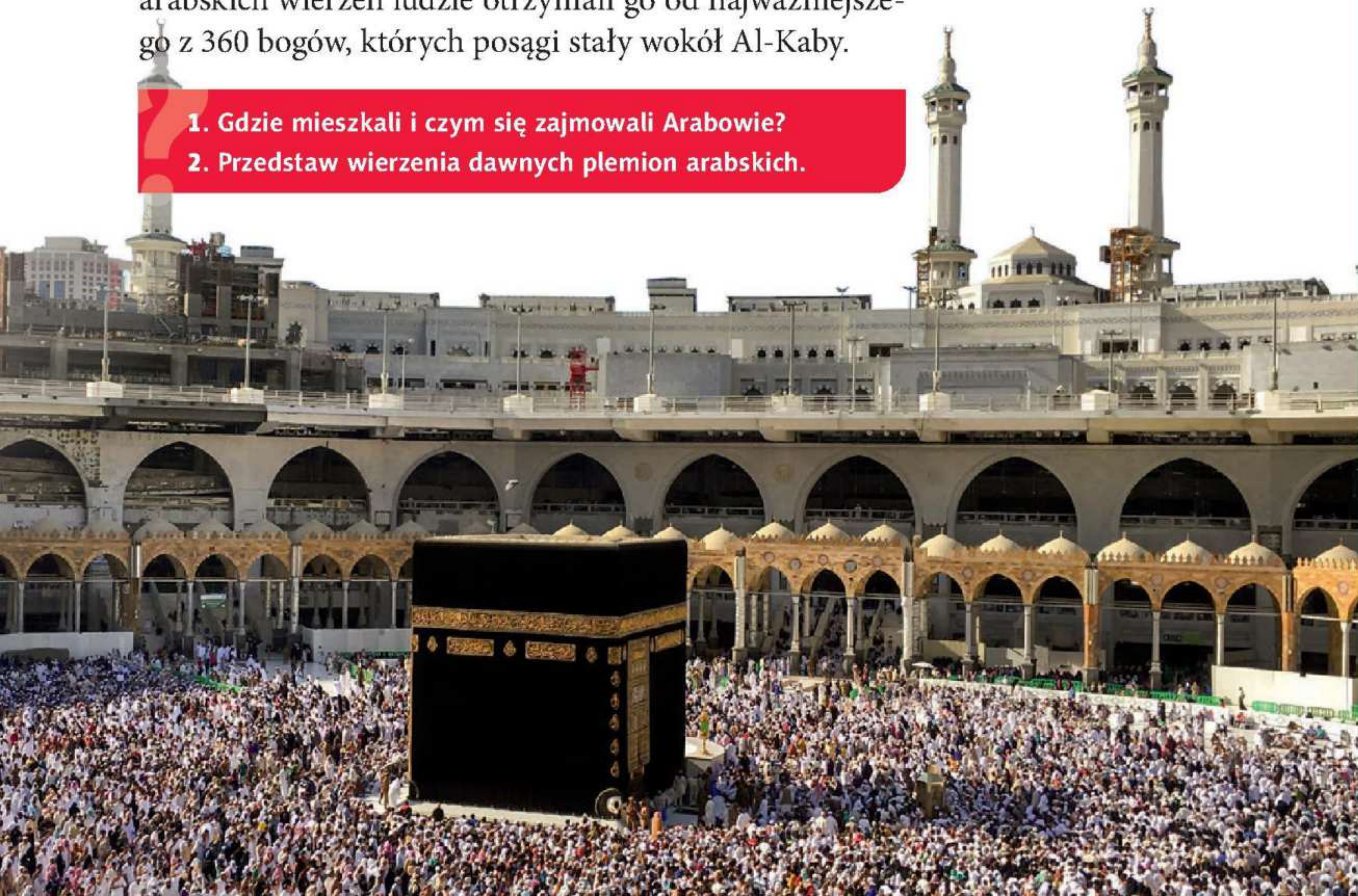
Półwysep Arabski to sucha, pustynna część południowo-zachodniej Azji. W starożytności obszar ten nie należał do żadnego państwa. Mieszkały tam koczownicze plemiona **Arabów**, którzy zajmowali się hodowlą kóz, owiec i wielbłądów. Miasta półwyspu były nieliczne, a ich mieszkańcy żyli głównie z handlu.

Arabowie wyznawali politeizm – każde plemię miało swoich bożków. Wspólną świętością wszystkich Arabów był Czarny Kamień w niewielkiej świątyni Al-Kaba w mieście **Mekka** (dziś w Arabii Saudyjskiej). Według arabskich wierzeń ludzie otrzymali go od najważniejszego z 360 bogów, których posągi stały wokół Al-Kaby.

- Wymień znane ci religie monoteistyczne, które istniały w starożytności.

Najświętsze miejsce islamu: świątynia Al-Kaba w Mekce. Okrywa ją czarna zasłona; Czarny Kamień jest wmurowany we wschodni narożnik Al-Kaby i osłonięty owalną srebrną ramą (widać ją w dolnym rogu świątyni).

1. Gdzie mieszkali i czym się zajmowali Arabowie?
2. Przedstaw wierzenia dawnych plemion arabskich.

Mahomet naucza. Jego twarz kryje się pod zastoną, a postać otaczają płomienie. Niektórzy artyści tak pokazywali proroka, by wierni nie modlili się do jego podobizny (islam uważa taką modlitwę za grzech).
Rycina z XVI w.

Prorok Mahomet

Ok. 570 r. w Mekce urodził się chłopiec o imieniu **Mahomet** (po arabsku: Muhammad). Kiedy dorósł, został kupcem. Dzięki podróżom handlowym poznał judaizm oraz chrześcijaństwo. Był człowiekiem bardzo religijnym – co roku spędzał kilka tygodni na samotnych modlitwach w jaskini niedaleko Mekki.

Jak podaje arabska tradycja, właśnie tam 40-letniemu Mahometowi pierwszy raz ukazał się archanioł Gabriel. Oznajmił mu, że jedyny Bóg, **Allah**, wybrał go na swego ostatniego i największego proroka.

3. Kim był Mahomet?

Zasady islamu

Mahomet nadał nowej religii nazwę: **islam**, co po arabsku oznacza „poddanie się woli Boga”. Odtąd nauczał o „Bogu miłosiernym, litościwym”, dla którego wszyscy ludzie są równi.

Z czasem Mahomet określił zasady tej religii. Każdy wyznawca islamu, czyli **muzułmanin**, miał wypełniać pięć obowiązków. Nazwano je potem filarami islamu:

1. Publicznie głosić wyznanie wiary: „Nie ma Boga prócz Allaha, a Mahomet jest jego prorokiem”.
2. Modlić się pięć razy dziennie.
3. Dawać jałmużnę ubogim i potrzebującym, tzn. wspierać ich pieniędzmi. Kto sam jest biedny, może pomagać innym dobrymi uczynkami.
4. Przez jeden miesiąc w roku (ramadan) codziennie pościć – nie jeść i nie pić od wschodu do zachodu słońca.
5. Chociaż raz w życiu odbyć pielgrzymkę do Mekki.

Prorok był nie tylko twórcą nowej religii, lecz także dowódcą wojskowym. Nauczał, że obowiązkiem muzulmanina jest **dżihad**, czyli święta wojna w celu rozszerzenia i obrony państwa opartego na islamie. Jednak nikogo nie nawracał siłą.

Gdy Mahomet zmarł, jego towarzysze spisali głoszoną przez niego naukę. Tak powstała święta księga muzulmanów: **Koran** – co po arabsku oznacza „czytanie” lub „recytację” (księga miała być czytana i recytowana).

Tekst źródłowy

I niech nie sądzą ci, którzy nie uwierzyli, że nas [tj. muzulmanów] wyprzedzą. Oni przecież nie są zdolni niczego udaremnić! Przygotujcie przeciwko nim, ile możecie sił i oddziałów konnicy, którymi moglibyście przerazić wroga Boga i wroga waszego, jak również innych, którzy są poza nimi, a których wy nie znacie. Bóg ich zna! (...)

A jeśli oni skłonią się do pokoju, to i ty się ku niemu skłoń i zaufaj Bogu! Zaprawdę, On jest Słyszący, Wszechwiedzący!

Koran, sura 8, 59–61, VII w.

- Fragment Koranu mówi o wojnie muzulmanów z niewierzącymi. Wyjaśnij, jak mają się do niej przygotować muzulmanie.
- Co ma zrobić muzulmanin, gdy niewierzący chce zakończyć wojnę?

W islamie znalazło się wiele elementów judaizmu i chrześcijaństwa. Mahomet uznał Stary i Nowy Testament, lecz twierdził, że zawierają one błędy. Np. Jezusa uznawał za proroka, a nie za syna Boga.

Islam stał się trzecią wielką religią monoteistyczną świata po judaizmie i chrześcijaństwie.

4. Wymień pięć filarów islamu.

5. Wyjaśnij, jak Mahomet rozumiał świętą wojnę.

6. Czym jest i kiedy powstał Koran?

Podboje Arabów

Islam spotkał się z wrogością zamożnych mieszkańców Mekki. Bali się oni, że Mahomet zniszczy Al-Kabę – a wtedy do miasta przestaną przybywać pielgrzymi (i ich pieniądze). Dlatego w 622 r. prorok przeniósł się z Mekki do innego miasta, Medyny. To przeniesienie się – po arabsku **hidżra** – muzułmanie uznali za początek nowej ery. Do dziś liczą od niego czas, tak jak my od narodzenia Chrystusa.

Po kilku latach od hidżry Mahomet zbrojnie zajął Mekkę. Kazał potłuc posągi bożków, ale Czarny Kamień uznał za największą świętość islamu – znak przymierza Allaha z ludźmi.

Prorok zjednoczył plemiona arabskie i utworzył państwo oparte na zasadach islamu. Sam został jego przywódcą. Gdy umierał (632), prawie cała ludność Półwyspu Arabskiego wyznawała już islam. Jednak w państwie panowała tolerancja religijna – tylko przejście z islamu na inną religię karano śmiercią.

Po śmierci Mahometa przywódcą państwa został **kalif**, tzn. „zastępca” proroka. Pod rządami kolejnych kalifów Arabowie w ciągu niespełna 100 lat opanowali większość ziem cesarstwa bizantyjskiego, zniszczyli państwo perskie, podbili dzisiejszy Pakistan, Afrykę Północną i Hiszpanię.

W początkach VIII w. państwo Arabów rozciągało się od Atlantyku na zachodzie po dzisiejszy Pakistan na wschodzie. Wkrótce podzieliło się na **kalifaty**, tzn. niezależne państwa arabskie. Przetrwały one do XV i XVI w.

7. Dlaczego muzułmanie liczą czas od 622 r.?

8. Co się stało z państwem arabskim po śmierci Mahometa?

Strona Koranu.
Pochodzi
z arabskiej
Hiszpanii
(początek XIV w.).

Gdy wojska Mahometa toczą bitwę, archanioł Gabriel podaje mu do przeczytania stronę Koranu. Muzułmanie wierzą, że na polecenie Boga archanioł przekazał cały Koran prorokowi, a on ogłosił go ludziom.
Rycina z XV w.

Podboje Arabów w VII-IX w.

• Jakie tereny opanowali Arabowie do IX w.?

LEGENDA

- państwo Mahometa
- zdobytcze w latach 632-661
- zdobytcze w latach 662-750
- zdobytcze w latach 751-900
- hidżra

Wpływ cywilizacji arabskiej na Europę

Przez kilka stuleci kultura arabska górowała nad kulturą Europy Zachodniej. W drugiej połowie I tysiąclecia, kiedy w Europie było tylko jedno miasto liczące więcej niż 50 tysięcy mieszkańców (Konstantynopol), w arabskich kalifatach istniało 15 miast o liczbie ludności przekraczającej 100 tysięcy. Podczas gdy na Zachodzie czytać i pisać umieli tylko mnisi, w świecie islamu powszechne były szkoły dla chłopców. W chrześcijańskiej Europie szpitale mieściły się przy nielicznych klasztorach; w arabskim mieście Kordoba (w Hiszpanii) istniało 50 szpitali.

W klasztornych bibliotekach Zachodu niszczały antyczne księgi (były pogańskie, więc nikt się nimi nie zajmował). W samej Kordobie było 70 bibliotek, a muzułmańscy uczeni tłumaczyli pisma starożytnych filozofów. Zachodni mnisi przełożyli je potem z arabskiego na łacinę; gdyby nie te tłumaczenia, w ogóle nie znalazłbyśmy np. niektórych dzieł greckiego myśliciela Arystotelesa.

Wiesz, że po arabsku pisze się od prawej strony do lewej?

A po polsku nie?

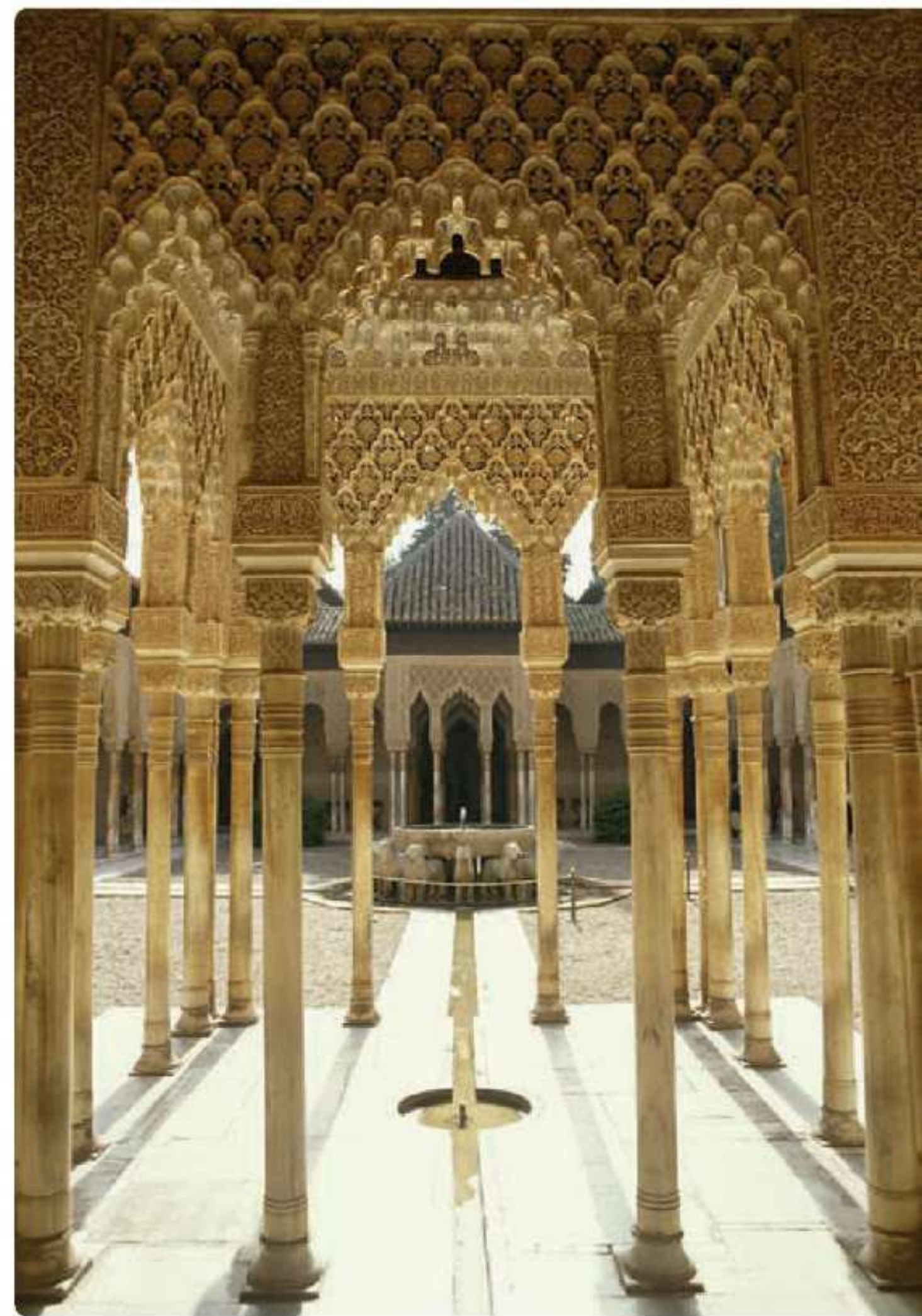
Między światem islamu i chrześcijaństwa istniały liczne kontakty. Kupcy arabscy przywozili do Europy wysokiej jakości tkaniny, ozdoby, pachnidła i wyroby metalowe. Europejczycy wprowadzili u siebie cyfry arabskie (wcześniej Arabowie przejęli je z Indii). Zapożyczyli też wiele arabskich słów, np. *alkohol*, *cukier*, *gitara*, *marcepan*, *materac*, *sofa*, *syrop*, *zero*.

Wielu zachodnich uczonych udawało się do Hiszpanii, by studiować tam medycynę, astronomię i matematykę. Od IX do XIII w. nauka w Europie stała na znacznie niższym poziomie niż w świecie arabskim.

9. Porównaj cywilizację Europy Zachodniej z cywilizacją arabską w drugiej połowie I tysiąclecia.

10. Omów kontakty średniowiecznych Europejczyków ze światem islamu.

Dziedziniec Lwów w pałacu Alhambra w Grenadzie (Hiszpania). Alhambra, zbudowana w XIII–XIV w., jest arcydziełem architektury arabskiej.

? Pytania i polecenia

- Wskaż najważniejszą różnicę między islamem a wcześniejszymi wierzeniami Arabów.
- Omów początki i rozwój terytorialny państwa arabskiego.
- Przedstaw wpływ cywilizacji islamu na Europę.

☰ To, co najważniejsze

Arabowie	Zamieszkiwali Półwysep Arabski. Do VII w. wyznawali politeizm.
Islam	Religia monoteistyczna założona przez proroka Mahometa (pierwsza połowa VII w.). Hidżra, tj. przeniesienie się Mahometa z Mekki do Medyny (622) – dla muzułmanów początek nowej ery. Pięć filarów islamu: 1) publiczne wyznanie wiary, 2) modlitwa pięć razy dziennie, 3) jałmużna, 4) post, 5) pielgrzymka do Mekki. Obowiązek świętej wojny (dżihad). Koran – święta księga muzułmanów.
Państwo arabskie	Mahomet zjednoczył plemiona arabskie i utworzył państwo oparte na zasadach islamu. Kalifowie w ciągu 100 lat podbili obszary od dzisiejszego Pakistanu po Hiszpanię.
Wpływ cywilizacji arabskiej na Europę	Kontakty naukowe: - arabskie tłumaczenia antycznych dzieł, - cyfry arabskie, - słowa zapożyczone z arabskiego. Kontakty handlowe.

- Przypomnij, kiedy i w jaki sposób upadło zachodnie cesarstwo rzymskie.
- Kim byli Germanie?

Chrzest króla Franków

Frankowie byli plemieniem germańskim, które w V w. utworzyło własne państwo na północnym wschodzie rzymskiej Galii (dziś pogranicze Francji i Belgii). Pod koniec V w. **państwem Franków** rządził król **Chlodwig**. W wyniku wojen z innymi plemionami germańskimi opanował on większość Galii. Postanowił też przyjąć chrzest. Dotąd Frankowie byli bowiem poganami.

Chlodwig zdecydował się na chrzest, ponieważ:

1. Znacznie powiększył państwo Franków i potrzebował urzędników do zbierania podatków, sądenia, przeprowadzania poboru do armii itp. Jednak Frankowie nie znali rzymskich metod administracji, tzn. zarządzania krajem. Znali je natomiast galijscy duchowni. Mogli pomóc Chlodwigowi w rządach – pod warunkiem że kraj będzie chrześcijański.

2. Chciał, by chrześcijaństwo połączyło w jedną całość plemiona germańskie z chrześcijańską ludnością Galii. Uważał, że łatwiej mu będzie rządzić ludźmi, którzy wierzą w jednego Boga i uważają króla za nietykalnego Bożego pomazańca*.

3. Chrześcijaństwo lepiej tłumaczyło świat niż wierzenia Franków.

Na przełomie V i VI w. Chlodwig przyjął chrzest. Ponieważ w średniowieczu ludzie nie mieli prawa wyboru religii, Frankowie musieli się nawrócić. Ich królestwo stało się państwem chrześcijańskim.

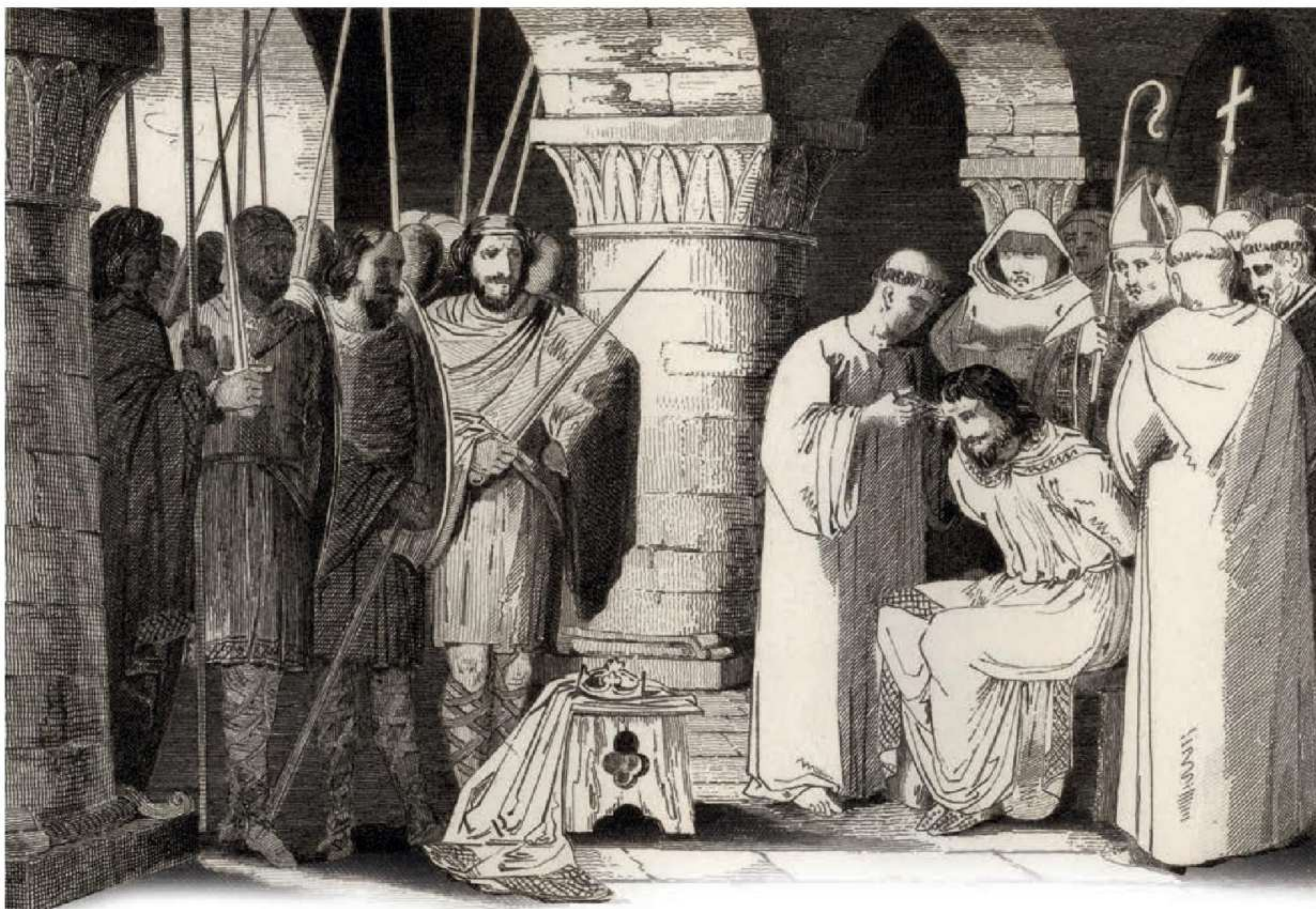
Chrzest Chlodwiga.
Rycina z XIV w.

* **Boży pomazańiec** – tu: władca, który uzyskał godność królewską przez namaszczenie poświęconym olejem

1. Kim byli Frankowie?

2. Wymień przyczyny chrztu Chlodwiga.

Utworzenie Państwa Kościelnego

Po śmierci Chlodwiga królami Franków zostawali jego potomkowie. Kolejni władcy byli jednak coraz bardziej nieudolni. Wreszcie w połowie VIII w. jeden z nadwornych dostojników, **Pepin Krótki**, usunął z tronu ostatniego potomka Chlodwiga i sam ogłosił się królem.

W tym czasie biskup Rzymu, czyli papież, bardzo potrzebował pomocy przeciwko królestwu Longobardów. Ten germański lud zagrażał Rzymowi. Dlatego papież uznał władzę Pepina Krótkiego, a król z wdzięczności ruszył przeciwko Longobardom.

Wojska Franków wkroczyły do Italii i pokonały Longobardów. Odebrane im ziemie Pepin przekazał papieżowi (756). Tak powstało **Państwo Kościelne** w środkowej Italii; jego władcą został biskup Rzymu. Pozostałość Państwa Kościelnego – **Watykan** – istnieje do dziś.

Mnisi strzygą Childeryka III, ostatniego potomka Chlodwiga. Frankowie wierzyli, że długie włosy dają królowi magiczną moc. Pepin Krótki kazał więc obciąć je Childerykowi, żeby pozbawić go władzy i zamknąć w klasztorze.
Rycina z XIX w.

Wcale nie wiadomo, czy Pepin Krótki był mały. Kronikarze zaczęli go nazywać Krótkim jakieś 400 lat po jego śmierci.

Szkoda, że nie zaznaczył swojego wzrrostu na ścianie.

3. W jaki sposób Pepin Krótki przejął władzę w państwie Franków?

4. Wyjaśnij, jak powstało Państwo Kościelne.

Karol Wielki

(742 lub 747 – 814)

Król Franków od 768 r., cesarz rzymski od 800 r., jeden z najwybitniejszych władców w dziejach. Jest nazywany „ojcem Europy”, gdyż założył cesarstwo łączące tradycje rzymskie, germańskie i chrześcijańskie. To połączenie ukształtowało kulturę zachodniej części naszego kontynentu. Późniejszy podział Imperium Karolińskiego doprowadził do powstania państw istniejących do dziś: Francji, Niemiec i Włoch. Statuetka z IX w.

Koronacja cesarska Karola Wielkiego

Pepin Krótki zapoczątkował rządy dynastii **Karolingów**. Gdy zmarł, królem Franków został jego syn **Karol Wielki** (768). Dążył on do zjednoczenia wszystkich plemion germańskich. Liczne wojny pozwoliły mu znacznie powiększyć obszar państwa Franków.

Na wschodzie Karol Wielki przez 30 lat walczył z plemieniem Sasów, których pokonał i pod groźbą kary śmierci nawracał na chrześcijaństwo. Arabów odepchnął w głąb północnej Hiszpanii. Ostatecznie rozgromił Longobardów i przyłączył północną część Italii do swego państwa.

W dzień Bożego Narodzenia **800 r.**, gdy król modlił się w bazylice św. Piotra w Rzymie, papież koronował go na „cesarza Rzymian”. W ten sposób Karol Wielki stał się odnowicielem **zachodniego cesarstwa rzymskiego** i władcą ważniejszym od króla. Z kolei papież uzyskał prawo koronowania cesarzy.

Odtąd istniały dwa cesarstwa chrześcijańskie: Bizancjum oraz **Imperium Karolińskie** (nazwane tak od dynastii Karolingów, która nim rządziła).

5. Do czego dążył Karol Wielki?

6. Co osiągnęli Karol Wielki i papież dzięki koronacji cesarskiej Karola?

Imperium Karolińskie

Choć Karol Wielki nosił tytuł cesarza rzymskiego, Imperium Karolińskie bardzo się różniło od starożytnego cesarstwa.

★ **świecki** – niezwiązany z religią

Starożytne cesarstwo rzymskie

Jego ziemie leżały w Europie, Azji i Afryce i otaczały Morze Śródziemne.

Stolicą był Rzym.

Urzędnikami i oficerami armii zostawali Rzymianie.

Cesarz był władcą świeckim* i duchownym (jako najwyższy kapłan).

Imperium Karolińskie

Zajmowało większą część dzisiejszej Europy Zachodniej, od północnej Hiszpanii po Łabę (dziś w Niemczech).

Nie miało stolicy.

Urzędnikami i oficerami armii zostawali Germanie.

Cesarz był władcą świeckim, a papież – duchownym.

Karol Wielki nie miał stałej siedziby. Wraz z dworem, liczącym ponad tysiąc osób, przenosił się z miejsca na miejsce, by nadzorować sprawy kraju. Ulubionym miejscem pobytu władcy stał się Akwizgran (dziś Aachen w Niemczech).

7. Kto sprawował władzę świecką i duchowną w antycznym cesarstwie rzymskim, a kto – w Imperium Karolińskim?

8. Gdzie leżała stolica Imperium Karolińskiego?

Odrodzenie karolińskie

W państwach plemion germańskich mało kto umiał czytać i pisać. Po upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego w zapomnienie poszły rzymskie prawo, architektura i dzieła literackie.

Odrodzenie kultury nastąpiło za rządów Karola Wielkiego – i z tego powodu nazywamy je **odrodzeniem karolińskim**. Władca doceniał rolę edukacji, dlatego sprowadzał na swój dwór uczonych z różnych części Europy. Założył też szkołę pałacową, która stała się wzorem dla szkół klasztornych w całym państwie. Prowadzili je mniisi, przede wszystkim z zakonu benedyktynów (zob. s. 131).

Tekst źródłowy

Karol był obfitej i silnej budowy ciała, wysokiego wzrostu (...). Nie poprzestając na języku ojczystym, starał się wyuczyć i obcych. Z tych łacinę znał tak dobrze, że posługiwał się nią na równi z językiem ojczystym; po grecku lepiej rozumiał, niż mówił. (...) [Szlachetną wiedzę] gorliwie uprawiał, uczonych miał w wysokim poszanowaniu i otaczał ich wielkimi honorami. (...) Uczył się sztuki liczenia, z niezwykłą pilnością i ciekawością badał bieg gwiazd. Próbował i pisać; w tym celu miał zawsze pod poduszką tabliczki i kartki, żeby w wolnej chwili przyzwyczajając rękę do kreślenia liter. Lecz nie [na] wiele się przydał ten niewczesny trud i tak późno zaczęty.

Einhard, *Życie Karola Wielkiego*, IX w.

- Co umiał Karol Wielki?
- Wyjaśnij, czego władca nie zdołał się nauczyć.

Galeria i sklepienie ośmiokątnej kaplicy pałacowej Karola Wielkiego w Akwizgranie.

✱ **kopista** – w średniowieczu: zakonnik ręcznie przepisyjący księgi

Na polecenie monarchy w szkołach tych uczono przede wszystkim łaciny (często nie znali jej nawet księża). Była potrzebna do czytania rzymskich dzieł, pisania dokumentów oraz odprawiania mszy.

W niektórych szkołach oprócz łaciny uczono antycznych **sztuk wyzwolonych**. Było ich siedem, podzielonych na dwa poziomy:

- 1) niższy: logika (nauka o poprawnym myśleniu), gramatyka i retoryka (sztuka wygłaszania mów),
- 2) wyższy: muzyka, arytmetyka, geometria i astronomia.

Kopiści* przepisywali antyczne księgi z pałacowej biblioteki, a Karol Wielki kazał rozsyłać ich kopie do bibliotek w klasztorach. Dzięki temu uczeni z różnych części państwa mogli poznać dorobek starożytności. Był to najważniejszy skutek odrodzenia karolińskiego: odrodzenie znajomości wielu antycznych tekstów. Późniejsi uczeni wykorzystali tę wiedzę do stworzenia rozwiniętej kultury średniowiecza.

9. Czego uczono w szkołach karolińskich?

10. Przedstaw najważniejszy skutek odrodzenia karolińskiego.

? Pytania i polecenia

- A. W jaki sposób Pepin Krótki został królem Franków?
- B. Wskaż różnice między antycznym cesarstwem rzymskim a Imperium Karolińskim.
- C. Na czym polegało odrodzenie karolińskie?

☰ To, co najważniejsze

Chrzest króla Franków Chlodwiga (V/VI w.)

Przyczyny:

1. Chlodwig potrzebował galijskich duchownych jako urzędników.
2. Chrześcijaństwo mogło połączyć Franków z ludnością Galii.
3. Lepiej tłumaczyło świat niż wierzenia Franków.

Utworzenie Państwa Kościelnego (756)

Papież uznał władzę Pepina Krótkiego, który usunął z tronu potomka Chlodwiga i ogłosił się królem. Pepin Krótki pokonał Longobardów, a ich ziemie w środkowej Italii przekazał papieżowi.

Koronacja cesarska (800)

Papież koronował Karola Wielkiego na cesarza odnowionego zachodniego cesarstwa rzymskiego. Nazywamy je Imperium Karolińskim.

Odrodzenie karolińskie – odrodzenie kultury za Karola Wielkiego

Karol Wielki:

1. Sprowadzał na swój dwór uczonych.
  2. Założył szkołę pałacową.
  3. Kazał rozsyłać kopie antycznych ksiąg do klasztornych bibliotek.
- Główny skutek odrodzenia karolińskiego to zapoznanie uczonych z dorobkiem antyku.

18 Nowe państwa w Europie

Koniec Imperium Karolińskiego

Imperium Karolińskie było silne, dopóki rządził nim władca tak wybitny jak Karol Wielki. Po jego śmierci szybko osłabło, ponieważ:

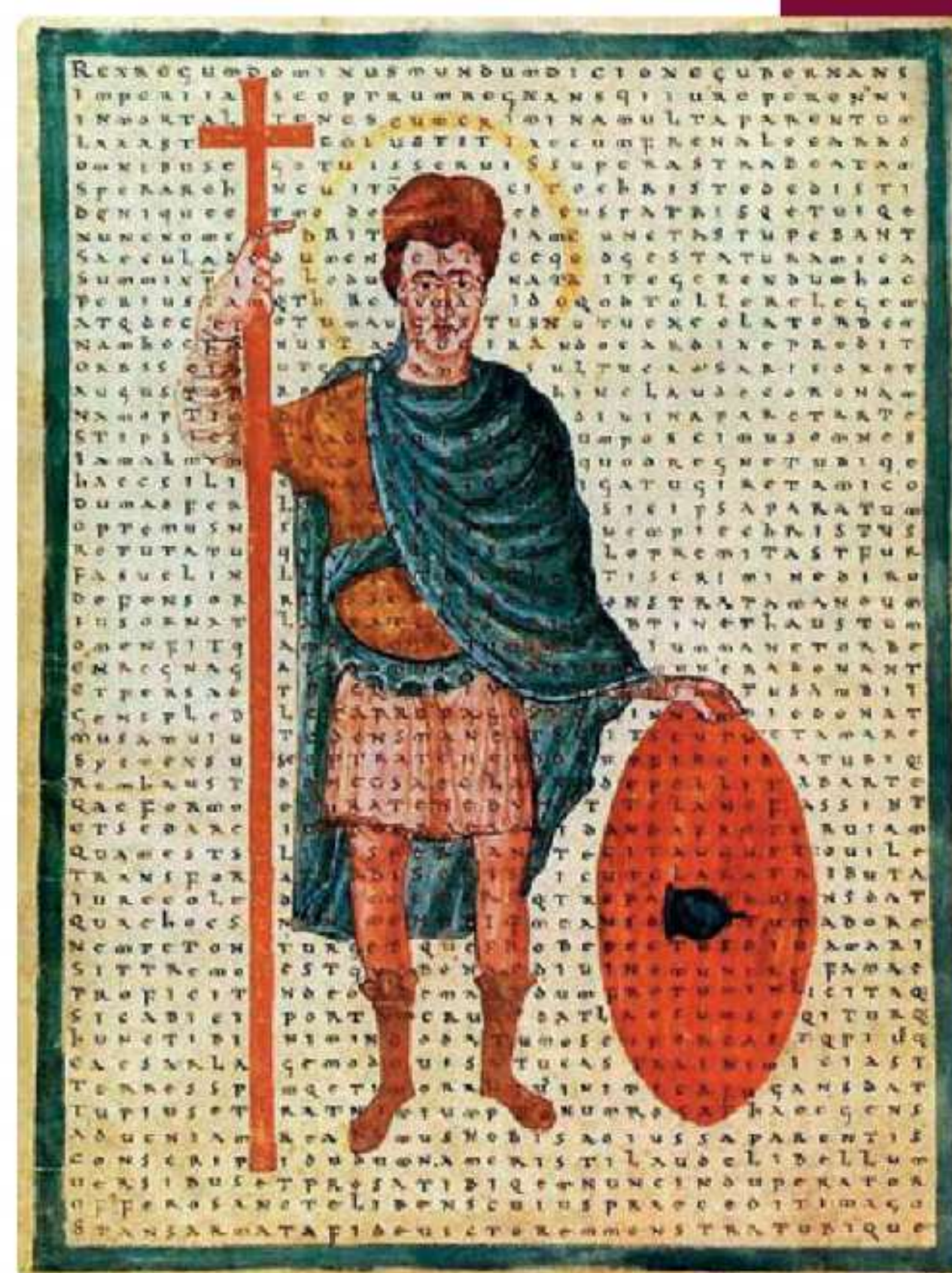
- 1) zamieszkiwały je plemiona o różnych językach i kulturze,
- 2) potomkowie Karola Wielkiego toczyli walki o władzę,
- 3) coraz większą rolę w państwie odgrywali możnowładcy, którzy tworzyli własne księstwa.

Możnowładcy (inaczej możni panowie) byli to bogaci przywódcy plemion, a zarazem ważni urzędnicy państwa. Karol Wielki powierzał im urzędy i nadawał ziemie, które stanowiły wtedy źródło bogactwa. On też odwoływał urzędników i odbierał im ziemie, gdyż należały do niego. Jednak po śmierci Karola możnowładcy zaczęli przekazywać urzędy i ziemie swoim synom. Tak powstały dziedziczne* księstwa. Ich władcy – **księżęta** – byli w praktyce niezależni od cesarza.

Potomkowie Karola Wielkiego nie umieli podporządkować sobie możnych panów, ponieważ sami walczyli o władzę. Wreszcie w 843 r. trzech wnukowie Karola podpisali **traktat w Verdun** (czytaj: werdę), który podzielił cesarstwo na trzy królestwa:

- 1) środkowe – jego władca Lotar był zarazem królem i cesarzem;
- 2) wschodnich Franków – rządzone przez króla Ludwika Niemieckiego i zamieszkane przez ludność germańską; z czasem przekształciło się ono w **Królestwo Niemiec**;
- 3) zachodnich Franków – panował w nim król Karol Łysy i przeważała ludność romańska; dało początek **Królestwu Francji**.

- Kto i kiedy założył Imperium Karolińskie?
- Jakie tereny obejmowało to państwo?

Ludwik Pobożny, syn i następca Karola Wielkiego, ukazany jako idealny „żołnierz Chrystusa”. Rycina z 826 r.

* **dziedziczny** – przekazywany z pokolenia na pokolenie

Podział państwa Franków w 843 r.

- Kto od 843 r. rządził królestwem zachodnich Franków, a kto – wschodnich Franków?

LEGENDA

- państwo Karola Łysego
- państwo Lotara
- państwo Ludwika Niemieckiego
- miejsce podpisania traktatu w Verdun (843)
- granice państw

Szybko się okazało, że tytuł cesarza nie ma większego znaczenia, a trzy królestwa są niezależnymi państwami. Gdy w 888 r. zmarł ostatni cesarz z dynastii Karolingów, nikt nie został jego następcą. Imperium Karolińskie przestało istnieć.

Figura woskowa Normana z muzeum w Stavanger (Norwegia).

1. Dlaczego Imperium Karolińskie osłabło po śmierci Karola Wielkiego?
2. W jaki sposób możnowładcy przekształcili się w niezależnych książąt?

Najazdy Normanów, Węgrów i Arabów

Mimo traktatu w Verdun nie ustały walki o władzę między potomkami Karola Wielkiego. Ponadto możnowładcy wykrajali dla siebie kolejne księstwa. Cesarstwo rozpadło się na coraz słabsze państwa.

Podzieloną Europę Zachodnią pustoszyli najeźdźcy. Pragnęli zdobyć łupy, a czasem osiedlić się na podbitych terenach.

1. Z ubogich ziem dzisiejszej Norwegii, Danii i Szwecji ruszały łupieskie wyprawy **Normanów**, tzn. „ludzi Północy” (zwanymi też wikingami). Na długich, wąskich

łodziach docierali oni do wybrzeży Francji, Rusi i innych krajów. Zapuszczali się też w górę rzek (oblegli nawet Paryż). Byli bezwzględni – palili, rabowali i mordowali. Samo ich imię budziło powszechną grozę.

2. Z terenu dzisiejszych Węgier najeżdżali Europę **Węgrzy**. Był to półkoczowniczy lud, który żył z okrutnych wypraw łupieskich. Skończyły się one w 955 r., gdy król Niemiec Otton I zadał najeźdźcom straszliwą klęskę w bitwie na Lechowym Polu. W następnych latach Węgrzy założyli **Królestwo Węgier**, przyjęli chrzest i zajęli się rolnictwem.

3. Arabscy piraci atakowali wybrzeża Włoch i południowej Francji.

Najazdy stały się mniej groźne w drugiej połowie X w., gdy książęta zaczęli się jednoczyć z królami przeciwko napastnikom. W ten sposób zagrożenie doprowadziło do wzmocnienia władzy królów. Wciąż jednak było wielu książąt, którzy bronili swej niezależności.

3. Kto i w jakim celu najeżdżał Europę Zachodnią?

4. Co sprawiło, że najazdy stały się mniej groźne?

Królestwo Niemiec

Państwo wschodnich Franków, nazwane potem **Królestwem Niemiec**, szybko rozpadło się na kilka niezależnych księstw – takich jak Bawaria i Saksonia. Od X w. ich władcy wybierali króla (wcześniej tron był dziedziczny).

W 936 r. wybrali **Otona I**. Był to wybitny monarcha, który pragnął odbudować cesarstwo.

Silnej władzy króla nie zamierzali uznać możni panowie. Aby przełamać ich opór, Otton I nadawał urzędy i księstwa duchownym (którzy nie zakładali rodzin). Po ich śmierci wracały do króla, a on znowu mógł dać je temu, komu chciał. W ten sposób Otton I wzmocnił swą władzę.

W 955 r. możnowładcy oddali się pod rozkazy króla, by bronić państwa przed najazdem Węgrów. Dzięki zwycięstwu Otton I zyskał powszechny szacunek. Otrzymał też przydomek: Wielki.

5. W jaki sposób król Otton I wzmocnił swoją władzę i zyskał szacunek?

Oton I (912–973)

Król Niemiec i Włoch, cesarz rzymski. Zjednoczył niemieckie księstwa w jedno państwo. Podporządkował sobie Kościół – zbuntowanego papieża zamknął w klasztorze, a na tron papieski wprowadził swojego wybrańca. Pokonał Węgrów i podbił Słowian, których nawracał na chrześcijaństwo. Rzeźba z XIII w.

Tekst źródłowy

Arcybiskup (...), zdjęwszy [z ołtarza] miecz z pasem, zwrócił się do króla i rzekł: „Przyjmij ten miecz i wypędź nim wszystkich wrogów Chrystusa, pogan i złych chrześcijan, ponieważ z woli Boga powierzona ci została wszelka władza w całym państwie (...)”. Potem, wzięwszy berło i laskę, rzekł: „Niechaj ci te godła przypominają, że po ojcowsku masz karać swych poddanych i (...) sługom bożym, wdowom i sierotom winieneś podać dłoń miłosiernej, (...) abyś (...) dostąpił w nagrodę korony wiecznej”.

Widukind z Korwei, *Dzieje saskie*, X w.

- Tekst opisuje koronację królewską Otona I. Wyjaśnij: a) do czego miał służyć królowi miecz, b) o czym miały mu przypominać berło i laska.

Otton I ożenił swojego syna z bizantyjską księżniczką. A ona, zamiast jeść palcami, używała złotego widelca o dwóch zębach! Na Zachodzie nawet nie było nazwy dla takiego „podwójnego szpikulca”.

Ja się urrodziłem z takim podwójnym szpikulcem.

Święte Cesarstwo Rzymskie

Cesarzy Imperium Karolińskiego koronowali papież. Otton I też pragnął takiej koronacji, dlatego musiał zdobyć poparcie biskupa Rzymu.

Okazja się nadarzyła, gdy zagrożony przez wrogów papież wezwał Ottona I na pomoc. W 962 r. król przybył na czele swych wojsk; wdzięczny papież koronował go na cesarza odnowionego cesarstwa rzymskiego. Nazwano je potem **Świętym Cesarstwem Rzymskim**.

W skład cesarstwa wchodziły: Królestwo Niemiec, północne Włochy, Czechy i inne kraje. Było mniejsze od Imperium Karolińskiego, a główną rolę odgrywali w nim Niemcy. Cesarz Otton I uważał, że podlegają mu wszyscy królowie i książęta chrześcijańskiej Europy – choć oni na ogół mieli inne zdanie.

6. Dlaczego Otton I potrzebował poparcia papieża?

7. Co Otton I sądził o swojej pozycji wśród monarchów?

Matka Boża Modląca się. Mozaika z soboru (tj. katedry) Mądrości Bożej w Kijowie z początku XI w. Na Rusi Kijowskiej, blisko związanej z Bizancjum, powstały liczne kościoły, klasztory i szkoły.

Słowianie

Na wschód od Łaby mieszkali liczne, pogańskie plemiona **Słowian**. Od X w. podbijali je niemieccy królowie, książęta i rycerze. Pokonani Słowianie stawiali się ich poddanymi i musieli dla nich pracować.

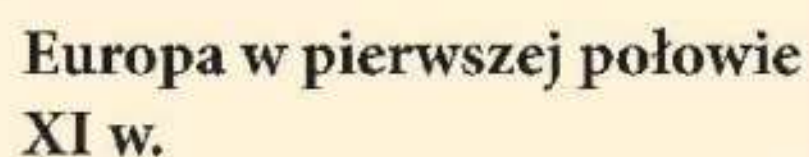
Nie tylko Niemcy postępowali w ten sposób. Ziemie sąsiadów podbijali też inni władcy i możni panowie, także słowiańscy. Działo się tak dlatego, że ludzi w Europie przybywało szybciej niż ziemi uprawnej. Karczowanie lasów pod nowe pola trwało latami; łatwiej było zdobyć ziemię wraz z jej mieszkańcami.

Poganie otrzymywali wybór: chrzest albo śmierć. Jeśli nie chcieli się ochrzcić, chrześcijanie mogli ich bezkarnie zabić.

Słowianie, którzy od IX w. tworzyli państwa, byli w większości poganami. Z czasem ich władcy dostrzegli, jakie korzyści da im chrześcijaństwo (zob. s. 139). W X w. kolejno przyjęły chrzest słowiańskie **Czechy**, **państwo Polan** oraz **Ruś Kijowska**.

8. Wymień przyczyny podboju ziem Słowian przez Niemców.

- Wskaż na mapie: a) cesarstwo rzymskie, b) Czechy, c) Polskę, d) Ruś Kijowską.

 kierunki ataków Normanów w XI w.
 granice obszarów uzależnionych od Normanów
 granice cesarstwa rzymskiego
 granice państw

Ziemie zależne od:

 cesarstwa bizantyjskiego
 Francji

Pytania i polecenia

- A.** W jaki sposób powstały Francja i Niemcy?
B. Wyjaśnij, kiedy i jak odnowiono cesarstwo rzymskie.

- ☰ To, co najważniejsze

Imperium Karolińskie (800–888)	Osłabło po śmierci Karola Wielkiego, gdyż: 1) zamieszkiwały je plemiona o różnych językach i kulturze, 2) potomkowie monarchy toczyli walki o władzę, 3) możnowładcy tworzyli własne księstwa.
Traktat w Verdun (843)	Podział Imperium Karola Wielkiego na trzy królestwa: 1) środkowe – jego władca królem i cesarzem, 2) wschodnich Franków – późniejsze Niemcy, 3) zachodnich Franków – późniejsza Francja.
Skutki osłabienia i podziału Europy Zachodniej w IX i X w.	Najazdy: 1) Normanów, 2) Węgrów, którzy z czasem założyli Królestwo Węgier, 3) arabskich piratów.
Odnowienie cesarstwa rzymskiego (późniejsza nazwa: Święte Cesarstwo Rzymskie)	W 962 r. papież koronował Ottona I (króla Niemiec) na cesarza.
Plemiona słowiańskie	Były podbijane przez Niemców. W X w. chrzest przyjęły: Czechy, państwo Polan i Ruś Kijowska.

19 Walka cesarza z papieżem

- Przypomnij, kiedy i jak powstało Państwo Kościelne.
- Kto i gdzie koronował cesarzy średniowiecznego cesarstwa rzymskiego?

✱ **Stolica Piotrowa** – 1) urząd papieża, 2) Watykan

Rycina z X w. przedstawia Matkę Bożą, która nakłada koronę cesarską Ottonowi I. Ilustracje takie jak ta miały przekonać wszystkich, że cesarz rządzi z woli Boga.

✱ **pastorał** – długa laska zakończona spiralą, oznaka władzy biskupów

Papiestwo a cesarstwo

W średniowieczu papież uchodził za duchowego przywódcę Europy, a cesarz uważał się za jej najważniejszego władcę świeckiego. Często nie dało się jednak oddzielić władzy duchownej od świeckiej, gdyż:

1. Papież był zarazem władcą Państwa Kościelnego, które miało wrogów i toczyło wojny.

2. Cesarz nadawał ziemie i urzędy państwowe duchownym w cesarstwie. Podlegali oni cesarzowi jako urzędnicy, a papieżowi – jako księża.

Pojawiło się pytanie: kto właściwie jest przywódcą Europy – cesarz czy papież?

W X w. przewagę zyskał cesarz. Od czasów Ottona I każdy papież musiał złożyć cesarzowi przysięgę wierności. Jeśli czymś mu się naraził, władca usuwał go ze Stolicy Piotrowej*.

Cesarz wybierał też biskupów w cesarstwie. Potem dokonywał **inwestytury** każdego z nich, tzn. wprowadzał go na urząd przez wręczenie mu oznak władzy biskupiej: pierścienia i pastorału*. Papież nie miał nic do powiedzenia.

Cesarzy nie interesowało, czy życie biskupów jest zgodne z Ewangelią czy nie. Wybierali wiernych sobie duchownych. Dlatego biskupami zostawali nieraz ludzie, którzy spędzali czas na ucztach i polowaniach, otoczeni „żonami” i dziećmi.

Duchowni często nie przestrzegali celibatu. Mało tego: nieraz kupowali godności kościelne dla swoich synów i krewnych, by zapewnić im dostatnie życie.

Nawet biskupami Rzymu zostawali ludzie niegodni. Papieża wybierali wtedy świeccy i duchowni możnowładcy ze skłóconych rzymskich rodzin; także cesarz starał

się narzucić swojego kandydata. Podczas wyboru dochodziło do krwawych starć, a i potem nie działało się lepiej. W X w. co najmniej dwóch papieży zostało uduszonych, a jeden otruty.

1. Wyjaśnij, na czym polegała przewaga cesarza nad papieżem w X w.
2. Jakie skutki miała dla Kościoła zależność od władzy świeckiej?

Odnowa Kościoła

W X w. w klasztorze benedyktynów w **Cluny** (czytaj: klini) w dzisiejszej Francji rozpoczęła się odnowa Kościoła, nazywana **reformą kluniacką**. Zakonnicy z Cluny żyli w ubóstwie i celibacie, a czas wypełniały im praca i modlitwa (zob. s. 131). Z czasem dziesiątki, a potem setki klasztorów w Europie zaczęły naśladować przykład Cluny.

Reforma dotarła też do Rzymu. Odtąd papieże dążyli przede wszystkim do uwolnienia Kościoła z zależności od władzy świeckiej.

W 1059 r. papież wydał dokument, w którym:

1. Zmienił sposób wyboru swoich następców. Odtąd decyzję miało podejmować **konklawe**, czyli zgromadzenie kardynałów*.
2. Zwolnił siebie i następnych papieży z przysięgi na wierność cesarzowi.

W ten sposób cesarze stracili wpływ na wybór i postępowanie papieży.

3. Czym była i na czym polegała reforma kluniacka?
4. Przedstaw zmiany, które wprowadził papieski dokument z 1059 r.

Spór o inwestyturę

W 1073 r. konklawe wybrało na biskupa Rzymu **Grzegorza VII**, który był gorącym zwolennikiem reformy kluniackiej. Nowy papież twierdził, że:

- 1) sprawuje władzę nad królami,
- 2) ma prawo usunąć z tronu cesarza,
- 3) tylko papież może mianować biskupów, a cesarska inwestytura jest nieważna.

Zakonnik podpija wino z beczki, zezując, czy nikt go nie widzi. Obżarstwo i pijaństwo były przywarami wielu mnichów. Rycina z XIII w.

★ **kardynał** – najwyższy po papieżu dostojnik Kościoła

Papież Grzegorz VII. Duch Święty, ukazany jako gołębicą, podszeptuje mu słowa, które spisuje mnich u dołu. Rycina z XII w.

Tekst źródłowy

[Henryk], nie okazując wrogich lub zuchwałych zamiarów, w towarzystwie kilku ludzi zjawił się w mieście Canossie, w którym przebywaliśmy [my papież]. Tam przez trzy dni stojąc u bramy zamku, zdjęwszy szaty królewskie, boso, we włosiennicy*, nie pierwszej przestał błagać z wielkim płaczem zmiłowania apostolskiego i przebaczenia, aż u wszystkich, którzy tam przybyli (...), wzbudził taką litość i takie współczucie, że wstawiając się za nim z wielu prośbami i łzami, wszyscy dziwili się niezwyklej zatwardziałości mego serca (...).

W końcu skrucną jego i takim błaganiem wszystkich, którzy tam przybyli, zwyciężeni, zdjęwszy zeń klątwę, przypuściliśmy go do łaski wspólności i do łona Świętej Matki Kościoła (...).

Relacja papieża Grzegorza VII, przesłana biskupom i księtom niemieckim, 1077 r.

- Co, według słów papieża, stało się w Canossie?

* **włosiennica** – szata pokutna z ostrego włosia, zakładana na gołe ciało

* **antypapież** – papież wybrany przez przeciwników urzędującego papieża

Henryk IV i jego świta u bram zamku w Canossie. Ilustracja z XIX w.

Królem Niemiec, ale jeszcze nie cesarzem, był wtedy **Henryk IV**. Gdyby zrezygnował z mianowania biskupów, utraciłby część władzy – bo ważne urzędy cesarstwa obsadzałby papież. Z tego powodu Henryk IV rozpoczął **spór o inwestyturę** z Grzegorzem VII.

W 1076 r. król oraz biskupi niemieccy uznali wybór papieża za nieważny i wezwali go do ustąpienia. W odpowiedzi Grzegorz VII ogłosił usunięcie Henryka IV z tronu i rzucił na niego klątwę.

W Niemczech natychmiast podnieśli głowę wrogowie króla. Zagrozili, że jeśli Henryk IV nie pojedna się z papieżem, wybiorą nowego monarchę.

Król zrozumiał, że albo się ukorzy przed Grzegorzem VII – albo straci władzę. W styczniu **1077 r.** wraz z garstką dworzan dotarł do włoskiej miejscowości **Canossa** (czytaj: kanossa). Przez trzy dni stał na mrozie pod murami zamku, w którym schronił się papież. Czwartego dnia Grzegorz VII zdjął z Henryka IV klątwę.

Król tylko na to czekał. Szybko rozprawił się z przeciwnikami w cesarstwie – i znowu zaczął dokonywać inwestytury biskupów. Gdy papież wyklął go po raz drugi, niemieccy duchowni znowu uznali wybór Grzegorza VII za nieważny.

Tym razem Henryk IV użył siły. Jego wojska zdobyły Rzym. Tron papieski objął antypapież* wybrany nielegalnie przez niemieckich biskupów. Grzegorz VII zmarł na wygnaniu w południowych Włoszech.

5. Przedstaw poglądy Grzegorza VII na temat władzy papieża.

6. Dlaczego Henryk IV rozpoczął spór o inwestyturę?

7. Wyjaśnij, co i jak osiągnął Henryk IV w Canossie.

Ugoda w Wormacji

Zwycięstwo Henryka IV nie zakończyło sporu o inwestyturę. Ponieważ kolejni papieże cieszyli się coraz większym szacunkiem, następca Henryka IV musiał ustąpić.

W 1122 r. cesarz i papież podpisali **ugodę** w niemieckim mieście **Wormacja**. Na jej mocy:

1. Biskupów w cesarstwie mieli odtąd wybierać uprawnieni księża.
2. Cesarz zrezygnował z inwestytury biskupa przez wręczenie mu pierścienia i pastorału.
3. W Niemczech cesarz mógł rozstrzygać spory między kandydatami na urząd biskupa, ale nie miał tego prawa we Włoszech ani w innych częściach cesarstwa.

Ugoda w Wormacji była wynikiem kompromisu, tj. ustępstwa z obu stron. Cesarz utrzymał wpływ na wybór biskupów w Niemczech (pod pozorem rozstrzygania sporów). Stracił go jednak we Włoszech, gdzie wzrosła rola papieża. Władza cesarza poza Niemcami została znacznie osłabiona.

Do dziś mówi się, że ktoś poszedł do Canossy. To znaczy, że przyznaje się do błędu i żałuje tego, co zrobił.

A Henrrryk Czwarrrty żałował?

8. Podaj postanowienia ugody w Wormacji.

? Pytania i polecenia

- A. Dlaczego w średniowiecznej Europie trudno było oddzielić władzę duchowną od świeckiej?
- B. Przedstaw przebieg sporu Henryka IV z Grzegorzem VII o inwestyturę.
- C. Wyjaśnij, jakie skutki dla cesarza i papieża miała ugoda w Wormacji.

☰ To, co najważniejsze

Papiestwo a cesarstwo	Papież był duchowym przywódcą Europy, cesarz – świeckim. Cesarz dokonywał inwestytury biskupów, tzn. wprowadzał ich na urząd.
Odnowa Kościoła w X i XI w.	1. Reforma kluniacka – przestrzeganie reguły zakonnej. 2. Wybór papieża przez konklawe, tj. zgromadzenie kardynałów. 3. Papież i jego następcy zwolnieni z przysięgi na wierność cesarzowi.
Spór Henryka IV z Grzegorzem VII o inwestyturę	1. Papież Grzegorz VII uważał, że inwestytura biskupów dokonywana przez cesarza jest nieważna. 2. Król Henryk IV i niemieccy biskupi uznali wybór Grzegorza VII za nieważny. 3. Grzegorz VII rzucił klątwę na Henryka IV. 4. Król ukorzył się przed papieżem w Canossie i uzyskał zdjęcie klątwy (1077). 5. Henryk IV rozprawił się z wrogami w Niemczech. Nie zrezygnował z inwestytury biskupów. 6. Papież wyklął go po raz drugi. Henryk IV zdobył Rzym, a tron papieski objął antypapież.
Ugoda w Wormacji między papieżem a cesarzem (1122)	1. Odtąd biskupów w cesarstwie wybierali uprawnieni księża. 2. Cesarz zrezygnował z inwestytury biskupa przez wręczenie mu pierścienia i pastorału. 3. W Niemczech cesarz zachował wpływ na wybór biskupów, we Włoszech go utracił.

XI

1095
synod w Clermont

XII

1099
zdobycie Jerozolimy
przez krzyżowców

1096
początek pierwszej krucjaty

XIII

1204
zdobycie Konstan-
tynopola przez
krzyżowców

1291
zdobycie
Akki przez
muzułmanów

- Przypomnij, jakie tereny podbili Arabowie w VII i VIII w.
- Czym była wielka schizma wschodnia?

Papież Urban II wygłasza mowę na synodzie w Clermont. Tak wyobrażał sobie tę chwilę ilustrator z XV w.

★ **synod** – zjazd księży albo biskupów, np. z całego kraju

Turcy seldżuccy

Jerozolima to święte miasto żydów, chrześcijan i muzułmanów. W początkach średniowiecza należała do cesarstwa bizantyjskiego, jednak w VII w. zdobyli ją Arabowie.

Kalifowie okazywali tolerancję żydom i chrześcijanom. Do Ziemi Świętej przybywały pielgrzymki z Europy, które przynosiły duże dochody arabskim władcom.

Jednak w drugiej połowie XI w. na Bliski Wschód przywędrował nowy lud: **Turcy seldżuccy** (nazwa stąd, że ich pierwszym wodzem był Seldżuk). Podbili oni znaczne obszary bizantyjskie i arabskie, m.in. Palestynę z Jerozolimą.

Turcy seldżuccy wyznawali islam, lecz byli mniej tolerancyjni niż Arabowie. Dopuszczali się okrucieństw na żydach i chrześcijanach oraz utrudniali pielgrzymki do Jerozolimy.

1. Co się zmieniło w sytuacji chrześcijan po zajęciu Palestyny przez Turków seldżuckich?

Przyczyny krucjat

Pod koniec XI w. Turcy seldżuccy poważnie zagrażali cesarstwu bizantyjskiemu. Cesarz poprosił więc o pomoc papieża Urbana II, a ten w **1095** r. wygłosił mowę do tłumów zebranych na synodzie* we francuskim mieście Clermont (czytaj: klermą). Wezwał w niej katolików, żeby „pomogli wschodnim chrześcijanom” i zbrojnie wypędzili Turków. W imieniu Boga zapewnił zbawienie każdemu, kto zginie lub umrze podczas tej wyprawy.

W ten sposób papież wezwał katolików do **krucjaty**, czyli **wyprawy krzyżowej** – wojny religijnej chrześcijan przeciwko niechrześcijanom.

Chęć pomocy wschodnim chrześcijanom była bezpośrednim powodem pierwszej krucjaty. Ale były też inne przyczyny:

1. Chrześcijanie uważali, że Ziemia Święta powinna być ich własnością, gdyż na niej żył Chrystus. Pamiętali też, że Palestyna należała do cesarstwa bizantyjskiego i została podbita przez muzułmanów.

2. Do ogłoszenia krucjaty zachęciły papieża sukcesy **rekonkwisty**. Była to wojna hiszpańskich chrześcijan z Arabami o odzyskanie Hiszpanii.

3. Europie groził głód z powodu słabych zbiorów. Zwłaszcza chłopci liczyli na to, że na Wschodzie wyżywią swoje rodziny.

4. Rycerze chcieli zdobyć łupy, a niektórzy – nowe ziemie. Te, które mieli, stawały się coraz mniejsze, gdyż ojcowie dzielili je między synów, synowie między swoich synów itd.

5. Zapewne papież liczył też na to, że wschodni chrześcijanie z wdzięczności za pomoc uznają jego władzę, co zakończy wielką schizmę wschodnią (por. s. 88).

Chrześcijanie uważali, że wojna o odzyskanie Ziemi Świętej jest wojną sprawiedliwą, która podoba się Bogu. Z kolei muzułmanie uznali ją za „świętą wojnę” w obronie państwa opartego na zasadach islamu.

2. Kto i do czego wezwał chrześcijan w Clermont w 1095 r.?

3. Dlaczego chrześcijanie uważali, że mają prawo odzyskać Palestynę?

Pierwsza krucjata

W 1096 r. ruszyła wyprawa krzyżowa rycerstwa, nazwana **pierwszą krucjatą**. Wzięło w niej udział ok. 30 tysięcy ludzi z różnych krajów Zachodu.

Krzyżowcy dotarli do Konstantynopola, skąd rozpoczęli dwuletni marsz ku Ziemi Świętej. Gorący klimat, głód i choroby siały spustoszenie wśród rycerzy. Po ośmiomiesięcznym oblężeniu zdobyli oni Antiochię (w Syrii), gdzie jednak szybko sami zostali oblężeni przez wojska tureckie. Rozbili je brawurowym atakiem.

Tekst źródłowy

Jest koniecznością, abyście niezwłocznie podążyli z pomocą waszym braciom zamieszkującym na Wschodzie (...). Na nich zwałili się bowiem (...) Turcy (...). Wielu zabili lub wzięli do niewoli, kościoły porozbijali, a imperium spustoszyli. (...) Dlatego zwracam się z pokorną prośbą, nie ja, lecz Pan, abyście wy, głosiciele Chrystusowi, częściej nakłaniali wszystkich, (...) tak biednych, jak i bogatych, aby oni w porę pomogli wschodnim chrześcijanom i wypędzili z granic chrześcijańskiego świata ludzi tego niecnego rodzaju. Mówię to obecnym, polecam przekazać to nieobecnym. Wszak to nakazuje Chrystus.

Mowa papieża Urbana II na synodzie w Clermont, 1095 r.

- Do czego papież wzywa słuchaczy?
- Jaki powód tego wezwania podaje Urban II?

Rekonkwista. Z lewej Arabowie, z prawej rycerze chrześcijańscy. Rycina z XIII w.

Krzyżowcy szturmują mury Jerozolimy.
Obraz z XXI w.

W **1099** r. zaledwie kilkanaście tysięcy krzyżowców dotarło pod mury Jerozolimy. Zdobyli ją po kilkutygodniowym oblężeniu, po czym dokonali rzezi mieszkańców. Zdobycie Jerozolimy zakończyło pierwszą krucjatę.

Mapa z XIII w. ukazuje Jerozolimę (czerwone kółko) jako środek świata. Jego władcą jest Chrystus (u góry).

4. Przedstaw historię pierwszej krucjaty.

Królestwo Jerozolimskie

Na ziemiach odebranych Turkom seldżuckim krzyżowcy założyli cztery niewielkie państwa. Najważniejszym z nich było **Królestwo Jerozolimskie** ze stolicą w Jerozolimie.

W państwach tych krzyżowcy wprowadzili taki ustrój jak w Europie. Muzułmańscy chłopci musieli pracować na utrzymanie chrześcijańskich rycerzy. Wrogość między jednymi a drugimi była ogromna. Po Królestwie Jerozolimskim grasowały zbrojne grupy muzułmanów, które napadały na pielgrzymów.

Dla ich obrony zaczęły powstawać **zakony rycerskie**, m.in. niemiecki zakon krzyżacki (zob. s. 168). Zakonni rycerze mieli rezygnować z zakładania rodzin, żyć w ubóstwie i walczyć z „niewiernymi”.

Mimo istnienia zakonów rycerskich państwa krzyżowców były słabe, a muzułmanie stopniowo odbierali im ziemie. W odpowiedzi chrześcijanie podejmowali kolejne krucjaty (łącznie z pierwszą było ich siedem). Żadna nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Co gorsza, uczestnicy czwartej krucjaty zamiast popłynąć do Palestyny, zaatakowali Konstantynopol (1204). Po zdobyciu miasta dokonali rzezi jego mieszkańców, wywieźli bezcenne skarby i na kilkadziesiąt lat zniszczyli cesarstwo bizantyjskie.

W 1291 r. muzułmanie zdobyli Akkę – ostatnią twierdzę Królestwa Jerozolimskiego. Wraz z jego upadkiem czasy krucjat dobiegły końca.

5. Dlaczego chrześcijanie zakładali zakony rycerskie?

6. Omów przebieg czwartej krucjaty.

Skutki krucjat

Wyprawy krzyżowe przyniosły skutki, które zmieniły Europę i Bliski Wschód:

1. Wzrosła wrogość między chrześcijanami a muzułmanami. Wcześniej kontakty Zachodu z cywilizacją arabską bywały poprawne, a nawet przyjazne.

2. Z powodu czwartej krucjaty nastąpił ostateczny rozłam między Kościołem katolickim a prawosławnym. Choć papież wyklął uczestników wyprawy, odtąd katolicy budzili na Wschodzie powszechną nienawiść.

3. Doszło do osłabienia cesarstwa bizantyjskiego. Odrodziło się ono w 1261 r., ale nigdy nie wróciło do dawnej świetności.

4. Powstały zakony rycerskie.

Państwa utworzone przez krzyżowców po 1096 r.

• Wymień i wskaż na mapie cztery państwa założone przez krzyżowców.

LEGENDA

państwa krzyżowców zależne od Królestwa Jerozolimskiego

Jeśli ktoś musiał odbyć pielgrzymkę do Jerozolimy, na przykład jako pokutę za grzechy, mógł opłacić zawodowego pielgrzyma, żeby pielgrzymował za niego.

Dobrrra prrraca. Zwiedzasz świat i jeszcze ci za to płacą.

5. Nawiązano kontakty handlowe z Bliskim Wschodem. Bogacili się dzięki nim głównie kupcy włoscy, którzy sprowadzali do Europy artykuły luksusowe: pachnidła, ozdoby, maści, drewno, wyroby ze szkła, owoce (m.in. morele).

Zamek krzyżowców Krak des Chevaliers (czytaj: kra de szewalje) w dzisiejszej Syrii, zbudowany w XII–XIII w.

7. Wymień religijne skutki krucjat.

? Pytania i polecenia

- A. Omów przyczyny krucjat do Ziemi Świętej.
- B. Przedstaw skutki wypraw krzyżowych.

☰ To, co najważniejsze

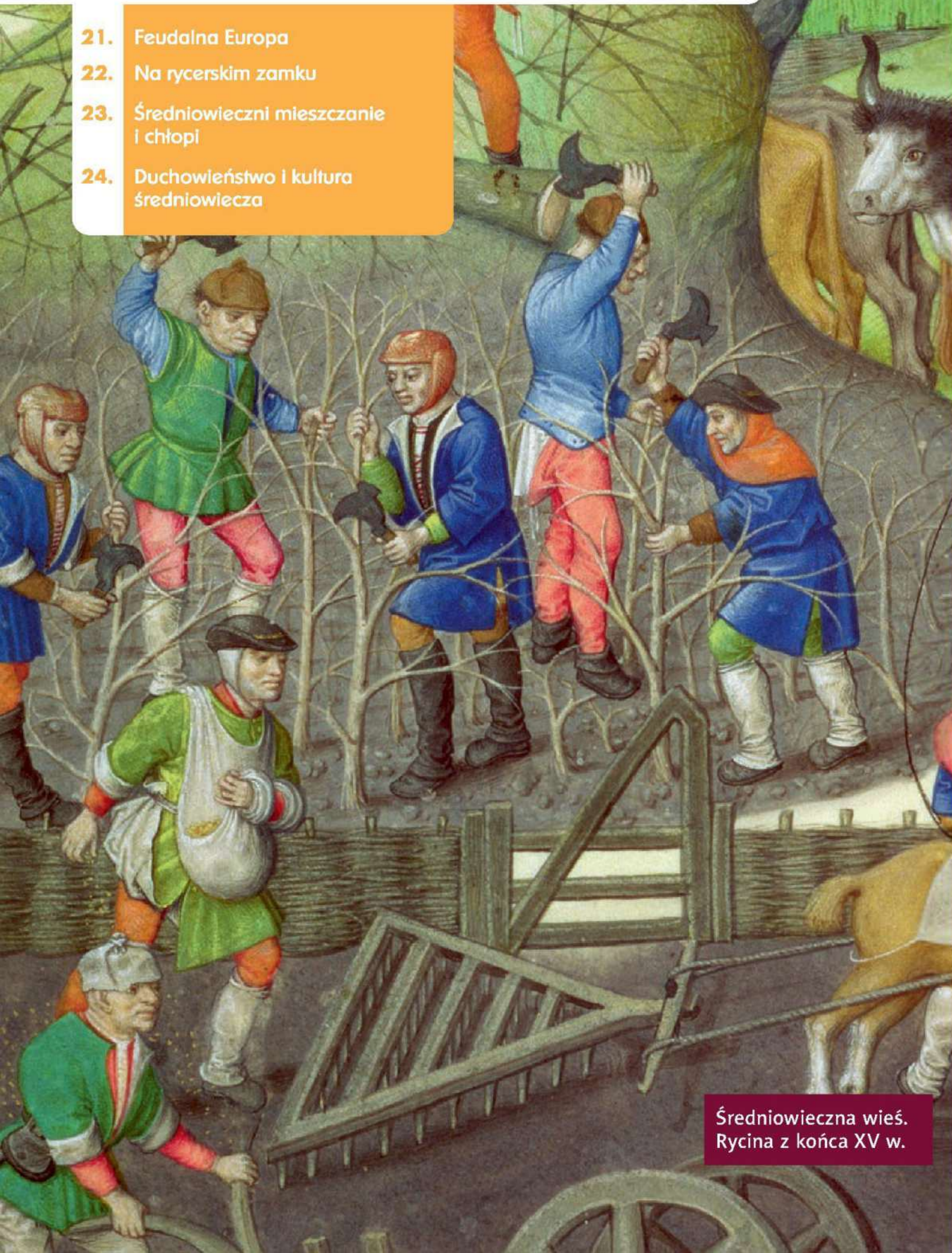
Krucjaty, czyli wyprawy krzyżowe – wojny religijne chrześcijan przeciwko niechrześcijanom

Przyczyny krucjat	Bezpośrednia: chęć pomocy wschodnim chrześcijanom zagrożonym przez Turków seldżuckich. Inne: 1. Przekonanie, że Palestyna powinna należeć do chrześcijan. 2. Sukcesy rekonkwisty. 3. Obawa przed głodem. 4. Pragnienie zdobycia łupów i nowych ziem. 5. Zapewne: chęć papieża zakończenia wielkiej schizmy wschodniej.
Wyprawy krzyżowe (1096–1291) – łącznie zorganizowano ich siedem	Pierwsza krucjata (1096–1099) zakończona zdobyciem Jerozolimy. Utworzenie Królestwa Jerozolimskiego. Upadek Królestwa Jerozolimskiego (1291).
Skutki krucjat	1. Wzrost wrogości między chrześcijanami a muzułmanami. 2. Ostateczny rozłam między Kościołem katolickim a prawosławnym. 3. Osłabienie cesarstwa bizantyjskiego. 4. Powstanie zakonów rycerskich. 5. Kontakty handlowe Europy z Bliskim Wschodem.

Spółeczeństwo średniowiecznej Europy

- 21. Feudalna Europa
- 22. Na rycerskim zamku
- 23. Średniowieczni mieszczańie i chłopci
- 24. Duchowieństwo i kultura średniowiecza

Średniowieczna wieś.
Rycina z końca XV w.

- Przypomnij, kto zagrażał Europie Zachodniej po śmierci Karola Wielkiego.

Średniowieczne stany na rycinie z XIII w. Od lewej: duchowny, rycerz i chłop. Brakuje mieszczanina, gdyż miasta odgrywały jeszcze niewielką rolę.

Poza stanami żyli sobie ludzie luźni, którzy nie mieli domu ani majątku: wędrowni rzemieślnicy, byli żołnierze, żebracy...

Cztery stany średniowiecza

Średniowieczni Europejczycy należeli do różnych **stanów**. Nazywamy tak grupy ludzi, które różnią się prawami, obowiązkami oraz codziennymi zajęciami. W średniowieczu istniały cztery stany: **duchowieństwo, rycerstwo, mieszczaństwo i chłopstwo**.

Co to znaczy, że stany różniły się prawami? Wyjaśnimy na przykładzie. Otóż chłop, który zabił rycerza, ponosił karę śmierci. Mógł jej uniknąć, jeśli zapłacił ogromną grzywnę. Ale żaden chłop nie miał tyle pieniędzy. Natomiast gdy rycerz zabił chłopą, płacił za jego życie pięć albo sześć razy mniej. Ponieważ na ogół był bogaty, łatwo mógł sobie pozwolić na taki wydatek.

Do stanu wchodziło się zwykle przez urodzenie (poza stanem duchownym). To znaczy, że jeżeli ktoś urodził się jako syn rycerza, należałby do stanu rycerskiego. Jeśli przyszedł na świat w mieszczańskiej rodzinie, przez całe życie byłby mieszczaninem. Chyba że wstąpił do klasztoru.

1. Czym był stan?
2. Wymień stany średniowiecza.
3. Co to znaczy, że stany różniły się prawami?

Początki rycerstwa

Z powodu częstych najazdów i wojen mieszkańcy średniowiecznej Europy żyli w ciągłym poczuciu zagrożenia. Potrzebowali więc kogoś, kto umiałby ich obronić.

W VIII w. w państwie Franków pojawiła się **ciężkozbrojna jazda** – konni wojownicy w zbrojach. Stała się ona główną siłą armii Karola Wielkiego, a potem innych euro-

pejskich władców (także polskich). Jej uderzenie rozbiło w puch lżej uzbrojonych przeciwników (np. Arabów).

Z początku władcy utrzymywali jeźdźców i ich rodziny, co było jednak bardzo drogie. Sam koń bojowy kosztował tyle co osiem wołów*. Dlatego w IX–X w. monarchowie przekształcili ciężkozbrojną jazdę w **rycerstwo**. Rycerze byli zawodowymi wojownikami, którzy utrzymywali się z ziemi otrzymanej od władcy. A dokładniej: utrzymywali się z pracy chłopów uprawiających tę ziemię.

4. Wyjaśnij, kiedy i jak doszło do powstania rycerstwa.

Czym był feudalizm?

Powszechne poczucie zagrożenia i pojawienie się rycerstwa doprowadziły do zmian w organizacji społeczeństwa.

W średniowiecznej Europie jedynym liczącym się majątkiem była ziemia uprawna. Inne źródła dochodu odgrywały niewielką rolę.

Największym właścicielem ziemi w państwie był monarcha. Wykorzystywał ją do utrzymania silnej armii. Żeby rycerze byli mu wierni, każdemu z nich przekazywał w użytkowanie część swojej ziemi, tzw. **lenno**. Odtąd rycerz czerpał dochody z pracy chłopów, a w zamian służył w armii monarchy. Łączył ich stosunek lenny: władca był **seniorem**, a rycerz – jego **wasalem**.

* **woł** – byk, którego uczyniono bezpłodnym, dzięki czemu jest spokojny i pracowity

Rycerze podczas turnieju.
Rycina z początku XIV w.

Na rycinie z XIV w. król (pierwszy z prawej) wzywa na wojnę księcia, który jest jego wasalem. Księżę też ma swojego wasala – rycerza kłęczącego po lewej – i żąda od niego udziału w wyprawie wojennej.

Stosunek lenny był korzystny dla obu stron.

Prawa i obowiązki seniora i wasala

Senior, tj. właściciel ziemi (król, możnowładca świecki lub duchowny)

1. Pozwalał wasalowi czerpać dochody z lenna.
2. Bronił wasala przed wrogami.

Wasal, tj. użytkownik lenna (rycerz)

1. Musiał brać udział w wyprawach wojennych seniora.
2. Miał obowiązek uczestniczyć w naradach wojennych seniora i sprawować sądy w jego imieniu.

Tekst źródłowy

 Ponieważ wszystkim jest doskonale znane, że nie posiadam niczego, co pozwoliłoby mi wyżywić się i odziać, dlatego też zwróciłem się do waszej łaskawości i postanowiłem, że powinienem się oddać i powierzyć waszej opiece. Dokonałem (...) tego (...) na następujących warunkach: winniście mnie wspierać i wspomagać tak wyżywieniem, jak i odzieżą, abym mógł stosownie do tego służyć wam i być pożytecznym; a dopóki będę żył, winienem wam służbę i posłuszeństwo na prawach wolnego człowieka i nie jestem w mocy za żywota mego uwolnić się spod waszej władzy i opieki, lecz aż do śmierci winienem pozostawać pod waszą władzą i ochroną.

Akt umowy między seniosem a wasalem, XII w.

- Z jakiego powodu rycerz oddaje się pod opiekę możnego pana?
- Przedstaw warunki umowy między seniosem a wasalem.

Oprócz monarchy także możnowładcy świeccy i duchowni posiadali ziemię. Oni też nadawali lenna rycerzom, stając się ich seniorami.

Wasal mógł nadać lenno z części swojego lenna. Był wtedy nadal wasalem, ale i seniosem dla swoich wasali. Tylko król albo inny władca zwykle nie musiał być niczym wasalem. Takiego seniora, który nikomu nie podlegał, nazywamy **suzerenem**.

Wasal nie otrzymywał ziemi na własność. Po jego śmierci lenno wracało do seniora. Jednak wasale szybko zaczęli przekazywać lenna dzieciom w spadku, a z czasem uznali nadaną ziemię za swoją.

Utrzymanie seniorów i wasali spoczywało na barkach **chłopów**. Uprawiali oni ziemię należącą do monarchy, rycerza lub duchownego. Właściciela ziemi chłopci nazywali **panem**, a nie seniosem; sami byli jego **poddanymi**, a nie wasalami. Nie łączył ich stosunek lenny z panem. Musieli pracować za darmo w jego gospodarstwie i oddawać mu część zbiorów. Resztę mogli zatrzymać dla siebie. Pan rozsądzał spory między nimi i bronił ich też przed wrogami.

Feudalizm był zatem systemem organizacji społeczeństwa, w którym możniejsi zapewniali bezpieczeństwo słabszym w zamian za utrzymanie i za wypełnianie ustalonych obowiązków.

Feudalizm powstał w IX–X w. W Europie Zachodniej istniał do XIV w., a w Europie Środkowej i Wschodniej niektóre jego elementy przetrwały aż do XX w.

5. Przedstaw wzajemne zobowiązania wasala i seniora.
6. Kim był suzeren?
7. Czym się różnił wasal od poddanego?

Nadanie lenna

Ceremonia nadania lenna odbywała się publicznie i miała uroczysty charakter. Składała się z dwóch części:

1. Wasal składał **hołd lenny**: klękał przed seniorem, wkładał złożone ręce w jego dłonie i przysięgał mu dożgonną* wierność.

2. Po hołdzie następowała **inwestytura**, tj. uroczyste przekazanie lenna. Senior wręczał wasalowi przedmiot, który oznaczał władzę nad lennem – np. chorągiew lub pierścień. Potem nadawał mu ziemię, obiecywał opiekę, a zawartą umowę potwierdzał pocałunkiem.

8. Omów ceremonię nadania lenna.

Rozdrobnienie feudalne

Senior miał zwykle wielu wasali. Ci na ogół zostawali seniorami kolejnych rycerzy, którzy stawali się seniorami następnych. I tak dalej, dopóki lenno dawało się podzielić.

Z początku feudalizm przyniósł Europie porządek i umiarkowane bezpieczeństwo. Każdy miał zapewnioną ochronę i swoje miejsce w społeczeństwie.

* **dożgonny** – trwający do końca życia

Miniatura z XV w. przedstawia hołd lenny z 1286 r.: król Anglii Edward I (klęczy) przysięga na Biblię wierność królowi Francji Filipowi Pięknemu (siedzi). Edward I był wasalem francuskiego króla, bo posiadał księstwo we Francji. W Anglii był suzerenem i nie podlegał nikomu.

Rycerze tłumią powstanie chłopów, którzy w 1358 r. opanowali francuskie miasto Meaux (czytaj: mo). Chłopi buntowali się rzadko; jeśli jednak to zrobili, rycerze mordowali ich bez litości.
Rycina z XV w.

Bitwa pod Crécy (czytaj: kresi), którą Francuzi (w niebieskich strojach ze złotymi liliami) przegrali z Anglikami w 1346 r. Bitwę stoczono podczas wojny stuletniej; jej przyczyną były spory władców Anglii i Francji o ich prawa feudalne. Rycina z XV w.

Z czasem feudalizm doprowadził jednak do **rozdrobnienia feudalnego**, tj. rozbicia państw na liczne państewka. Toczyły one między sobą ciągłe wojny, gdyż:

1. Feudałowie, tj. właściciele największych lenn, starali się je powiększać i przekształcać w niezależne księstwa.
2. Lenna były przekazywane, np. w spadku. Jeśli wasal otrzymał lenno od wroga swojego seniora, miał wiernie służyć obu seniorom – co było przecież niemożliwe. Dlatego np. podczas wojny Francji z Anglią jedni rycerze francuscy służyli francuskiemu królowi, a drudzy – angielskiemu.
3. Obowiązywała zasada: „wasal mojego wasala nie jest moim wasalem”. Senior nie mógł więc niczego żądać od wasala swego wasala.

W większości krajów rozdrobnienie feudalne skończyło się pod koniec średniowiecza, gdy wzrosła władza królów. Jednak w Europie Wschodniej pozostałości feudalizmu przetrwały aż do XX w.

9. Co nazywamy rozdrobnieniem feudalnym?

? Pytania i polecenia

- A. Omów przyczyny powstania feudalizmu.
- B. Czym był i na czym polegał feudalizm?
- C. Dlaczego feudalizm doprowadził do rozdrobnienia feudalnego?

☰ To, co najważniejsze

Średniowieczne stany

Grupy ludzi, które różniły się prawami, obowiązkami i codziennymi zajęciami: duchowieństwo, rycerstwo, mieszczaństwo i chłopstwo.

Feudalizm (od IX–X w. do XIV w.) – system organizacji społeczeństwa, w którym możniejsi zapewniali bezpieczeństwo słabszym w zamian za utrzymanie i wypełnianie ustalonych obowiązków

Przyczyny:

1. Poczucie zagrożenia.
2. Pojawienie się rycerstwa.

Główne cechy:

1. Wasal otrzymywał lenno od seniora; w zamian służył w jego armii.
2. Seniorzy zapewniali bezpieczeństwo wasalom, a panowie – poddanym (chłopom).
3. Poddani utrzymywali panów.
4. Seniora, który nie był niczym wasalem, nazywamy suzerenem.

Skutki:

1. Z początku – porządek i umiarkowane bezpieczeństwo.
2. Z czasem – rozdrobnienie feudalne, tj. rozbicie państw na liczne państewka, które toczyły ciągłe wojny.

Ceremonia nadania lenna

1. Hołd lenny.
2. Inwestytura, tj. uroczyste przekazanie lenna.

22

Na rycerskim zamku

X

XI

XII

XIII

XIV

XV

XVI

Zawodowi wojownicy

Rycerze stanowili główną siłę średniowiecznej armii. Można ich porównać do dzisiejszych czołgów, gdyż walczyli zakuci w stal. W starciu z nimi nie mieli szans ani lekkozbrojni jeźdźcy, ani chłopska piechota.

Rycerz prawie zawsze walczył konno. Chroniły go zbroja, hełm i tarcza. Jego bronią były:

- 1) kopia długości co najmniej 4 metrów – służyła do przebijania zbroi przeciwnika,
- 2) miecz – używany po skruszeniu kopii (tzn. gdy się płałała od siły uderzenia),
- 3) topór lub młot bojowy – do zgniatania zbroi wroga,
- 4) sztylet – do dobijania pokonanego nieprzyjaciela.

Zwykle rycerz unikał zabijania innego rycerza. Wolał wziąć go do niewoli, by otrzymać wysoki okup za jego uwolnienie.

Rycerz żył z pracy swoich poddanych. Dzięki temu miał czas, żeby codziennie ćwiczyć się w walce. Nieraz brał też udział w **turnieju rycerskim**. Nazywano tak zawody rycerzy połączone z ćwiczeniami wojskowymi.

Zwycięzca turnieju otrzymywał niewielką nagrodę, taką jak wieniec lub pierścień. Miał też prawo zabrać konia i zbroję pokonanego. A ponieważ rycerze zakładali na turniej bardzo drogie zbroje, zwycięzca nieraz zdobywał fortunę. Jeśli udało mu się w dodatku wziąć przeciwnika do niewoli, żądał za jego uwolnienie wysokiego okupu.

Wielokrotni zwycięzcy turniejów zdobywali sławę, a poeci i pieśniarze opiewali ich czyny.

- Kim byli rycerze?
- Przypomnij obowiązki wasała wobec seniora.

Scena z turnieju rycerskiego: na oczach dam jeden z rycerzy wysadził z siodła swego przeciwnika. Od siły uderzenia złamała się kopia zwycięzcy. Rycina z końca XIII w.

1. Wymień rodzaje broni, jakich używał rycerz.
2. Czym był turniej rycerski?

Na turnieju rycerskim istniały dwa rodzaje walk: 1) indywidualny pojedynek (ukazuje go ilustracja na s. 119), 2) pozorowana bitwa (tzn. udawana) – naprzeciw siebie stawały dwie drużyny konnych rycerzy i na dany znak ruszały do ataku; kto spadł z konia, trafiał do niewoli.

Oto pozorowana bitwa na rycinie z XV w.

1 Drewniana trybuna, na której zasiada król Francji.

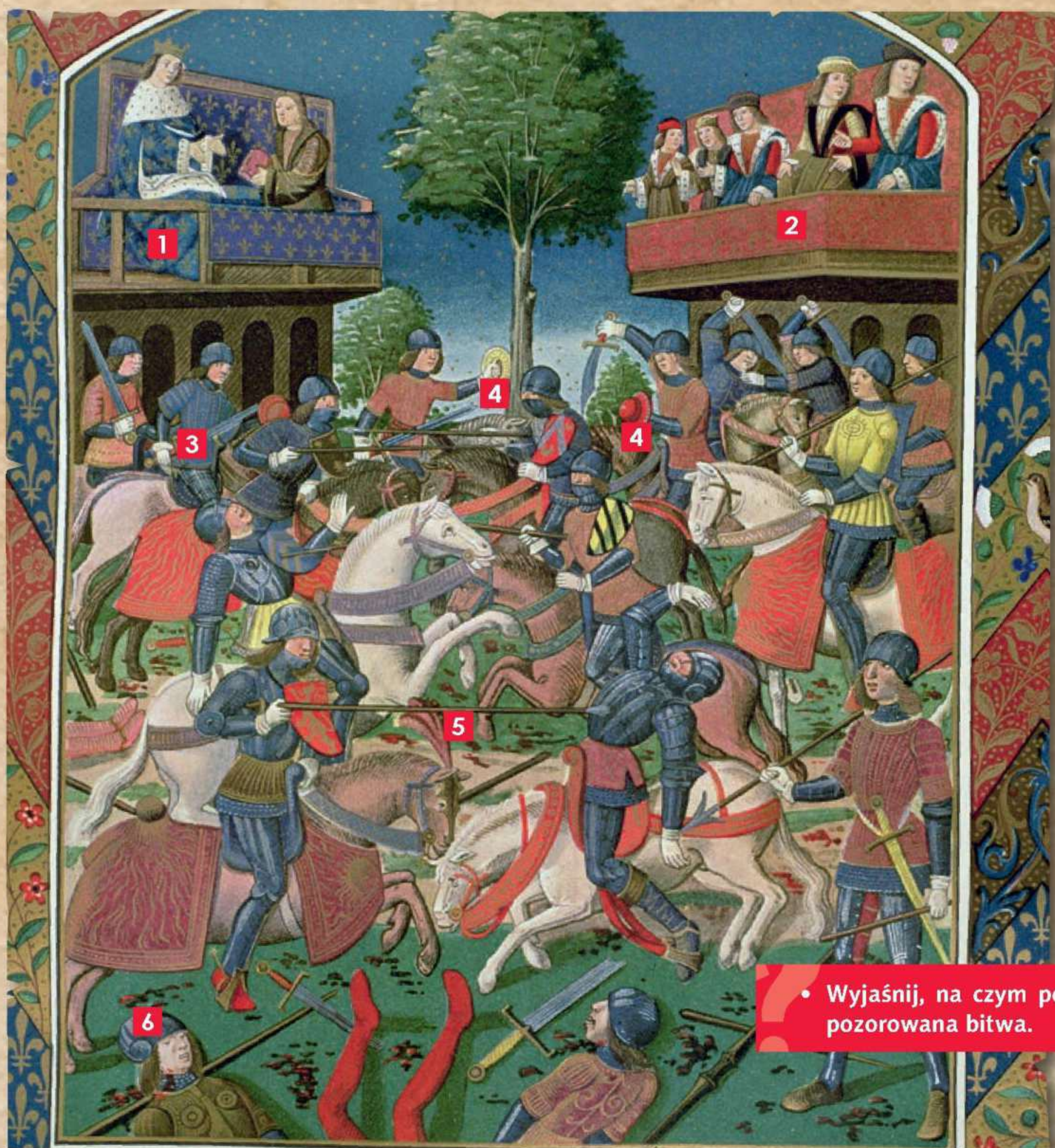
2 Drewniana trybuna dla dostojników.

3 Tępy miecz.

4 Puklerz, czyli niewielka okrągła tarcza.

5 Kopia o zaokrąglonym ostrzu (żeby nie przebiła zbroi).

6 Rycerz, który spadł z konia.

• Wyjaśnij, na czym polegała pozorowana bitwa.

Rycerz bez skazy

Przez długi czas rycerze byli... zwykłymi zabijakami. To-
czyli między sobą wojny, rabowali wsie i miasta i popeł-
niali okrucieństwa. Rzadko umieli czytać i pisać.

Grubiańskie* obyczaje rycerzy łagodził Kościół. Wpro-
wadził m.in. **rozejm boży**: pod groźbą kary śmierci nie
wolno było toczyć wojen od środy wieczorem do ponie-
działku rano ani w święta kościelne.

Kościół szerzył też ideał **rycerza bez skazy**: dobrego
chrześcijanina, wiernego swemu władcy, uprzejmego wo-
bec dam i mężnie broniącego słabszych (zob. tekst źród-
łowy).

Ideał rycerza bez skazy rozpowszechnił się w Europie.
Do dziś słowo „rycerskość” oznacza odwagę, szlachet-
ność oraz grzeczność w stosunku do kobiet.

3. Wyjaśnij, czym był rozejm boży.

4. Przedstaw ideał rycerza bez skazy.

Średniowieczne zamki

Bogaci rycerze mieszkali w **zamkach** z kamienia lub ceg-
ły, mniej zamożni – w wieżach obronnych albo drewnia-
nych dworach.

XIV-wieczny zamek Bodiam (czytaj: bodżam) w Anglii. Zbu-
dowano go pośrodku rozległego stawu, który służył jako
fosa – a zarazem sprawiał, że zamek wydawał się większy niż
w rzeczywistości (jego mury odbijały się w wodzie).

Tekst źródłowy

Taką zaś jest reguła stanu
rycerskiego: przede wszyst-
kim słuchać codziennie mszy
z pobożnym rozpamiętywa-
niem Męki Pańskiej; odważ-
nie walczyć w obronie wia-
ry katolickiej, święty Kościół wraz
z jego sługami uwalniać od (...) na-
pastników; wdowy i sieroty wspierać
w (...) potrzebie; unikać wojen nie-
sprawiedliwych; (...) stoczyć pojedy-
nek w obronie każdego niewinnego;
uczęszczać na turnieje tylko dla cwi-
czeń rycerskich (...) i żyć nienagannie
wobec Boga i ludzi (...).

Jan z Beka, *Kronika biskupstwa utrech-
kiego*, XIV w.

- Wymień cechy rycerza bez skazy.
- Dlaczego, twoim zdaniem, reguła podkreśla, że rycerz ma brać udział w turniejach „tylko dla ćwiczeń rycerskich”?

✱ **grubiański** – prostacki, ordynarny

Patronem rycerstwa był święty Jerzy. Legenda głosiła, że zabił smoka, który chciał pożreć królową.

Taki święty na pewno podobał się rycerzom.

Zamki budowano po to, by zapewnić bezpieczeństwo ich mieszkańcom i krajowi. Były twierdzami trudnymi do zdobycia, dlatego w razie najazdu okoliczna ludność chroniła się w zamkowych murach.

W czasach pokoju na zamku odbywały się sądy, a jego załoga pilnowała bezpieczeństwa dróg. Zbójcy bowiem często napadali na podróżnych, zwłaszcza kupców.

Latem na zamku panował przyjemny chłód. Jednak w innych porach roku mieszkańcom dokuczały niska temperatura i wilgoć, bo duże sale z trudem się nagrywały. Dla ochrony przed zimnem ludzie zakrywali więc okna deskami lub ołowianymi płytkami. Z tego powodu od jesieni nawet w ciągu dnia w zamku było ciemno.

5. Wyjaśnij, jakim celom służyły zamki.

Od pazia do rycerza

Tylko syn rycerza mógł zostać rycerzem. Najpierw, po ukończeniu 7 lat, stawał się **paziem**. Paż zwykle mieszkał na zamku innego rycerza. Służył mu przy posiłkach i poznawał dworskie obyczaje, takie jak eleganckie zachowanie przy stole, śpiewanie pieśni i gra w szachy. Uczył się też jazdy konnej, walki kopią i mieczem oraz zasad turnieju rycerskiego.

Paziowie nie chodzili do szkoły. Ogromna większość rycerzy uważała, że czytanie i pisanie potrzebne jest mniom, a nie wojownikom.

Gdy paż ukończył 14 lat, zostawał **giermkim**, czyli pomocnikiem rycerza. Odtąd miał prawo nosić miecz. Troszczył się też o konia, broń i zbroję rycerza, ubierał go do walki oraz towarzyszył mu podczas bitwy i turnieju.

Aby giermek mógł zostać rycerzem, musiał ukończyć 21 lat i wykazać się męstwem w bitwie lub na turnieju. Jeśli spełnił te warunki, czekała go ceremonia **pasowania na rycerza**. Była to wielka uroczystość, której przewodniczył król albo wybitny rycerz.

Noc przed pasowaniem giermek spędzał na modlitwie. Rankiem kąpał się na znak oczyszczenia z grzechów, po czym składał przysięgę, że będzie przestrzegał „reguły stanu rycerskiego”. Następnie klękał przed królem, który uderzał go lekko mieczem w oba ramiona i ogłaszał rycerzem.

Pasowanie na rycerza. Pasowany, klęcząc, otrzymuje pas, miecz i ostrogi (były to nakładki na buty z metalowym kolcem albo kółkiem do popędzania konia). Rycina z XV w.

rzem. Zakładano mu wówczas pas rycerski (stąd pochodzi nazwa: pasowanie), wręczano miecz, zbroję i ostrogę. Potem rozpoczynała się uczta na cześć pasowanego rycerza, z muzyką i tańcami.

6. Wskaż różnice między paziem a giermkim.
7. Omów przebieg uroczystości pasowania na rycerza.

Córki rycerzy

Dziewczynki nie zostawały rycerzami. O losie rycerskiej córki decydował jej ojciec: albo posyłał dziewczynkę do klasztoru, żeby została zakonnicą, albo wydawał ją za mąż za jakiegoś rycerza.

Zanim rycerska córka wyszła za mąż, mieszkała w zamku. Uczyła się tam prowadzenia domu, tkania, haftowania, pobożności i dobrych manier. Pobierała też lekcje śpiewu, tańca oraz gry na instrumentach. Przygotowywano ją do roli wzorowej żony i matki. Czasem spędzała kilka lat w klasztorze, gdzie mogła się uczyć.

8. Kim mogły zostać córki rycerzy?
9. Czym się zajmowały dziewczynki z rycerskich rodzin?

Christine de Pisan (czytaj: kristin de pizą) przy pracy. Była francuską pisarką, osobą znakomicie wykształconą (choć uczyła się sama). W swoich książkach sprzeciwiała się nierównemu traktowaniu kobiet. Rycina z XV w.

? Pytania i polecenia

- A. Przedstaw sposób życia rycerzy.
- B. Wyjaśnij, jak Kościół wpływał na postępowanie rycerzy.
- C. Co musiał zrobić syn rycerza, żeby zostać rycerzem?

☰ To, co najważniejsze

Rycerze – główna siła średnio-wiecznej armii	Ochrona ciała: zbroja, hełm i tarcza. Broń: kopia, miecz, topór lub młot bojowy, sztylet. Mieszkali w zamkach, wieżach obronnych lub drewnianych dworach. Ćwiczyli się w walce i brali udział w turniejach rycerskich. Paź (7–14 lat), giermek (14–21 lat), rycerz – po pasowaniu na rycerza.
Kościół – łagodzenie obyczajów rycerzy	Wprowadził rozejm boży. Głosił ideał rycerza bez skazy.
Zamki – zapewnienie bezpieczeństwa ich mieszkańcom i krajowi	W czasach pokoju na zamku odbywały się sądy, a jego załoga strzegła bezpieczeństwa podróżnych.
Córka rycerza	O jej losie decydował ojciec. Zostawała zakonnicą albo żoną rycerza.

- Przypomnij nazwy czterech stanów średniowiecza.

Mury miejskie Krakowa z Bramą Floriańską i Basztą Pasamoników (tj. rzemieślników wytwarzających pasy i frędzle do obszywania ubrań). Pochodzą z XIII–XIV w.

Miasto a wieś w średniowieczu

Średniowieczne miasta były małe. Pod koniec XV w. Gdańsk – największe miasto w Polsce – liczył niecałe 30 tysięcy mieszkańców (dziś ponad 450 tysięcy). Kraków, ówczesna stolica państwa – niespełna 20 tysięcy. Trzecie miejsce zajmowały Toruń i Elbląg – po 11 tysięcy. W innych żyło czasem mniej ludzi niż w dzisiejszych wsiach. Mimo to były miastami, a nie wsiami.

Różnica polegała na tym, że chłopci, czyli mieszkańcy wsi, trudnili się przede wszystkim rolnictwem. Natomiast mieszczanie, tj. mieszkańcy miasta, zajmowali się głównie:

- 1) rzemiosłem (np. szyciem butów),
- 2) handlem (np. sprzedażą tkanin),
- 3) usługami (np. wyrywaniem zębów).

Miasta uzyskiwały od władców **prawa miejskie**, takie jak prawo wyboru władz, organizowania targów i budowy murów obronnych. Wsie tych praw nie miały.

1. Wymień największe miasta w Polsce pod koniec XV w.
2. Co różniło miasto od wsi w średniowieczu?

Miejskie budowle

Średniowieczne miasto otaczały zwykle **mury miejskie**, które chroniły mieszczan przed napadami nieprzyjaciół. Mury były wzmocnione **basztami**, tj. wieżami obronnymi.

Do miasta wchodziło się przez bramy w murach. Strażnicy miejscy zamykali je na noc, a także w razie niebezpieczeństwa.

Sercem miasta był **rynek**, czyli główny plac miejski. Tam handlowali kupcy, odbywały się uroczystości, turnieje rycerskie i... egzekucje przestępców. Na rynku stał też **ratusz** – duży, zwykle ozdobny budynek, w którym urzędowały władze miasta.

Ratusz i domy najbogatszych mieszczan były murowane, tzn. zbudowane z cegły lub kamienia. Ubożsi mieszkali w domach z drewna – tańszego, ale łatwopalnego. Miastu zagrażał ogień, gdyż mieszkańcy używali go do ogrzewania i oświetlania domów, a także gotowania. Ponieważ domy stały gęsto jeden przy drugim, łatwo mogło spłonąć niemal całe miasto.

Na ulicach często unosił się przykry zapach, gdyż wielu mieszczan hodowało świnię. Niektórzy wylewali też przez okna nieczystości z nocników. Żeby odświeżyć powietrze, ludzie rozrzucali w domach świeże kwiaty i zioła.

3. Wymień główne budowle średniowiecznego miasta.
4. Dlaczego ogień stanowił duże zagrożenie dla miasta?

XIV-wieczny ratusz w Toruniu.

Widok niemieckiego miasta Norymberga w 1493 r.

Francuskie Carcassonne (czytaj: karkason) to miasto, w którym zachowały się średniowieczne budowle i mury obronne. W XIX w. popadły one w taką ruinę, że władze chciały je rozebrać. Znaleźli się jednak ludzie, którzy nie tylko nie dopuścili do rozbiórki, ale też odbudowali średniowieczne zabytki. Dziś do Carcassonne przyjeżdżają 4 miliony turystów rocznie.

1 Podwójny pierścień murów obronnych z licznymi basztami.

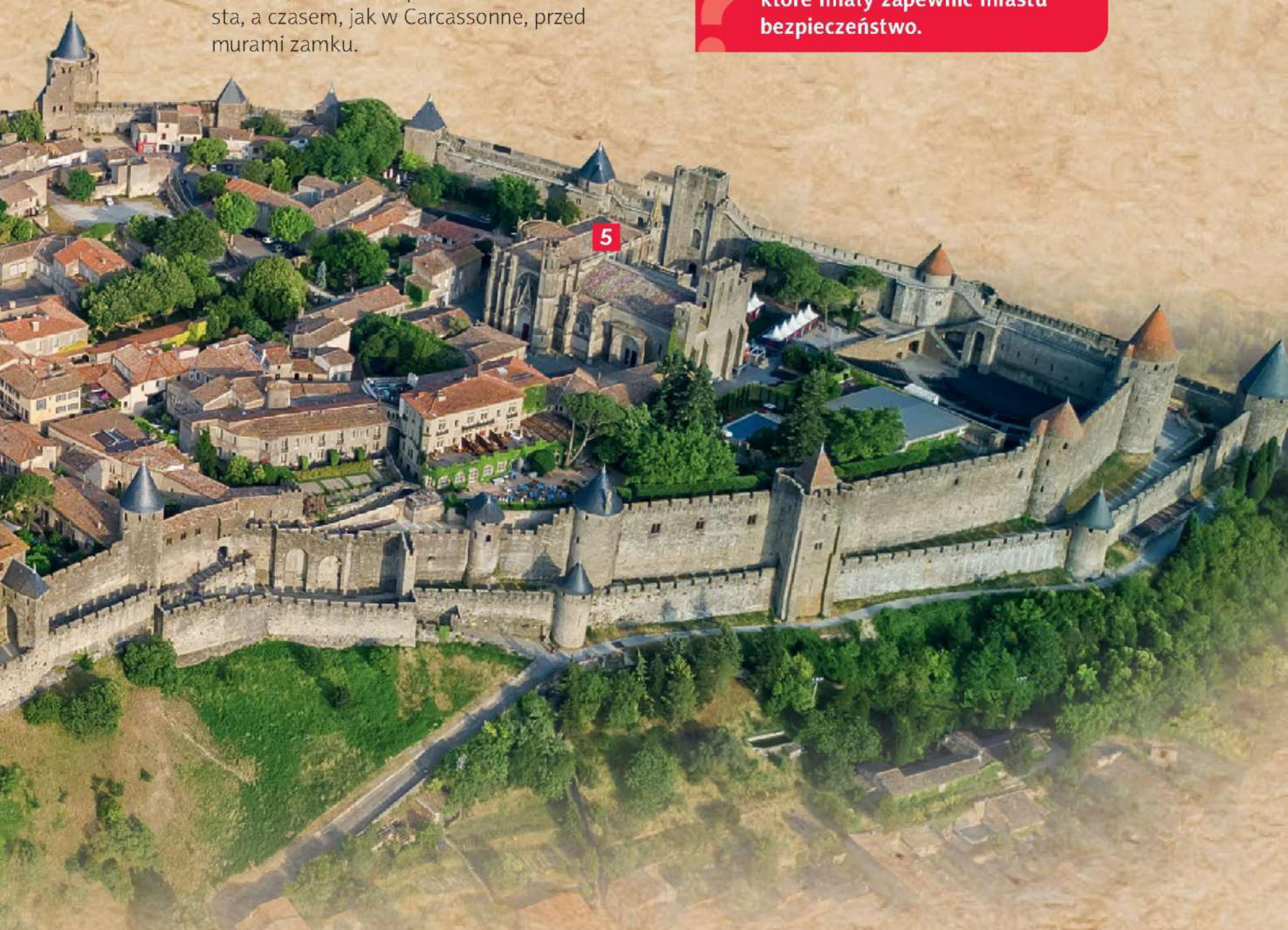
2 Główne wejście do miasta, wzmocnione dwiema basztami.

3 Barbakan. Była to okrągła budowla obronna wznoszona przed murami miasta, a czasem, jak w Carcassonne, przed murami zamku.

4 Zamek księcia.

5 Bazylika Saint-Nazaire (czytaj: sę nazer), czyli św. Nazariusza.

- Wskaż te budowle Carcassonne, które miały zapewnić miastu bezpieczeństwo.

Ulica średniowiecznego miasta.
Po lewej krawcy szyją ubrania,
po prawej znajduje się kram
(tj. stragan) aptekarza, a w głębi
widać golibrodę przy pracy.
Rycina z XV w.

Przedstawiciele trzech grup średniowiecznych mieszczan (od góry):
patrycjatu, pospólstwa i plebsu.
Rysunki z XXI w.

Kto mieszkał w mieście?

Mieszczanie dzielili się na trzy grupy:

1. **Patrycjat** – niewielka grupa najbogatszych kupców i rzemieślników.

2. **Pospólstwo** – ubożsi kupcy i rzemieślnicy. Byli najliczniejszą grupą mieszczan.

3. **Plebs** – najbiedniejsi mieszkańcy miasta.

Wiele miast miało samorząd, tzn. zarządzili nimi ich mieszkańcy – przede wszystkim przedstawiciele patrycjatu, którzy zasiadali w **radzie miejskiej**. Rada zajmowała się najważniejszymi sprawami miasta, m.in. ustalała godzinę zamykania bram miejskich, ceny towarów na targu, wysokość podatków i ich przeznaczenie (np. brukowanie ulic i pensja dla kata).

Inaczej niż dziś, w mieście nie było wyborów. Rada miejska sama dobierała sobie nowych członków. Zostawali nimi zwykle najbogatsi mieszczanie, którzy podejmowali decyzje korzystne dla siebie. Ustalali np., że najwyższe podatki mają płacić ubożsi mieszkańcy miasta. Nic dziwnego, że w miastach co jakiś czas wybuchały bunty biedniejszych mieszkańców.

5. Czym się zajmowała rada miejska i kto w niej zasiadał?

6. Na jakie grupy dzielili się średniowieczni mieszczanie?

Od czeladnika do mistrza

Czeladnicy byli pomocnikami rzemieślników. Należeli do plebsu, ale mogli poprawić swój los. W tym celu czeladnik musiał wykonać dzieło zwane majstersztykiem. Jeśli był stolarzem, robił np. stół, jeśli krawcem, szył suknię. Gdy komisja rzemieślników uznała dzieło za doskonałe, czeladnik mógł się wyzwolić na mistrza (tj. rzemieślnika), otworzyć własny warsztat i zostać przyjętym do cechu.

Cech był organizacją, która skupiała rzemieślników tego samego zawodu, np. szewców. Władze cechu decydowały, ile par butów wolno wyprodukować każdemu szewcowi, a nawet o której godzinie musi skończyć pracę. Ustalały też cenę butów i kontrolowały ich jakość.

Kto nie należał do cechu, ten nie mógł mieć warsztatu w mieście. Takiego rzemieślnika nazywano partaczem.

7. Wyjaśnij, w jaki sposób czeladnik mógł zostać członkiem cechu.

Krakowscy bednarze, tzn. rzemieślnicy zajmujący się wyrobem naczyń z drewnianych klepek (deseczek). Widać dwie balie, wanienkę, beczułkę, konewki i misy. Ilustracja z początków XVI w.

Wieś i jej mieszkańcy

Chłopi byli najliczniejszym stanem. Z każdych dziesięciu Europejczyków należało do niego dziewięciu.

Chłopi pracowali przy wytwarzaniu żywności. Gdyby nie byli tak liczni, mogłoby jej zabraknąć z powodu niedoskonałych metod rolniczych. W XIII-wiecznej Polsce z jednego zasianego ziarna chłop uzyskiwał średnio 4 ziarna plonu (dziś zbiera się ok. 70).

Średniowieczne wsie były małe. Rzadko która liczyła więcej niż 200 mieszkańców. Chłopi mieszkali w drewnianych chatach. Każda miała piec, jedną izbę mieszkalną i komorę na mąkę oraz inne zapasy.

Chłopi uprawiali ziemię, która należała do **pana** (rycerza, biskupa albo opata). Sami ją tylko dzierżawili, tzn. użytkowali w zamian za opłaty lub świadczenia.

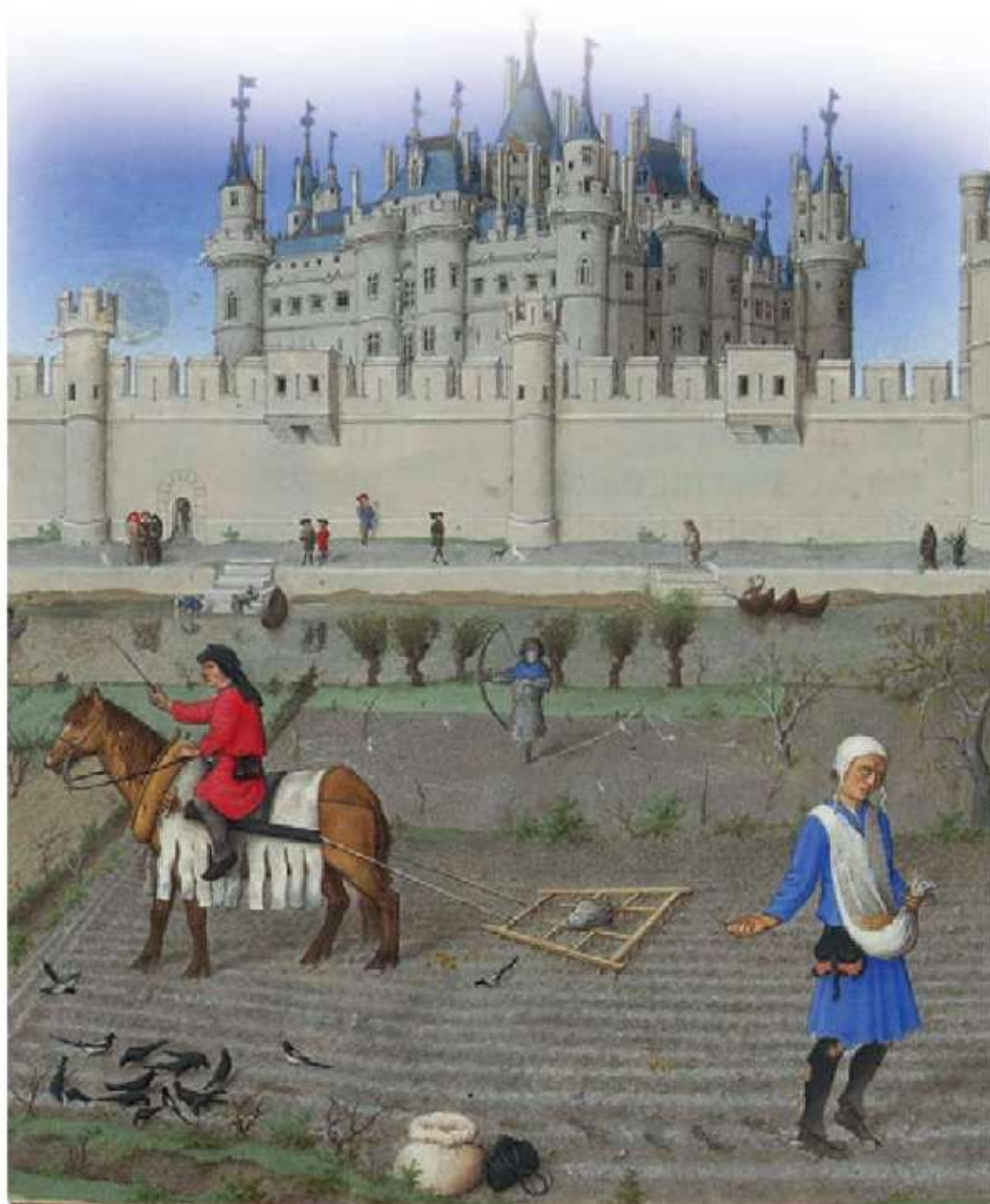
Pan pobierał od chłopów **czynsz**, czyli zapłatę w pieniądzu. Mógł też zażądać świadczeń w naturze: cielaka, jaj, zboża itp.

Jeśli chłop uciekł przed swym panem do miasta i spędził tam rok i jeden dzień, stawał się mieszczaninem.

Ja bym wolał zostać na wsi. Powietrze bez spalin...

Jesienne prace polowe pod Paryżem: koń ciągnie bronę, pieszy mężczyzna siewie ziarno. W głębi stoi strach na wróble przebrany za łucznika. Dalej widać zamek Luwr. Ilustracja z ok. 1410 r.

Czasem pan znosił czynsz, a w zamian nakazywał chłopom pracować za darmo w swoim gospodarstwie. Mówili oni wtedy, że pracują na „pańskiej” ziemi, czyli odrabiają **pańszczyznę**.

Chłopi musieli też płacić podatek swojej parafii. Była to tzw. **dziesięcina**. Nazwa wzięła się stąd, że chłop oddawał proboszczowi jedną dziesiątą plonów, np. co dziesiąty snop zboża.

Dodatkowo chłopów obciążały podatki na rzecz państwa.

Mimo wszystkich tych opłat i świadczeń w XV w. chłopom żyło się całkiem nieźle. Niektórzy pożyczali nawet pieniądze rycerzom! Bogaty był zwłaszcza **sołtys**, który rządził wsią w imieniu pana.

8. Dlaczego najliczniejszym stanem Europy byli chłopci?
9. Co to znaczy, że chłopci dzierżawili ziemię?
10. Czym była dziesięcina, a czym – pańszczyzna?

? Pytania i polecenia

- A. Wyjaśnij, czym się różniło życie mieszczan od życia rycerzy (będą ci potrzebne informacje z rozdziału 22).
- B. Porównaj miasto z wsią pod względem: 1) mieszkańców (kto tam mieszkał?) 2) władzy (kto ją sprawował?).
- C. Przedstaw warunki życia średniowiecznych chłopów.

☰ To, co najważniejsze

	Średniowieczne miasto	Średniowieczna wieś
Główne zajęcia mieszkańców	rzemiosło, handel i usługi	rolnictwo
Budowle	mury miejskie, baszty, bramy, rynek, ratusz, domy murowane i drewniane	drewniane chaty
Władza	rada miejska	sołtys, który rządził w imieniu pana
Mieszkańcy	1) patrycjat, pospólstwo, plebs 2) cechy – organizacje rzemieślników	chłopi
Opłaty	podatki ustalane przez radę miejską	czynsz albo pańszczyzna (dla pana), dziesięcina (dla proboszcza), podatki (dla państwa)

VI

VII

VIII

IX

X

XI

XII

XIII

529

założenie klasztoru benedyktynów
na Monte Cassino

1209

powstanie zakonu
franciszkańskiego

Średniowieczny uniwersalizm

O średniowiecznej Europie Zachodniej nieraz mówimy **chrześcijańska Europa**, gdyż religia odgrywała wówczas wielką rolę.

1. Kościół zachował wiele osiągnięć zachodniego cesarstwa rzymskiego: organizację (m.in. podział na diecezje), architekturę (bazyliki), księgi oraz **łacinę**, która stała się międzynarodowym językiem ludzi wykształconych.

2. Europejczycy uważali, że światem rządzi z nieba Chrystus, a papież jest jego zastępcą na ziemi.

3. Istniała wspólna kultura chrześcijańska. Były te same święta kościelne, zakony, przedmioty w szkołach, architektura, wiara w cuda i przekonanie o konieczności nawrócenia innych ludów na chrześcijaństwo.

4. Zdaniem Kościoła podział na narodowości odgrywał niewielką rolę. Chrześcijanie mieli być wspólnotą wierzących w Chrystusa.

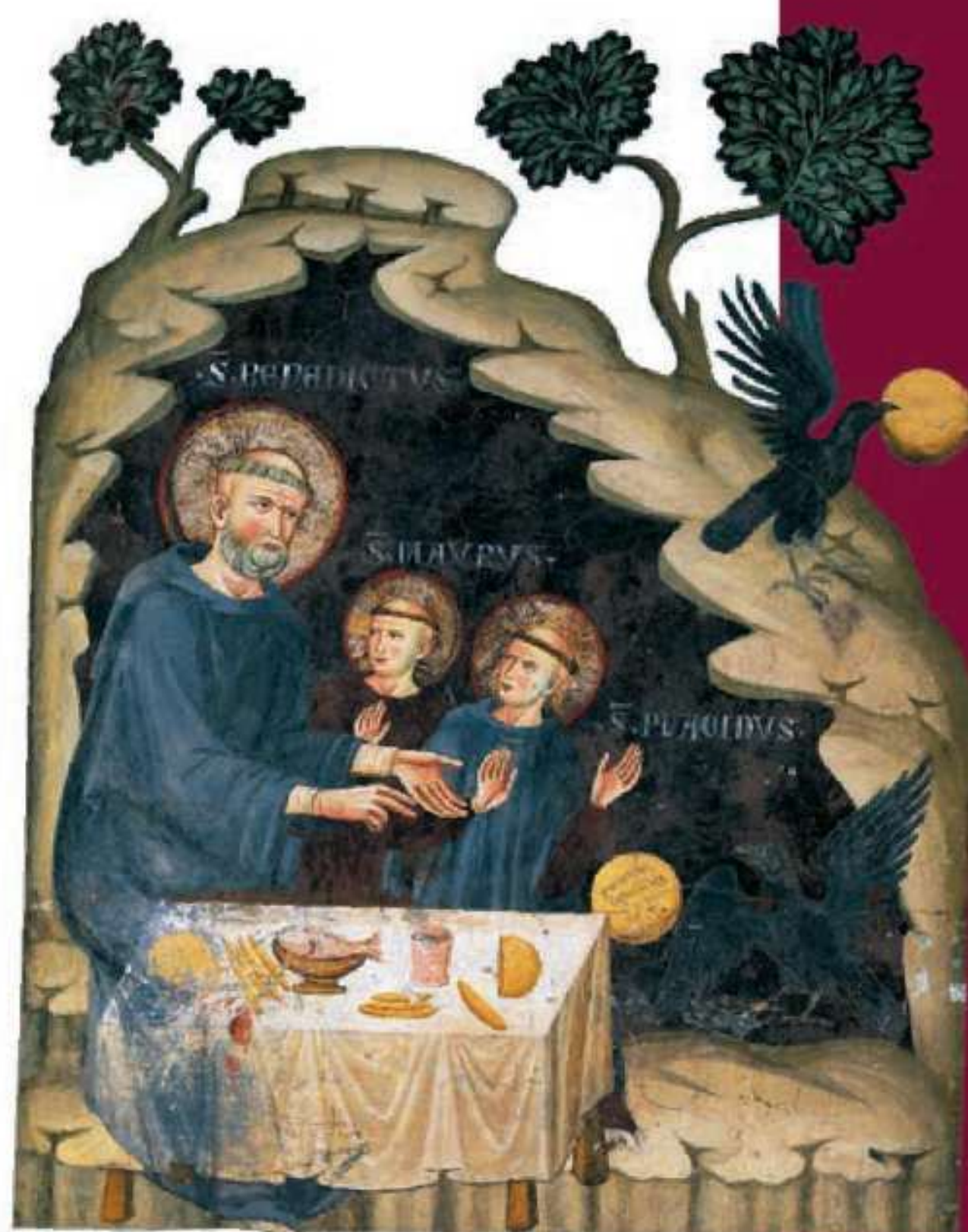
Tę wspólną kulturę, a zarazem dążenie do stworzenia jednego społeczeństwa chrześcijańskiej Europy nazywamy **średniowiecznym uniwersalizmem**.

1. Czym był średniowieczny uniwersalizm?

Benedyktyni

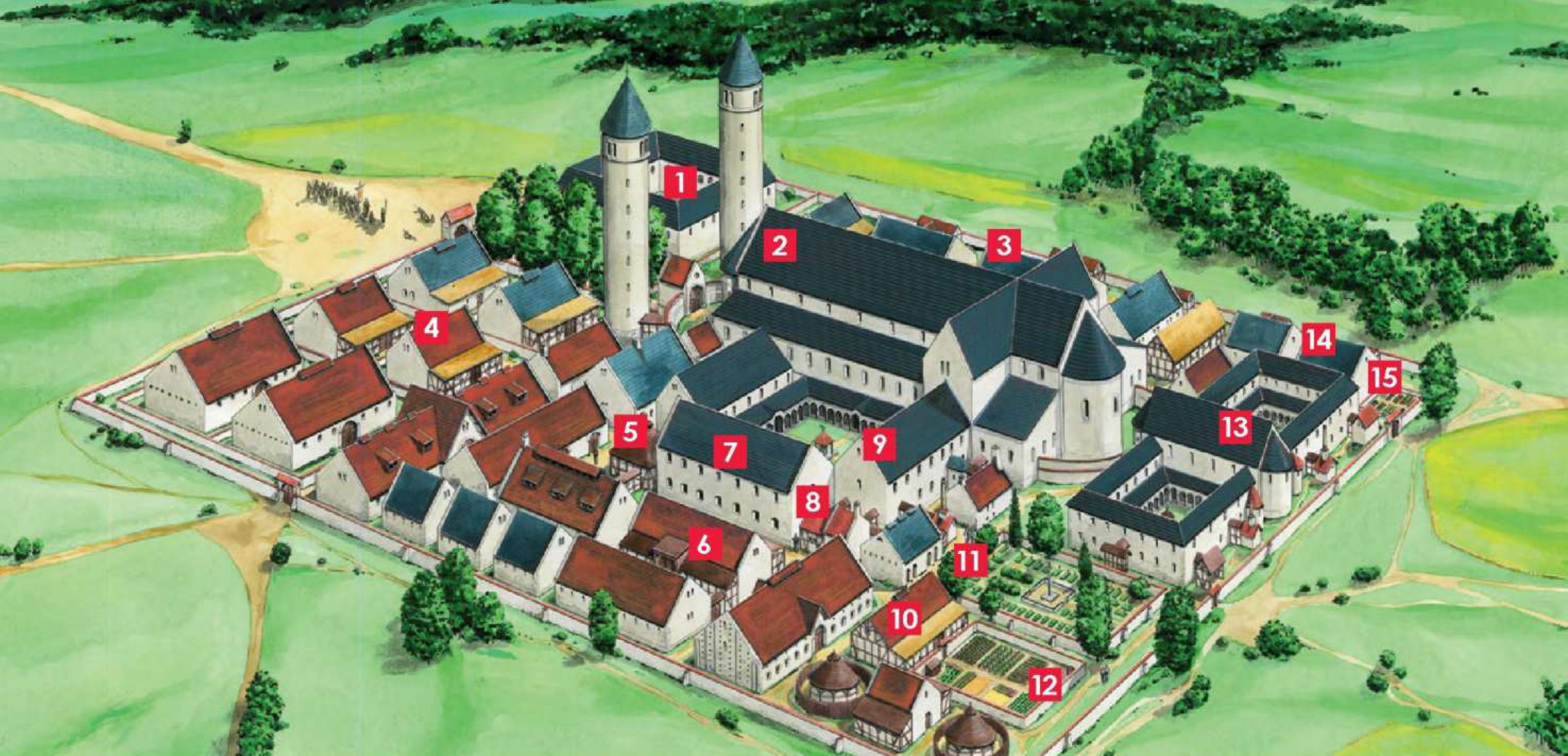
Ludzie średniowiecza uważali stan duchowny za najdoskonalszy, bo poświęcony Bogu. Do duchowieństwa należeli księża, zakonnicy (mnisi) i zakonnice (mniszki). Przez kilkaset lat najważniejszym europejskim zakonem byli **benedyktyni**.

- Kto w średniowiecznej Europie był najwyższym przywódcą duchowym, a kto – świeckim?

Św. Benedykt rozpoznał, że podany mu chleb jest zatruty, i kazał krukowi zabrać go w niedostępne miejsce. Tę historię o świętym znała cała Europa Zachodnia, gdyż opowiadali ją benedyktyni. Fresk z XIII w.

Rekonstrukcja klasztoru benedyktynów w Sankt Gallen (czytaj: zankt galen) w dzisiejszej Szwajcarii. 1. Schronisko dla pielgrzymów. 2. Kościół. 3. Szkoła. 4. Chlewy i obory. 5. Kuchnia. 6. Budynki gospodarcze. 7. Jadalnia. 8. Łaźnia. 9. Sypialnia. 10. Dom ogrodników. 11. Cmentarz i sad. 12. Ogród warzywny. 13. Szpital. 14. Dom lekarzy. 15. Zielnik. Rysunek z XXI w.

Tekst źródłowy

Wiedząc, (...) że liczne umartwienia przeżyć potrzeba, aby trafić do (...) chwalebnej ojczyzny [tj. nieba], [Jadwiga] cała się wydała na potok cierpień (...). Gruby chleb

i trochę gorącej zupy stanowiło zwykłe jej pożywienie (...). Nosila twardą włosiennicę, a biodra pasem z końskich włosów utkanym tak mocno ścisnęła, że się od niego rany w tym miejscu robiły. (...) We dnie i nocy ostrym kaleczyła się biczowaniem (...).

Legenda o życiu św. Jadwigi, XIII w.

- Św. Jadwiga była śląską księżną z XIII w. Wymień jej umartwienia.
- Dlaczego, zdaniem autora tekstu, św. Jadwiga zadawała sobie tyle cierpień?

★ **umartwienie** – zadawanie sobie bólu i rezygnacja z przyjemności

W VI w. św. **Benedykt** założył klasztor na górze **Monte Cassino** (czytaj: kasino) w Italii. Napisał dla mnichów **regulę** zakonną – zbiór przepisów i zaleceń określających, jak powinni żyć. Mieli poświęcić się Bogu: rezygnować z zakładania rodzin, mieszkać w klasztorze, wspólnie się modlić i pracować oraz zachować ubóstwo.

Benedyktyni zaczynali dzień około drugiej w nocy. Tylko jedno pomieszczenie klasztoru było ogrzewane. Jedli dwa razy dziennie, a w okresie postu – raz. Żyli tak surowo, gdyż uważali umartwienia* za konieczne, by:

- 1) zbliżyć się do Boga i zasłużyć na zbawienie,
- 2) ograniczyć własne potrzeby, a więcej myśleć o innych.

Benedyktyni zakładali szpitale dla chorych i bezdomnych, karmili głodnych, udzielali gościny podróżnym, prowadzili szkoły oraz cierpliwie przepisywali księgi (do dziś mówimy o benedyktyńskiej cierpliwości). Pracowali fizycznie w klasztornych gospodarstwach: osuszali bagna, uprawiali pola, piekli chleb, wyrabiali sery itp. Chłopów uczyli doskonalszych metod uprawy roli. To dzięki benedyktynom Europa zaczęła się rozwijać po upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego.

2. Przedstaw sposób życia dawnych benedyktynów.

3. Wyjaśnij, dlaczego mnisi poddawali się umartwieniom.

Franciszkanie

Z czasem rozluźniła się dyscyplina w klasztorach benedyktyńskich. Coraz więcej mnichów zajmowało się gromadzeniem bogactw, a obżarstwo niektórych stało się wręcz przysłowiowe.

W początkach XIII w. odnowę chrześcijaństwa zapoczątkował **św. Franciszek z Asyżu** (we Włoszech). Był synem bogatego kupca, ale zrezygnował z majątku. Nieraz spał pod gołym niebem, jadł to, co wyżebrał. Wygłaszał kazania, które poruszały słuchaczy, bo Franciszek żył tak, jak nauczał. Nie miał niczego, więc czuł się wolny i radosny. Mówił o miłości Boga do ludzi i zachwycił się pięknem świata.

Św. Franciszek założył zakon nazwany od jego imienia **franciszkańskim**. Był to **zakon żebraczy**: w przeciwieństwie do benedyktynów franciszkanie nie mieli własnych gospodarstw, lecz żyli wyłącznie z tego, co dostali od ludzi. Już w XIII w. pojawili się w całej Europie, także w Polsce.

4. Dlaczego kazania św. Franciszka poruszały słuchaczy?

5. Co nowego wprowadził św. Franciszek w życiu zakonnym?

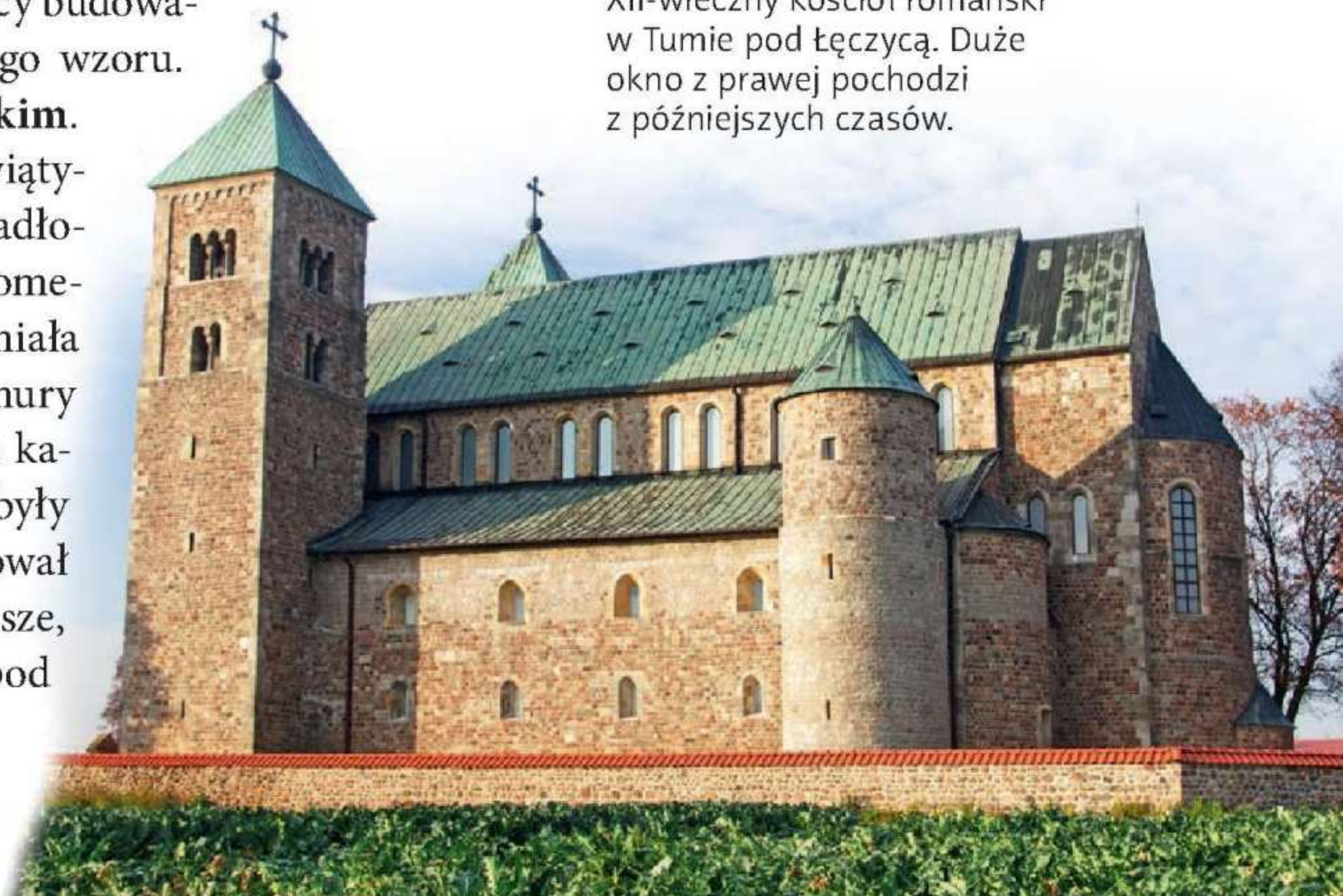

Kazanie do ptaków. Według relacji pierwszych franciszkanów św. Franciszek głosił kazania ptakom, a one uważnie go słuchały. Fresk z końca XIII w., namalowany przez włoskiego malarza Giotto (czytaj: dżiotto).

Architektura średniowiecza

Od XI do XIII w. Europejczycy budowali kościoły według podobnego wzoru. Nazwano go **stylem romańskim**.

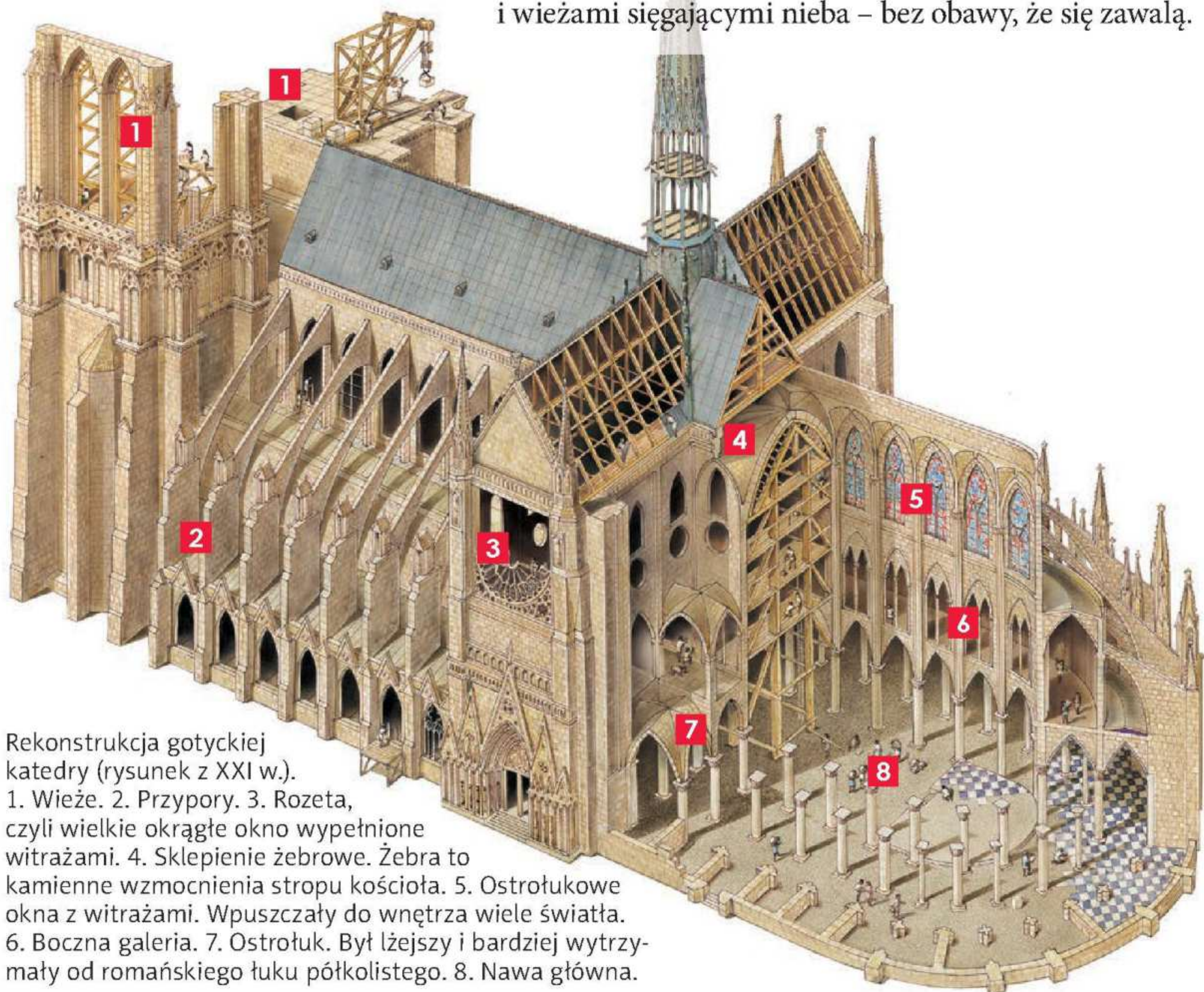
Z zewnątrz romańska świątynia przypominała prostopadłościan, walec i inne bryły geometryczne. Widziana z góry miała kształt krzyża. Jej grube mury z kamienia dźwigały ciężkie kamienne sklepienie. Okna były małe, więc wewnątrz panował mrok. Nie mogły być większe, gdyż kościół zawaliłby się pod ciężarem sklepienia.

XII-wieczny kościół romański w Tumie pod Łęczycą. Duże okno z prawej pochodzi z późniejszych czasów.

W XII w. we Francji architekci zaczęli budować kościoły w **stylu gotyckim**. Zastosowali w nich **ostrołuki**, dzięki którym ciężar sklepienia spoczywał nie tylko na murach, lecz także na przyporach wzmacniających mury. Odtąd można było wznosić strzeliste katedry z wielkimi oknami i wieżami sięgającymi nieba – bez obawy, że się zawalą.

Rekonstrukcja gotyckiej katedry (rysunek z XXI w.).

1. Wieże. 2. Przypory. 3. Rozeta, czyli wielkie okrągłe okno wypełnione witrażami. 4. Sklepienie żebrowe. Żebra to kamienne wzmocnienia stropu kościoła. 5. Ostrołukowe okna z witrażami. Wpuszczały do wnętrza wiele światła. 6. Boczna galeria. 7. Ostrołuk. Był lżejszy i bardziej wytrzymały od romańskiego łuku półkolistego. 8. Nawa główna.

Niektórzy ludzie myśleli, że gotycka katedra zaraz się zawali, bo wielkie okna nie utrzymają dachu.

Ja na wszelki wypadek nie wlatuję do katedrr.

Styl gotycki przeważał w Europie od XIII do XV w. Według jego zasad budowano oprócz kościołów także zamki, ratusze oraz inne budowle. Wznoszono je z kamienia, a tam, gdzie było go mało – z cegły.

Gotyckie przyjął się też w malarstwie i rzeźbie. Artyści najczęściej tworzyli dzieła o tematyce religijnej, takie jak ołtarz Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie (zob. s. 220).

6. Omów wygląd romańskich świątyń.

7. Dlaczego kościoły gotyckie mogły być znacznie wyższe od romańskich?

Pierwsze uniwersytety

Przez kilkaset lat szkoły istniały tylko przy kościołach i klasztorach. Uczyli się tam przyszli duchowni. Pierwszy **uniwersytet** w Europie powstał u schyłku XI w. we włoskim mieście **Bolonia**. W następnym stuleciu założono pięć uczelni, m.in. Sorbonę w **Paryżu** i uniwersytet w **Oksfordzie** (Anglia). W XIII w. powstało 16 uniwersytetów, a w XIV – 24, wśród nich Akademia Krakowska.

Najważniejszym przedmiotem na uniwersytecie była teologia. Ważne miejsce zajmowały też prawo, medycyna i filozofia. Wykłady odbywały się po łacinie.

Kobietom nie wolno było studiować. Średniowieczni myśliciele uważali, że Bóg obdarzył je mniejszym rozumem, gdyż mają rodzić dzieci i zajmować się domem. Tylko w klasztorach żeńskich niektóre dziewczynki uczyły się śpiewu psalmów, a nieraz czytania i pisanie po łacinie. Wiele zostawało potem mniszkami (choć nie wszystkie). Były one najlepiej wykształconymi kobietami średniowiecza.

Św. Katarzyna ze Sieny (we Włoszech) dyktuje jedno ze swych dzieł uczonemu zakonnikowi. Katarzyna żyła w XIV w.; choć była analfaberką, zyskała takie uznanie, że z jej zdaniem liczyli się papież, biskupi i królowie. Obraz z XV w.

8. Gdzie powstały pierwsze europejskie uniwersytety?
9. Wyjaśnij, gdzie i czego uczyły się dziewczynki.

? Pytania i polecenia

- A. Dlaczego można mówić o chrześcijańskiej Europie w średniowieczu?
- B. Omów wpływ benedyktynów na rozwój Europy.
- C. Wskaż różnice między stylem romańskim a stylem gotyckim.

☰ To, co najważniejsze

Średniowieczny uniwersalizm	Wspólna kultura, a zarazem dążenie do stworzenia jednego społeczeństwa chrześcijańskiej Europy.
Zakony	1. Benedyktyni – zakon założony w VI w. przez św. Benedykta (klasztor na Monte Cassino). 2. Franciszkanie – zakon założony w początkach XIII w. przez św. Franciszka z Asyżu.
Architektura	1. Styl romański – grube mury, małe okna, kościoły w kształcie brył geometrycznych. 2. Styl gotycki – ostrołuki, strzeliste katedry z wielkimi oknami oraz inne budowle.
Pierwsze uniwersytety	Bolonia (koniec XI w.), Sorbona w Paryżu (XII w.) i Oksford (XII w.).

Polska pierwszych Piastów

- 25. Początki Polski
- 26. Polska Bolesława Chrobrego
- 27. W najdawniejszej Polsce
- 28. Upadek i odbudowa państwa
- 29. Polska Bolesława Krzywoustego

Kościół św. Andrzeja w Krakowie. Został zbudowany pod koniec XI w.

25 Początki Polski

ok. 960
początek rządów
Mieszka I

966
chrzest
Polski

972
bitwa pod
Cedynią

X

992
śmierć
Mieszka I

Państwo Polan

W V w. n.e. do Europy przywędrowali z Azji **Słowianie**. Była to grupa ludów, które mówiły podobnymi językami oraz miały zbliżone wierzenia i obyczaje.

Słowianie dzielili się na liczne **plemiona**. Najwyższą władzę w plemienu sprawował wiec, czyli zgromadzenie wszystkich wolnych mężczyzn. W razie wojny wiec obierał wodza, który dowodził wojownikami. Niektórzy wodzowie pozostawali u władzy po zakończeniu wojny i przyjmowali tytuł księżcy. Od VII do X w. najsilniejsze z plemion tworzyły państwa słowiańskie. Jedne upadły, inne wciąż istnieją – m.in. Czechy, Bułgaria i Polska.

Największe plemiona, które w IX w. mieszkały między Odrą a Bugiem, to:

- 1) Polanie – w Wielkopolsce,
- 2) Wiślanie – nad górną Wisłą,
- 3) Ślężanie – na Śląsku,
- 4) Mazowszanie – na Mazowszu,
- 5) Pomorzanie – na Pomorzu.

Najważniejszą rolę w naszych dziejach odegrali **Polanie**. Ich nazwa wywodzi się od uprawianych przez nich pól. W X w. utworzyli oni państwo, z którego powstała potem Polska.

Najdawniejszym, legendarnym władcą państwa Polan był Piast. Od jego imienia pochodzi nazwa dynastii rządzącej Polską do 1370 r. – **Piastowie**.

- Przypomnij znane ci legendy o początkach Polski.
- Co mówią nam legendy o najdawniejszej Polsce?

Takie pisanki Polanie wykonywali przed przyjęciem chrztu. Były oznaką życia (bo z „martwego” jajka powstaje żywe kurczątko), dlatego wkładano je zmarłym do grobów. Rysunek z XXI w.

Piastowie – według legend wywodzą się od rolnika o imieniu Piast, który był pierwszym władcą państwa Polan – albo tylko ojcem pierwszego władcy, Siemowita. Legendy podają, że po Siemowicie rządził jego syn Lestek (Leszek), a po nim – jego syn Siemomysł. Synem Siemomysła był Mieszko I, nasz pierwszy władca historyczny, a nie legendarny.

1. Kim byli dawni Słowianie?

2. Jakie plemiona słowiańskie mieszkały w IX w. na obszarze dzisiejszej Polski?

Mieszko I (?-992)

Książę z dynastii Piastów, władca państwa Polan, twórca państwa polskiego, wybitny polityk i wódz – o którym niewiele wiemy (nie znamy nawet daty jego urodzin). Gdy rozpoczynał rządy ok. 960 r., jego państwo było pogańskie i obejmowało Wielkopolskę, Kujawy oraz Mazowsze. Po chrzcie Mieszko I przyłączył do niego Pomorze, a pod koniec życia Małopolskę i Śląsk. W 968 r. doprowadził do utworzenia biskupstwa misyjnego w Poznaniu. Podlegało ono samemu papieżowi, a nie jednemu z niemieckich arcybiskupów. Dzięki temu Mieszko I zachował niezależność swego państwa. Rzeźba z XIX w.

Mieszkańcy państwa Mieszka I nie znali rowerów, zegarków, kredek, zeszytów, mydła, gumy do żucia, okularów, majtek, skarpetek...

To jak oni żyli?

Państwo Mieszka I

Od ok. 960 r. państwem Polan rządził książę **Mieszko I**. Był to pierwszy władca historyczny, czyli taki, o którym czerpiemy wiadomości z kronik i dokumentów, a nie z legend.

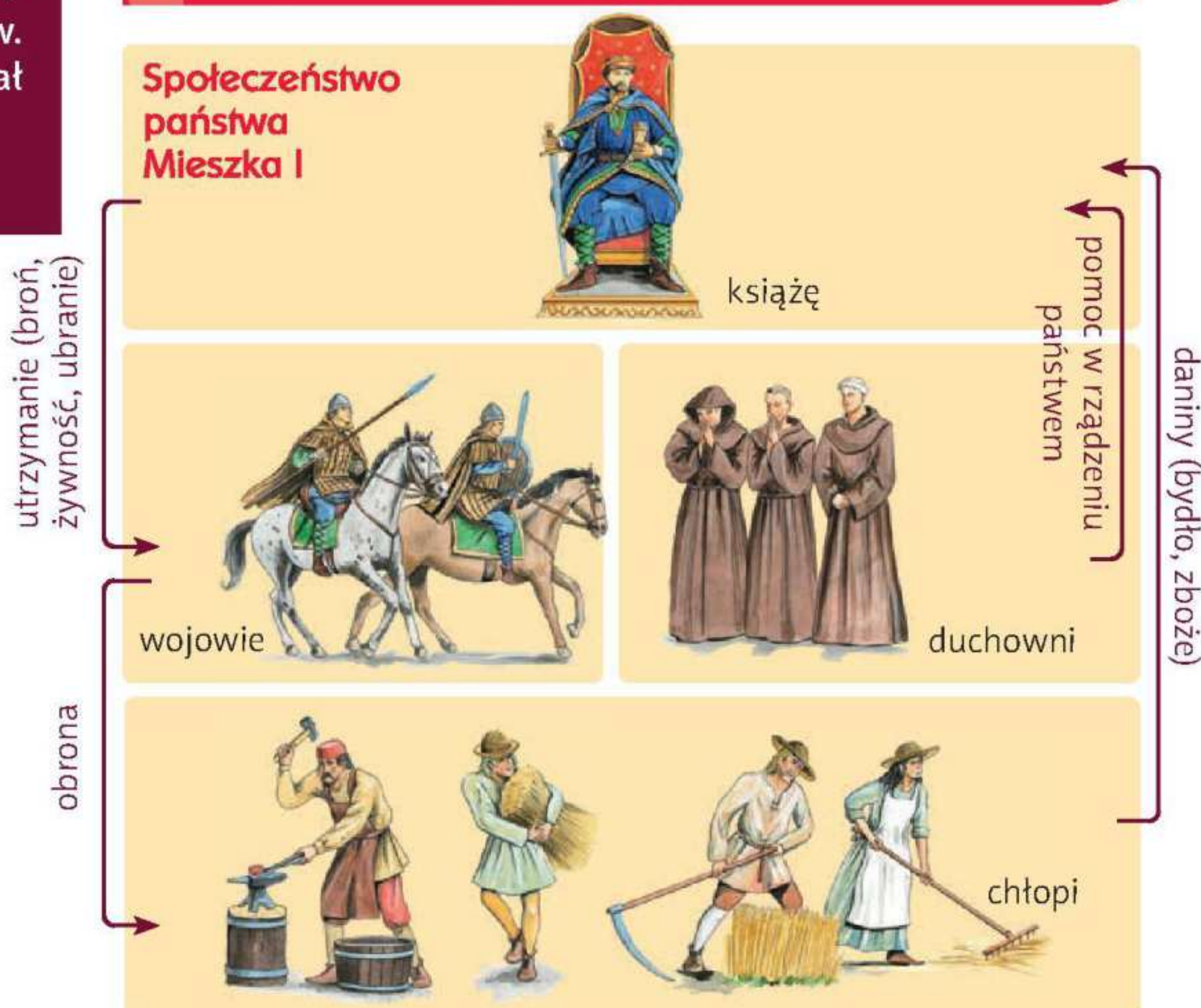
Mieszko I uważał państwo za swoją własność. Mógł z nim zrobić, co chciał. Jeśli uznał za słuszne stoczyć wojnę – rozpoczynał ją. Wolał utrzymać pokój – był pokój. Mógł podzielić państwo między synów albo przekazać władzę tylko jednemu. Dlatego mówimy o **państwie Mieszka I**.

Ustrój, w którym państwo jest własnością panującego, to **monarchia patrymonialna**.

Ogromną większość ludności państwa Mieszka I stanowili chłopci. Uprawiali ziemię i płacili księciu **daniny** – przede wszystkim w zbożu i bydłe. Znaczną ich część władca przeznaczał na utrzymanie **drużyny** liczącej trzy tysiące wojów. Każdemu dawał ubranie, broń i żywność.

Mieszko I toczył wiele wojen, by powiększyć swe państwo. Sąsiednie plemiona stawiały opór Polanom, gdyż wolały być niezależne i nie płacić danin księciu.

3. Co to znaczy, że państwo Mieszka I było monarchią patrymonialną?
4. Dlaczego plemiona sąsiadujące z Polanami nie chciały się poddać władzy Mieszka I?

Państwo Mieszka I

- Gdzie powstało pierwsze polskie biskupstwo?

LEGENDA

- prawdopodobny obszar państwa Polan w IX–X w.
- tereny przyłączone do ok. 960 r.
- tereny przyłączone przez Mieszka I
- granice państwa Mieszka I w 992 r.
- biskupstwa w Polsce

Chrzest Polski

Kiedy Mieszko I rozpoczynał rządy, Polanie byli poganami, a Niemcy i Czesi wyznawali już chrześcijaństwo. Książę zrozumiał, że musi przyjąć chrzest, ponieważ:

1. Chciał przyłączyć do swego państwa ziemie Pomorzan, ale sam nie miał dość sił, by ich pokonać. Zdawał sobie sprawę, że dopiero jako chrześcijanin będzie mógł zawierać sojusze z innymi chrześcijańskimi władcami.

2. Chrzest zapewniał większe bezpieczeństwo państwu Polan. Chrześcijanie uważali bowiem, że pogan trzeba nawrócić, a jeśli nie zechcą, wolno ich zabić. Książę wiedział, że po jego chrzcie sąsiedni władcy i możni panowie nie będą mogli zaatakować Polan pod pozorem nawracania ich na chrześcijaństwo.

3. Chrześcijaństwo mogło zastąpić różne wierzenia podbitych plemion i przyczynić się do jedności państwa jako wspólna religia jego mieszkańców.

4. Religia chrześcijańska umacniała władzę księcia. Księża uczyli, że władca panuje „z woli Boga”, a bunt przeciwko niemu jest buntem przeciwko Stwórcy.

5. Chrześcijaństwo lepiej tłumaczyło świat niż wierzenia pogańskie. Ponadto kamienne świątynie, wspaniałość obrzędów oraz wiedza duchownych budziły podziw niewykształconych Polan.

Tekst źródłowy

Mieszko, objąwszy księstwo, zaczął dawać dowody zdolności umysłu i sił cielesnych i coraz częściej napastować* ludy [sąsiednie] dookoła. Dotychczas jednak w takich pogrążony był błędach pogaństwa, że wedle swego zwyczaju siedmiu żon zażywał. W końcu zażądał w małżeństwo jednej bardzo dobrej chrześcijanki z Czech imieniem Dąbrówka. Lecz ona odmówiła poślubienia go, jeśli nie zarzuci owego zdrożnego* obyczaju i nie przyrzeknie zostać chrześcijaninem. Gdy zaś on [na to] przystał, że (...) przyjmie sakramenta wiary chrześcijańskiej, pani owa przybyła do Polski z wielkim orszakiem [dostojników] świeckich i duchownych (...).

Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, XII w.

- Co kronikarz ocenia jako zalety, a co jako wady Mieszka I?
- Dlaczego, według kronikarza, Mieszko I zgodził się przyjąć chrześcijaństwo?

* **napastować** – tu: napadać

* **zdrożny** – nieprzyzwoity, gorszący

Dobrawa. Wraz z nią przybyli do państwa Polan czescy duchowni. Według tradycji księżna założyła dwa kościoły w Gnieźnie i jeden w Poznaniu.
Obraz Jana Matejki.

Mieszko I postanowił przyjąć chrzest od Czechów. Zawarł sojusz z księciem Czech i ożenił się z jego córką **Dobrawą**, a w 966 r. ochrzcił się wraz z całym swym dworem. Wszyscy mieszkańcy jego państwa musieli przyjąć chrzest pod groźbą kary śmierci.

Chrzest księcia uważamy za **początek istnienia Polski** – jak od nazwy plemienia Polan zaczęto z czasem określać państwo Piastów.

5. Podaj przyczyny chrztu Mieszka I.

6. Kiedy i od kogo Mieszko I przyjął chrzest?

Skutki chrztu Polski

Przed chrztem Mieszka I

Istniało pogańskie państwo Polan, narażone na ataki chrześcijan.

Polanie mieli minimalny dostęp do dorobku cywilizacji zachodnioeuropejskiej.

Chrześcijańscy monarchowie nie uznawali władzy pogańskiego księcia.

Prawdopodobnie nikt nie umiał czytać ani pisać. W państwie nie było ani jednej szkoły.

Polanie nie znali podziału roku na tygodnie, obchodzili święta pogańskie (np. dożynki, czyli święto pól), praktykowali wielożeństwo, a swoich zmarłych palili, żeby nie odrodzili się jako upiory.

Budowano z drewna.

Po chrzcie Mieszka I

Powstała chrześcijańska Polska, włączona do wspólnoty państw europejskich i chroniona przez ówczesne prawo.

Państwo zostało włączone w krąg cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Do Polski przybyli zakonnicy, którzy zapoznali Polan z dorobkiem antyku i chrześcijańskiego średniowiecza – m.in. z Biblią oraz alfabetem łacińskim.

Władzę księcia uznali papież, cesarz i inni chrześcijańscy monarchowie.

Zakonnicy pisali dokumenty dla księcia, a chłopców z jego otoczenia uczyli czytania i pisania.

Zakonnicy wprowadzili chrześcijańskie święta, kalendarz, jednożeństwo i pogrzeby.

Zaczęto budować kamienne kościoły, kaplice i palatia*.

* **palatium** – tu: kamienny pałac pierwszych Piastów

Następstwa chrztu Mieszka I odczuwamy do dziś. To dzięki niemu żyjemy w kraju należącym do kultury zachodniej – tak jak m.in. Czesi, Niemcy, Włosi i Francuzi.

7. W jaki sposób chrzest zwiększył bezpieczeństwo państwa Polan?

8. Co to znaczy, że Mieszko I włączył Polskę w krąg cywilizacji zachodnioeuropejskiej?

Polska po chrzcie

Po 966 r. nikt nie mógł najeżdżać Polski pod pozorem walki z poganami. Gdy w 972 r. zaatakował ją niemiecki możnowładca Hodon, nie poparł go ani papież, ani cesarz. Drużyna Mieszka starła się z Hodonem pod **Cedynią** na Pomorzu. Jak napisał **niemiecki kronikarz** z XI w., Niemcy „odnieśli zrazu [najpierw] zwycięstwo”, lecz potem brat Mieszka „zadał im klęskę, kładąc trupem wszystkich najlepszych rycerzy”.

Dzięki sojuszowi z władcą Czech Mieszko I podbił ziemie Pomorzan. Jednak przymierze obu państw istniało tylko do śmierci Dobrawy (976). Potem książę wojował z Czechami; pod koniec życia odebrał im Małopolskę i Śląsk.

Gdy Mieszko I umierał w 992 r., jego państwo przypominało kształtem dzisiejszą Polskę – jednak bez Warmii i Mazur, gdzie mieszkali pogańscy Prusowie (zob. s. 142).

Prusowie. Fragment Drzwi Gnieźnieńskich z XII w.

9. Wyjaśnij, co osiągnął Mieszko I po 966 r.

? Pytania i polecenia

- A.** Co się zmieniło w państwie Mieszka I po przyjęciu chrztu?
- B.** Przedstaw te skutki chrztu Polski, które wpłynęły na życie Polaków w XXI w.

☰ To, co najważniejsze

Słowianie – grupa ludów, które mówiły podobnymi językami oraz miały zbliżone wierzenia i obyczaje

Główne plemiona słowiańskie między Odrą a Bugiem w IX w.: Polanie, Wiślanie, Ślężanie, Mazowszanie, Pomorzanie.

Książę Mieszko I – władca państwa Polan w latach ok. 960–992

Pierwszy władca historyczny państwa Polan, zwanego też państwem Mieszka I. Była to monarchia patrymonialna – ustrój, w którym państwo jest osobistą własnością panującego.

Chrzest Polski (966)

Przyczyny:

1. Mieszko I potrzebował sojusznika, by pokonać Pomorzan.
2. Chrzest zapewniał większe bezpieczeństwo państwu.
3. Chrześcijaństwo mogło się przyczynić do jedności państwa.
4. Nowa religia umacniała władzę księcia.
5. Chrześcijaństwo lepiej tłumaczyło świat niż wierzenia pogańskie.

Skutki:

1. Powstała Polska.
2. Mieszko I włączył państwo w krąg cywilizacji zachodnioeuropejskiej.
3. Władzę księcia uznali papież i chrześcijańscy monarchowie.
4. Z Zachodu przybyli wykształceni zakonnicy.
5. Zaczęto budować z kamienia.

- Z jakich ziem składała się Polska pod koniec życia Mieszka I?

Bolesław Chrobry (967–1025)

Książę z dynastii Piastów; w 1025 r. koronował się na pierwszego króla Polski. Był władcą wybitnym, ale i bezwzględny – po śmierci ojca kazał wypędzić swoich przyrodnich braci (żeby nie dzielić państwa na części). Powiększył granice państwa na zachodzie, południu i wschodzie. Jego panowanie przeszło do legendy jako okres potęgi i świetności Polski.
Rzeźba z XIX w.

★ **relikwia** – szczątki ciała świętego (np. kości) albo przedmioty związane ze świętym (np. ubranie), którym oddaje się cześć religijną

Wyprawa św. Wojciecha

Po śmierci Mieszka I na tron książęcy wstąpił jego syn **Bolesław** (992). Nazwano go później **Chrobrym**, tzn. „dzielny”, „waleczny”.

Bolesław Chrobry pragnął wcielić do Polski **ziemie Prusów** (dziś Mazury i Warmia). Prusowie: 1) nie byli Słowianami, 2) wyznawali religię pogańską, 3) często najeżdżali Polskę, by zdobyć łupy.

W 997 r. Chrobry pomógł zorganizować **wyprawę misyjną** biskupa czeskiej Pragi **Wojciecha** do Prus. Liczył na to, że nawróceni Prusowie poddadzą się jego władzy – a jeśli nawet misja zakończy się niepowodzeniem, on zyska w Europie szacunek jako krzewiciel chrześcijaństwa.

Aby zapewnić bezpieczeństwo Wojciechowi i jego dwóm towarzyszom, Chrobry dał im 30 wojów. Jednak u granic Prus misjonarz ich odesłał. Nie chciał sprawiać wrażenia, że prowadzi wyprawę wojenną polskiego władcy.

Misja zakończyła się tragicznie: Prusowie zabili Wojciecha. Puścili natomiast wolno jego towarzyszy, a ci donieśli Chrobremu o śmierci misjonarza.

Bolesław wykupił ciało biskupa (podobno na wagę złota, tzn. zapłacił tyle złota, ile ważyło ciało). Słusznie przewidywał, że jeśli złoży je jako relikwię* w Gnieźnie, gród ten nabierze znaczenia także poza granicami Polski.

1. Kim byli Prusowie?

2. W jakim celu Chrobry pomógł zorganizować wyprawę misyjną biskupa Wojciecha?

3. Co zrobił Bolesław na wieść o losie biskupa Wojciecha?

Zjazd gnieźnieński

Śmierć czeskiego biskupa odbiła się głośnym echem w Europie. Wojciech pochodził bowiem z możnego rodu i przyjaźnił się z cesarzem rzymskim Ottonem III. Już w 999 r. papież ogłosił męczennika świętym, a Gniezno stało się celem pielgrzymek do jego grobu.

W 1000 r. z taką pielgrzymką przybył sam cesarz **Otton III**. Jego spotkanie z Bolesławem Chrobrym nazwano **zjazdem gnieźnieńskim**. Było to wydarzenie wielkiej wagi:

1. Otton III przywiózł papieski dokument, który ustanawiał **arcybiskupstwo w Gnieźnie** oraz biskupstwa w Krakowie, Kołobrzegu i we Wrocławiu.

2. Cesarz włożył Bolesławowi na głowę diadem cesarski i ofiarował mu kopię włóczni św. Maurycego. Były to oznaki władzy królewskiej.

Wyjaśnimy teraz, dlaczego zjazd gnieźnieński był tak ważny dla Polski.

1. Papież podporządkował nowe biskupstwa polskiemu arcybiskupstwu w Gnieźnie, a nie niemieckiemu w Magdeburgu. W ten sposób papież i cesarz uznali nabytki terytorialne uzyskane przez Mieszka I. Był to wielki sukces Bolesława, bo do Śląska i Małopolski zgłaszał pretensje inny chrześcijański kraj – Czechy.

2. Otton III pragnął zapewne, by Bolesław został królem zachodniej Słowiańszczyzny. Miała ona być jedną z czterech równoprawnych części cesarstwa rzymskiego, obok Italii, Francji i Niemiec. W ten sposób uznał Polskę za równą państwom, które już od dawna wyznawały chrześcijaństwo.

Wspaniałość dworu Chrobrego zachwyciła cesarza. Zawołał ponoć: „Na koronę mego cesarstwa! to, co widzę, większe jest, niż wieść głosiła!”.

Dzięki staraniom Bolesława Chrobrego zjazd gnieźnieński przyniósł Europie Zachodniej szersze wiadomości o Polsce – dotąd mało znanym kraju na wschodzie.

Św. Wojciech na ilustracji z XVI w.

Tekst źródłowy

Trudno uwierzyć i opowiedzieć, z jaką wspaniałością przyjmował wówczas Bolesław cesarza i jak prowadził go przez swój kraj aż do Gniezna. Gdy Otto ujrzał z daleka upragniony gród, zbliżył się doń boso ze słowami modlitwy na ustach. Tamtejszy biskup (...) przyjął go z wielkim szacunkiem i wprowadził do kościoła, gdzie cesarz, zalaný łzami, prosił świętego męczennika [Wojciecha] o wstawiennictwo, by mógł dostąpić łaski Chrystusowej. (...) cesarz otrzymał od księcia Bolesława wspaniałe dary i wśród nich, co największą sprawiło mu przyjemność, trzystu opancerzonych żołnierzy.

Thietmar z Merseburga, *Kronika*, XI w.

- Thietmar (czytaj: titmar) był nieprzychylnym Chrobremu niemieckim kronikarzem, który znał Ottona III i być może był z nim w Gnieźnie. Wyjaśnij, jak opisał przyjęcie cesarza przez Bolesława Chrobrego.

4. Co zawierał papieski dokument przywieziony do Gniezna przez Ottona III?

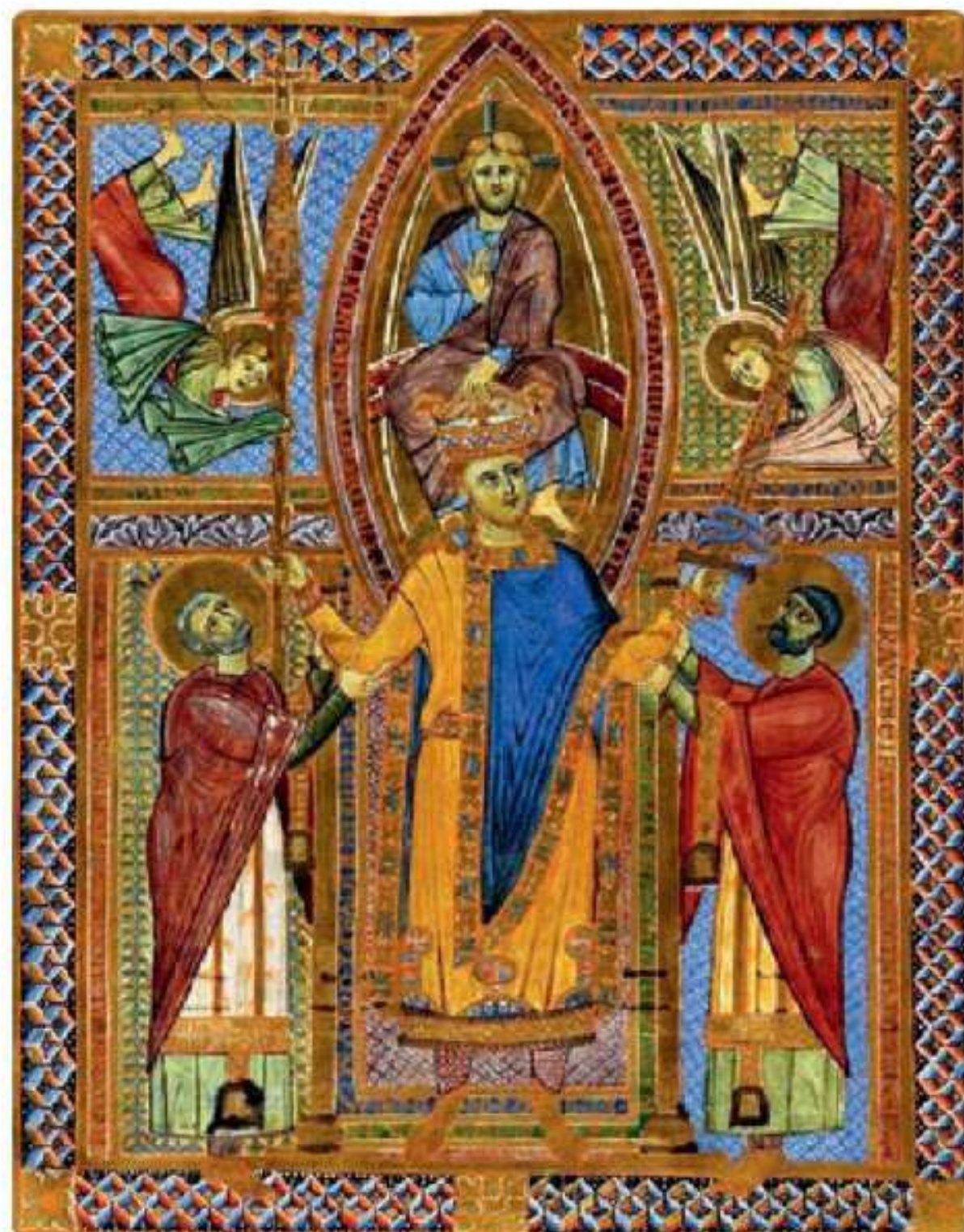
5. W jaki sposób cesarz traktował Bolesława Chrobrego i jego państwo?

W Gnieźnie Chrobry dał cesarzowi Ottonowi III ramię św. Wojciecha jako relikwię.

A nie mógł dać kawałka ubrrrania?

Chrystus nakłada koronę Henrykowi II, aniołowie podają mu miecz i włócznię św. Maurycego. Władcę podtrzymują dwaj święci biskupi.
Rycina z czasów Henryka II.

Wojny polsko-niemieckie

Po śmierci Ottona III (1002) w Niemczech rozgorzały walki o władzę. Włączył się do nich Bolesław Chrobry, gdyż chciał mieć wpływ na to, kto będzie rządził cesarstwem. Wykorzystał też okazję, by powiększyć państwo.

Już w 1002 r. Chrobry zajął Łużyce, Milsko i Miśnię. Tereny te należały do Niemiec, ale zamieszkiwali je głównie Słowianie. Potem opanował Czechy (1003), a także Morawy i Słowację.

Tymczasem walkę o władzę w Niemczech wygrał przeciwnik Chrobrego, późniejszy cesarz Henryk II. Uważał on, że polski władca stał się zbyt silny, toteż należy go podporządkować cesarstwu.

Z tego powodu doszło do trzech **wojen polsko-niemieckich**, stoczonych w latach **1002–1018**. Polska walczyła przede wszystkim o niezależność od cesarstwa; zdobycze terytorialne Chrobrego miały mniejsze znaczenie.

W 1004 r. Polacy musieli uciekać z Pragi. Zostali wypędzeni przez mieszkańców miasta, którzy mieli dość polskiego panowania. Potem wojska niemieckie, wspierane przez Czechów i pogańskich Słowian zza Odry, podeszły pod Poznań, ale go nie zdobyły.

Chrobry prowadził **wojnę podjazdową** ze znacznie silniejszym nieprzyjacielem – unikał bitew, a atakował niewielkie oddziały przeciwnika. Zręcznie wykorzystywał warunki naturalne kraju: rzeki, puszcze i bagna. Niemcy i ich sojusznicy doznawali dotkliwych niepowodzeń – np. gród w Niemczy bronił się tak zażarcie, że Henryk II musiał odstąpić od jego oblężenia (1017).

Brak sukcesów skłonił cesarza do zawarcia pokoju (1018). W jego wyniku Polska:

- 1) obroniła niezależność,
- 2) utrzymała Łużyce i Milsko oraz Słowację i Morawy.

Faktycznym zwycięzcą wojny był Bolesław Chrobry.

6. Podaj przyczyny wojen polsko-niemieckich.

7. W jaki sposób Bolesław Chrobry bronił państwa?

8. Co osiągnął Chrobry w wyniku wojen polsko-niemieckich?

Łucznik z czasów pierwszych Piastów. Wypuszczał strzałę co 5 sekund i trafiał w cel oddalony o 200 metrów. Rysunek z XXI w.

Drużynę tworzyli konni pancerni, ale w razie potrzeby władca wzywał na wojnę wszystkich mężczyzn zdolnych do noszenia broni. Chłopi walczyli pieszo jako tarczownicy. Musieli sami zapewnić sobie wyposażenie – w przeciwieństwie do pancernych, których zaopatrywał książę.

Tarczownik

1 Futrzana czapka chroniąca głowę. Część tarczowników nosiła hełmy ze skóry, a niektórzy – zdobyte na wrogu hełmy żelazne.

2 Drewniana tarcza oklejona skórą.

3 Nóż bojowy przydawał się w razie utraty topora.

4 Topór był podstawową bronią tarczownika. Niektórzy mieli też łuki.

Pacerny

1 Żelazny hełm z nosalem chroniącym nos.

2 Kolczuga, tj. zbroja wykonana z kilkunastu tysięcy żelaznych kółek.

3 Drewniana tarcza oklejona skórą.

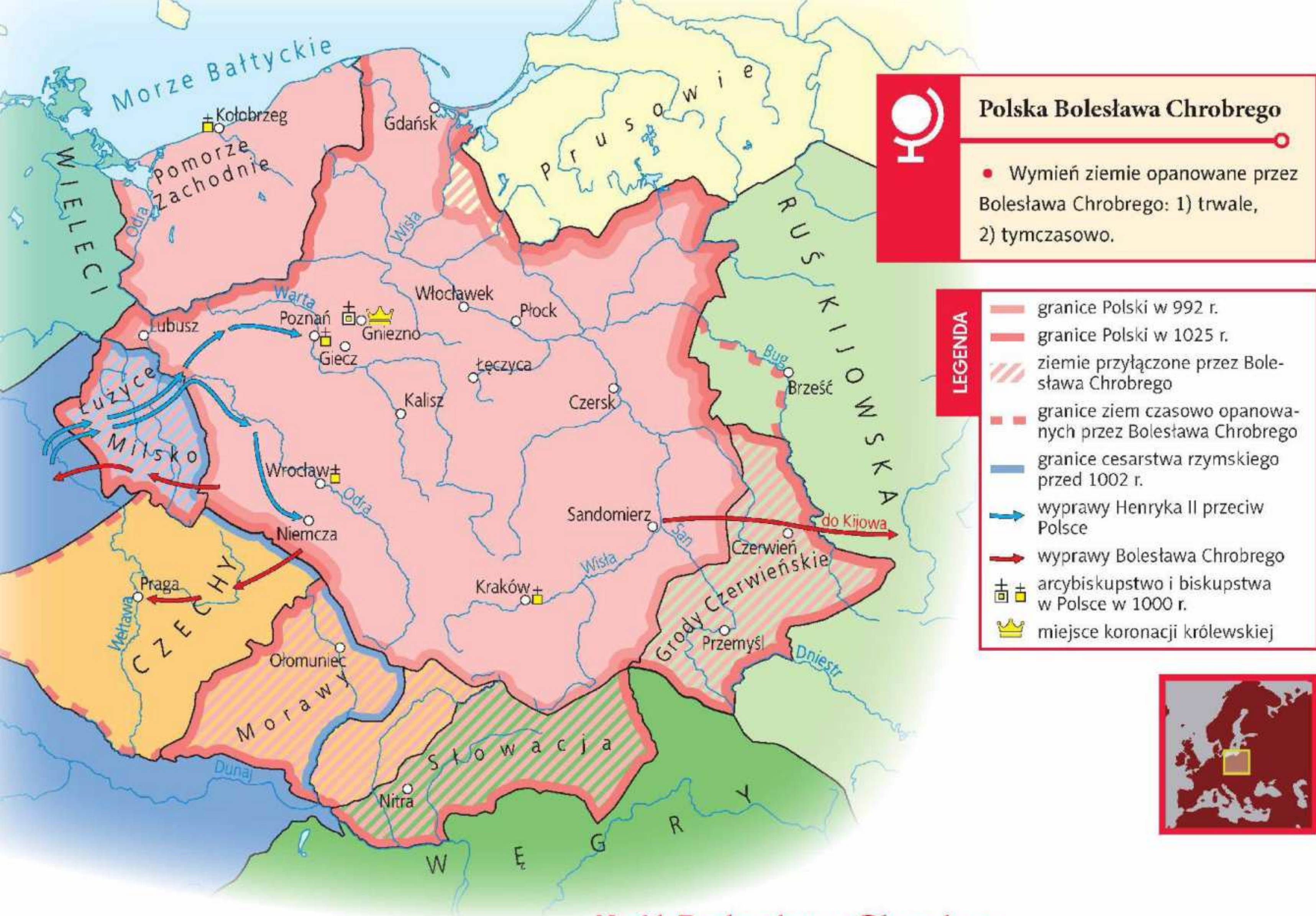
4 Miecz w skórzanej pochwie. Pacerny wykorzystywał go po utracie włóczni (np. gdy się złamała).

5 Gruby kaftan pod kolczugą zmniejszał siłę ciosu przeciwnika.

6 Włócznia była podstawową bronią pancernego. Zadawał nią ciosy w różnych kierunkach.

• Kto i dlaczego był groźniejszy w bitwie: tarczownik czy pancerny?

Król Bolesław Chrobry

Kilkunastoletnie wojny wyczerpały kraj. Bolesław stracił też Pomorze Zachodnie, które uniezależniło się od Polski. Żeby na nowo zapełnić książęcy skarbiec, w **1018 r.** władca ruszył na **Kijów** – stolicę Rusi Kijowskiej i najbogatszy gród Słowiańszczyzny. Polacy złupili to miasto, a w drodze powrotnej przyłączyli do Polski Grody Czerwieńskie.

Bolesław Chrobry pragnął jeszcze jednego sukcesu: korony królewskiej. Jego koronacji ostro sprzeciwiał się jednak cesarz Henryk II. Dopiero gdy zmarł, Bolesław w **1025 r.** koronował się na pierwszego króla Polski. Od tamtąd uważano go za władcę wybranego przez Boga – króla „z Bożej łaski”, równego innym monarchom. Podobnie Polska, która z księstwa stała się królestwem, była teraz równie ważnym państwem jak pozostałe królestwa.

Koronacja królewska była ostatnim sukcesem Chrobrego. Kilka miesięcy później monarcha zmarł (1025).

Grot włóczni św. Maurycego (a ściślej: jej kopii) zachował się do dziś. Bolesław Chrobry nosił tę broń jako oznakę władzy królewskiej.

9. Czym się zakończyła wyprawa Chrobrego na Kijów?
10. Przedstaw skutki koronacji królewskiej Bolesława Chrobrego.

Tak mogła wyglądać koronacja Bolesława Chrobrego w katedrze gnieźnieńskiej. Koronę nakłada mu arcybiskup gnieźnieński; obok władcy stoją biskupi krakowski, poznański i wrocławski. Jeden z nich trzyma włóczęnię św. Maurycego. Rysunek z XXI w.

? Pytania i polecenia

- A.** Wyjaśnij, co chciał osiągnąć, a co osiągnął Bolesław Chrobry dzięki wyprawie misyjnej biskupa Wojciecha.
- B.** Na czym polegało znaczenie zjazdu gnieźnieńskiego dla Polski?
- C.** Przedstaw najważniejsze wydarzenia z okresu rządów Bolesława Chrobrego.

☰ To, co najważniejsze

Wyprawa misyjna biskupa Wojciecha do Prus (997)

1. Pomógł ją zorganizować Bolesław Chrobry, który chciał wcielić do Polski ziemie Prusów.
2. Prusowie zabili Wojciecha.
3. Chrobry sprowadził jego ciało do Gniezna, a papież ogłosił Wojciecha świętym.

Zjazd gnieźnieński (1000)

- Uczestnicy: Bolesław Chrobry i cesarz Otton III.
Główne wydarzenia:
1. Ogłoszono powstanie arcybiskupstwa w Gnieźnie oraz biskupstw w Krakowie, Kołobrzegu i we Wrocławiu.
  2. Otton III uznał Polskę za równą innym państwom chrześcijańskim.

Wojny polsko-niemieckie (1002–1018)

Chrobry walczył o niezależność Polski od cesarstwa. Władcę Niemiec wspierali Czesi i pogańscy Słowianie zza Odry. Chrobry obronił niezależność Polski i utrzymał zdobycze: Łużyce, Miłsko, Słowację i Morawy.

Wyprawa kijowska (1018)

Chrobry złupił Kijów i przyłączył do Polski Grody Czerwieńskie.

Bolesław Chrobry pierwszym królem Polski (1025).

966

chrzest Polski

X

XI

1034

śmierć
Mieszka II

1025

koronacja Bolesława
Chrobrego

- Przypomnij, jakie przeszkody naturalne utrudniały marsz wojskom Henryka II w czasie wojen polsko-niemieckich.

Organizacja państwa

Pierwsi trzej Piastowie rządzący Polską to Mieszko I, Bolesław Chrobry i jego syn Mieszko II (zob. s. 154). Każdy z tych władców uważał państwo za swoją osobistą własność. Jak pamiętasz, ustrój, w którym państwo należy do panującego, nazywamy monarchią patrymonialną.

Pierwsi Piastowie dowodzili **drużyną**, która:

- 1) broniła kraju i podbijała nowe ziemie,
- 2) chroniła panującego przed buntem poddanych,
- 3) w razie potrzeby siłą wymuszała posłuszeństwo wobec księcia lub króla.

Drużyna Bolesława Chrobrego nad Bałtykiem. Obraz z XX w.

Władca rozmieszczał część wojów po grodach, a część trzymał u swego boku. Wszystkim zapewniał utrzymanie. Los wojów całkowicie zależał od panującego, dlatego na ogół mu się nie sprzeciwiali.

Aby utrzymać drużynę i opłacić urzędników, władca potrzebował dochodów. Ponieważ w Polsce mało kto używał pieniędzy, chłopci składali pierwszym Piastom **daniny** w zbożu, bydłe, rybach, miodzie i innych produktach. Źródłem okazałych dochodów władców były też **łupy** zdobywane podczas wypraw wojennych.

Mieszkańcy państwa nie tylko składali daniny. Musieli też wypełniać wiele uciążliwych **powinności**. Mieli obowiązek ugościć panującego, gdy przybył w ich strony, wyżywić jego drużynę, dostarczać jemu oraz jego urzędnikom koni i wozów do podróży, pomagać przy budowie grodów, a także brać udział w pościgu za zbiegłym przestępcą (był to obowiązek „krzyku”).

Daniny i powinności stale rosły, zwłaszcza w czasie wojen Bolesława Chrobrego. Z tego powodu wielu mieszkańców Polski tęskniło za czasami plemiennymi, kiedy nie było obciążeń na rzecz państwa.

1. Wymień zadania drużyny.

2. Omów obowiązki mieszkańców najdawniejszej Polski.

Jak żyli mieszkańcy najdawniejszej Polski?

Ok. 1000 r. Polska liczyła nieco ponad milion mieszkańców (dziś ok. 38 milionów). W sąsiednich Niemczech żyło 3,5 miliona ludzi, a na Rusi Kijowskiej – 4,5 miliona.

Większość Polski porastały lasy i puszcze. Wśród nich, nad rzekami lub jeziorami, leżały polany, na których osiedlali się ludzie. Najwięcej mieszkańców liczyły ziemie wokół większych grodów, takich jak Gniezno, Poznań, Kraków czy Wrocław.

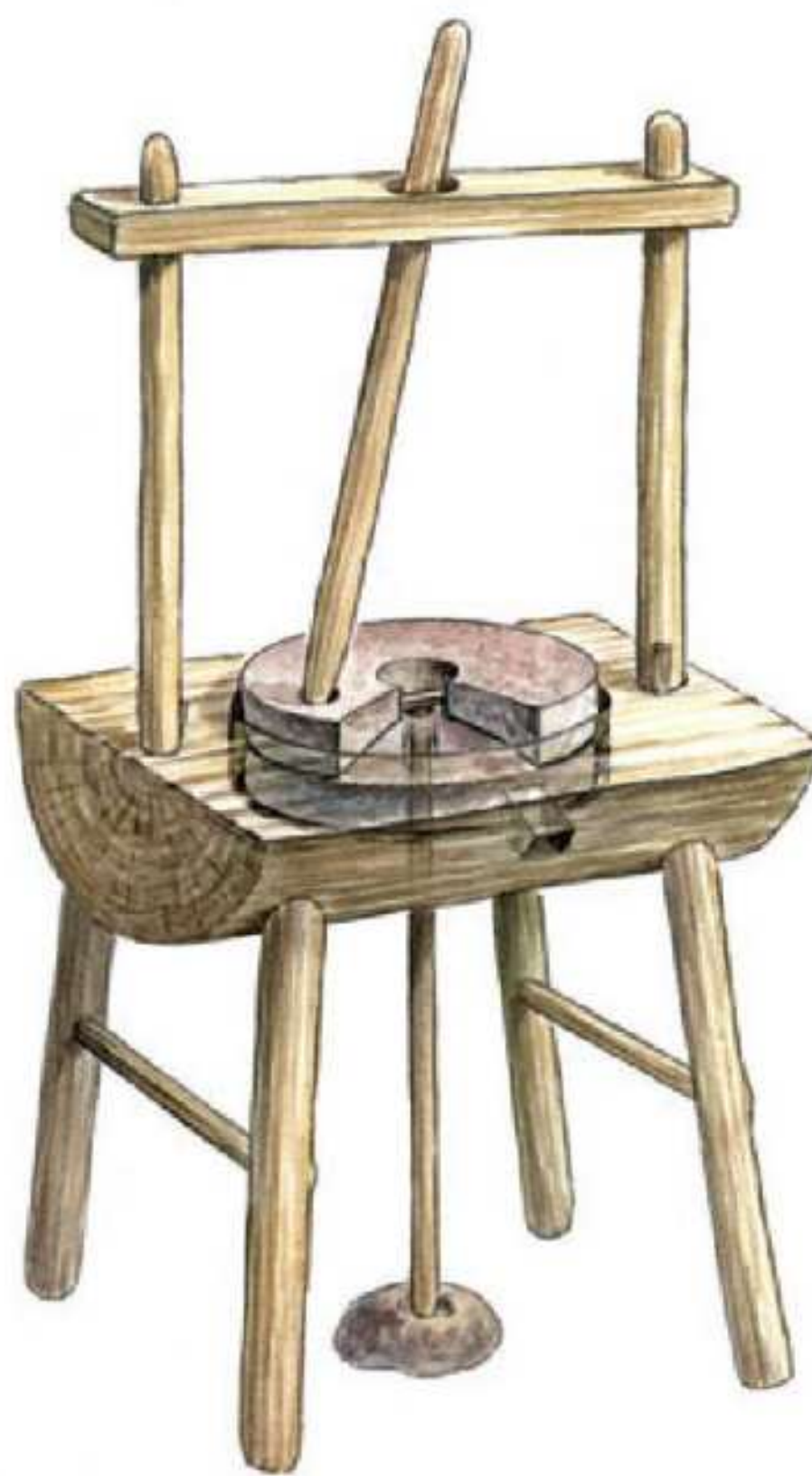
Nasi przodkowie chętnie jedli mięso, kasze oraz polewki zbożowe, czyli zupy z rozgotowanych ziaren zbóż. Lubili też ryby, miód i owoce. Nie znali natomiast ziemniaków, pomidorów, ryżu, cukru, herbaty i wielu innych produktów dostępnych dziś w każdym sklepie.

Tekst źródłowy

A co się tyczy kraju Mes[z]ko, to jest on najrozleglejszy z ich [tj. słowiańskich] krajów. Obfituje on w żywność, mięso, miód i rolę orną. (...) Ma [Mieszko] trzy tysiące pancernych, podzielonych na oddziały, a setka ich znaczy tyle, co dziesięć secin [tj. setek] innych [wojowników]. Daje on tym mężom odzież, konie, broń i wszystko, czego tylko potrzebują.

Ibrahim Ibn Jakub, *Relacja z podróży do Europy Środkowej*, X w.

- W co obfituje kraj Mieszka I?
- Jaką siłę zbrojną posiada książę i jak ją utrzymuje?
- W jaki sposób autor podkreśla wyższość pancernych nad innymi wojownikami?

Żarna, czyli przyrząd do mielenia ziaren na mąkę. Ziarna sypano między dwa płaskie kamienie i kręcono górnym za pomocą drąga. Rysunek z XXI w.

Ostrów Lednicki to wyspa na jeziorze Lednica w Wielkopolsce. W czasach Mieszka I gród na Ostrowie Lednickim stał się jedną z głównych siedzib władcy państwa Polan. Po przyjęciu chrztu książę znacznie go rozbudował.

Gród istniał do 1039 r., kiedy został zniszczony przez Czechów (zob. s. 155). Tak wyglądał na przełomie X i XI w.

1 Drewniany wał wypełniony ziemią. Miał 500 metrów długości, a jego wysokość dochodziła do 12 metrów (tyle mają dziś 3-piętrowe domy).

2 Kaplica książęca przylegała do palatium. Zbudowano ją na planie krzyża greckiego (tzn. o czterech równych ramionach). Z kaplicy korzystali władca i jego dwór.

3 Kamienne palatium zbudowano po przyjęciu chrztu. Mierzyło 32 na 14 metrów.

4 Kamienny kościół dla mieszkańców grodu i podgrodzia wzniesiono po przyjęciu chrztu. Był bardzo mały – miał 13,5 metra długości.

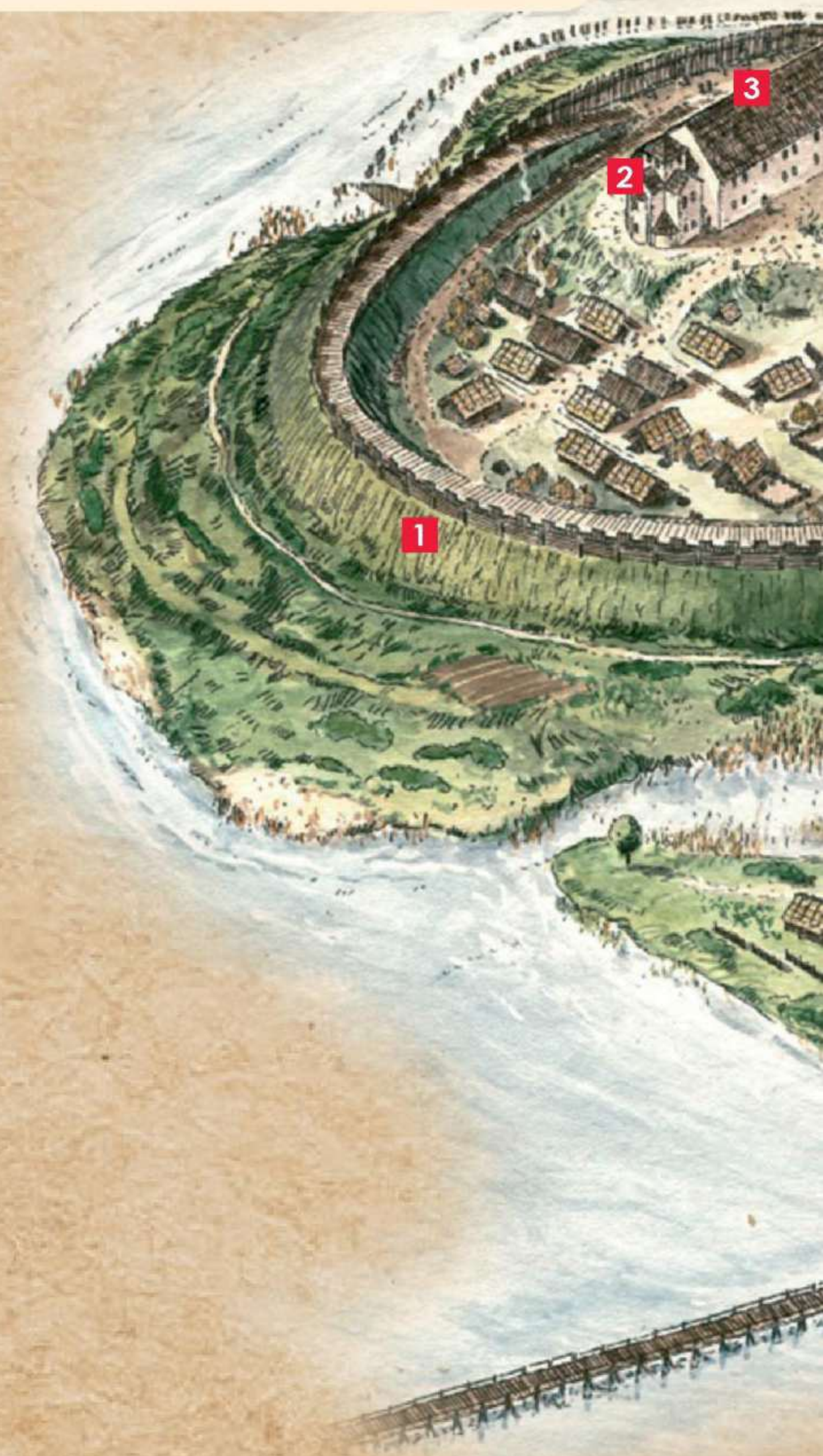
5 Brama w wale prowadziła z grodu do podgrodzia.

6 Podgrodzie nie było otoczone wałem, gdyż jego mieszkańców miały chronić wody jeziora. Gdyby jednak wróg wdarł się na wyspę, mogli szukać schronienia w grodzie.

7 Drewniane chaty kryte słomą. Mieszkali w nich wojowie, chłopci i rzemieślnicy – łącznie kilkaset osób.

8 Drewniany most długości 440 metrów.

9 Drewniany most długości 170 metrów. W razie najazdu oba mosty łatwo było zniszczyć, by utrudnić wrogom dostęp do wyspy.

-
- Co się zmieniło w grodzie na Ostrowie Lednickim po przyjęciu chrztu przez Mieszka I?
  - W jaki sposób mieszkańcy grodu starali się zapewnić sobie bezpieczeństwo?

Dawniej a dziś

Rolnictwo

W najdawniejszej Polsce na każdych 100 ludzi aż 90 zajmowało się rolnictwem. Dziś na każdych 100 pracujących tylko 11 jest rolnikami. Lepsze metody i doskonalsze narzędzia rolnicze pozwalają osiągnąć znacznie wyższe plony niż w przeszłości.

Gdyby ogromna większość ludzi nadal zajmowała się uprawą roli, nie mielibyśmy samolotów, komputerów ani telefonów komórkowych. Bo żeby je wyprodukować, miliony ludzi muszą pracować w laboratoriach, fabrykach, elektrowniach... Kto by to robił?

Także i dziś są kraje, w których większość mieszkańców zajmuje się rolnictwem. W państwach tych nie tylko brakuje nowoczesnych technologii, ale nawet wciąż zdarzają się klęski głodu.

- Co się zmieniło w polskim rolnictwie od X w.?
- Wyjaśnij wpływ tej zmiany na nasze życie.

Posiłek chłopskiej rodziny. Ludzie siedzieli na klepisku (tzn. podłodze z ubitej ziemi). Zupę jedli ze wspólnego garnka, a kaszę z drewnianych talerzy lub dużych liści. Rysunek z XXI w.

Mleko było luksusem. Mieszkańcy kraju zwykle pili wodę lub piwo, które smakowało inaczej niż dziś.

Domy ocieplali zwałami obornika* układanego przy drewnianych ścianach od zewnątrz. Musieli się przyzwyczaić do przykrego zapachu – ale nie byli brudasami. Często prali odzież, używali grzebieni i budowali łaźnie, z których chętnie korzystali.

Bolesław Chrobry nieraz zapraszał możnych do wspólnej kąpieli. Jeśli ktoś mu wcześniej podpadł, za karę władca smagał go w łaźni różgami!

To baaardzo łagodna karrra jak na tamte czasy.

Mieszkańcy Polski lubili się stroić. Dworzanie Chrobrego nosili płaszcze z kosztownych tkanin, nieraz zdobione złotymi frędzlami. Chłopi szyli sobie koszule z lnu i wełny; robili też łapcie*. Bogatsi mieli buty wyszywane kolorowymi nićmi.

Choć już Mieszko I bił własną monetę, nie odgrywała ona większej roli. Ludzie płacili za towary płatami lnu (stąd pochodzi słowo „płacić”), skórkami kun i wiewiórek, solą albo rybami. W grodach regularnie odbywały się targi. Do Polski przyjeżdżali kupcy z Zachodu, Rusi, Bizancjum, a nawet z krajów arabskich.

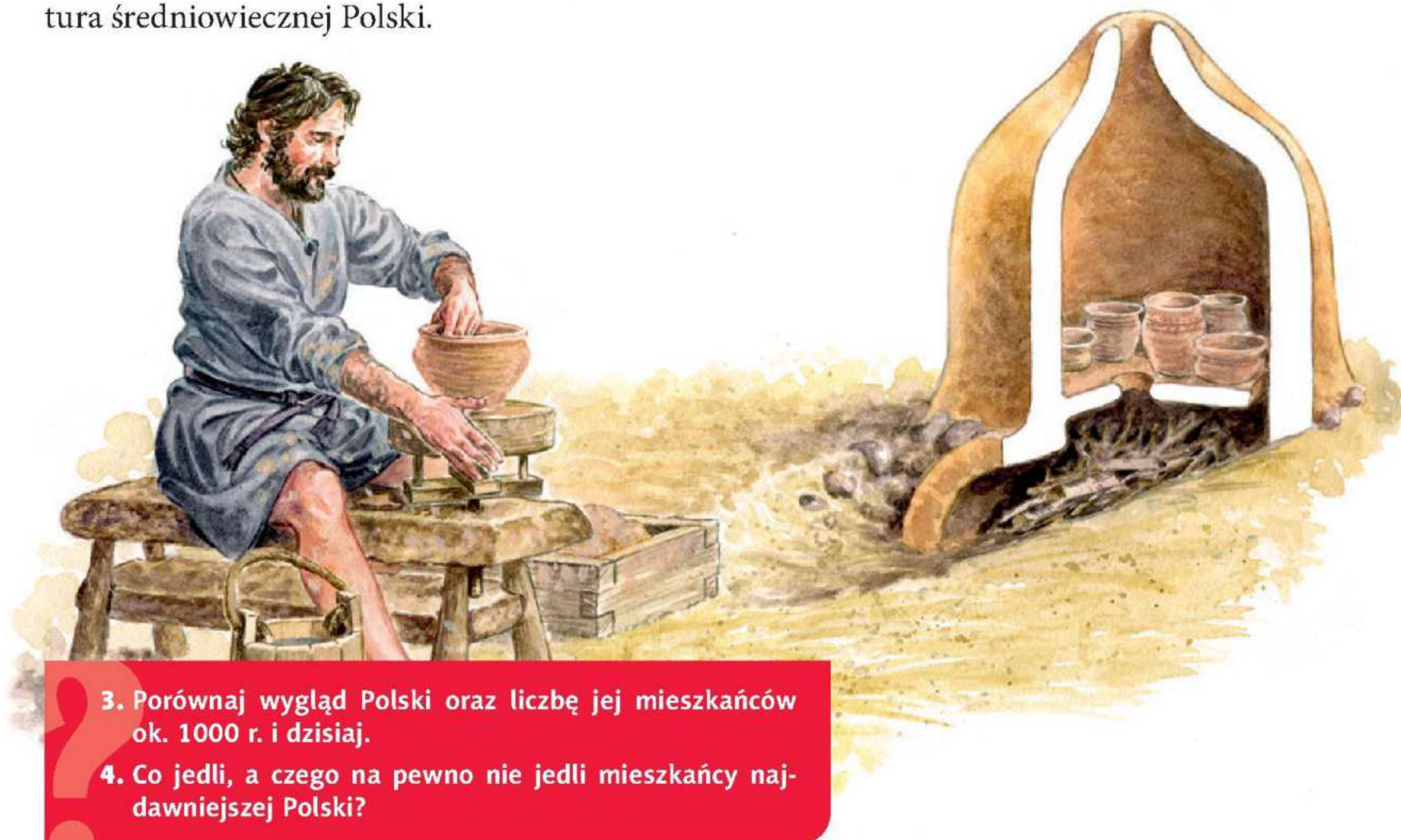
* **obornik** – mieszanina odchodów zwierzęcych i słomy

* **łapiec** – but wykonany z kory i łyka, tj. włókna biegnącego pod korą drzewa

Z Zachodu przybywali księża i mnisi, którzy przekazywali mieszkańcom Polski osiągnięcia cywilizacji chrześcijańskiej. Nasi przodkowie połączyli je ze słowiańskimi obyczajami i wierzeniami – i tak zaczęła powstawać kultura średniowiecznej Polski.

Garncarz nadaje kształt glinianemu garnkowi za pomocą ręcznego koła garncarskiego. Ulepione garnki wypala w piecu. Rysunek z XXI w.

3. Porównaj wygląd Polski oraz liczbę jej mieszkańców ok. 1000 r. i dzisiaj.
4. Co jedli, a czego na pewno nie jedli mieszkańcy najdawniejszej Polski?

? Pytania i polecenia

- A. Przedstaw organizację państwa pierwszych trzech Piastów.
- B. Scharakteryzuj obyczaje mieszkańców Polski w X i XI w.

☰ To, co najważniejsze

Gród na Ostrowie Lednickim	Leżał na wyspie jeziora Lednica (Wielkopolska). Składał się z grodu i podgrodzia. Był otoczony drewniano-ziemnym wałem. Po chrzcie Mieszka I w grodzie powstały: palatium, kaplica książęca i kamienny kościół. Wojowie, chłopci i rzemieślnicy mieszkali w drewnianych chatkach na podgrodziu.
Organizacja państwa trzech pierwszych Piastów – Mieszka I, Bolesława Chrobrego i Mieszka II	Ustrój – monarchia patrymonialna. Władca dowodził drużyną. Jego dochody: 1) daniny składane przez chłopów, 2) łupy z wypraw wojennych. Pieniądze nie odgrywały większej roli.
Obyczaje mieszkańców najdawniejszej Polski	Pożywienie: chętnie jedli mięso, kasze i polewki zbożowe; nie znali wielu dzisiejszych produktów. Pili zwykle wodę lub piwo. Higiena: prali odzież, używali grzebieni, korzystali z łaźni. Ubrania: bogatsi mieli płaszcze z kosztownych tkanin, ubożsi koszule z lnu i wełny. Handel: targi, na których płacono płacami lnu i innymi towarami.

1025

koronacja
Mieszka II

1031

jednoczesny atak na
Polskę Niemiec i Rusi

1034

śmierć Mieszka II,
upadek państwa

1039

najazd Brzetysława, powrót
Kazimierza Odnowiciela

1076

koronacja
Bolesława Śmiałego

1079

śmierć
biskupa
Stanisława

XI

- Przypomnij, jakie ziemie przyłączył do Polski Bolesław Chrobry.

Mieszko II

(ok. 990–1034)

Drugi król Polski. W 1028 i 1030 r. najechał niemiecką Saksonię, którą spustoszył (według niemieckich źródeł po przejściu jego wojsk „trawa nie chciała rosnąć”). Odwetowe wyprawy cesarza i księcia Rusi Kijowskiej zmusiły Mieszka II do ucieczki z kraju. Schronił się w Czechach, a w 1032 r. zrzekł się korony królewskiej. Zmarł wkrótce po powrocie do Polski. Obraz Jana Matejki.

Mieszko II

Nie wiadomo, czy Bolesław Chrobry umiał czytać i pisać. Za to jego ulubiony syn **Mieszko II** znał niemiecki, łacinę i grekę. Mało kto tyle umiał w średniowieczu.

Po śmierci ojca Mieszko II został królem Polski (1025). Objął rządy w państwie dużym i silnym – i tak jak ojciec wmieszał się do walk o władzę w Niemczech.

Ale sytuacja Polski była już inna. Przeciwno niej wystąpiły Niemcy, Czechy i Ruś Kijowska. Na domiar złego dwaj bracia Mieszka II zażądali podziału państwa, tak by każdy otrzymał swoją część.

Gdyby Mieszko II spełnił to żądanie, Polska rozpadłaby się na trzy słabe państwa. Nie zgodził się zatem i wygnał braci z kraju. Oni poprosili wówczas o pomoc władców Niemiec i Rusi Kijowskiej.

W 1031 r. doszło do niemal jednoczesnego ataku na Polskę ze wschodu i z zachodu. Była to pierwsza taka napaść w naszych dziejach. Wzięci w dwa ognie Polacy nie zdołali obronić państwa. Mieszko II utracił wszystkie zdobycze Bolesława Chrobrego. Szukał schronienia w Czechach, a później musiał wyrazić zgodę na podział Polski między siebie i braci. Zdołał ją wprowadzić potem zjednoczyć, lecz zmarł nagle w 1034 r.

1. Dlaczego polityka Mieszka II zakończyła się niepowodzeniem?
2. Kiedy i z jakiego powodu Polska utraciła wszystkie zdobycze Bolesława Chrobrego?

Upadek państwa

Po śmierci Mieszka II w Polsce zapanował zamęt. Syn zmarłego króla został wypędzony za granicę. Ok. 1038 r. w Wielkopolsce wybuchło krwawe **powstanie ludowe** przeciwko duchowieństwu i możnowładcom. Chłopi zbuntowali się, gdyż od lat ponosili koszty utrzymania państwa: prowadzenia wojen, budowy grodów, wyżywienia urzędników, wojów i duchownych. Chcieli powrotu czasów sprzed przyjęcia chrztu. Ale to okazało się niemożliwe, gdyż w **1039 r.** do Wielkopolski wtargnęły wojska czeskie.

Najazd Brzetysława – takie imię nosił czeski książę – straszliwie spustoszył kraj. Czesi zniszczyli m.in. gród na Ostrowie Lednickim. Z gnieźnieńskiej katedry uwieźli trumnę z ciałem św. Wojciecha, a z katedry w Poznaniu – wielki szczerozłoty krzyż (musiało go nieść 12 księży) oraz ponad sto wozów innych skarbów.

W latach 1034–1039 państwo polskie nie istniało. Najbardziej ucierpiała Wielkopolska, która została doszczętnie zniszczona. Jak napisał kronikarz, po najeździe Brzetysława dzikie zwierzęta urządziły sobie legowiska w opustoszałych katedrach Gniezna i Poznania.

3. Wyjaśnij przyczyny wybuchu powstania ludowego.

4. Omów straty, które poniosła Polska wskutek najazdu Brzetysława.

Kopia ryciny z XI w. ukazuje niemiecką księżną Matyldę, która wręcza Mieszkowi II księgę liturgiczną (używaną podczas nabożeństw). Matylda kazała namalować tę rycinę w księdze, a na następnej stronie zamieścić swój list do Mieszka II, w którym chwaliła go za sprawiedliwość, dobroć i szlachetność obyczajów.

Tekst źródłowy

I choć tak wielkie krzywdy i klęski znosiła Polska od obcych, to jeszcze nierozsądniej i sromotniej* dręczoną była przez własnych mieszkańców. Albowiem niewolnicy powstali na panów, wyzwolenicy przeciw szlachetnie urodzonym, sami się do rządów wynosząc, i jednych z nich na odwrót zatrzymali u siebie w niewoli, drugich pozabijali (...) i zbrodniczo rozdrapali dostojęstwa. Nadto jeszcze, porzucając wiarę katolicką – czego nie możemy wypowiedzieć bez płaczu i lamentu – podnieśli bunt przeciw biskupom i kapłanom Bożym i niektórym z nich, jakoby w zaszczytniejszy sposób, mieczem zgładzili, a innych, jakoby rzekomo godnych lichszej śmierci, ukamienowali.

Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, XII w.

- Przeciw komu wybuchło powstanie ludowe?
- Co powstańcy zrobili ze swoimi przeciwnikami?

* sromotnie – haniebnie

Kazimierz Odnowiciel

(ok. 1016–1058)

Książę z dynastii Piastów, syn Mieszka II. Po śmierci ojca został wygnany z kraju przez możnych; wrócił po najeździe Brzetysława, radośnie powitany przez mieszkańców Polski. Sprzymierzył się z władcami Niemiec i Rusi Kijowskiej. Sprowadzał benedyktynów, żeby umacniali w Polsce chrześcijaństwo.

Obraz Jana Matejki.

Kazimierz Odnowiciel

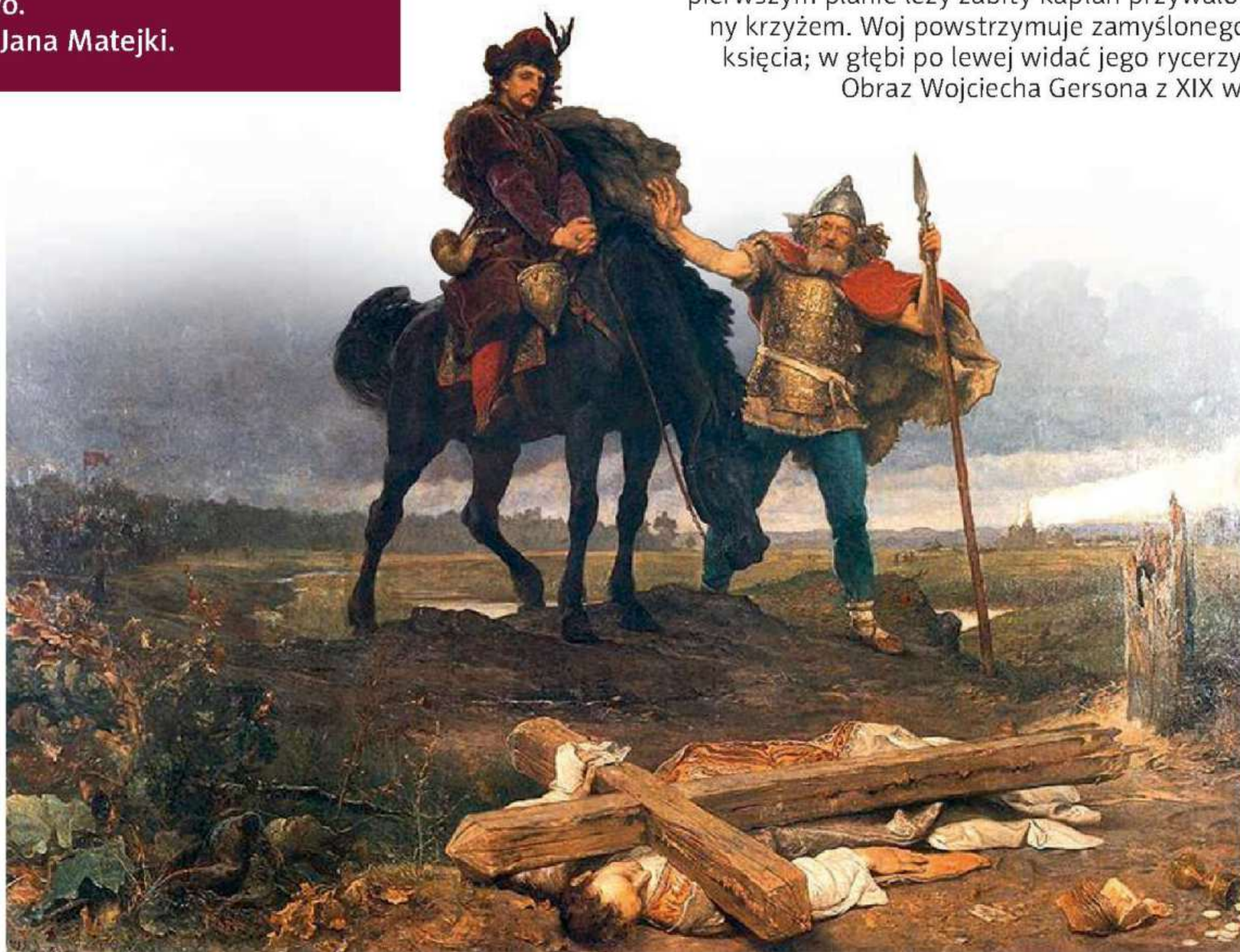
Łupiestwa wojsk Brzetysława okazały się znacznie gorsze od świadczeń na rzecz polskiego władcy. Dlatego po najeździe Czechów mieszkańcy kraju zapragnęli przywrócenia bezpieczeństwa, a także odrodzenia chrześcijaństwa. Kościół zapewniał m.in. porządek, kulturę i wsparcie dla biednych.

Pod koniec 1039 r. wrócił do Polski wypędzony syn Mieszka II – książę **Kazimierz**, nazwany potem **Odnowicielem**. Przyjechał na czele 500 niemieckich rycerzy. Król Niemiec wysłał ich do Polski, gdyż niepokoił go chaos za wschodnią granicą cesarstwa.

Kazimierz Odnowiciel spotkał się z poparciem mieszkańców kraju i przy ich pomocy odnowił państwo (stąd przydomek księcia). Ponieważ Gniezno i Poznań były zniszczone, ustanowił swoją siedzibę w Krakowie.

Polska stała się jednak zależna od Niemiec. Kazimierz Odnowiciel musiał uzyskiwać zgodę władcy tego kraju na każdą ważniejszą decyzję.

Kazimierz Odnowiciel wraca do Polski. Na pierwszym planie leży zabity kapłan przywalony krzyżem. Woj powstrzymuje zamyślonego księcia; w głębi po lewej widać jego rycerzy. Obraz Wojciecha Gersona z XIX w.

Ponieważ skarb państwa świecił pustkami, książę nie miał z czego opłacać drużyny. Dlatego nadawał wojom ziemię, z której mieli się sami utrzymywać. W ten sposób woje stopniowo stawali się **rycerzami**, tak jak na Zachodzie. Władca nie musiał dbać o ich potrzeby, ale też nie miał nad nimi takiej władzy jak nad wojami.

Kazimierz Odnowiciel nadawał ziemię również duchowieństwu, by utrzymywało się z niej tak jak rycerze. Odtąd duchowni, zwłaszcza biskupi, zaczęli się stawać wielkimi posiadaczami ziemskimi.

Rządy Kazimierza Odnowiciela wzmocniły państwo. Mimo to, gdy umierał (1058), Polska była zależna od Niemiec.

5. Kto i dlaczego poparł Kazimierza Odnowiciela?
6. Dokąd i z jakiego powodu przeniósł swą siedzibę Kazimierz Odnowiciel?
7. Co zmienił książę Kazimierz w sposobie utrzymania wojska i Kościoła?

Król Bolesław Śmiały

Następcą Kazimierza Odnowiciela został jego syn **Bolesław**, nazwany **Śmiałym** (panował w latach 1058–1079). Był to władca energiczny i utalentowany, który dążył do niezależności Polski od Niemiec. Kilkakrotnie wyprawiał się na Węgry i Ruś Kijowską, by osadzić na tronach tych państw własnych kandydatów.

W tym czasie na Zachodzie wybuchł konflikt papieża Grzegorza VII z władcą Niemiec Henrykiem IV (por. s. 106). Bolesław wykorzystał ich spór, by zrzucić zależność od cesarstwa. Poparł papieża, a ten z wdzięczności wyraził zgodę na koronację królewską piastowskiego władcy.

Bolesław Śmiały koronował się na króla w **1076** r. W ten sposób Polska:

- 1) znowu stała się królestwem,
- 2) uzyskała niezależność od cesarstwa (Bolesław nie prosił Henryka IV o zgodę na koronację).

Monarcha znalazł się u szczytu powodzenia. A jednak jego polityka budziła niezadowolenie wielu możnowładców. Korzyści z niej bowiem czerpał Bolesław ze swym dworem, a oni – nie.

Bolesław Śmiały

(ok. 1042–1081 lub 1082)

Książę, a od 1076 r. król Polski. Toczył wojny z Czechami oraz wyprawiał się na Węgry i Ruś Kijowską. Odzyskał Grody Czerwieńskie, ale za jego rządów Pomorze Zachodnie oderwało się od Polski. Zakładał klasztory benedyktyńskie, m.in. w Tyńcu pod Krakowem. Według średniowiecznej legendy przed śmiercią pokutował w klasztorze za zabójstwo biskupa Stanisława.

Obraz Jana Matejki.

Króla Bolesława nazwano Śmiałym, bo był waleczny i porywczy. Miał też przydomek Szczodry, czyli hojny. A po łacinie – Efferus, to znaczy „dziki” albo „wściekły”!

Wolę Szczodrrrego od jakiegoś Efferusa.

Śmierć św. Stanisława wyhaftowana na ornacie (szacie kapłana) z XVI w. Artysta przedstawił ją zgodnie ze swoim wyobrażeniem (i niezgodnie z prawdą): biskup odprawia mszę, a z tyłu atakuje go Bolesław Śmiały.

W 1079 r. niezadowoleni możnowładcy prawdopodobnie zbuntowali się przeciwko królowi. Mówimy: „prawdopodobnie”, gdyż bardzo niewiele wiadomo o tych wydarzeniach. Bolesław kazał okrutnie ukarać buntowników, lecz w ich obronie stanął **biskup krakowski Stanisław**. Oburzony władca skazał biskupa na śmierć przez obcięcie członków. Kara ta polegała na ucięciu rąk, nóg, nosa, uszu, czasem języka. Stosowano ją wobec zdrajców – ale nie duchownych. Zapewne król sądził, że okrutna egzekucja biskupa zastraszy buntowników.

Stało się wprost przeciwnie: bunt wybuchł ze zdwojoną siłą. Bolesław musiał uciekać na Węgry (1079), gdzie po paru latach zmarł.

W XIII w. Kościół ogłosił biskupa Stanisława świętym i patronem Polski.

8. Co uzyskał Bolesław Śmiały dzięki swojej polityce w czasie konfliktu cesarstwa z papieżem?

9. Omów wydarzenia, które doprowadziły do upadku króla Bolesława Śmiałego.

? Pytania i polecenia

- Porównaj sytuację Mieszka II w 1025 r. i Kazimierza Odnowiciela w 1039 r.
- Przedstaw główne zmiany dokonane w Polsce przez Kazimierza Odnowiciela.
- Co chciał osiągnąć Bolesław Śmiały przez skazanie na śmierć biskupa Stanisława, a co się stało w rzeczywistości?

☰ To, co najważniejsze

Mieszko II – król Polski w latach 1025–1034

- Jego bracia zażądali podziału państwa na części.
- W 1031 r. w wyniku ataku z zachodu i ze wschodu (Niemcy i Ruś Kijowska) utracił zdobycze Bolesława Chrobrego.

Upadek państwa (1034–1039)

- Po śmierci Mieszka II:
- Wybuchło powstanie ludowe w Wielkopolsce przeciwko duchowieństwu i możnowładcom (ok. 1038).
  - W 1039 r. Wielkopolskę spustoszył najazd Brzetysława.

Kazimierz Odnowiciel – książę Polski w latach 1039–1058

- Odnowił państwo i przeniósł swą siedzibę do Krakowa.
- Nadawał wojom ziemię, przez co stopniowo stawali się oni rycerzami.
- Nadawał ziemię duchowieństwu.

Bolesław Śmiały – od 1058 r. książę, król Polski w latach 1076–1079

- Poparł papieża Grzegorza VII w jego walce z Henrykiem IV.
- Skazał na śmierć biskupa krakowskiego Stanisława, przez co musiał uciekać z kraju (1079).

1079

początek rządów
Władysława
Hermana

1109

wojna polsko-
niemiecka

1138

śmierć Bolesława Krzywoustego,
podział państwa między
jego synów

Polska księstwem

Następcą Bolesława Śmiałego został jego młodszy brat, książę **Władysław Herman** (1079). Władca ten nie miał większych ambicji i nie myślał o tytule królewskim. Podkreślał za to swoją zależność od cesarza.

Po śmierci Władysława Hermana (1102) jego dwaj synowie podzielili Polskę między siebie:

- 1) starszy, **Zbigniew**, rządził jej północną częścią,
- 2) młodszy, **Bolesław Krzywousty** – południową.

Zbigniew i Bolesław mieli tego samego ojca, ale różne matki – byli więc przyrodnimi braćmi. Każdy z nich prowadził zupełnie inną politykę, toteż Polska rozpadła się na dwa niezależne państwa.

Bolesław był zdolny i szaleńczo odważny. Rozpoczął panowanie od łupieskich wypraw na **Pomorze**, które w XI w. uniezależniło się od Polski. Te wypadki zjednały mu poparcie rycerstwa i możnych, gdyż przynosiły im obfite łupy. Książę starał się też o niezależność od Niemiec.

Zbigniew przeciwnie: bez szemrania znosił zależność od Niemiec. Utrzymywał również dobre stosunki z Pomorzanami, z którymi wojował Bolesław.

Każdy z braci dążył do zjednoczenia kraju pod swoimi rządami. Z tego powodu w Polsce wybuchła **wojna domowa**, zakończona klęską i wygnaniem Zbigniewa (1108). Jedynym władcą zjednoczonego państwa został Bolesław Krzywousty.

- Przypomnij, czym się zakończyło panowanie króla Bolesława Śmiałego.

Bolesław Krzywousty
(1086–1138)

Syn Władysława Hermana i czeskiej królowej Judyty. Nazwano go Krzywoustym z powodu jakiegoś zniekształcenia twarzy, o którym nie wiadomo nic pewnego. Znakomity wódz, człowiek obdarzony dużą siłą, wytrzymały, cierpliwy, ale i porywczy. Jego największe sukcesy to odparcie najazdu Henryka V, ponowne przyłączenie Pomorza do Polski i utrzymanie niezależności państwa od Niemiec. Obraz Jana Matejki.

1. Wyjaśnij, jak została podzielona Polska po śmierci Władysława Hermana.
2. Dlaczego wybuchła i czym się skończyła wojna domowa?

Władcy Polski z dynastii Piastów (do 1138 r.)

władcy koronowani
na króla Polski

Mieszko I

- książę Polski w latach ok. 960–992

Bolesław I Chrobry

- książę Polski w latach 992–1025
- król Polski w 1025 r.

Mieszko II

- książę Polski w latach 1032–1034
- król Polski w latach 1025–1032

Kazimierz I Odnowiciel

- książę Polski w 1034 r.
i w latach 1039–1058

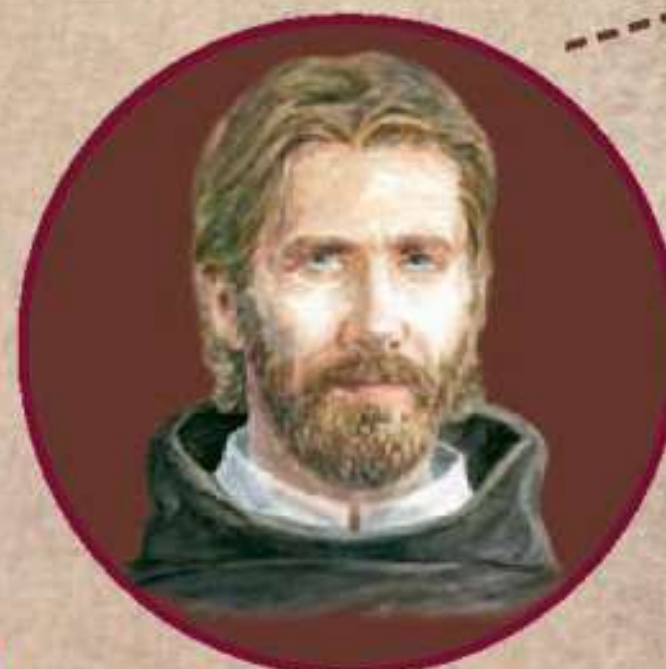
Bolesław II Śmiały

- książę Polski w latach 1058–1076
- król Polski w latach 1076–1079

Władysław I Herman

- książę Polski w latach 1079–1102

Zbigniew

- książę północnej części Polski w latach 1102–1108

Bolesław III Krzywousty

- książę południowej części Polski w latach 1102–1108
- książę Polski w latach 1108–1138

Wojna z Niemcami

Wygnyany Zbigniew nie pogodził się z przegraną. Udał się do Niemiec i poprosił o pomoc króla **Henryka V**.

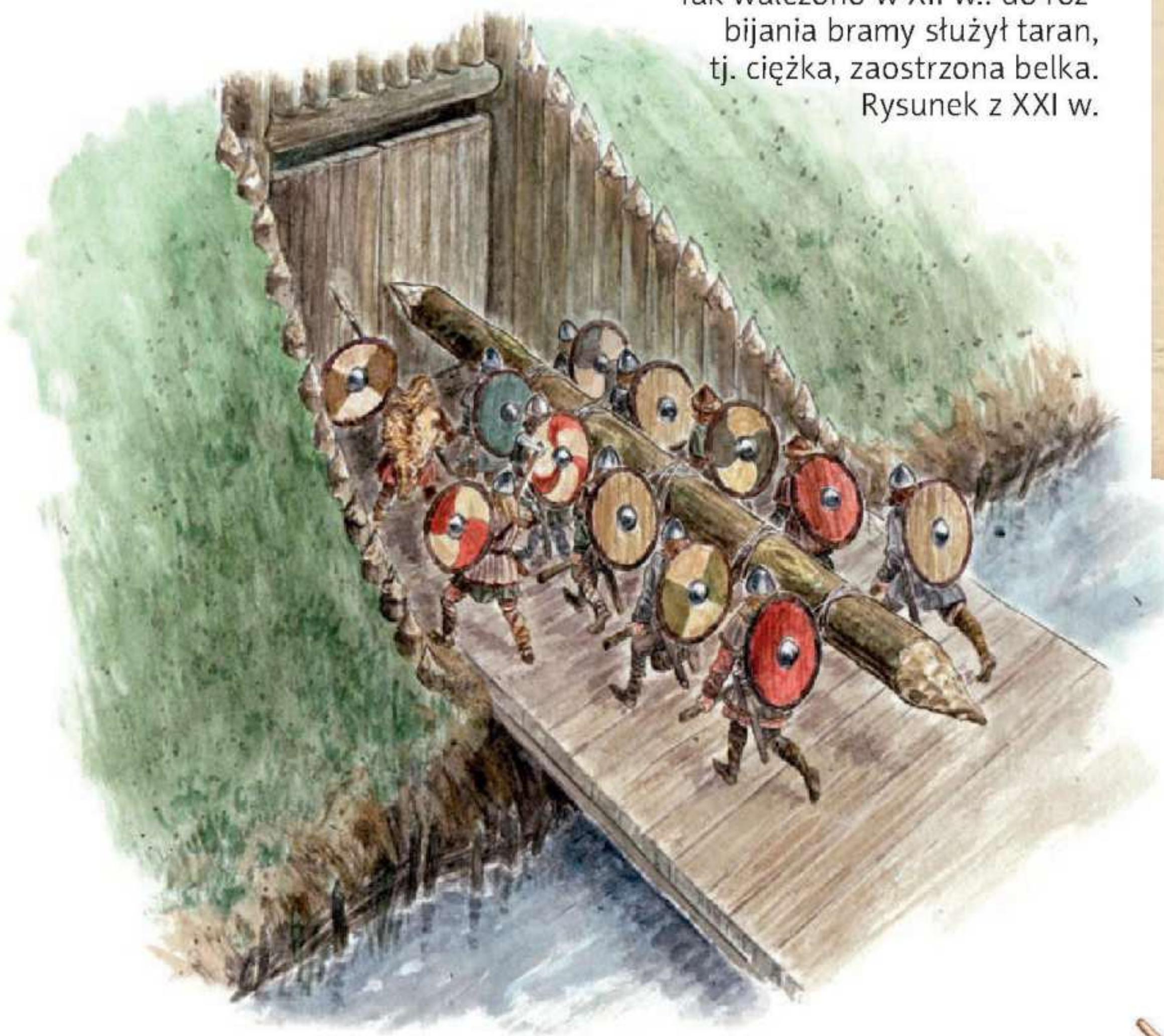
Niemiecki władca chętnie poparł Zbigniewa. Uważał, że Polska powinna podlegać cesarstwu, a łatwiej mógł podporządkować sobie kraj podzielony niż zjednoczony. Dlatego zażądał od Bolesława:

- 1) oddania połowy państwa Zbigniewowi,
- 2) opłacania rocznego trybutu* lub przysłania 300 rycerzy na niemieckie wyprawy wojenne.

Zgoda na te żądania uzależniłaby Polskę od Niemiec, dlatego Bolesław je odrzucił (zob. tekst źródłowy). Wówczas Henryk V postanowił podporządkować sobie polskiego księcia siłą.

Latem **1109** r. potężna armia niemiecka zaatakowała Polskę od zachodu, a od południa – sprzymierzeni z Niemcami Czesi.

Tak walczono w XII w.: do rozbijania bramy służył taran, tj. ciężka, zastrzona belka.
Rysunek z XXI w.

Balista, czyli wielka kusza, z której strzelano kamiennymi kulami lub wielkimi strzałami.
Rysunek z XXI w.

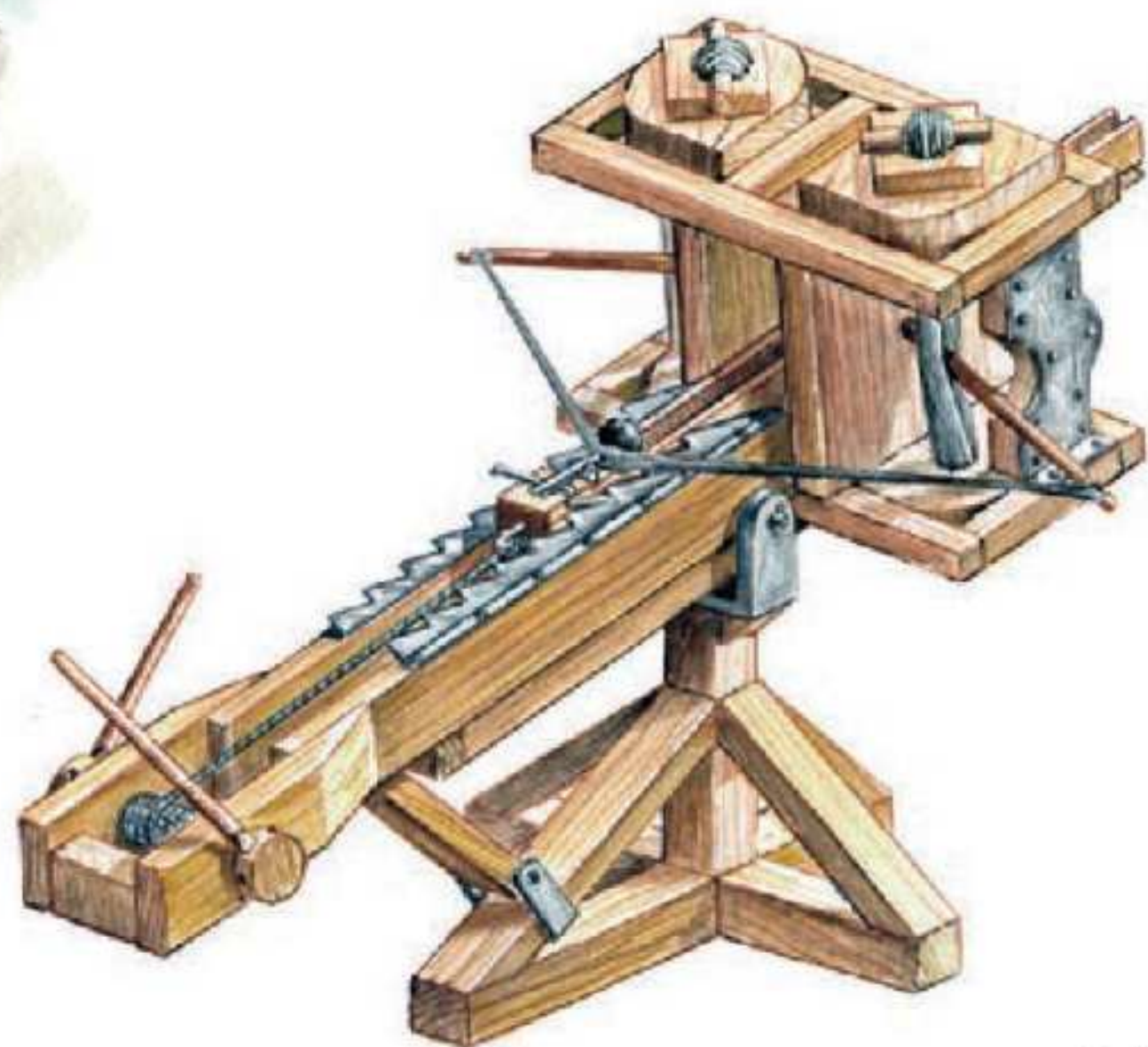
Tekst źródłowy

Książę (...) Bolesław odpowiedział [królowi Henrykowi V]: „Jeżeli pieniędzy naszych lub rycerzy polskich żądasz tytułem trybutu, to mielibyśmy się za niewiasty, a nie za mężów, gdybyśmy wolności swej nie bronili. Do przyjęcia zaś buntownika lub do podzielenia się z nim niepodzielnym królestwem nie zmusi mnie przemoc żadnej [obcej] władzy, a chyba tylko jednomyślna rada moich [doradców] i swobodna decyzja mojej własnej woli. Przeto jeśli byś po dobroci, a nie z pogrózkami zażądał pieniędzy lub rycerzy na pomoc Kościołowi Rzymskiemu, uzyskałbyś zapewne nie mniej pomocy i rady u nas niż twoi przodkowie u naszych. Zatem bacz, komu grozisz: jeśli zaczniesz wojnę, znajdziesz ją!”.

Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, XII w.

- Czym Bolesław uzasadnia odmowę spełnienia żądań Henryka V?
- Pod jakimi warunkami książę byłby gotów spełnić żądania niemieckiego władcy?

✱ **trybut** – danina płacona zwycięzcy przez pokonanego

Gall Anonim napisał, że ludzie nazywali wojowniczego Bolesława synem tygrysa, srogim lwem, smokiem ziejącym ogniem i piorunowym grotem.

A my go nazywamy Krzywoustym.
I gdzie tu sprrrrawiedliwość?

★ **gaik** – bardzo mały las

Anonim tzw. Gall

(potocznie Gall Anonim)
(XI w. – po 1116 r.)

Cudzoziemiec, który mieszkał na dworze Bolesława Krzywoustego, gdzie napisał po łacinie *Kronikę polską*. Jego dzieło jest najcenniejszym źródłem historycznym do wczesnych dziejów Polski. Nie wiadomo, jak się naprawdę nazywał ani skąd pochodził. Nie mamy nawet jego podobizny. Umownie nazwano go Anonimem (tzn. autorem niepodpisanym) i Gallem, gdyż zdaniem niektórych historyków urodził się we Francji. Dziś przeważa opinia, że pochodził z Wenecji – ale pewności nie ma.

Bolesław nie miał szans w otwartym starciu z dwoma przeciwnikami, dlatego prowadził wojnę podjazdową. Mimo młodego wieku był w niej mistrzem – podczas wypraw na Pomorze zyskał ogromne doświadczenie.

Połączone wojska niemieckie i czeskie obległy gród **Głogów** i utknęły pod jego wałami. Kolejne szturmy przynosiły napastnikom dotkliwe straty. Nie pomogło nawet przywiązanie do machin oblężniczych dzieci obrońców grodu.

Po trzech tygodniach Henryk V zrozumiał, że nie zdobędzie Głogowa, i ruszył z wojskiem na Wrocław. Marsz okazał się udręką, gdyż Polacy nieustannie atakowali nieprzyjaciół. Według słów **Anonima tzw. Galla**: „obawiano się Bolesława w dzień i w nocy, (...) nazywano go «Bolesławem, który nie śpi». Gdy się ukazał jakiś gaik* lub zarośla, wołano: «Strzeż się, tam się kryje!»”.

Zrażony niepowodzeniami Henryk V zarządził odwrót do Niemiec. Jak napisał Anonim tzw. Gall, „trupcy [poległych] tylko wioząc ze sobą jako trybut”.

3. Dlaczego Bolesław Krzywousty odrzucił żądania Henryka V?

4. Wyjaśnij, jak Bolesław zmusił Henryka V do rezygnacji z planu podporządkowania sobie Polski.

Oślepienie Zbigniewa

Ok. 1111 r. Krzywousty zgodził się na powrót przyrodniego brata do Polski. Zbigniew jednak wciąż domagał się podziału państwa na dwie części. Wówczas Bolesław kazał oślepić brata, który wkrótce potem zmarł.

W średniowieczu okrucieństwo było na porządku dziennym, ale tym razem książę podniósł rękę na członka dynastii Piastów. Krzywoustemu zagroził bunt możnych, tak jak Bolesławowi Śmiałemu. Dlatego władca odbył publiczną pokutę: pościł, pielgrzymował na Węgry oraz – boso i w pokutnym worze – do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie. Nie wiadomo, czy skrucha księcia była szczera, ale do buntu nie doszło.

5. Z jakiego powodu Bolesław Krzywousty odbył publiczną pokutę?

Podbój Pomorza

Długoletnie panowanie Bolesława Krzywoustego wypełniły wojny, i to głównie zaczepne*. Książę często urządzał wyprawy na Pomorze i Czechy, skąd przywoził bogate łupy. W odwecie Pomorzanie i Czesi pustoszyli przygraniczne ziemie Polski. Polityka ciągłych wojen nie była wtedy czymś wyjątkowym; prowadziło ją wielu władców.

Po odparciu ataku Henryka V Krzywousty postanowił przyłączyć Pomorze do Polski. Dlatego kolejne wyprawy nie miały już rabunkowego charakteru. Do 1123 r. Bolesław opanował wybrzeże Bałtyku od Pomorza Gdańskiego po ujście Odry.

6. Na czym polegała zmiana polityki Krzywoustego w stosunku do Pomorza po odparciu wojsk Henryka V?

Fresk z XV w. ukazuje św. Ottona z Bambergu podtrzymującego model niemieckiego klasztoru. Św. Otton był niemieckim biskupem, który na prośbę Krzywoustego nawracał mieszkańców Pomorza Zachodniego na chrześcijaństwo.

Podział państwa

Bolesław Krzywousty miał pięciu synów (ostatni urodził się po jego śmierci). Pamiętał swoje walki ze Zbigniewem i postanowił uchronić państwo przed kolejną wojną domową. Kilka lat przed śmiercią podyktował dokument nazywany dziś **ustawą sukcesyjną***. Weszła ona w życie w 1138 r., gdy Bolesław zmarł.

* **wojna zaczepna** – wojna prowadzona przez kogoś, kto pierwszy atakuje przeciwnika

* **ustawa sukcesyjna** – dokument, który ustala następstwo tronu

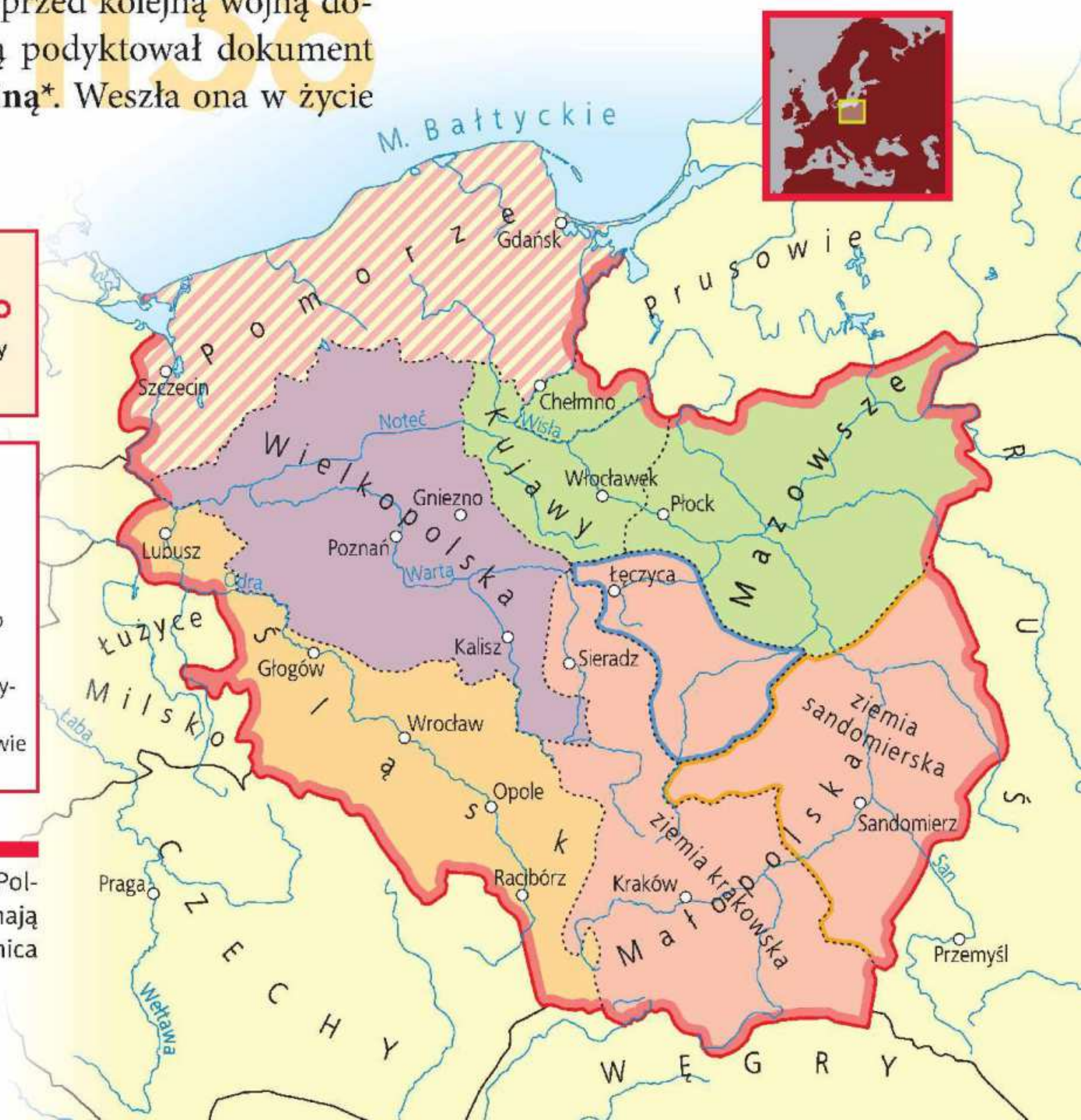
Polska w 1138 r.

• Jakie ziemie należały do dzielnicy senioralnej i podlegały seniorowi?

LEGENDA

- granice Polski w 1138 r.
- dzielnica senioralna
- ziemie podległe seniorowi
- dzielnica Władysława Wygnańca (seniora)
- dzielnica Bolesława Kędzierzawego
- dzielnica Mieszka Starego
- granice dzielnicy wydzielonej Henrykowi Sandomierskiemu
- granice dzielnicy wydzielonej wdowie po Bolesławie Krzywoustym

Jest to jedna z możliwych wersji podziału Polski na dzielnice w 1138 r. Historycy nie mają pewności, jakie obszary obejmowała dzielnica senioralna.

Rycerze z XII-wiecznych Drzwi Płockich. Są trochę lepiej wyposażeni niż pancerni pierwszych Piastów (por. s. 145). Noszą nie tylko kolczugi, ale też nogawice kolcze, tzn. wykonane z żelaznych kótek (tak jak kolczugi). Mają również trójkątne tarcze, które lepiej niż okrągłe zastaniają ciało.

Ustawa sukcesyjna:

1. Wprowadziła **zasadę senioratu** – odtąd zwierzchnim władcą Polski miał być senior, tj. najstarszy członek dynastii Piastów. Senior decydował o sprawach całego państwa. Otrzymywał **dzielnice senioralną**, która miała mu zapewnić przewagę nad innymi książętami (zob. mapa).

2. Senior i jego bracia uzyskali własne **dzielnice dziedziczne**. Mieli je dziedziczyć ich synowie (a potem synowie tych synów itd.).

Były dwa główne skutki ustawy sukcesyjnej:

1. Polska przestała być własnością króla czy księcia. Odtąd należała do **dynastii Piastów**.

2. Dzięki zasadzie senioratu podzielone państwo miało zachować jedność. Jednak młodszy synowie szybko obalili zasadę senioratu, a Polska zaczęła się rozpadać na coraz mniejsze niezależne księstwa.

7. Przedstaw postanowienia ustawy sukcesyjnej.

8. Co chciał osiągnąć Bolesław Krzywousty za pomocą ustawy sukcesyjnej?

? Pytania i polecenia

- A. Omów dzieje konfliktu Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem.
- B. Wymień najważniejsze wydarzenia z okresu panowania księcia Bolesława.
- C. Przedstaw skutki ustawy sukcesyjnej.

☰ To, co najważniejsze

Podział Polski po śmierci księcia Władysława Hermana (1102)

- 1. Zbigniew rządził północną częścią kraju, a Bolesław – południową.
- 2. Po wojnie domowej Bolesław wygnał Zbigniewa, który poprosił o pomoc króla Niemiec Henryka V.

Wojna polsko-niemiecka (1109)

- 1. Bolesław Krzywousty walczył o niezależność Polski od Niemiec. Prowadził wojnę podjazdową.
- 2. Wojska niemieckie i czeskie obległy Głogów, ale go nie zdobyły. Henryk V musiał się wycofać do Niemiec.

Polityka Bolesława Krzywoustego po odparciu Henryka V

- 1. Oślepił Zbigniewa, po czym odbył pokutę, by uniknąć buntu możnych.
- 2. Przyłączył do Polski Pomorze.

Ustawa sukcesyjna Bolesława Krzywoustego (weszła w życie w 1138 r.)

- 1. Zasada senioratu – najstarszy członek dynastii Piastów miał być zwierzchnim władcą Polski.
- 2. Dzielnice dziedziczne – otrzymali je synowie Bolesława.

VIII Polska rozbita na dzielnice i zjednoczona

- 30. Rozbicie dzielnicowe Polski
- 31. Polska w XIII wieku
- 32. Dążenie do jedności państwa
- 33. Zjednoczona Polska
- 34. Polska Kazimierza Wielkiego

Wnętrze XIV-wiecznej
bazyliki Wniebowzięcia
Najświętszej Marii Panny
w Kołobrzegu.

XII

1138

śmierć Bolesława
Krzywoustego

1230

sprowadzenie
Krzyżaków do Polski

XIII

1283

zakończenie podboju
Prus przez Krzyżaków

- Przypomnij, jakie postanowienia zawierała ustawa sukcesyjna Bolesława Krzywoustego.

Władysław Wygnaniec.
Obraz Jana Matejki.

Matką Władysława Wygnańca była Rusinka, a młodszych synów Krzywoustego – Niemka. Byli jego braćmi przyrodnimi, a przez to jeszcze trudniej było im się dogadać.

Nie rrozumiem.
Przecież wszyscy
mówili po polsku.

Czym było rozbicie dzielnicowe?

Ustawa sukcesyjna Bolesława Krzywoustego miała zapewnić państwu jedność. Tak się jednak nie stało.

Najstarszym synem Krzywoustego był **Władysław**, nazywany potem **Wygnańcem**. Po śmierci ojca (1138) został seniorem dynastii Piastów. Otrzymał dzielnicę senioralną z Krakowem i Śląsk jako swoją dzielnicę dziedziczną.

Władysław szybko napotkał opór braci, którzy nie chcieli uznać jego zwierzchniej władzy. On z kolei dążył do przywrócenia jedności państwa, jednak po zażartych walkach musiał uchodzić za granicę (dlatego nazwano go Wygnańcem). Prosił o pomoc władców Niemiec, ale dwie zbrojne wyprawy zza Odry nie przywróciły mu tronu.

W ten sposób młodszy synowie Krzywoustego pogwałcili zasadę senioratu. Ostatecznie upadła ona w pierwszej połowie XIII w., kiedy Kraków stał się stolicą dziedzicznego księstwa, a dzielnica senioralna przestała istnieć.

Z czasem Polska rozpadała się na coraz mniejsze księstwa. Działo się tak dlatego, że książęta dzielili swoje państewka między synów, ci między swoich synów itd. Choć wszyscy należeli do dynastii Piastów, byli często skłócenii i toczyli ze sobą wojny. Granice księstw zmieniały się w wyniku tych wojen, a także małżeństw w rodzinach książęcych albo śmierci książąt, którzy nie mieli synów.

Rozpad państwa na niezależne księstwa nazywamy **rozbiciem dzielnicowym Polski**. Zaczęło się ono w 1138 r., a skończyło dopiero pod koniec XIII w.

Rozbicie dzielnicowe trwało tak długo, ponieważ było korzystne dla:

- 1) piastowskich książąt, którzy woleli rządzić swoimi państewkami niż podlegać władcy całego państwa,

- 2) możnowładców, gdyż przy słabych książętach odgrywali większą rolę,
- 3) urzędników, bo robili kariery na licznych dworach książęcych (w zjednoczonej Polsce był tylko jeden dwór).

1. Kto i w jaki sposób pogwałcił zasadę senioratu?
2. Dlaczego po 1138 r. Polska dzieliła się na coraz mniejsze księstwa?
3. Co nazywamy rozbiem dzielnicowym Polski?

Straty terytorialne

W okresie rozbięcia dzielnicowego Polska nie tylko dzieliła się na coraz mniejsze księstwa, ale też traciła ziemie na korzyść sąsiadów. I tak:

1. **Pomorze Zachodnie** uznało zwierzchność cesarstwa rzymskiego (druga połowa XII w.).
2. **Księstwa śląskie** stopniowo popadały w zależność od Czech (XIII w.).
3. Brandenburgia zyskała **ziemię lubuską**, tj. obszar między Pomorzem Zachodnim a Wielkopolską (połowa XIII w.). Potem powiększyła się o pas ziem na Pomorzu Zachodnim i w Wielkopolsce.

Brandenburgia była niemieckim państewkiem wchodzącym w skład cesarstwa. Zajmowała tereny północno-wschodnich Niemiec i ziemie odebrane Słowianom zza Odry. Margrabiowie, tj. władcy tego państewka, chcieli powiększyć je o ziemie nad Bałtykiem. Słaba Brandenburgia zagrażała Polsce tylko dlatego, że polskie księstwka

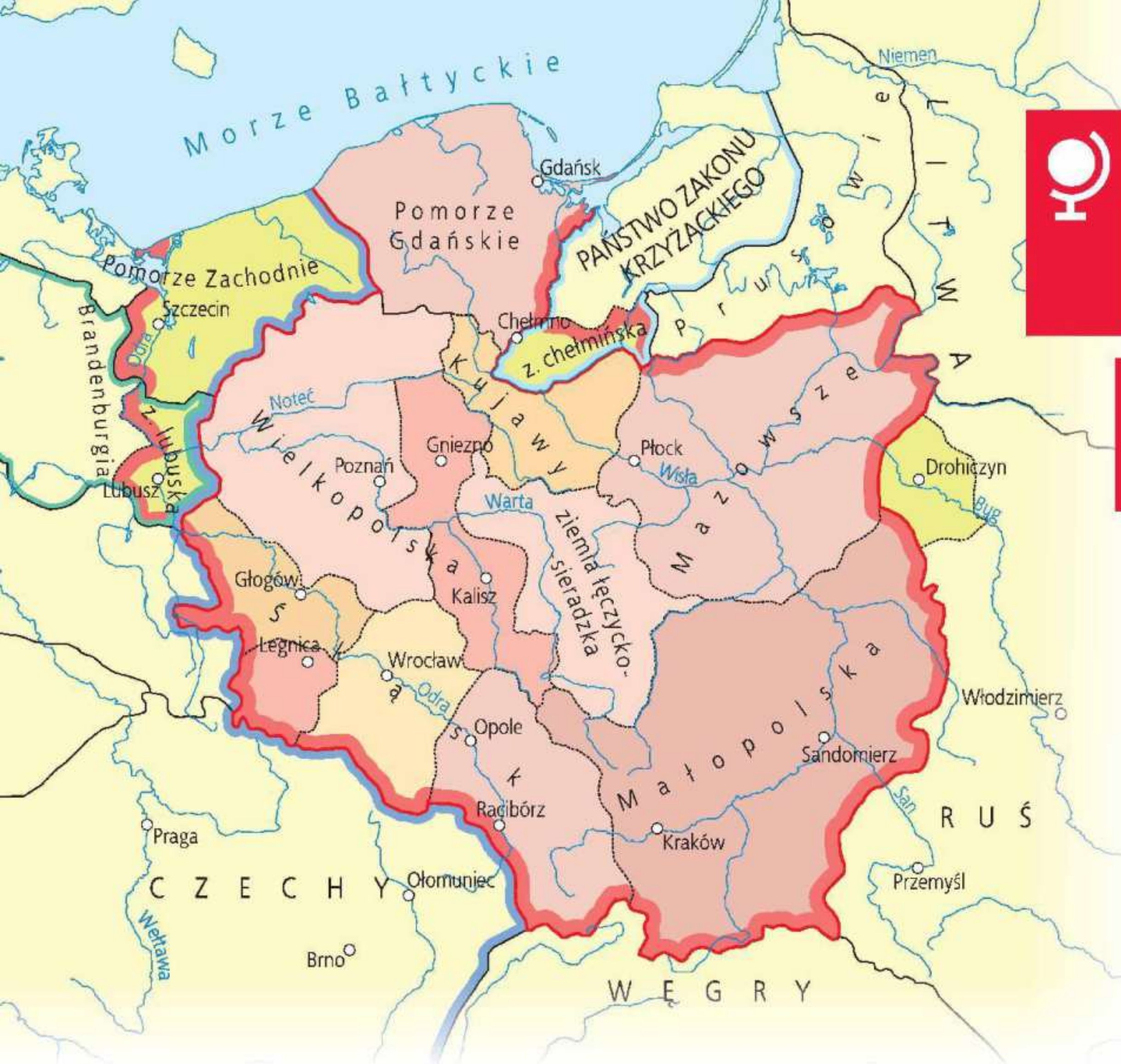

Książę wrocławski Henryk IV Prawy jako zwycięzca turnieju rycerskiego. Henryk żył w XIII w.; pragnął zjednoczyć Polskę i koronować się na jej króla, ale niespodziewanie zmarł. Rycina z początków XIV w.

Rekonstrukcja słowiańskiego grodu Radusz w Brandenburgii (dziś Niemcy). W IX i X w. gród służył jako miejsce schronienia i obrony Słowian. Potem ich ziemie zostały podbite przez Niemców (963).

Polska w połowie XIII w.

• Wskaż na mapie ziemie utracone przez książąt piastowskich do połowy XIII w.

LEGENDA

- granice Polski w 1138 r.
- granice Polski w połowie XIII w.
- granice cesarstwa rzymskiego w połowie XIII w.
- ziemie utracone do połowy XIII w.
- granice dzielnic

Muzułmanie zdobywają Akkę – ostatnią twierdzę krzyżowców w Palestynie (1291). Wśród obrońców jest Krzyżak (w białej tunice z czarnym krzyżem). Obraz z XIX w.

były jeszcze słabsze, a ich władcy skłóceni. Brandenburczycy wcale nie musieli walczyć o ziemię lubuską – jeden z książąt piastowskich oddał ją w zamian za pomoc wojсковą przeciwko bratu, z którym wojował.

Wojny domowe, utrata ziem i podział państwa na coraz mniejsze księstwa doprowadziły do spadku międzynarodowego znaczenia Polski.

4. Wyjaśnij, jakie straty terytorialne przyniosło Polsce rozbięcie dzielnicowe do połowy XIII w.

5. Dlaczego Brandenburgia zagrażała Polsce?

Sprowadzenie Krzyżaków do Polski

Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie powstał w Palestynie w okresie krucjat (1190). W Polsce nazwano go **zakonem krzyżackim** albo **Krzyżakami** – od czarnych krzyży na białych płaszczach, które nosili jego członkowie.

Krzyżacy byli zakonem rycerskim (por. s. 110). Założyli go Niemcy dla obrony pielgrzymów z Europy przed

atakami muzułmanów. Zakon prowadził także szpitale dla chorych i podróżnych.

Krzyżacy słusznie przewidywali, że chrześcijanie zostaną wyparci z Ziemi Świętej. Dlatego rozglądali się za terenem w Europie, gdzie mogliby zamieszkać.

Okazja nadarzyła się w 1228 r. Książę **Konrad Mazowiecki** zaproponował Krzyżakom osiedlenie się u granic Mazowsza, którym rządził.

Konrad miał poważny kłopot: jego księstwo raz po raz pustoszyli Prusowie. Ponad 200 lat po męczeńskiej śmierci św. Wojciecha wciąż byli oni poganami. Wdzierali się na Mazowsze, by je rabować oraz zdobywać niewolników.

Książę liczył na to, że Krzyżacy obronią Mazowsze przed Prusami. Nadał więc Krzyżakom **ziemię chełmińską**, tzn. przekazał im ją w użytkowanie. Mieli się na niej osiedlić i rozpocząć walkę z Prusami.

Tymczasem Krzyżacy postanowili utworzyć w Prusach własne państwo. Zwierzchnik zakonu – wielki mistrz – uzyskał u papieża i cesarza dokumenty uznające Prusy za własność zakonu. Postąpił zgodnie z ówczesnym prawem, które uznawało ziemie pogan za niczyje.

Pierwsi zakonni rycerze przybyli do **ziemi chełmińskiej** w **1230 r.** i rozpoczęli podbój Prus. U boku Krzyżaków walczyli rycerze z Europy Zachodniej, a także Polacy. W 1283 r. całe Prusy znalazły się pod panowaniem zakonu.

Hermann von Salza (czytaj: fon zalca), wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1210–1239. Był jednym z najwybitniejszych polityków XIII w., m.in. rozstrzygał spory między cesarzem a papieżem. Pomnik z XIX w.

6. Gdzie i w jakim celu powstał zakon krzyżacki?
7. Kto i dlaczego sprowadził Krzyżaków do Polski?
8. Do czego dążyli Krzyżacy po przybyciu na ziemię chełmińską?

Zamek krzyżacki w Kwidzynie na Pomorzu, zbudowany w XIV w.

Państwo zakonne

Pokonany Prusom Krzyżacy dawali wybór: chrzest albo śmierć. W ziemi chełmińskiej i na podbitych terenach Prus budowali zamki, które miały utrwalić ich panowanie. Ściągali też licznych osadników, przede wszystkim z Niemiec. Przybysze mieszały się z Prusami, którzy przyjmowali ich język i obyczaje. Skutek był taki, że Prusowie przestali istnieć jako osobny lud. Do naszych czasów nie przetrwał nawet ich język.

W 1237 r. zakon krzyżacki połączył się z niemieckim zakonem kawalerów mieczowych, który istniał w **Inflantach** (dziś Łotwa i Estonia).

Polscy książęta nie dostrzegali niebezpieczeństwa. Tymczasem tuż pod ich boki wyrosło znakomite zorganizowane, zaborcze **państwo zakonne**.

Państwo zakonu krzyżackiego pod koniec XIII w.

- Wymień obszary zajmowane przez państwo zakonne pod koniec XIII w.
- Jaki kraj rozdzielał państwo zakonne na dwie części?

LEGENDA

- ziemia chełmińska
- Ziemie zajęte: ■ do 1237 r. ■ do końca XIII w.
- granice państwa zakonu kawalerów mieczowych

9. Omów następstwa utworzenia państwa zakonnego w ziemi chełmińskiej i Prusach.

? Pytania i polecenia

- Kto i z jakich powodów czerpał korzyści z rozbitcia dzielnicowego Polski?
- Dlaczego w okresie rozbitcia dzielnicowego zmalało międzynarodowe znaczenie Polski?
- Przedstaw początki państwa krzyżackiego nad Bałtykiem.

☰ To, co najważniejsze

Rozbicie dzielnicowe Polski (1138 r. – schyłek XIII w.)

– rozpad państwa na niezależne księstwa

- Pogwałcenie zasady senioratu przez młodszych braci seniora Władysława Wygnańca.
- Podział Polski na coraz mniejsze księstwa.
- Utrata ziem:
  - Pomorze Zachodnie – uznało zwierzchność cesarstwa,
  - księstwa śląskie – popadały w zależność od Czech,
  - ziemia lubuska – została oddana Brandenburgii.
- Korzyści z rozbitcia dzielnicowego odnosili książęta, możnowładcy i urzędnicy.

Zakon krzyżacki (Krzyżacy) – założony przez Niemców w 1190 r. w Palestynie dla obrony pielgrzymów z Europy przed atakami muzułmanów. Krzyżacy prowadzili też szpitale.

- Książę Konrad Mazowiecki nadał Krzyżakom ziemię chełmińską, by bronili Mazowsza przed atakami Prusów.
- Pierwsi rycerze zakonnicy przybyli na ziemię chełmińską w 1230 r.
- Do 1283 r. Krzyżacy podbili całe Prusy.

31 Polska w XIII wieku

XII

1138

początek rozbicia
dzielnicowego Polski

1201

początek rządów
Henryka Brodatego

XIII

1238

śmierć Henryka Broda-
tego

Osadnicy na Śląsku

W pierwszej połowie XIII w. najlepiej rozwiniętą dzielnicą Polski był Śląsk. Rządził nim wnuk Władysława Wygnańca, książę **Henryk Brodaty**.

XIII-wieczny Śląsk wyglądał zupełnie inaczej niż w czasach Bolesława Krzywoustego. Było tam znacznie mniej puszczy, a dawne grody przekształciły się w **miasta**. Ich mieszkańcy wznosili budowle z kamienia lub cegły: mury, kościoły, ratusze i mury obronne. Jednak domy mieszkalne wciąż budowali ze znacznie tańszego drewna.

Henryk Brodaty ściągał na Śląsk licznych osadników. Byli wśród nich zarówno ludzie z Polski, jak i z zagranicy, zwłaszcza z Niemiec.

Księżciu zależało na napływie osadników. Przybysze karczowali lasy, na uzyskanym terenie zakładali wsie,

- Przypomnij, czym było rozbicie dzielnicowe Polski.

Henryk Brodaty

(ok. 1168–1238)

Książę z dynastii Piastów, od 1201 r. władca Śląska. Wspierał rozwój górnictwa i hutnictwa, sprowadzał osadników, zakładał klasztor. Był mężem św. Jadwigi śląskiej i ojcem Henryka Pobożnego (zob. s. 176). Chciał zjednoczyć Polskę – w wyniku wojen i układów powiększył swe księstwo o Małopolskę i Wielkopolskę. Obraz Jana Matejki.

Ślub Henryka Brodatego (ukazany z herbem) i niemieckiej księżniczki Jadwigi, późniejszej świętej (prowadzi ją ojciec). Rycina z XIV w.

Św. Jadwiga śląska. W swoich wsiach księżna obniżała opłaty chłopom, żeby nie cierpieli biedy. Rycina z XIV w.

a potem płacili **czynsz**, tzn. opłatę za użytkowanie ziemi, która należała do władcy. Pieniądze z czynszu zasilają skarbiec Henryka Brodatego.

A dlaczego Niemcy opuszczali swój kraj i przenosili się na Śląsk? Działo się tak, ponieważ szukali lepszych warunków życia. W Niemczech brakowało ziemi uprawnej, a w Polsce było jej pod dostatkiem. Ponadto Henryk Brodaty kusił osadników zwolnieniami od czynszu – przez pierwsze kilka albo kilkanaście lat nie musieli mu nic płacić. Czas ten określano jako **wolniznę**.

Ruch osadniczy z Niemiec zapoczątkowany przez Henryka Brodatego nazywamy **kolonizacją niemiecką**. Dotarła ona także do innych dzielnic Polski.

Kolonizacja niemiecka nie ograniczyła się do wsi. Niemcy osiedlali się też w miastach, m.in. w Krakowie, Gdańsku i Wrocławiu. Wśród osadników było wielu zamożnych kupców i rzemieślników, którzy szybko zaczęli odgrywać ważną rolę we władzach miejskich.

1. Podaj przyczyny kolonizacji niemieckiej w XIII-wiecznej Polsce.

Kolonizacja niemiecka w Europie Środkowej (XII-XIV w.)

- Jakie obszary Polski objęła kolonizacja niemiecka w XIII w., a jakie – w XIV w.?

LEGENDA

Tereny objęte osadnictwem niemieckim:

- w XII w.
- w XIII w.
- w XIV w.

➔ kierunki napływu osadników niemieckich

○ ważniejsze miasta lokowane na prawie niemieckim

Skutki kolonizacji niemieckiej

Kolonizacja niemiecka spowodowała znaczące zmiany w XIII-wiecznej Polsce.

1. Osadnicy wprowadzili osiągnięcia zachodniego rolnictwa, m.in. żelazny pług zamiast drewnianego radła*, nawożenie ziemi i rozwiniętą hodowlę. Te udoskonalenia przejęli mieszkańcy Śląska, a potem innych dzielnic.

2. Dzięki lepszym narzędziom i metodom rolniczym chłopcy wytwarzali więcej jedzenia. Liczba mieszkańców kraju rosła, bo starczało pożywienia dla wszystkich.

3. Niemcy lokowali, tzn. zakładali, wsie **na prawie niemieckim**. Wymagało ono spisania umowy między księciem a mieszkańcami wsi. Umowa dokładnie określała prawa i obowiązki mieszkańców (np. przez ile lat będą zwolnieni od czynszu i kto będzie ich sądził). Prawo niemieckie było korzystniejsze dla obu stron niż prawo polskie – ustne i ograniczone do wolnizny.

W podobny sposób odbywały się lokacje miast na prawie niemieckim. A w miastach już istniejących nieraz zmieniano prawo polskie na niemieckie.

4. Polska przestała być krajem jednolitym narodowościowo, tzn. oprócz Polaków mieszkali w niej duże grupy Niemców.

5. Pojawiły się konflikty między Polakami a niemieckimi osadnikami. Choć różnice narodowościowe w średniowieczu miały mniejsze znaczenie niż w późniejszych stuleciach, mieszkańcy Śląska dostrzegali odmienność przybyszów. Niemcy mówili niezrozumiałym językiem (byli więc „niemi” – zapewne stąd pochodzi nazwa Niemcy). Chcieli słuchać kazań w swoim języku, posyłać dzieci do niemieckich szkół i uchylać prawa korzystne dla Niemców, a nie dla Polaków.

Kolonizacja niemiecka przyniosła jednak więcej korzyści niż problemów. Osadnicy pomagali rozwijać kraj oraz wzbogacali jego kulturę. Wraz z nimi dotarły do nas nowe osiągnięcia cywilizacji zachodniej – które Polacy umieli docenić i zastosować.

Orka żelaznym pługiem. Właściwie żelazny był tylko lemiesz, tzn. ostrze, które wnikało w ziemię. Rycina z początku XIV w.

* **radło** – proste narzędzie rolnicze do spulchniania ziemi

Tekst źródłowy

Nakazujemy dla zachowania i rozwoju języka polskiego przy każdym kościele katedralnym i zakonnym, jako też i innych miejscach, aby tacy tylko stanowieni byli kierownikami szkół, którzy dobrze mówią po polsku i mogliby chłopcom objaśniać autorów po polsku.

Uchwa y zjazdu biskup w w czycy, 1285 r.

- Kto, według biskupów, może zostać kierownikiem szkoły?
- Co, twoim zdaniem, było powodem takiej uchwały polskich biskupów?

2. Co to znaczy, że osadnicy lokowali wsie i miasta na prawie niemieckim?

3. Wyjaśnij, z jakich powodów dochodziło do konfliktów między Polakami a Niemcami.

Wędrowny handlarz oferuje swe towary mieszkance zamku.
Rycina z XIV w.

Henryk Brodaty zbudował Szpital Świętego Ducha we Wrocławiu. Był to pierwszy szpital na Śląsku. Jak wszystkie w średniowieczu przyjmował nie tylko chorych, ale też ubogich i pielgrzymów.

Św. Jadwiga i Henryk Brodaty nadzorują budowę klasztoru w Trzebnicy. Po śmierci męża Jadwiga zamieszkała w tym klasztorze.
Rycina z XIV w.

Gospodarka towarowo-pieniężna

Wzrost liczby ludności, lokacje wsi i doskonalsze metody rolnicze doprowadziły do kolejnych zmian na Śląsku, a potem w innych dzielnicach Polski w XIII w.

1. Chłopi zaczęli uzyskiwać średnio cztery ziarna z jednego wysianego (dotąd uzyskiwali dwa). Opłacało im się teraz obsiewać także mniej żyzne ziemie, a nie tylko te najlepsze. Mieli więcej jedzenia i paszy dla zwierząt.

2. Ponieważ chłopi potrzebowali ulepszonych narzędzi rolniczych, rozwijało się rzemiosło (bo rzemieślnicy wytwarzali narzędzia).

3. Coraz to nowi rzemieślnicy osiedlali się w miastach i zakładali tam warsztaty. Tak doszło do rozwoju miast.

4. Rozwój miast i rzemiosła przyczynił się do rozwoju handlu. Zajmowali się nim kupcy, a także rzemieślnicy sprzedający swe wyroby. Jedni i drudzy woleli zapłatę w pieniądzu niż np. w płatach lnu. Dlatego handel wymienny zastąpiła **gospodarka towarowo-pieniężna**, w której za towar płaci się pieniędzmi.

W średniowiecznej Polsce nie było takich sklepów jak dziś. Za to raz w tygodniu mieszkańcy miasta i wsi spotykali się na miejskim targu. Chłopi sprzedawali żywność, a rzemieślnicy swoje wyroby: narzędzia rolnicze, garnki, ubrania... Kupujący płacili złotymi lub srebrnymi mone-
tami, bo banknoty jeszcze nie istniały.

4. Dlaczego w XIII-wiecznej Polsce nastąpił rozwój handlu?
5. Wyjaśnij, czym jest gospodarka towarowo-pieniężna.

Rozwój handlu

W XIII w. Polska stała się pomostem handlowym, który łączył Wschód z Zachodem i Północ z Południem.

Polski handel w XIII w.

Z Zachodu przywożono	Mieszkańcy Polski sprzedawali	Ze Wschodu przywożono
sukno*, wyroby rzemieślnicze, ryby morskie, wino	futra, drewno i воск	jedwabie, broń, przyprawy (np. imbir, cynamon)

W niektórych miastach obowiązywało **prawo składu**: kupcy przejeżdżający przez to miasto musieli wystawić swoje towary na sprzedaż, np. przez tydzień. Miejscowi kupcy często je wykupywali i wieźli dalej, by uzyskać za nie wyższą cenę.

★ **sukno** – tkaniny z wełny

6. Co mieszkańcy Polski sprzedawali za granicę, a co kupowali z innych krajów w XIII w.?

7. Na czym polegało prawo składu?

? Pytania i polecenia

- A. Wyjaśnij, do czego i jakimi środkami dążył Henryk Brodaty (będą ci potrzebne informacje z biogramu).
- B. Przedstaw skutki kolonizacji niemieckiej w Polsce.
- C. Omów zmiany gospodarcze (tj. w rolnictwie, rzemiośle i handlu) w Polsce w XIII w.

☰ To, co najważniejsze

Henryk Brodaty (panował w latach 1201–1238)	Ściągał osadników z Polski i innych krajów, zwłaszcza z Niemiec. Osadnicy karczowali lasy, zakładali wsie i płacili księciu czynsz.
Kolonizacja niemiecka – napływ niemieckich osadników na Śląsk Henryka Brodatego, a potem do innych dzielnic Polski	Skutki: 1. Wprowadzenie w Polsce osiągnięć zachodniego rolnictwa, m.in. żelaznego pługa. 2. Większa ilość pożywienia i wzrost liczby mieszkańców kraju. 3. Lokacje wsi i miast na spisany prawie niemieckim. 4. Polska krajem niejednorodnym narodowościowo. 5. Konflikty między Polakami a osadnikami.
Zmiany gospodarcze na Śląsku, a potem w innych dzielnicach w XIII w.	1. Więcej jedzenia i paszy dzięki wyższym plonom. 2. Rozwój rzemiosła (rzemieślnicy wytwarzali narzędzia rolnicze). 3. Rozwój miast. 4. Rozwój handlu i gospodarka towarowo-pieniężna.
Polski handel w XIII w.	1. Miejskie targi. 2. Polska pomostem handlowym między Wschodem a Zachodem i Północą a Południem. 3. Prawo składu – kupcy przejeżdżający przez dane miasto musieli wystawić swe towary na sprzedaż.

XIII

1238

początek rządów Henryka Pobożnego

1241

bitwa pod Legnicą

- Przedstaw główne zmiany na Śląsku za rządów Henryka Brodatego.
- Przypomnij historię konfliktu Bolesława Śmiałego z biskupem Stanisławem (por. s. 158).

Czyngis-chan. Portret z XIV w.

Najazd Mongołów

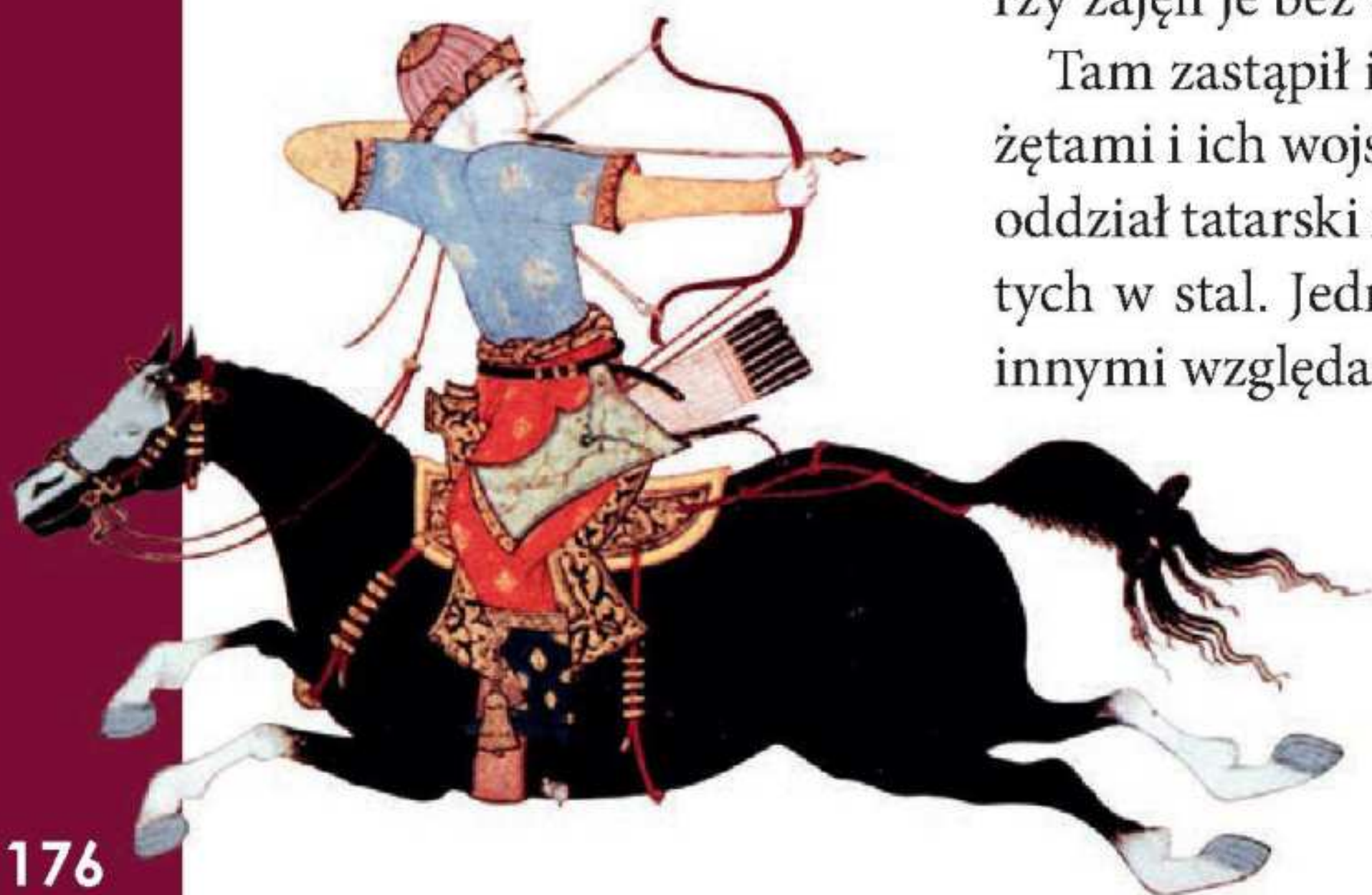
Następcą Henryka Brodatego został jego syn **Henryk Pobożny** (1238). Odziedziczył po ojcu duże państwo (Śląsk, Małopolskę i Wielkopolskę), toteż chciał zjednoczyć całą Polskę i koronować się na jej króla. Przeszkodził mu **najazd Mongołów**, zwanych w Europie **Tatarami**.

Koczownicze plemiona tego ludu mieszkaly w stepach Mongolii (we wschodniej Azji). W początkach XIII w. zjednoczył je **Czyngis-chan**, tzn. „wielki władca”. Pod wodzą Czyngis-chana, a potem jego następców Mongołowie podbili znaczną część Chin, Azję Środkową oraz Europę Wschodnią. W 1240 r. zniszczyli Kijów i na 240 lat podporządkowali sobie Ruś. Wprawdzie nadal zarządzili nią ruscy książęta, ale co roku musieli płacić daniny Tatarom.

W **1241** r. armia mongolska ruszyła na Węgry. Część oddziałów zaatakowała Polskę, żeby uniemożliwić polską pomoc dla Węgrów.

Mongołowie zdobyli Sandomierz i wymordowali jego mieszkańców. Ludność Krakowa uciekła z miasta; Tatarzy zajęli je bez walki, spalili, a potem ruszyli na Śląsk.

Tam zastąpił im drogę Henryk Pobożny z innymi książętami i ich wojskami. Polacy nie byli bez szans, bo żaden oddział tatarski nie wytrzymałby uderzenia rycerzy zakutych w stal. Jednak Mongołowie górowali nad nimi pod innymi względami.

Konny łucznik mongolski. Strzela do tyłu, co jest niezwykle trudne. Rycina z XIII w.

Porównanie armii mongolskiej z europejskim rycerstwem

Mongołowie	Rycerze
Mieli doskonały wywiad*, dzięki któremu znali słabe punkty przeciwnika.	Nie znali liczebności Mongołów ani kierunku ich ataku.
Ich konne oddziały były ruchliwe i zwrotne. Nieraz udawały ucieczkę, by wciągnąć przeciwnika w zasadzkę.	Ich konne oddziały atakowały na wprost. Rycerze uważali ucieczkę z pola bitwy za hańbę.
Dowódca mongolski nie walczył, lecz z dogodnego punktu wydawał rozkazy. Od początku do końca kontrolował przebieg bitwy. Ryzyko jego śmierci było niewielkie.	Wódz stawał do walki na czele rycerzy i tracił kontrolę nad bitwą. Jeśli zginął, w jego armii często wybuchała panika.
Wykorzystywali osiągnięcia podbitych cywilizacji, np. od Chińczyków przejęli proch i gazy trujące.	Nie znali prochu ani gazów trujących. Uważali, że Mongołowie uzyskali je za sprawą szatana.

Bitwa pod Legnicą (1241) zakończyła się klęską Polaków z powodu niezgody w ich szeregach – jeden z książąt opuścił pole walki wraz ze swym hufcem*. Henryk Pobożny dostał się do niewoli i został natychmiast ścięty. Tatarzy obnosili jego zatkniętą na włóczni głowę pod murami Legnicy, ale nie zdobyli miasta.

Ze Śląska Mongołowie ruszyli na Węgry, gdzie połączyli się z resztą swej armii. Planowali atak na Europę Zachodnią, lecz zawrócili na wschód, gdy otrzymali wiadomość o śmierci ówczesnego wielkiego chana (tj. ich przywódcy).

Najazd mongolski spustoszył południową część Polski i rozbił państwo Henryków (Brodatego i Pobożnego). Próba zjednoczenia Polski przez Piastów śląskich zakończyła się niepowodzeniem.

Przez następne kilkadziesiąt lat państwo pozostawało rozbite na księstwa. Śląsk podzielił się na kilkanaście księstewek, coraz bardziej zależnych od Czech.

1. Na czym polegała przewaga wojskowa Mongołów nad europejskim rycerstwem?
2. W jakim celu Mongołowie zaatakowali Polskę?
3. Omów straty poniesione przez Polskę podczas najazdu Mongołów.

Pod Legnicą Mongołowie chyba użyli gazów trujących. Pewności nie ma, bo o gazach pisał kronikarz z XV w., a nie z XIII. Według niego buchnęła „jakaś para gęsta, dym i wiew tak smrodliwy”, że Polacy stracili siły do walki.

Na ich miejscu bym odleciał.

★ **wywiad** – zbieranie informacji, zwłaszcza tajnych, o innych państwach (np. o słabościach ich armii)

★ **hufiec** – duży oddział rycerzy

Tatarzy pod murami Legnicy. Rycina z XV w.

Mongołowie byli świetnymi jeźdźcami, bo już 2–3-letnie dzieci uczyły się jazdy konnej. Znakomicie strzelali z łuku, a do walki wręcz służyły im szable i niekiedy topory.

Armia mongolska starała się nie tylko pokonać przeciwnika, ale też wywołać panikę wśród ludności. Dlatego Mongołowie okrutnie mordowali mieszkańców miast stawiających im opór. Większość mongolskich wojowników stanowili konni łucznicy.

- 1** Skórzany (czasem żelazny) hełm, zakładany do bitwy. Gdy wojownik nie walczył, nosił wełnianą czapkę.
- 2** Jedwabna koszula.
- 3** Skórzany pancerz.
- 4** Łuk. Istniały specjalne strzały sygnalizacyjne, takie jak na ilustracji. Miały one otwory w grocie i gwizdały podczas lotu. W ten sposób wódz przekazywał umówione sygnały swojemu wojskom – np. rozkaz odwrotu.
- 5** Szabla – zakrzywiona, lekka broń do walki wręcz.
- 6** Siodło. Wojownik wkładał pod nie porcję surowego mięsa, które z czasem miękło.
- 7** Kołczan na strzały.

• Czym mongolski łucznik górował nad europejskim rycerzem, a w czym mu ustępował?

Ku zjednoczeniu

W drugiej połowie XIII w. coraz więcej Polaków pragnęło zjednoczenia kraju.

Kto dążył do zjednoczenia Polski?

Z jakich powodów?

Niektórzy książęta dzielnicowi	Każdy z nich chciał rządzić całym państwem, a nie słabym państwkiem.
Kościół	1. Inne były granice księstw, a inne diecezji. Biskup z trudem kierował diecezją, której teren należał do różnych państw. 2. Wojny oraz najazdy prowadziły do śmierci duchownych, niszczenia kościołów i majątków kościelnych. 3. Księża czuli się Polakami, znali chlubną przeszłość państwa i pragnęli jego odrodzenia.
Chłopi i mieszcianie	1. Cierpieli z powodu częstych wojen między książętami dzielnicowymi. 2. Pragnęli silnego władcy, który obroni ich przed najazdami Mongołów i innych napastników. 3. Czuli się nieraz pokrzywdzeni we własnej ojczyźnie, ponieważ Niemcy osiedlali się na lepszych warunkach prawa niemieckiego. Polacy liczyli na to, że w zjednoczonym państwie łatwiej będzie im walczyć o swoje prawa.

4. Dlaczego chłopi i mieszcianie czuli się nieraz pokrzywdzeni we własnej ojczyźnie?

5. Wyjaśnij, jakie trudności wynikały dla Kościoła z rozbięcia dzielnicowego.

Rola Kościoła

Duchowieństwo wywierało ogromny wpływ na życie mieszkańców Polski. W niedziele i święta słuchali oni kazań głoszonych przez księży, radzili się ich w różnych sprawach i odbywali nakazane pokuty. Kościół opowiadał się za zjednoczeniem państwa, a także starał się o zachowanie jedności podzielonej Polski. Dlatego biskupi wymagali od księży znajomości języka polskiego. Głosili też kult patronów Polski: św. Wojciecha i św. Stanisława.

Ówczesna legenda głosiła, że poćwiartowane ciało biskupa Stanisława zrosło się w cudowny sposób (zob. tekst źródłowy, s. 180). Polacy wierzyli, że podobnie Bóg sprawi cud zjednoczenia podzielonego państwa.

Widowym znakiem jedności kraju było arcybiskupstwo gnieźnieńskie, założone w 1000 r., a wciąż obejmujące całą Polskę.

Św. Stanisław. Obraz z XVI w.

Tekst źródłowy

O żalosne, najżałobniejsze śmiertelne widowisko! Świętego bezbożnik, miłosiernego zbrodniarz, biskupa niewinnego [Stanisława] najokrut-

niejszy świętokradca [Bolesław Śmiały] rozszarpuje, poszczególne członki na najdrobniejsze cząstki rozsiekuje (...). A ja (...) jakże wyrazić potrafię cudowne dzieła na tym świętym przez Zbawiciela zdziałane! (...) Tyle bowiem boskich światel przedziwnej światłości rozbłysło (...), ile rozrzuconych było cząstek świętego ciała (...). Niektórzy zaś z ojców (...) pragną usilnie pozbiierać rozrzucone cząstki członków. Przyśępują krok za krokiem, znajdują ciało nieuszkodzone, nawet bez śladu blizn!

Mistrz Wincenty (tzw. Kad ubek), *Kronika polska*, XIII w.

- Kto i jakich cudów dokonał, zdaniem kronikarza, po śmierci świętego?

Kościół nie tylko pragnął zjednoczenia, ale też pielęgnował polską kulturę. Duchowni m.in. prowadzili szkoły oraz pisali kroniki dziejów Polski. Najwybitniejszą z nich jest *Kronika polska*, autorstwa późniejszego biskupa krakowskiego **Wincentego** zwanego **Kadłubkiem**.

Mistrz Wincenty rozpoczął swe dzieło od czasów starożytnych, a doprowadził je do 1202 r. Obok prawdziwych informacji kronika zawiera treści wymyślone, np. zwycięstwo Polaków nad rzymskimi wojskami Juliusza Cezara.

W I w. p.n.e., kiedy żył Cezar, Słowian jeszcze nie było w Europie. Ale mistrz Wincenty nie szukał prawdy historycznej tak jak dzisiejsi historycy. Chciał pouczyć czytelników, jak powinni żyć, oraz ukazać świetną przeszłość Polaków i ich państwa.

6. W jaki sposób Kościół starał się o jedność podzielonej Polski?

7. Dlaczego w *Kronice polskiej* mistrza Wincentego znajdują się nie tylko prawdziwe informacje, ale też wymyślone?

? Pytania i polecenia

- Omów przebieg i skutki najazdu Mongołów na Polskę.
- Kto i dlaczego w drugiej połowie XIII w. opowiadał się za zjednoczeniem Polski?

☰ To, co najważniejsze

Mongołowie (zwani w Europie Tatarami)

- Podbili znaczną część Chin, Azję Środkową i Europę Wschodnią.
- Spustoszyli południową część Polski i rozbili państwo Henryków śląskich. W 1241 r. Henryk Pobożny poniósł klęskę i zginął w bitwie pod Legnicą.

Kto w drugiej połowie XIII w. pragnął zjednoczenia Polski?

- Niektórzy książęta, bo każdy z nich chciał rządzić całym państwem.
- Kościół, bo: a) granice diecezji różniły się od granic księstw, b) cierpiał z powodu wojen i najazdów, c) duchowni czuli się Polakami.
- Chłopi i mieszczenie, bo: a) cierpieli z powodu wojen między książętami, b) pragnęli obrony przed najazdami, c) nie chcieli mieć mniej praw od niemieckich osadników.

Rola Kościoła w zjednoczeniu kraju

- Wymagał od księży znajomości języka polskiego.
- Głosił kult patronów Polski: św. Wojciecha i św. Stanisława (legenda o cudownym zrośnięciu się jego ciała).
- Dbał o polską kulturę – przykładem *Kronika polska* Wincentego Kadłubka.

Król Przemysław II

W drugiej połowie XIII w. tysiące mieszkańców Polski pragnęły zjednoczenia państwa. Nie było jednak wiadomo, kto powinien go dokonać. Żaden władca nie miał dość sił, by podporządkować sobie innych książąt.

Rozwiązanie przyniósł czas. Pod koniec XIII stulecia niektórzy książęta umarli i nie zostawili po sobie synów. Dlatego:

1. Małopolskę z Krakowem zajął siłą król Czech **Wacław II**.
2. Pomorze Gdańskie objął zgodnie z prawem książę Wielkopolski **Przemysław II**.

W 1295 r. Przemysław II został koronowany na króla Polski. Choć Królestwo Polskie obejmowało tylko Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie, to jednak znowu istniało.

Panowanie Przemysła II trwało zaledwie kilka miesięcy. Lutowym rankiem 1296 r., gdy król i jego rycerze spali po nocnej zabawie, na dwór napadli porywacze. Zostali naśłani przez władców Brandenburgii, którzy zapewne chcieli zmusić Przemysła II do porzucenia planów zjednoczenia Polski (bali się, że utracą część zagarniętych ziem).

Choć porywacze mieli przewagę liczebną, Przemysław II i jego straż stanęli do walki. Napastnicy zadali królowi liczne rany, a potem go zamordowali (zob. tekst źródłowy).

- Dlaczego niektórzy książęta pragnęli jedności Polski?

Tekst źródłowy

I choć król Przemysław (...) nie wiedział zupełnie, jacy wrogowie i w jakiej liczbie go napadli, (...) jako mąż odważny i znany z siły, napada na wrogów ze swoimi ludźmi (...), a startszy się z nimi, wielu (...) rani lub zabija. (...) Ugodzony licznymi strzałami i ciosami miecza (...) pada (...) na pół żywy (...). Ale kiedy go Sasi [tj. Niemcy] usiłowali dowieźć cało do swego kraju i (...) półżywego wskutek wielkiej liczby śmiertelnych ran wsadzili na konia, książę okazał się zbyt słaby, by (...) go przewieźć (...). Ponieważ (...) nie było żadnej nadziei, żeby król przeżył do jutra, [Sasi] z wściekłością rzucają się na związane (...) ciało, przeszywają je wielokrotnie sztyletami i w najokrutniejszy sposób mordują (...).

Jana D ugosza Roczniki, czyli Kroniki s awnego Królestwa Polskiego, XV w.

- Czy z tekstu wynika, że napastnicy chcieli zgładzić króla? Wskaż odpowiedni fragment.

1. Kto i z jakiego powodu opanował pod koniec XIII w. Małopolskę i Pomorze Gdańskie?
2. Które dzielnice państwa sprzed rozbicia dzielnicowego objęła, a których nie objęła Polska Przemysła II?
3. Przedstaw przyczyny zamordowania króla Przemysła II.

Władysław Łokietek (1260–1333)

Książę brzesko-kujawski z dynastii Piastów, od 1320 r. król Polski, ojciec Kazimierza Wielkiego. Odbudował monarchię Piastów, stłumił bunty niemieckich mieszczan, walczył z Krzyżakami. Jako pierwszy polski monarcha koronował się w Krakowie, a nie w Gnieźnie. Wydał córkę za mąż za króla Węgier i zawarł z nim sojusz. Był wytrwały, skromny i łagodny (jak na czasy średniowiecza).

Malował Marcello Bacciarelli (czytaj: marczello bacziarelli) w XVIII w.

Wacław II – król Czech i Polski.
Rycina z XIV w.

Rządy czeskie

Po śmierci Przemysła II rządy w jego państwie objął książę **Władysław** zwany **Łokietkiem** (ze względu na niski wzrost). Dotąd Łokietek panował w maleńkim księstwie na Kujawach. Szybko się okazało, że w większym państwie nie umie zaprowadzić porządku. Rozczarował poddanych, a po kilku latach musiał uciekać z Polski przed wojskami Wacława II.

Czeski władca panował już w Małopolsce; teraz jego rycerze zajęli Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie. Wacław II zjednoczył państwo i w **1300** r. został koronowany w Gnieźnie na króla Polski.

Monarchę popierali Polacy ze wszystkich stanów, gdyż liczyli na przywrócenie porządku w kraju. I rzeczywiście, Wacław II wytępił licznych rabusiów. Wprowadził też urząd **starosty**, który sprawnie rządził danym obszarem, np. Wielkopolską. Starosta ściągał podatki, sprawował sądy i dowodził wojskiem.

Jednak Wacław II obsadzał ważne stanowiska w państwie Czechami i Niemcami. Z tego powodu Polacy zaczęli tęsknić za rodzimym monarchą. Ich nastroje wykorzystał Władysław Łokietek i zajął zbrojnie część Małopolski.

Wacław II zmarł w 1305 r. W następnym roku został zamordowany jego syn. Rządy czeskie w Polsce dobiegły końca.

4. Kogo i dlaczego rozczarował Władysław Łokietek?
5. Omów rządy Wacława II w Polsce.

Utrata Pomorza Gdańskiego

Po śmierci Wacława II i jego syna Władysław Łokietek postanowił zjednoczyć kraj. Po kilku latach spędzonych za granicą był już innym człowiekiem – mądrym i doświadczonym.

Łokietek opanował całą Małopolskę, Kujawy, a także Pomorze Gdańskie. Jednak w 1308 r. wojska brandenburskie zajęły część Pomorza i miasto Gdańsk. Bronił się tylko gdański gród. Łokietek nie mógł przybyć mu z odsieczą, dlatego pozwolił obrońcom wezwać na pomoc Krzyżaków. Uważał ich za sojuszników.

Zakonni rycerze przegnali Brandenburczyków, ale w mieście bronili się jeszcze zwolennicy Brandenburgii – głównie niemieccy mieszczaństwo.

W listopadzie 1308 r. Krzyżacy zdobyli miasto, po czym dokonali **rzezi Gdańska**: wymordowali około tysiąca ludzi (z 2–3 tysięcy mieszkańców). Choć sami byli Niemcami, zabijali niemieckich zwolenników Brandenburgii. Zamierzali bowiem wcielić Gdańsk do swego państwa, a zwolennicy rządów brandenburskich mogliby zagrozić ich panowaniu.

W 1309 r. Krzyżacy zajęli całe **Pomorze Gdańskie**. Polska straciła dostęp do morza; jej sojusznik okazał się śmiertelnym wrogiem, i to znacznie od niej silniejszym.

W XIV w. państwo zakonu krzyżackiego wyrastało na europejską potęgę. Krzyżacy zbudowali w nim ok. 200 ceglanych zamków (Polski wciąż broniły drewniane grody). Zamek w Malborku – stolica zakonnego państwa – uchodził za fortecę nie do zdobycia. Państwo zakonne było znakomicie zorganizowane i cieszyło się poparciem papieża oraz państw zachodnich.

Każdy krzyżacki zamek leżał o dzień drogi od sąsiedniego. Dlatego w podróży Krzyżacy zawsze mogli przenocować w zamkowych murach.

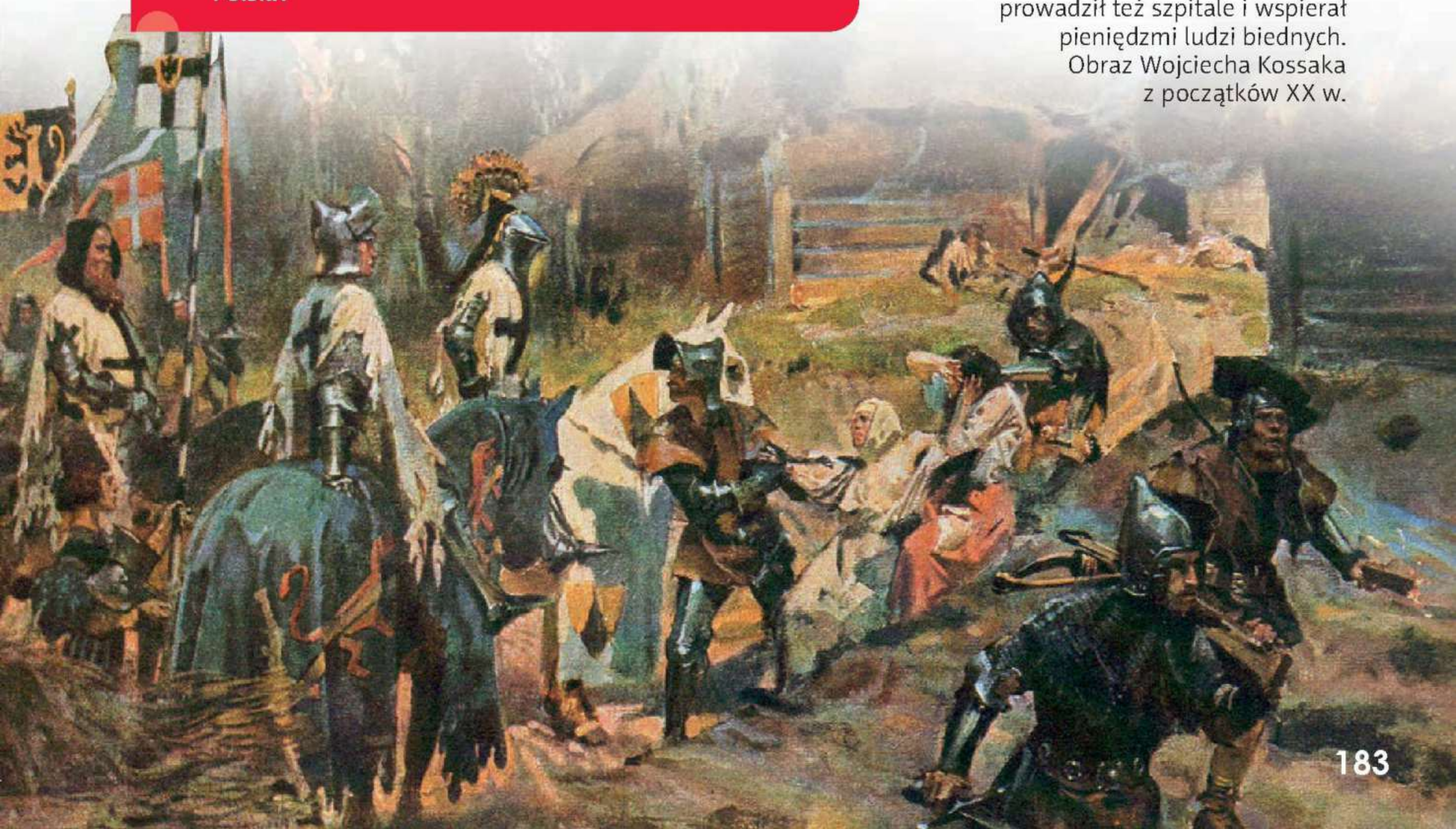

A nie mogli nocować na drzewie?

6. Wymień przeszkody, na które natrafił Władysław Łokietek, jednocząc państwo.

7. Dlaczego zakon krzyżacki był groźnym przeciwnikiem Polski?

Obraz *Apostolstwo krzyżackie* ukazuje okrucieństwa zakonnych rycerzy. Artysta przedstawił Krzyżaków z jednej strony – tej złej. Ale to tylko część prawdy, bo zakon prowadził też szpitale i wspierał pieniędzmi ludzi biednych. Obraz Wojciecha Kossaka z początków XX w.

Arcybiskup gnieźnieński Janisław (z lewej). To on koronował Władysława Łokietka. Rycina z XVI w.

Królestwo Polskie

Utrata Pomorza Gdańskiego nie załamała Władysława Łokietka. Wkrótce przyłączył do państwa Wielkopolskę, a w 1320 r. został koronowany na króla Polski.

Odbudowane przez Łokietka Królestwo Polskie było małe, otoczone przez wrogów i pozbawione dostępu do morza. Król próbował zmusić zakon do zwrotu Pomorza Gdańskiego, ale Krzyżacy nie uznali wyroku sądu papieskiego na **procesie w Inowrocławiu**. Zarzucili sądowi stronnictwo, bo sędzią głównym był arcybiskup gnieźnieński.

Wówczas Łokietek postanowił walczyć o Pomorze. W 1327 r. wybuchła wojna z zakonem i wspierającymi go Czechami. Każdy z tych przeciwników był silniejszy od Polski. Mimo to w 1331 r. Łokietkowi udało się odnieść sukces – pod wsią Płowce zaatakował 3-tysięczny oddział krzyżacki i doszczętnie go rozbił. Potem, gdy na pole bitwy przybyły główne siły Krzyżaków, walka rozpoczęła się na nowo. **Bitwa pod Płowcami** pozostała nierozstrzygnięta, ale pokazała Polakom, że Krzyżacy nie są niepokonani.

Jednak w 1332 r. Polska doznała niepowodzeń wojennych i musiała uznać swoją przegraną:

- 1) zawarła rozejm do wiosny 1333 r. (co oznaczało, że wojna wybuchnie na nowo),
- 2) utraciła Kujawy i ziemię dobrzyńską.

Władysław Łokietek po bitwie pod Płowcami. Ilustracja z XX w.

Przegrana wojna nie przekreśliła głównego dokonania króla – trwałej odbudowy Królestwa Polskiego. Od koronacji Łokietka istniało ono jeszcze 475 lat.

8. Wyjaśnij, jakimi sposobami Władysław Łokietek próbował odzyskać Pomorze Gdańskie.
9. Co pokazała Polakom bitwa pod Płowcami?
10. Dlaczego rozejm z 1332 r. był niekorzystny dla Polski?

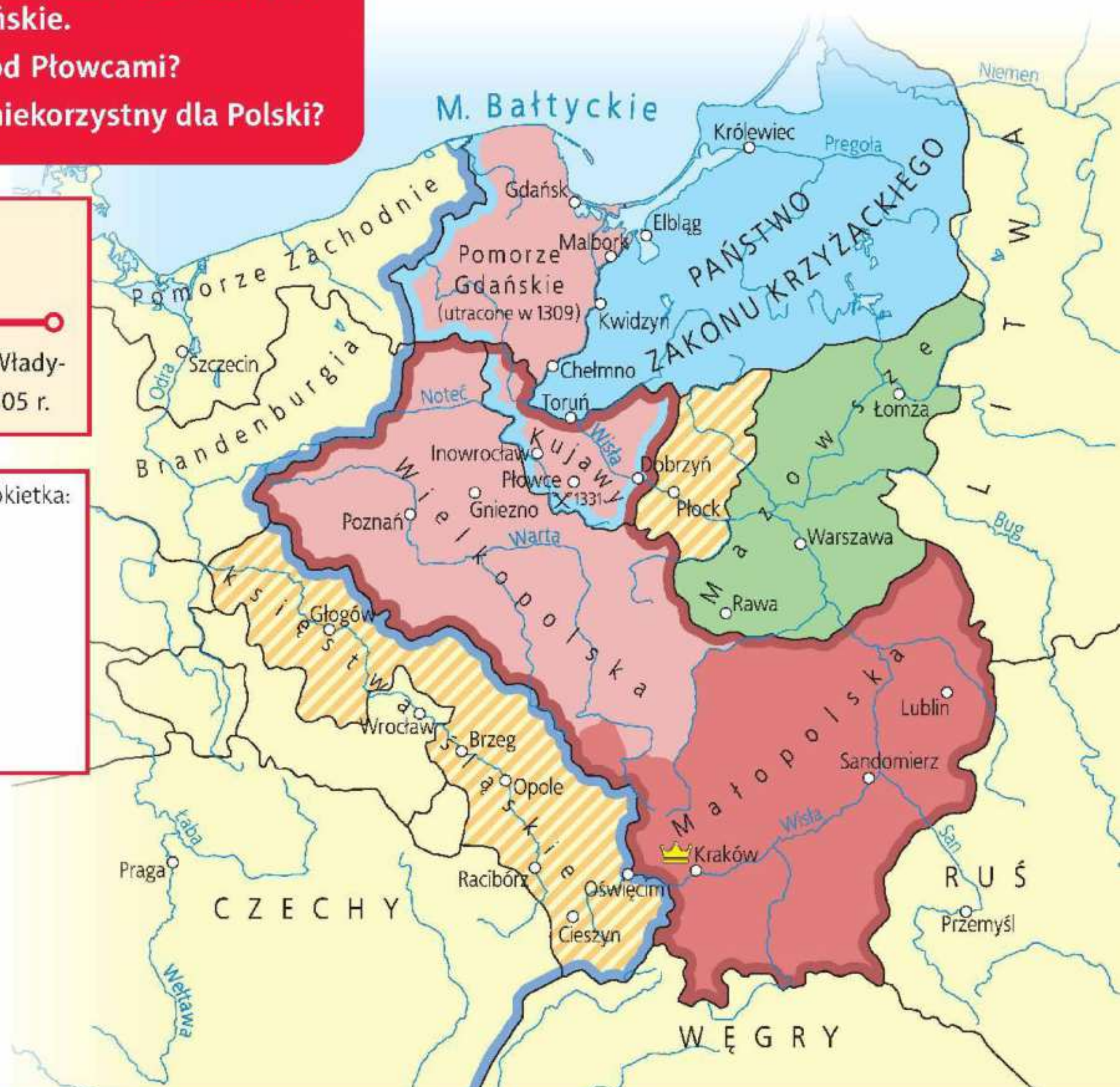
Polska za rządów Władysława Łokietka

- Wymień ziemie opanowane przez Władysława Łokietka: 1) do 1305 r., 2) po 1305 r.

LEGENDA

Obszary Polski zjednoczone przez Władysława Łokietka:

- do 1305 r.
- po 1305 r.
- granice Polski w 1320 r.
- granice cesarstwa rzymskiego
- granice ziem podbitych przez Krzyżaków
- ▨ ziemie zależne od Czech
- ✕ ważniejsze bitwy
- 👑 miejsce koronacji królewskiej

? Pytania i polecenia

- A. Porównaj obszar Polski Przemysła II i Władysława Łokietka.
- B. Wyjaśnij, jak się zmieniały stosunki polsko-krzyżackie od 1308 do 1332 r.

☰ To, co najważniejsze

Przemysł II – książę Wielkopolski, król Polski w latach 1295–1296

1. Przyłączył Pomorze Gdańskie do Wielkopolski.
2. Zabili go mordercy naśnani przez Brandenburczyków (1296).

Wacław II – król Czech, król Polski w latach 1300–1305

1. Opanował Małopolskę, Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie.
2. Wprowadził urząd starosty.
3. Obsadzał stanowiska w Polsce Czechami i Niemcami.

Władysław Łokietek – król Polski w latach 1320–1333

1. Objął władzę w państwie po śmierci Wacława II i jego syna.
2. Opanował Małopolskę, Kujawy, Pomorze Gdańskie, a potem Wielkopolskę.
3. W 1309 r. Krzyżacy zajęli Pomorze Gdańskie. Łokietek bezskutecznie próbował je odzyskać (proces w Inowrocławiu).
4. Stoczył z Krzyżakami nierozstrzygniętą bitwę pod Płowcami (1331), ale przegrał wojnę: utracił Kujawy i ziemię dobrzyńską.

1333

koronacja Kazimierza Wielkiego

1343

pokój wieczysty w Kaliszu

1364

zjazd monarchów w Krakowie, założenie Akademii Krakowskiej

1370

śmierć Kazimierza Wielkiego

- Z jakich ziem składała się Polska Władysława Łokietka w 1333 r.?
- Czym się zakończyła wojna Polski z zakonem krzyżackim?

Kazimierz Wielki

(1310–1370)

Syn Władysława Łokietka, król Polski od 1333 r., ostatni król Polski z dynastii Piastów, jeden z naszych najwybitniejszych władców. Powiększył, wzmocnił i unowocześnił państwo oraz zapewnił mu znaczenie w Europie. Choć toczył wojny, większość mieszkańców Polski zaznała pokoju. Był „wielki” także dlatego, że miał ok. 180 cm wzrostu – a w średniowieczu mało kto był tak wysoki. Obraz Jana Matejki.

Sytuacja państwa

Syn Władysława Łokietka, 23-letni **Kazimierz**, koronował się na króla Polski w kwietniu 1333 r. Chyba nikt nie przypuszczał, że jako jedyny z polskich monarchów otrzyma trwały przydomek: **Wielki**. Miał bowiem opinię tchórza i uwodziciela, a jego państwo znajdowało się w fatalnym położeniu międzynarodowym.

1. W maju 1333 r. upływał termin rozejmu z zakonem krzyżackim. Polska nie miała szans na zwycięstwo w wojnie. Na domiar złego zakon wciąż cieszył się poparciem papieża, cesarza i innych monarchów.

2. Król Czech zgłaszał pretensje do polskiego tronu – tzn. uważał, że to on powinien być królem Polski (tak jak Wacław II). Polakom groziła więc wojna z Czechami.

3. Wrogami Polski były też Brandenburgia oraz pogańska Litwa, która organizowała łupieskie napady na polskie ziemie.

Polska utrzymywała przyjazne stosunki jedynie z Węgrami, a siostra Kazimierza Wielkiego była żoną króla tego kraju.

Wewnętrznie Polska była słaba i niejednolita. Broniły jej drewniane grody – a nie zamki, jak za granicą. Większość miast otaczały wały z drewna i ziemi. Małopolska i Wielkopolska tak się różniły, jakby pozostały osobnymi księstwami. Miały odmienne prawa, obyczaje i monetę. Kto przyjechał z Krakowa do Poznania, ten musiał wymienić pieniądze.

1. Przedstaw zagrożenia zewnętrzne Polski w 1333 r.

2. Wyjaśnij, na czym polegała słabość wewnętrzna Polski.

Pokój wieczysty w Kaliszu

Kazimierz Wielki tak rządził Polską, by:

- 1) unikać wojen z silniejszymi przeciwnikami,
- 2) wzmocnić i ujednolicić państwo,
- 3) odzyskać utracone ziemie i zdobyć nowe.

Zaraz po wstąpieniu na tron król przedłużył rozejm z zakonem krzyżackim. Potem, w zamian za kilka wozów wyładowanych srebrem, uzyskał zrzeczenie się pretensji króla Czech do polskiej korony. Polsce przestała grozić wojna.

Ale król nie zamierzał rezygnować z utraconych ziem. W 1339 r. wytoczył Krzyżakom **proces w Warszawie**. Kierowali nim papiescy sędziowie. Ich wyrok był jednoznaczny: zakon miał zwrócić Polsce Pomorze Gdańskie (zob. tekst źródłowy). Jednak Krzyżacy odwołali się do papieża, a on nie zatwierdził wyroku.

Wówczas Kazimierz zawarł z Krzyżakami **pokój wieczysty** w Kaliszu w 1343 r. Na jego mocy:

- 1) Polska odzyskała Kujawy i ziemię dobrzyńską,
- 2) Krzyżacy zachowali Pomorze Gdańskie jako „wieczystą jałmużnę” króla polskiego.

Pokój kaliski był wielkim sukcesem króla. W przyszłości mógł zażądać zwrotu „jałmużny” – a Polska zyskała czas, by wzmocnić się wewnętrznie.

3. Wyjaśnij, jak Kazimierz Wielki uchronił państwo przed wojną.

4. Dlaczego pokój wieczysty był korzystny dla Polski?

Polska ponad dwa razy większa

Za wschodnią granicą Polski leżała **Ruś Halicka** (zachodnia część dzisiejszej Ukrainy). Tamtejszy książę zapisał Kazimierzowi swe państwo w testamencie. Gdy zginął otruty przez możnych, król ruszył na Ruś Halicką (1340).

O kraj ten rywalizowali z Polską Tatarzy, Węgrzy i Litwini. Dlatego król przez 26 lat organizował wyprawy wojenne na Ruś Halicką. W ich wyniku jej większa część została przyłączona do Polski.

Na Rusi Halickiej mieszkali **Rusini** (przodkowie dzisiejszych Ukraińców). Różnili się od Polaków językiem i obyczajami, mieli własną kulturę oraz wyznawali prawosławie.

Tekst źródłowy

Bracia rzeczonoego zakonu (...) z potężnym wojskiem, po nieprzyjacielsku, (...) Boga się nie bojąc, a słuchając podszeptów szatana, Królestwo Polskie najechali, kościoły (...) ogniem zniszczyli, a (...) rzeczonych kościołów ozdoby (...) popalili ze szczętem: przeto my rzeczonych braci, mocą udzielonej nam (...) od Stolicy Apostolskiej władzy, ogłaszamy niniejszym pismem za wyklętych. (...)

Za czym skazujemy ich na zwrócenie (...) królowi polskiemu w całości i zupełności pomienionych [tj. wymienionych] ziem (...), jako też korzyści i dochodów z nich pobieranych, rzeczy zabranych, spalonych lub zatraconych; niemniej nagrodzenie szkód wyrządzonych (...) według rzetelnej ich wartości.

Wyrok s du papieskiego, 1339 r.

- Z jakich przyczyn sędziowie ogłaszają Krzyżaków wyklętymi?
- Na co skazują zakon?

✱ **jałmużna** – datek dla ubogiego

Kazimierz Wielki klęczy przed Madonną. W rękach trzyma miniaturę kościoła w Wiślicy, który kazał zbudować. Płaskorzeźba powstała za życia króla.

Kazimierz Wielki. Król zapewnił wolność wyznania nie tylko Rusinom, lecz także Żydom i Tatarom.
Obraz z XIX w.

Kazimierz Wielki nie narzucił Rusinom katolicyzmu. Wiedział, że broniliby prawosławia, a on chciał zapewnić państwu pokój wewnętrzny. Tak zapoczątkował polską **tolerancję religijną** – niespotykaną w ówczesnej Europie.

Król odniósł także inny sukces: część **Mazowsza** przyłączył, a część uzależnił od Polski. Łącznie obszar państwa powiększył się za rządów Kazimierza Wielkiego przeszło dwukrotnie.

- Wyjaśnij, na jakiej podstawie Kazimierz Wielki rościł sobie prawa do Rusi Halickiej.
- Co różniło Rusinów od Polaków?
- Omów politykę religijną Kazimierza Wielkiego.

Polska murowana

Żeby wzmocnić Polskę wewnątrz, król potrzebował pieniędzy. Za pieniądze mógł budować zamki, utrzymywać silną armię i rozwijać gospodarkę kraju. Tymczasem skarbiec królewski świecił pustkami.

Dlatego Kazimierz Wielki:

1. Wprowadził w całym kraju **jedną monetę** – srebrne grosze. Odtąd łatwiej było ustalić wysokość podatków i innych opłat, dzięki czemu wzrosły dochody monarchy.

2. Dokonał lokacji ok. 100 miast i ponad 1000 wsi. Ich mieszkańcy przez pierwsze lata byli zwolnieni od podatków – ale potem musieli je płacić.

3. Za uzyskane pieniądze król kazał zbudować 53 zamki, a 27 miast opasać murami obronnymi (co było przedsięwzięciem równie kosztownym jak dziś budowa autostrad).

Dzięki takiej polityce państwo przestało być tak bezbronne jak dotąd, a liczba miast prawie się podwoiła. O królu powstało nawet powiedzenie: „Zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”.

8. Do czego Kazimierz Wielki potrzebował pieniędzy?

9. W jaki sposób król zwiększył swe dochody?

10. Co zrobił Kazimierz Wielki dla podniesienia obronności kraju?

Prawo i nauka

W Królestwie Polskim istniały osobne prawa dla każdej dzielnic. Były niepisane, często sprzeczne i przestarzałe.

Kazimierz wydał **statuty praw**, tzn. zbiory przepisów prawnych, osobno dla Wielkopolski i Małopolski. Statuty miały być pierwszym krokiem do ustanowienia jednego prawa w całym państwie. Określały m.in., jak mają działać sądy i jakie są kary za różne przestępstwa.

Do przeprowadzenia reformy prawa i sprawnego kierowania państwem potrzebni byli ludzie wykształceni – głównie prawnicy. Dlatego w **1364 r.** król założył pierwszy w Polsce **uniwersytet**, nazwany potem **Akademią Krakowską**. Żacy studiowali tam przede wszystkim prawo, istniały także studia medyczne. Choć po śmierci Kazimierza Wielkiego uniwersytet podupadł, wkrótce został odnowiony (zob. s. 198).

11. Czym były i co zawierały statuty praw Kazimierza Wielkiego?

12. Dlaczego krakowski uniwersytet kładł nacisk na studia prawnicze?

Dawniej a dziś

Podatki

Kazimierz Wielki budował zamki oraz mury obronne, założył uniwersytet, unowocześnił państwo. Dziś podziwiamy króla za te dokonania. Jednak król zyskał pieniądze na te przedsięwzięcia dlatego, że mieszkańcy Polski płacili wyższe podatki. Na pewno nie wszystkim się to podobało – ale nie mieli nic do powiedzenia.

Także dziś mało kto lubi płacić podatki. Tyle że gdyby ich nie było, władze państwa nie miałyby pieniędzy na szkoły, szpitale, policję itd. Podatki to składka mieszkańców kraju na wspólne dobro. Jeśli ktoś uważa, że są za wysokie albo że władze źle wykorzystują uzyskane pieniądze – może zagłosować w wyborach na polityków, którym ufa. Takiej możliwości nie było w czasach Kazimierza Wielkiego.

- W jaki sposób wykorzystywał wpływy z podatków Kazimierz Wielki, a na co przeznaczają je dzisiejsze władze?
- Co mogli zrobić ludzie niezadowoleni z podatków za rządów Kazimierza Wielkiego, a co mogą zrobić dziś?

Kazimierz Wielki rzucił hasło: „Jeden król, jedno prawo, jedna moneta”.

Ja bym dodał: jeden Napoleon, jeden Histek.

Kazimierz Wielki kazał budować zamki, które tworzyły linie obronne przy granicach i w głębi kraju. Ogromnie zwiększyły one bezpieczeństwo państwa. Gdyby wróg wdarł się do Polski, musiałby zdobywać zamki – a oblężenie każdego mogło się ciągnąć miesiącami. Oto niektóre zamki zbudowane przez Kazimierza Wielkiego (lub ich pozostałości).

Zamek w Mirowie.

Zamek w Będzinie.

 Zamek w Olsztynie.

 Zamek w Bobolicach.

 Zamek w Czorsztynie.

- Przy granicy z jakim państwem powstało najwięcej zamków?
- Niektóre zamki układają się w linie obronne (np. wzdłuż Wisły od Sieciechowa do Sandomierza). Poszukaj na mapie podobnych linii obronnych.

Nagrobek Kazimierza Wielkiego w katedrze wawelskiej. Został wykonany po 1370 r., a ufundował go (tzn. zamówił go i zapłacił za niego) następca zmarłego króla – Ludwik Węgierski. Postać Kazimierza wyrzeźbiono z marmuru; król leży z głową na poduszce, ubrany w strój koronacyjny.

Ostatni król z dynastii Piastów

Gdy Kazimierz Wielki rozpoczynał rządy, Polska nie liczyła się za granicą. Dzięki królowi stała się ważnym państwem Europy Środkowej. Monarcha pośredniczył w międzynarodowych sporach, np. Czech z Węgrami. W 1364 r. zorganizował **zjazd monarchów w Krakowie**, gdzie gościł cesarza, dwóch królów i licznych książąt (to wtedy odbyła się słynna uczta u Wierzyńka). Taki zjazd byłby nie do pomysłenia w początkach rządów Kazimierza.

Król Kazimierz Wielki zmarł w 1370 r. Jego śmierć była dla mieszkańców Polski podwójnym ciosem. Po pierwsze, stracili wybitnego władcę. Po drugie, król nie miał dzieci, które mogłyby odziedziczyć po nim tron. Był **ostatnim monarchą z dynastii Piastów**, rządzącej Polską przez ponad 400 lat.

13. Co świadczyło o wzroście znaczenia Polski za rządów Kazimierza Wielkiego?

? Pytania i polecenia

- A. Wyjaśnij, w jaki sposób Kazimierz Wielki wzmocnił państwo.
- B. Dlaczego, twoim zdaniem, Kazimierza nazwano Wielkim?

☰ To, co najważniejsze

Kazimierz Wielki – syn Władysława Łokietka, król Polski w latach 1333–1370; ostatni monarcha z dynastii Piastów

Stosunki z Krzyżakami	1. Proces w Warszawie (1339) – mimo wyroku Krzyżacy nie oddali Polsce Pomorza Gdańskiego. 2. Pokój wieczysty w Kaliszu (1343): a) zakon zwrócił Polsce Kujawy i ziemię dobrzyńską, b) Pomorze Gdańskie „wieczystą jałmużną” króla dla zakonu.
Ruś Halicka (podbój w latach 1340–1366)	Król: 1. Przyłączył większość Rusi Halickiej do Polski. 2. Wprowadził tolerancję religijną dla prawosławnych Rusinów.
Wzmocnienie państwa	1. Jedna moneta. 2. Lokacja ok. 100 miast i ponad 1000 wsi. 3. Budowa zamków i murów miejskich.
Prawo	Spisane statuty praw dla Wielkopolski i Małopolski zamiast prawa ustnego.
Nauka	Założenie uniwersytetu – Akademii Krakowskiej (1364).
Wzrost znaczenia Polski	Zjazd monarchów w Krakowie (1364).

VIII

Polska i Litwa

- 35. Unia Polski z Litwą
- 36. Wielka wojna z zakonem krzyżackim
- 37. Synowie Jagiełły
- 38. Od rycerstwa do szlachty
- 39. Polska i Litwa w XV wieku

2
*Bitwa pod Grunwaldem.
Fragment obrazu Wojciecha
Kossaka z 1931 r.*

I
II
III
IV
V
VI
VII

VIII

- Przypomnij, z jakich ziem składała się Polska pod koniec rządów Kazimierza Wielkiego.
- Czym Rusini różnili się od Polaków w XIV w.?

Ludwik Węgierski. Król nie był lubiany przez Polaków, gdyż nie nauczył się polskiego i niechętnie przyjeżdżał nad Wisłę.
Obraz Jana Matejki.

Unia polsko-węgierska

Po śmierci Kazimierza Wielkiego królem Polski został jego siostrzeniec, król Węgier Ludwik (1370).

Polacy nazywali go **Ludwikiem Węgierskim** lub **Andegaweńskim**, gdyż pochodził z francuskiej rodziny Andegawenów. Nowy król połączył Polskę i Węgry **unią personalną**. Przypomnijmy: unia to związek dwóch lub więcej państw, które łączą się dla wspólnych korzyści. Określenie personalna pochodzi stąd, że tylko osoba (po łacinie: *persona*) monarchy łączyła oba państwa. Każdy kraj nadal miał osobne urzędy, skarb, armię i prawa.

Ludwik Węgierski chciał, by dynastia Andegawenów rządziła Polską także po jego śmierci. Polskie rycerstwo zgodziło się oddać tron jednej z córek Ludwika w zamian za ograniczenie podatków wprowadzone przez przywilej koszycki (zob. s. 211).

W 1382 r. Ludwik zmarł, a unia personalna Polski z Węgrami wygasła.

1. Dlaczego unię polsko-węgierską z 1370 r. nazywamy unią personalną?

Król Jadwiga

W 1384 r. królem Polski została córka Ludwika Węgierskiego, 10-letnia **Jadwiga Andegaweńska**. Zwykle nazywamy ją królową – tak jak żonę króla. Jednak Jadwiga miała wszystkie prawa polskiego monarchy.

Nowa władczyni była piękna i znakomicie wykształcona (znała pięć języków). Ledwo przybyła do Krakowa, możni panowie zaczęli szukać dla niej męża. Chcieli, by został nim władca obcego państwa. Małżeństwa w rodzinach monarchów były najlepszym sposobem zawarcia sojuszu, a 12-letnia dziewczynka uchodziła za dojrzałą do tego, by być żoną i matką.

2. Co to znaczy, że Jadwiga została królem Polski?

3. Dlaczego możni panowie szukali męża dla Jadwigi?

Pogańska Litwa

Za wschodnią granicą Polski leżało **Wielkie Księstwo Litewskie**. W XIV w. Litwini podbili ogromne tereny Rusi, które podlegały wtedy Tatarom. Napadali też na Polskę.

Księstwo było rozległym państwem, ale miało poważne problemy:

1. Mieszkało w nim cztery razy więcej Rusinów niż Litwinów. Między obu narodowościami istniały znaczne różnice.

Litwini

- Należeli do ludów bałtyckich (tak jak Prusowie).
- Byli poganami.
- Nie znali pisma.

Rusini

- Byli Słowianami.
- Od X w. wyznawali prawosławne chrześcijaństwo.
- Znali pismo (od X w.).

2. Litwę otaczali wrogowie:

- a) Wielkie Księstwo Moskiewskie – władcy Moskwy chcieli odebrać Litwinom wszystkie ziemie ruskie,
- b) państwo zakonu krzyżackiego – dążyło do podboju Litwy,
- c) Tatarzy – mieli zamiar znowu podporządkować sobie Ruś,
- d) Polska – pragnęła położyć kres litewskim napadom.

Największe zagrożenie dla Litwy stanowili Krzyżacy. Raz lub dwa razy do roku organizowali krwawe wyprawy „misyjne”, które docierały pod Wilno i dalej.

4. Wyjaśnij, jakie problemy przyniósł Litwie podbój Rusi.

5. Kto i dlaczego był wrogiem Litwy?

Jadwiga Andegaweńska (1374–1399)

Córka króla Ludwika Węgierskiego, prawnuczka Władysława Łokietka, królowa Polski od 1384 r. Była powszechnie szanowana – nawet przez Krzyżaków. Broniła interesów Polski przed wielkim mistrzem zakonu, starała się też o pojednanie Władysława Jagiełły z jego kuzynem Witoldem (który sam chciał rządzić Litwą). Lubiała książki; opłacała nawet kopistów, żeby je dla niej przepisywali. Dążyła do odnowienia uniwersytetu w Krakowie, co jednak nastąpiło dopiero po jej śmierci.
Malował Marcello Bacciarelli.

Królowa Jadwiga bardzo lubiła jabłka, gruszki, orzechy i torty. A w specjalnym skarbczyku trzymała przyprawy i cukier, który był wtedy bardzo drogi.

Gdyby trzymała cukier na wierzchu, pewnie by go dworrrrki podjadały.

★ **bojarzy** – możni panowie i rycerze w Wielkim Księstwie Litewskim, a także w Wielkim Księstwie Moskiewskim

Przyczyny unii polsko-litewskiej

Polscy możnowładcy i litewscy bojarzy* ustalili, że Jadwiga poślubi wielkiego księcia Litwy **Jagiellę**, a Polska i Litwa zawrą unię.

Choć państwa te były wrogami, a także różniły się językami, religią, ustrojem politycznym, rozwojem gospodarczym oraz obyczajami, możni polscy i litewscy spodziewali się po unii wielu korzyści.

Oczekiwane korzyści unii polsko-litewskiej

Polacy mieli nadzieję, że:

1. Skończą się litewskie najazdy.
  2. Wspólnymi siłami odzyskają utracone ziemie, zwłaszcza Pomorze Gdańskie.
- Ponadto:
3. Polscy możni chcieli uzyskać ziemie i stanowiska na Litwie.
  4. Kościół pragnął nawrócić ostatni pogański kraj Europy.

Litwini liczyli na to, że:

1. Zamienią wroga w sprzymierzeńca.
  2. Wspólnymi siłami obronią się przed Krzyżakami.
  3. Uzyskają polską pomoc przeciwko Moskwie.
  4. Przyjmą chrzest od Polaków, a nie od znienawidzonych Krzyżaków.
  5. Chrzest odbierze Krzyżakom pretekst do najazdów.
- Ponadto:
6. Wielki książę miał nadzieję zostać królem Polski.
  7. Bojarzy chcieli otrzymać uprawnienia polskiego rycerstwa.

Oba państwa spodziewały się, że wzrośnie ich siła i znaczenie w Europie.

Tekst źródłowy

Król polski (...) z pomocą chrześcijańskich książąt (...) pracowali nad rycerzami i ludem, aby porzuciwszy fałszywych bogów (...), zgodzili się uznać i przyjąć (...) wiarę jednego, prawdziwego Boga i jego chrześcijańską religię. Kiedy barbarzyńcy sprzeciwiali się (...), król Władysław kazał (...) zgasić uznawany przez nich za wieczny ogień w mieście Wilnie (...), a świątynię i ołtarz, na którym składano ofiary, zburzyć.

Jana Długosza *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, XV w.

- Wyjaśnij, jak król wprowadzał na Litwie nową religię.

Zakon krzyżacki był wspólnym wrogiem obu państw, ale zagrażał im niejednakowo. Polska chciała tylko odzyskać utracone ziemie; Litwie groziło, że przestanie istnieć.

6. Wyjaśnij, jakich korzyści spodziewała się po unii Polska, a jakich – Litwa.

Zawarcie unii

W sierpniu 1385 r. poselstwa obu państw podpisały **umowę w Krewie** (na Litwie) o warunkach przyszłej unii. W zamian za rękę Jadwigi i polską koronę wielki książę Jagiełło obiecał:

1. Przyjąć chrzest wraz z poddanymi.
2. Odzyskać ziemie utracone przez Polskę.
3. Uwolnić polskich jeńców wojennych.
4. Przyłączyć Wielkie Księstwo Litewskie do Polski.

Choć umowa mówiła o „przyłączeniu” Litwy do Polski, w praktyce oba państwa pozostały niezależne.

Polska i Litwa w XIV w.

- Wymień główne miasta Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- Sprawdź w atlasie, do jakich państw dziś należą te miasta.

LEGENDA

- granice państwa polsko-litewskiego w 1387 r.
- granice cesarstwa rzymskiego
- ▨ ziemie zależne od Polski
- W.K.S.M. Wielkie Księstwo Moskiewskie

Żeby doszło do unii, Jadwiga musiała poślubić 35-letniego „dzikiego barbarzyńcę”. Dla dobra Polski, Litwy i chrześcijaństwa królowa zgodziła się na małżeństwo z Jagiełłą.

W początkach 1386 r. Polska i Litwa podpisały akt unii. Była to **unia personalna**, taka jak poprzednio z Węgrami.

W lutym 1386 r. Jagiełło przyjął chrzest, na którym otrzymał imię **Władysław**. Potem poślubił Jadwigę i został koronowany na króla Polski.

Związek obu państw przetrwał aż do 1795 r.

7. Podaj warunki, na jakich Polska i Litwa zawarły unię.

8. Przedstaw wydarzenia, które doprowadziły do koronacji Jagiełły na króla Polski.

Odnowienie uniwersytetu

Po koronacji Władysław Jagiełło udał się na Litwę, gdzie wraz z polskimi duchownymi nawracał poddanych na chrześcijaństwo (zob. tekst źródłowy). Podobno sam przełożył na litewski modlitwę *Ojcze nasz*.

W 1399 r. Jadwiga urodziła córeczkę, która przeżyła tylko trzy tygodnie. Kilka dni po jej śmierci 25-letnia królowa zmarła z powodu komplikacji po porodzie.

Władysław Jagiełło
(ok. 1351–1434)

Wielki książę litewski, od 1386 r. król Polski, pierwszy monarcha z dynastii Jagiellonów. Po śmierci królowej Jadwigi odnowił uniwersytet w Krakowie (choć sam nie nauczył się czytać ani pisać). W 1410 r. dowodził wojskami polsko-litewskimi w bitwie pod Grunwaldem. Był wybitnym politykiem, a przy tym skromnym człowiekiem – na co dzień chodził w baranym kożuchu pokrytym tkaniną. Obraz Jana Matejki.

Jej śmierć wstrząsnęła krajem. Lud kochał Jadwigę za dobroć, możni panowie szanowali ją za mądrość. Gdy chorowała, chłopcy przynosili na Wawel kury i jajka, żeby ich królowa miała świeże wiejskie jedzenie.

W testamencie Jadwiga zapisała swe klejnoty Akademii Krakowskiej, gdyż uczelnia podupadła po śmierci Kazimierza Wielkiego. W 1400 r. Władysław Jagiełło odnowił ją dzięki darowiźnie królowej.

W XIX w., na cześć Jagiełły i Jadwigi, uczelnię nazwano **Uniwersytetem Jagiellońskim**.

9. Wyjaśnij, jak doszło do odnowienia uniwersytetu w Krakowie.

Władysław Jagiełło klęczy przed Matką Boską z Dzieciątkiem. Opiekunem monarchy jest św. Mikołaj, najbardziej popularny święty na Rusi. Fresk z kaplicy zamkowej w Lublinie, namalowany za życia króla (XV w.).

? Pytania i polecenia

- A.** Przedstaw sytuację Litwy przed zawarciem unii z Polską.
- B.** Podaj przyczyny unii polsko-litewskiej.
- C.** Wyjaśnij, czym królowa Jadwiga zasłużyła się dla Polski.

☰ To, co najważniejsze

Unia personalna Polski z Węgrami (1370–1382)

Istniała za rządów króla Ludwika Węgierskiego (Andegaweńskiego).

Jadwiga Andegaweńska – królowa Polski w latach 1384–1399

1. W 1386 r. poślubiła wielkiego księcia Litwy Jagiełłę.
2. Przed śmiercią zapisała klejnoty Akademii Krakowskiej. Uczelnię odnowił Władysław Jagiełło w 1400 r.

Unia Polski z Litwą (1386)

Dlaczego zawarto unię?

Polska chciała:

1. Położyć kres litewskim najazdom.
2. Odzyskać utracone ziemie.

Ponadto:

3. Możni liczyli na ziemie i stanowiska na Litwie.
4. Kościół pragnął nawrócić Litwinów.

Litwa chciała:

1. Zamienić wroga w sprzymierzeńca.
2. Obronić się przed Krzyżakami.
3. Uzyskać pomoc przeciwko Moskwie.
4. Przyjąć chrzest od Polaków.
5. Odebrać Krzyżakom pretekst do najazdów.

Ponadto:

6. Wielki książę chciał zostać królem Polski.
7. Bojarzy pragnęli uprawnień polskiego rycerstwa.

Oba państwa liczyły na wzrost siły i znaczenia w Europie.

Jak zawarto unię?

1. Umowa w Krewie o warunkach przyszłej unii (1385).
2. Zawarcie unii personalnej (1386).
3. Chrzest Władysława Jagiełły, ślub z Jadwigą i koronacja na króla Polski (1386).

36 Wielka wojna z zakonem krzyżackim

1409–1411
wielka wojna
z zakonem krzyżackim

1309
zajęcie Pomorza
Gdańskiego
przez Krzyżaków

1331
bitwa pod
Płowcami

1343
pokój wieczysty
w Kaliszu

1410
bitwa pod Grunwaldem
1411
pierwszy pokój toruński

Przyczyny wojny

W XIV w. państwo zakonu krzyżackiego stało się potęgą. Krzyżacy czerpali pokaźne zyski z handlu przez port w Gdańsku, a za uzyskane pieniądze budowali zamki, kościoły, szpitale, młyny, przystanie... **Zamek w Malborku** – stolica zakonnego państwa – był jedną z najpotężniejszych warowni* w Europie.

Jednak unia polsko-litewska oraz chrzest Litwy zmieniły na niekorzyść sytuację zakonu, gdyż:

1. Jego przeciwnicy połączyli siły.
2. Państwo zakonne stało się niepotrzebne. Istniało przecież po to, by nawracać pogan. Ale Prusowie od dawna wyznawali chrześcijaństwo, a Litwini przyjęli chrzest od Polaków.
3. Nawrócenie Litwy przez Polskę kompromitowało zakon krzyżacki w całej Europie. Przecież to Krzyżacy od ponad 100 lat prowadzili „misje” na Litwie. Dlaczego więc Litwini dali się ochrzcić Polakom?

Aby poprawić swoje położenie, Krzyżacy oczerniali Litwę i Polskę na Zachodzie. Rozpowiadali, że Jagiełło to fałszywy chrześcijanin, a jego kraj pozostał pogański. I nadal organizowali zbrojne wyprawy „misyjne” w głąb Litwy. Nawet jak na tamte czasy postępowali okrutnie – na oczach mieszkańców Wilna wbili na pale ich dzieci.

Polacy walczyli w obronie Litwy, choć oficjalnie państwo polskie zachowywało pokój z zakonem. Był on nie-trwały, gdyż Polska chciała odzyskać Pomorze Gdańskie, a Krzyżacy nie zamierzali go oddać.

- Wyjaśnij, w jaki sposób Polska utraciła Pomorze Gdańskie.
- Przypomnij postanowienia pokoju wieczystego w Kaliszu.

* **warownia** – budowla obronna

Jagiełło poprosił wielkiego mistrza zakonu na swojego ojca chrzestnego, ale wielki mistrz nie przyjechał.

Malbork to po niemiecku Marienburg (czytaj: marijenburk), czyli zamek Maryi. W 1309 r. zamek w Malborku – nie miasto! – stał się stolicą państwa zakonnego.

Twierdza imponowała każdemu, kto ją zobaczył. Była to jedna z najpotężniejszych budowli obronnych w Europie, większa od wielu średniowiecznych miast. Zamkowe spiżarnie mogły pomieścić żywność na dwa lata oblężenia.

1 Przedzamcze albo Zamek Niski. W jego budynkach mieściły się magazyny żywności, zbrojownie i warsztaty rzemieślnicze.

2 Zamek Średni. Tu odbywały się uczty z udziałem zagranicznych gości.

3 Wielki refektarz, czyli główna jadalnia. Mieścił 400 osób.

4 Pałac wielkiego mistrza.

5 Dziedziniec Zamku Średniego.

6 Drewniany most nad fosą między Zamkiem Wysokim a Średnim.

7 Baszty mostowe. Między nimi znajdowała się brama, do której prowadził most przez rzekę Nogat.

8 Mury obronne.

9 Wieża główna.

10 Kościół Najświętszej Marii Panny. Pod nim znajdowała się kaplica św. Anny, gdzie chowano wielkich mistrzów.

11 Zamek Wysoki. Był otoczony fosami i kilkoma pierścieniami murów obronnych.

12 Gdanisko, tj. wieża toaletowa (nieczystości spadały do fosy). Pełniła też funkcje obronne.

- ?**
- Dlaczego zamek w Malborku imponował każdemu, kto go zobaczył?
  - W jaki sposób Krzyżacy zadbali o obronność swojej stolicy?

Tekst źródłowy

„Mistrzu, przestań (...) straszyć nas wypowiedaniem wojny Litwie, ponieważ jeżeli zdecydujesz się na nią, bądź pewien, że podczas gdy ty napadniesz na Litwę, nasz król najedzie na Prusy. Wrogów Litwinów uważamy za naszych wrogów i jeżeli ich zaczepisz, skierujemy oręż przeciw tobie”.

Jana Dugosza Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, XV w.

- Te słowa padły z ust polskiego posła w Malborku. Co się stanie, jego zdaniem, jeśli wielki mistrz wypowiedzie wojnę Litwie?
- Dlaczego Polacy tak postąpią?

*Bitwa pod Grunwaldem.
Obraz Tadeusza Popiela
i Zygmunta Rozwadowskiego
z 1910 r.*

Po zdobyciu zamku w Kownie na pogańskiej jeszcze Litwie Krzyżacy śpiewają pieśń triumfu „Chrystus zmartwychwstał” (1362). Niemiecki rysownik z XIX w. ukazał tę scenę jako moment chwały zakonu.

W 1409 r. wybuchło powstanie przeciw Krzyżakom na Żmudzi. Tak nazywała się ta część Litwy, która należała już do zakonu. Powstańców poparli Litwini. Gdy zakon zagroził im wojną, polski poseł oświadczył w Malborku, że Polska stanie w obronie Litwy (zob. tekst źródłowy).

Wówczas Krzyżacy postanowili rozprawić się najpierw z Polską – wypowiedzieli jej wojnę i zajęli ziemię dobrzyńską. Tak zaczęła się **wielka wojna** Polski i Litwy z zakonem krzyżackim. Trwała ona od 1409 do 1411 r.

1. Dlaczego i w jaki sposób Krzyżacy starali się rozerwać unię polsko-litewską?
2. Kto i dlaczego rozpoczął wojnę w 1409 r.?

Bitwa pod Grunwaldem

Latem 1410 r. król Władysław Jagiełło na czele połączonych wojsk Polski i Litwy wkroczył do państwa zakonnego. Jego armia maszerowała prosto na Malbork.

Kierunek ataku zaskoczył Krzyżaków. Spodziewali się wojny o Pomorze Gdańskie, a nie uderzenia w samo serce swego państwa. Pospiesznie wyruszyli na spotkanie sił polsko-litewskich.

Armia polsko-litewska

Ok. 30 tysięcy ludzi: Polacy, Litwini, Rusini, a także Czesi i Tatarzy.

Armia krzyżacka

Ok. 20 tysięcy ludzi: 250 Krzyżaków, rycerze mieszkający w państwie zakonnym (wśród nich Polacy), „goście”, czyli rycerze z Zachodu, oraz najemnicy.

Obie armie spotkały się 15 lipca **1410 r.** na Mazurach. Doszło tam do wielkiej **bitwy pod Grunwaldem**.

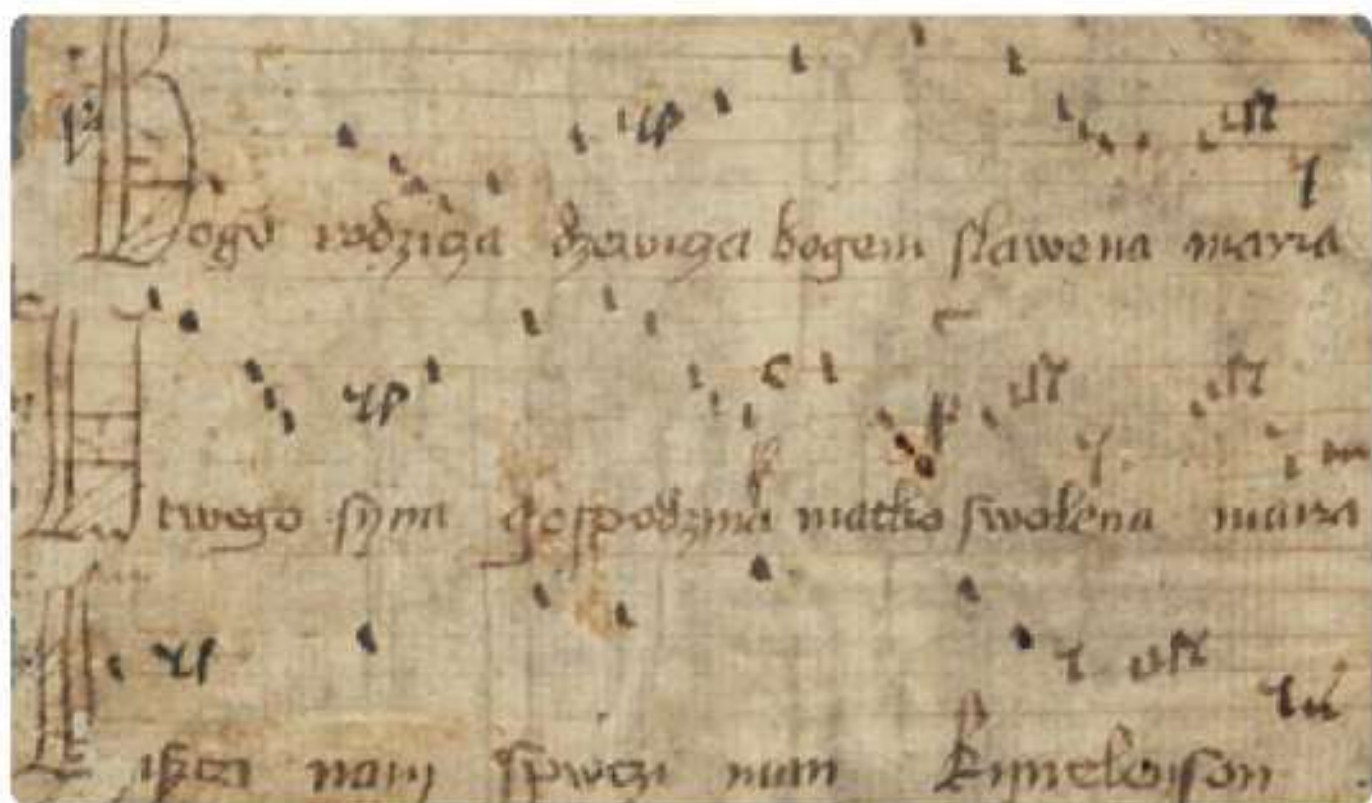
Rankiem tego dnia Władysław Jagiełło wysłuchał dwóch mszy. Nie spieszył się, gdyż jego wojska odpoczywały w cieniu lasów. Natomiast Krzyżacy stali w zbrojach w otwartym polu, gdzie dokuczał im lipcowy skwar. Wielki mistrz przysłał więc królowi dwa miecze, żeby się „nie chował w lasach i gajach” i „nie odsuwał walki na potem”. Polski kronikarz z XV w. uznał ten gest za obraźliwy. Dziś historycy uważają, że była to zachęta do walki świadcząca o szacunku dla przeciwnika.

Członkowie bractwa rycerskiego w strojach Krzyżaków przybywają pod Grunwald (2010). Co roku w lipcu odbywa się tam rekonstrukcja bitwy.

Rękopis *Bogurodzicy* (1407). Jest to najstarsza polska pieśń religijna – pochodzi z XIII lub XIV w.

✱ **odwód** – rezerwowy oddział wojska

Tekst źródłowy

Ponieważ także Krzyżacy zabiegali z uporem o zwycięstwo, wielka chorągiew króla polskiego Władysława z białym orłem w herbie, którą niósł chorąży krakowski, rycerz Marcin z Wrocimowic herbu Półkozic, pod naporem wrogów upada na ziemię. Ale walczący pod nią najbardziej zaprawieni w bojach rycerze i weterani podnieśli ją natychmiast i umieścili na swoim miejscu, nie dopuszczając do jej zniszczenia. (...) Rycerze (...) polscy, pragnąc zetrzeć haniebną zniewagę, w najzawziętszy sposób atakują wrogów i rozbijają ich kompletnie, kładąc pokotem* wszystkie te siły, które się z nimi starły.

Jana Długosza *Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, XV w.

- Wyjaśnij, jak zareagowali polscy rycerze na upadek chorągwi Królestwa Polskiego.

✱ **pokotem** – jeden obok drugiego

Jagiello przyjął miecze, po czym dał rozkaz do ataku. Polscy rycerze odśpiewali wówczas pieśń *Bogurodzica*.

Bitwa miała dramatyczny przebieg. To jedna, to druga strona zyskiwała przewagę. W pewnej chwili upadła na ziemię chorągiew Królestwa Polskiego (zob. tekst źródłowy). Krzyżacy poczuli się pewni zwycięstwa. Przedwcześnie, bo król posłał do walki nowe siły.

Wielki mistrz uznał, że ma przed sobą wszystkie wojska Jagielly. Postanowił rozstrzygnąć bitwę jednym uderzeniem. Sam poprowadził do ataku najlepsze oddziały zakonu – prawie jedną trzecią armii.

Ale król miał w odwodzie* jazdę i piechotę. Ich natarcie przesądziło o wyniku bitwy.

Na polach Grunwaldu Krzyżacy ponieśli straszną klęskę. Poległ wielki mistrz zakonu i prawie wszyscy najwyżsi dostojnicy państwa. Krzyżacka potęga została raz na zawsze złamana.

3. Porównaj siły polskie i krzyżackie w bitwie pod Grunwaldem.

4. Dlaczego wielki mistrz przystał Jagielle dwa miecze?

5. Co zadecydowało o wyniku bitwy pod Grunwaldem?

Pierwszy pokój toruński

Klęska zakonu wywarła ogromne wrażenie w Europie. Nikt się nie spodziewał, że Polacy i Litwini pokonają armię, która uchodziła za niezwyciężoną.

Dziesięć dni po bitwie armia polsko-litewska stanęła pod Malborkiem. Ale dwumiesięczne oblężenie krzyżackiej stolicy zakończyło się niepowodzeniem. Zamek okazał się nie do zdobycia.

Mimo to Krzyżacy nie mieli szans na zwycięstwo w wojnie. Obie strony postanowiły ją więc zakończyć. W 1411 r. podpisały w Toruniu **pierwszy pokój toruński**, na mocy którego Polska odzyskała tylko niewielką ziemię dobrzyńską, a Litwa – Żmudź. Pomorze Gdańskie pozostało w rękach Krzyżaków. Musieli jednak zapłacić Polsce ogromne odszkodowanie wojenne.

Mogło się wydawać, że po wspaniałym zwycięstwie Polska i Litwa uzyskały niewielkie korzyści. W rzeczywistości było inaczej.

Przegrana wojna bardzo poważnie osłabiła zakon. Jej koszty zachwiały gospodarkę krzyżackiego państwa. Przestało się ono powiększać i już nigdy nie wróciło do dawnej świetności.

6. Dlaczego obie strony zdecydowały się zawrzeć pokój?
7. Podaj postanowienia pierwszego pokoju toruńskiego.

Wielka wojna z zakonem (1409–1411)

- Gdzie się spotkały wojska polskie i litewskie?
- Skąd armia krzyżacka wyruszyła pod Grunwald?
- Wskaż obszar przyłączony do Polski w wyniku pierwszego pokoju toruńskiego.

LEGENDA

Kierunki marszu i działań wojsk:
 → polskich   → litewskich   → krzyżackich

Miejsce koncentracji wojsk:
 ● polsko-litewskich   ● krzyżackich

▨ ziemie podporządkowane Polsce

— granice ziem utraconych przez zakon w 1411 r.

⊙ oblężenie

✕ ważniejsze bitwy

? Pytania i polecenia

- A. Przedstaw przyczyny wielkiej wojny z zakonem krzyżackim.
 B. Omów przebieg bitwy pod Grunwaldem.
 C. Czy zwycięstwo pod Grunwaldem przyniosło Polsce i Litwie niewielkie korzyści? Uzasadnij odpowiedź.

☰ To, co najważniejsze

Państwo zakonu krzyżackiego	1. W XIV w. stało się potęgą. 2. Jego stolicą był zamek w Malborku.
Następstwa unii polsko-litewskiej	1. Przeciwnicy zakonu połączyli siły. 2. Państwo zakonne przestało być potrzebne. 3. Krzyżacy starali się rozerwać unię i nadal podbijali Litwę.
Polacy po zawarciu unii	1. Bronili Litwy mimo pokoju wieczystego Polski z zakonem. 2. Chcieli odzyskać Pomorze Gdańskie.
Wielka wojna (1409–1411)	Przyczyny: 1. Litwa poparła antykrzyżackie powstanie na Żmudzi. 2. Polska zapowiedziała obronę Litwy przed Krzyżakami. Główne wydarzenie: Armia polsko-litewska dowodzona przez Władysława Jagiełłę zadała Krzyżakom klęskę pod Grunwaldem (1410). Pierwszy pokój toruński (1411): 1. Polska odzyskała ziemię dobrzyńską, a Litwa – Żmudź. 2. Krzyżacy musieli zapłacić Polsce ogromne odszkodowanie wojenne.

1434

koronacja Władysława
Warneńczyka na
króla Polski

1444

bitwa pod
Wamą

XV

1447

koronacja Kazimierza
Jagiellończyka na
króla Polski

1454–1466

wojna trzynastoletnia

1466

drugi pokój
toruński

- Kiedy i dlaczego Polska zawarła unię z Węgrami?
- Przypomnij postanowienia pierwszego pokoju toruńskiego.

Król Polski w stroju turniejowym, ozdobionym herbami państwa. Kopia francuskiej ryciny z XV w.

Polska monarchią elekcyjną

Każda monarchia może być dziedziczna albo elekcyjna.

W **monarchii dziedzicznej** po śmierci władcy tron dziedziczy jego syn lub inny krewny.

W **monarchii elekcyjnej** król pochodzi z wyboru (elekcja to właśnie wybór).

A monarchia patrymonialna? Była ustrojem, w którym monarcha uważał państwo za swoją własność i sam decydował o wszystkich jego sprawach – także o następstwie tronu. Na ogół przekazywał go synowi. Monarchia patrymonialna była więc zarazem monarchią dziedziczną.

Polska była od 966 r. monarchią dziedziczną. Po wyborze Jagiełły na polski tron stała się monarchią elekcyjną. Odtąd wyboru króla dokonywali możnowładcy, czyli najbogatsi rycerze.

Władysław Jagiełło zmarł w 1434 r. (przeziębł się, słuchając śpiewu słowików). W tym samym roku możnowładcy wybrali jego syna, 10-letniego **Władysława**, na króla Polski.

1. Wyjaśnij, czym się różniła monarchia elekcyjna od dziedzicznej.

Druga unia z Węgrami

W XIV w. Europie południowo-wschodniej zaczęli zagrażać **Turcy osmańscy** (nazwa pochodzi od sułtana* o imieniu Osman). Ponieważ wyznawali islam, chrześcijanie uważali ich za „niewiernych”. Turcy tak samo myśleli o „niewiernych” chrześcijanach.

* **sułtan** – władca Turcji osmańskiej

Turcy osmańscy zajęli znaczne tereny Azji i Europy. Utworzyli na nich imperium osmańskie. W XV w. zagrozili Węgrom.

Polscy możni uważnie przyglądali się sytuacji na Węgrzech. Gdy zapanowało tam bezkrólewie, wysunęli króla Polski Władysława jako kandydata do węgierskiego tronu. Chcieli:

- 1) zawrzeć unię z Węgrami,
- 2) wspólnymi siłami wypędzić Turków z Europy.

Mieli nadzieję, że dzięki tym sukcesom wzrośnie międzynarodowe znaczenie Polski.

W 1440 r. 16-letni monarcha został koronowany na króla Węgier. Polska i Węgry po raz drugi połączyły się **unią personalną**.

2. Dlaczego polscy możni chcieli zdobyć tron Węgier dla króla Władysława?

Władysław Warneńczyk

W 1443 r. Władysław rozpoczął wojnę z potężnym imperium osmańskim. Faktycznym dowódcą wojsk chrześcijańskich był jednak nie król, lecz znakomity węgierski wódz János Hunyady (czytaj: janosz huńjadi).

Janczary, czyli żołnierze najlepszych oddziałów tureckiej piechoty. Janczarami zostawali chłopcy odebrani chrześcijańskim rodzicom i wychowani na fanatycznych muzułmanów. Ilustracja z początków XVI w.

Król Władysław (w zbroi, z mieczem w dłoni) pędzi do ataku w bitwie pod Warną. Tak wyobrażał ją sobie Jan Matejko.

Tekst źródłowy

W sercu przeklętego króla [Władysława] zwyciężyła pokusa szatana, czyniąc go zbyt ufny [w swe siły]. W zarozumiałości swej (...) sądził, że wojska [tureckie] on jeden rozpędzi i dlatego uderzył w ich środek, gdzie stał sułtan Murad. Gdy jednak dotarł do skrajny szyku, koń jego potknął się, a on sam spadł zeń na twarz. W tym miejscu znajdowało się dwu jan-czarów, a imię jednego z nich było Kodża Khizr, którzy (...) ucięli głowę przeklętego króla i zanieśli do sułtana Murada; ten zaś, widząc głowę króla, podziękował Bogu. Głowę tę zatknęto na lancę* i podniesiono w górę, wykrzykując: „Ta głowa jest głową króla”.

Anonimowy autor turecki, *Kronika*, XV w.

- Dlaczego, zdaniem autora tekstu, król uderzył na Turków?
- W jaki sposób zginął Władysław?
- Co zrobił sułtan, gdy się dowiedział o śmierci króla?

* **lanca** – broń podobna do włóczni, używana przez jazdę

Ciała króla Władysława nigdy nie znaleziono. Były plotki, że przeżył bitwę, a potem do końca życia mieszkał na portugalskiej wyspie Maderze.

Też bym tak zrrrobił. Tam jest ciepło!

Dowodzona przez Hunyadyego armia w krótkim czasie odniosła kilka świetnych zwycięstw. Sułtan zawarł wówczas z królem 10-letni pokój, korzystny dla Węgier (1444).

Zakończeniu wojny sprzeciwił się wysłannik papieża, gdyż zależało mu na wyparciu Turków z Europy. Namówił Władysława do złamania warunków pokoju (twierdził, że jest nieważny, bo zawarto go z „niewiernymi”). Król ruszył przeciwko Turkom na czele 20-tysięcznej armii węgierskiej, wspieranej przez nieliczne oddziały Polaków.

Jesienią 1444 r. doszło do **bitwy pod Warną** (w dzisiejszej Bułgarii). Na czele 60-tysięcznej armii tureckiej stał sam sułtan.

Mimo przewagi liczebnej Turków Węgrzy byli bliscy zwycięstwa. Jednak Władysław lekkomyślnie poprowadził oddział 500 rycerzy do ataku na doborowe siły sułtana. Król zginął; na wieść o jego śmierci armia węgierska poszła w rozsypkę. Bitwa zakończyła się klęską Węgrów (zob. tekst źródłowy).

Poległy władca otrzymał przydomek: **Warneńczyk**. Jego śmierć położyła kres unii polsko-węgierskiej.

Po zwycięstwie Turcy rozpoczęli nowe podboje w Europie. W 1453 r. **zdobyli Konstantynopol**, zmienili jego nazwę na Stambuł i przenieśli tam stolicę swego państwa. Cesarstwo bizantyjskie przestało istnieć.

3. Z jakiego powodu król zerwał pokój z sułtanem?

4. Przedstaw skutki klęski chrześcijan pod Warną.

Inkorporacja Prus

W 1447 r. królem Polski został młodszy brat Władysława Warneńczyka, **Kazimierz Jagiellończyk**. Za jego rządów wybuchła wojna Polski z zakonem krzyżackim. Jej głównymi przyczynami były:

- 1) dążenie Polski do odzyskania Pomorza Gdańskiego,
- 2) niezgoda mieszkańców państwa zakonnego na krzyżackie rządy.

Od przegranej w wielkiej wojnie Krzyżacy mieli stale za mało pieniędzy. Żeby je zdobyć, nakładali wysokie podatki i inne opłaty. Budziły one niezadowolenie mieszczan i rycerzy. Ci ostatni zazdrościli też uprawnień polskiemu rycerstwu.

W 1440 r. mieszczanie i rycerze państwa zakonnego założyli **Związek Pruski**, który sprzeciwiał się rządowi Krzyżaków. W 1454 r.:

1. Związek Pruski wypowiedział posłuszeństwo wielkiemu mistrzowi.
2. W Prusach wybuchło powstanie przeciwko Krzyżakom. Powstańcy opanowali wszystkie zamki zakonne z wyjątkiem trzech, wśród nich Malborka.
3. Kazimierz Jagiellończyk wydał **akt inkorporacji** – tzn. wcielenia – Prus do Polski.

Po akcie inkorporacji Polska wypowiedziała wojnę zakonowi krzyżackiemu.

Akt inkorporacji Prus do Polski. U dołu przywieszono odciski pieczęci miast pruskich, które w ten sposób zatwierdziły tekst dokumentu.

5. Podaj przyczyny konfliktu między Polską a zakonem krzyżackim.

6. Omów wydarzenia, które doprowadziły do wybuchu wojny Polski z zakonem.

Pospolite ruszenie – siła zbrojna złożona ze szlachty. Na wezwanie króla każdy szlachcic musiał się stawić konno i zbrojnie w wyznaczonym miejscu.

Wojna trzynastoletnia

Wiosną 1454 r. zdawało się, że triumf Polaków jest bliski. Radość okazała się przedwczesna. Wojna trwała 13 lat – i dlatego została nazwana **wojną trzynastoletnią**.

Zakon opłacił żołnierzy najemnych, którzy byli zdyscyplinowani i walczyli nowocześnie, używając artylerii i oddziałów piechoty. Polską armię tworzyło niezdyscyplinowane i przestarzałe **pospolite ruszenie** szlachty (zob. s. 211), w którą przekształciło się dawne rycerstwo.

We wrześniu 1454 r. polska armia poniosła klęskę pod Chojnicami. Wkrótce potem zakon odzyskał znaczną część swego państwa.

Kazimierz Jagiellończyk zrozumiał, że jeśli chce wygrać wojnę, musi mieć pieniądze. Uzyskał je dzięki podatkowi, pożyczkom oraz wsparciu Gdańska i innych miast pomorskich. Za gotówkę zwerbował wojska najemne, a nawet wykupił zamek w Malborku z rąk krzyżackich najemników (zakon nie miał pieniędzy, żeby im zapłacić).

W 1462 r. Polacy odnieśli zwycięstwo pod Świecinem. Był to przełomowy moment wojny; odtąd Krzyżacy doznawali kolejnych niepowodzeń. Wreszcie w 1466 r. obie strony zawarły **drugi pokój toruński**. Na jego mocy Polska wróciła nad Bałtyk, gdyż:

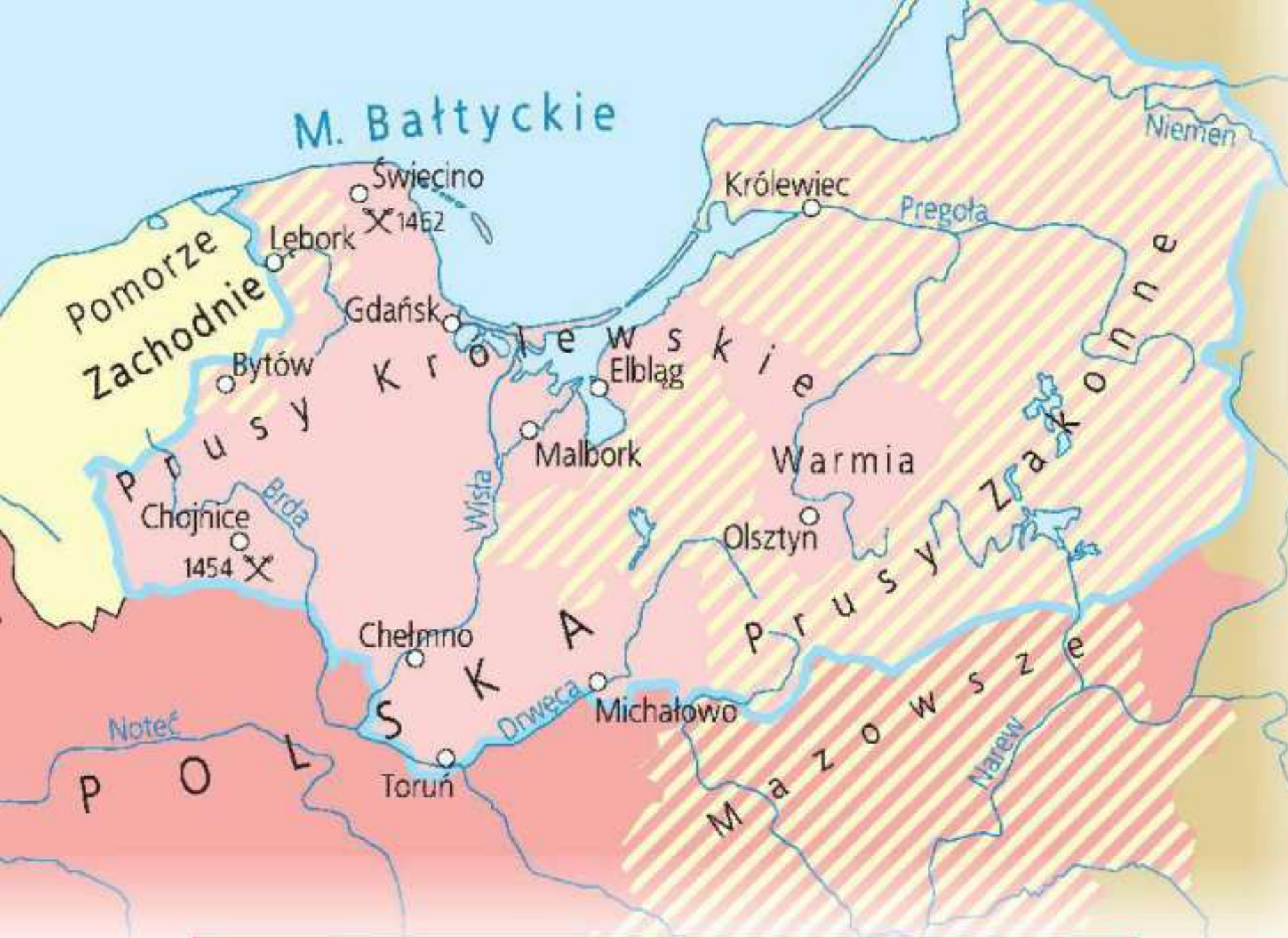

Kazimierz Jagiellończyk
(1427–1492)

Młodszy syn Władysława Jagiełły, od 1440 r. wielki książę litewski, od 1447 r. król Polski. Panował do śmierci, tj. przez 45 lat. Był wybitnym politykiem – przewidującym i zdolnym do ustępstw. Miał trzynaścioro dzieci, a czterech jego synów zostało królami. Uwielbiał polowania. Tradycja głosi, że jako ostatni polski monarcha nie umiał czytać ani pisać.
Obraz Jana Matejki.

- 1) odzyskała Pomorze Gdańskie, ziemię chełmińską i michałowską,
- 2) uzyskała Malbork, Elbląg i Warmię (których nigdy wcześniej nie posiadała),
- 3) podporządkowała sobie państwo krzyżackie; było odtąd jej **lennem**, nazywanym **Prusami Zakonnymi**.

Tereny odzyskane i uzyskane przez Polskę nazwano **Prusami Królewskimi**, gdyż władał nimi król.

Odzyskanie Gdańska otworzyło Polsce drogę handlową na Zachód. Szlachta i kupcy mogli teraz czerpać duże zyski z handlu zbożem, drewnem i innymi towarami.

Wojna trzynastoletnia i drugi pokój toruński

• Wskaż na mapie Prusy Królewskie i Prusy Zakonne.

LEGENDA

- granice państwa zakonnego w 1454 r.
- Polska i jej lenna w 1454 r.
- nabytki Polski w 1466 r.
- lenna polskie uzyskane w 1466 r.
- ✕ ważniejsze bitwy

7. Na czym polegała wyższość armii krzyżackiej nad polską w 1454 r.?

8. Co zrobił Kazimierz Jagiellończyk, by wygrać wojnę?

Lenno – w stosunkach między państwami: ziemie zależne od innego państwa.

? Pytania i polecenia

- A. Przedstaw podboje Turków osmańskich do 1453 r.
- B. Omów przebieg wojny trzynastoletniej.
- C. Wytłumacz, jakie korzyści przyniósł Polsce drugi pokój toruński.

☰ To, co najważniejsze

Ustrój Polski	Po wyborze Jagiełły na polski tron państwo z monarchii dziedzicznej stało się monarchią elekcyjną.
Władysław Warneńczyk – król Polski w latach 1434–1444	1. W 1440 r. został królem Węgier, a Polska i Węgry zawarły unię personalną. 2. Zginął w bitwie z Turkami pod Warną (1444).
Kazimierz Jagiellończyk – król Polski w latach 1447–1492	Stoczył wojnę trzynastoletnią z Krzyżakami (trwała w latach 1454–1466). Przyczyny wojny: 1. Dążenie Polski do odzyskania Pomorza Gdańskiego. 2. Niezgoda mieszkańców państwa zakonnego na krzyżackie rządy. Bezpośrednia przyczyna wojny: akt inkorporacji Prus do Polski (1454). Postanowienia drugiego pokoju toruńskiego (1466): 1. Przyłączenie Prus Królewskich do Polski. 2. Państwo zakonne lennem Polski jako Prusy Zakonne.

38 Od rycerstwa do szlachty

Przywileje szlacheckie

W czasach Piastów państwem rządził król. Np. Kazimierz Wielki ustanawiał prawa, decydował o podatkach oraz o wojnie i pokoju, a zbuntowanego możnowładcę kazał zagłodzić na śmierć.

Za rządów Ludwika Węgierskiego rycerze zaczęli się domagać większych praw i mniejszych podatków. Monarcha spełnił ich żądania, gdyż chciał, by w przyszłości wybrali na króla jego córkę. W 1374 r. na zjeździe w Koszycach (na Słowacji) w zamian za koronę dla córki wystawił rycerstwu **przywilej**, nazwany potem **przywilejem koszyckim**. Na jego mocy stan rycerski miał płacić tylko jeden niewielki podatek.

Odtąd rycerze wysuwali swe żądania wtedy, gdy władca czegoś od nich potrzebował.

Przywileje nadawane rycerzom nazywamy **przywilejami szlacheckimi**, gdyż dzięki nim w XV w. rycerstwo przekształciło się w **szlachtę**. Różnica polegała na tym, że rycerze nie mieli wpływu na rządy państwem, a szlachta taki wpływ uzyskała.

Przywileje szlacheckie ograniczyły władzę monarchy. Przywilej koszycki zmniejszył jego dochody. Z kolei na mocy **przywileju cerekwicko-nieszawskiego** (1454) król musiał uzyskać zgodę szlachty za każdym razem, gdy chciał nałożyć nowy podatek lub zwołać pospolite ruszenie. Jeśli takiej zgody nie otrzymał, nie miał ani pieniędzy, ani wojska.

W ten sposób w drugiej połowie XV w. szlachta zaczęła **współrządzić** państwem.

- Czym były średniowieczne stany?
- Wymień cztery stany średniowiecza.

Przywilej – królewski dokument, który przyznawał wyjątkowe prawa jednemu ze stanów.

Na tej XVI-wiecznej ilustracji szlachcic otrzymuje od króla herb. Był to znak rozpoznawczy każdego rycerza, a potem szlachcica.

Najważniejsze przywileje szlacheckie

Miejsce i data przywileju	Król, który go wydał	Postanowienia
Koszyce 1374	Ludwik Węgierski	Król wprowadza tylko jeden stały i niewielki podatek.
Czerwińsk 1422	Władysław Jagiełło	Bez wyroku sądu król nie może zająć majątku szlachcica.
Jedlnia 1430 i Kraków 1433	Władysław Jagiełło	Bez wyroku sądu król nie może uwięzić szlachcica.
Cerekwica i Nieszawa 1454	Kazimierz Jagiellończyk	Król nie nałoży nowych podatków ani nie zwoła pospolitego ruszenia bez zgody szlachty.

1. Co to jest przywilej?

2. Wyjaśnij korzyści wynikające z przywileju koszyckiego dla rycerstwa i dla króla.

3. Czym się różniła szlachta od rycerstwa?

Sejmiki i sejm walny

Sejmik w kościele. Szlachta zbierała się w kościołach, gdyż mogły pomieścić setki osób.
Rysunek z XVIII w.

Kiedy król chciał uzyskać zgodę szlachty na podatek albo pospolite ruszenie, zwoływał **sejmiki** szlacheckie. Były to zjazdy szlachty danego województwa (np. sandomierskiego) albo ziemi (np. dobrzyńskiej).

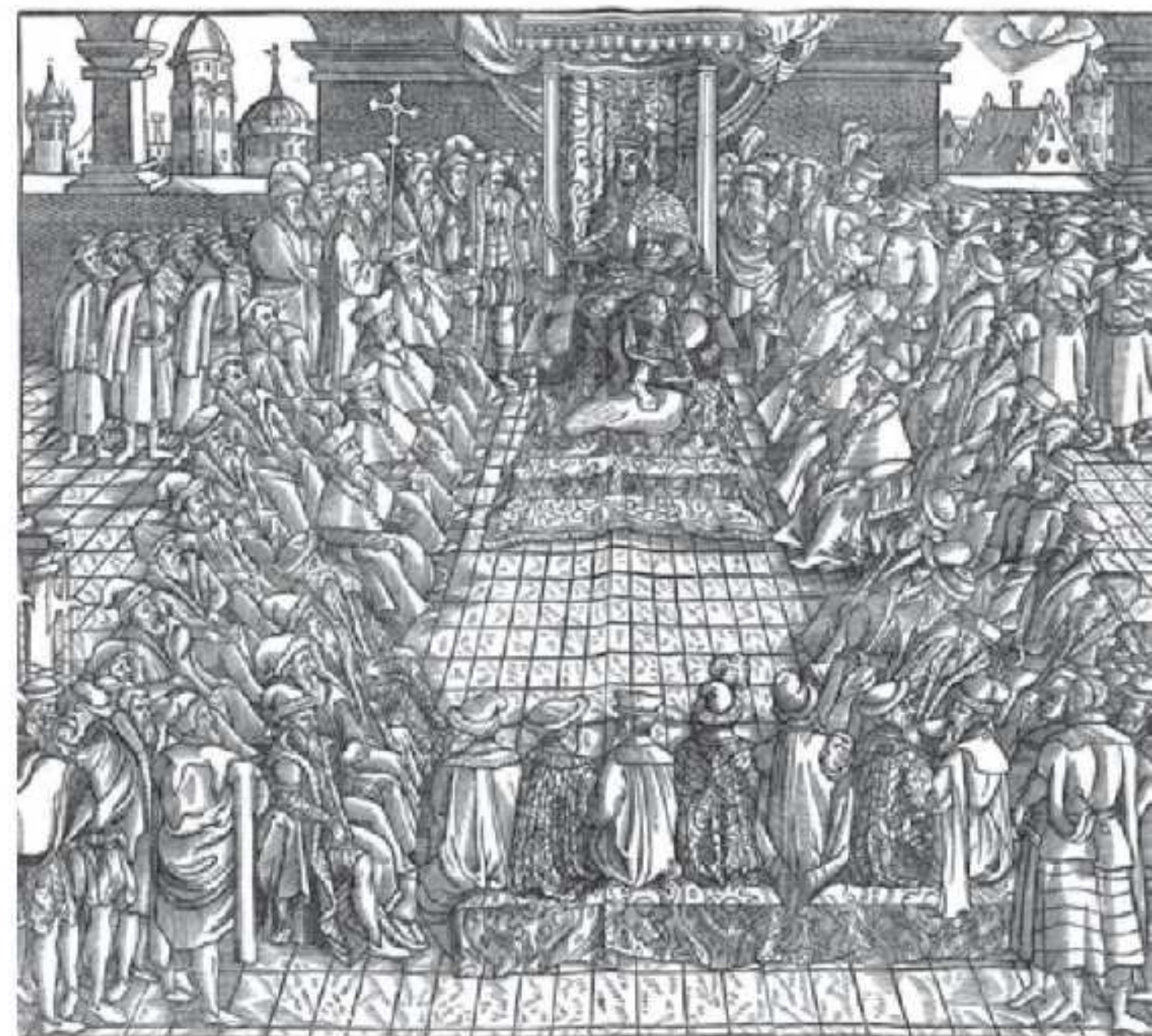

W Polsce i na Litwie zbierało się około 70 sejmików. Każdy podejmował decyzje przez głosowanie. Jeśli sejmik nie zgodził się na podatek, władca nie miał prawa go nałożyć.

Sejmiki posyłały do króla swoich przedstawicieli, czyli **posłów**. To oni powiadamiali monarchę o decyzjach sejmików. Brali też udział w spotkaniach króla z biskupami i urzędnikami, którzy doradzali mu w sprawach państwa.

W drugiej połowie XV w. te spotkania przekształciły się w **sejm walny*** – instytucję decydującą o najważniejszych sprawach państwa, takich jak wojna i pokój, liczebność wojska oraz podatki.

Sejm walny składał się z trzech części, tzw. stanów sejmujących: króla, izby senatorskiej i izby poselskiej. Po uroczystym otwarciu sejmiku każda izba obradowała osobno.

Sejm walny na rycinie z XVI w. Król i senatorowie siedzieli, posłowie musieli stać. Kobiety nie uczestniczyły ani w sejmie, ani w sejmikach.

Stany sejmujące sejmiku walnego

1. Król – zwoływał sejm, podawał tematy obrad i przedstawiał własne projekty ustaw (w jego imieniu odczytywali je urzędnicy).	2. Izba senatorska , zwana też senatem – zasiadali w niej senatorowie, tzn. najważniejsi dostojnicy państwa i Kościoła katolickiego. Zostawali nimi tylko magnaci (dawni możnowładcy).	3. Izba poselska – składała się z posłów szlacheckich wybranych przez sejmiki.

Z początku do przyjęcia ustawy sejmowej wystarczyła zgoda króla i senatu. Jednak w 1505 r. sejm przyjął **konstytucję*** *Nihil novi* (po łacinie „nic nowego”). Głosiła ona, że sejm nie może uchwalić „nic nowego” bez zgody wszystkich trzech stanów sejmujących (zob. tekst źródłowy). Każdą ustawę musiała więc zatwierdzić także izba poselska. Odtąd szlachta nie tylko współrządziła państwem, lecz także współdecydowała o prawach uchwalanych przez sejm.

4. Czym były i czym się zajmowały sejmiki?
5. Kiedy i w jaki sposób powstał sejm walny?
6. Wyjaśnij, jaką zmianę w sejmie walnym wprowadziła konstytucja *Nihil novi*.

* **walny** – tu: ogólny, powszechny

* **konstytucja** – w dawnej Polsce: ustawa sejmiku

Tekst źródłowy

Ponieważ ogólne prawa i ustawy publiczne nie jednostek, lecz całego narodu dotyczą, przeto na przyszłość nic nowego nie ma być postanowionym przez nas [tj. króla] i naszych następców bez wspólnego senatorów i posłów ziemskich przyzwolenia (...).

Konstytucja Nihil novi, 1505 r.

- Kto musi zatwierdzić każdą uchwałę sejmiku?

Szlachta współrządziła państwem, była zwolniona od większości podatków i sprawowała urzędy państwowe.

Oto szlachcic i szlachcianka z drugiej połowy XVI w.

Herb szlachecki o nazwie Leliwa. Używało go kilkaset rodów, tzn. wielkich rodzin.

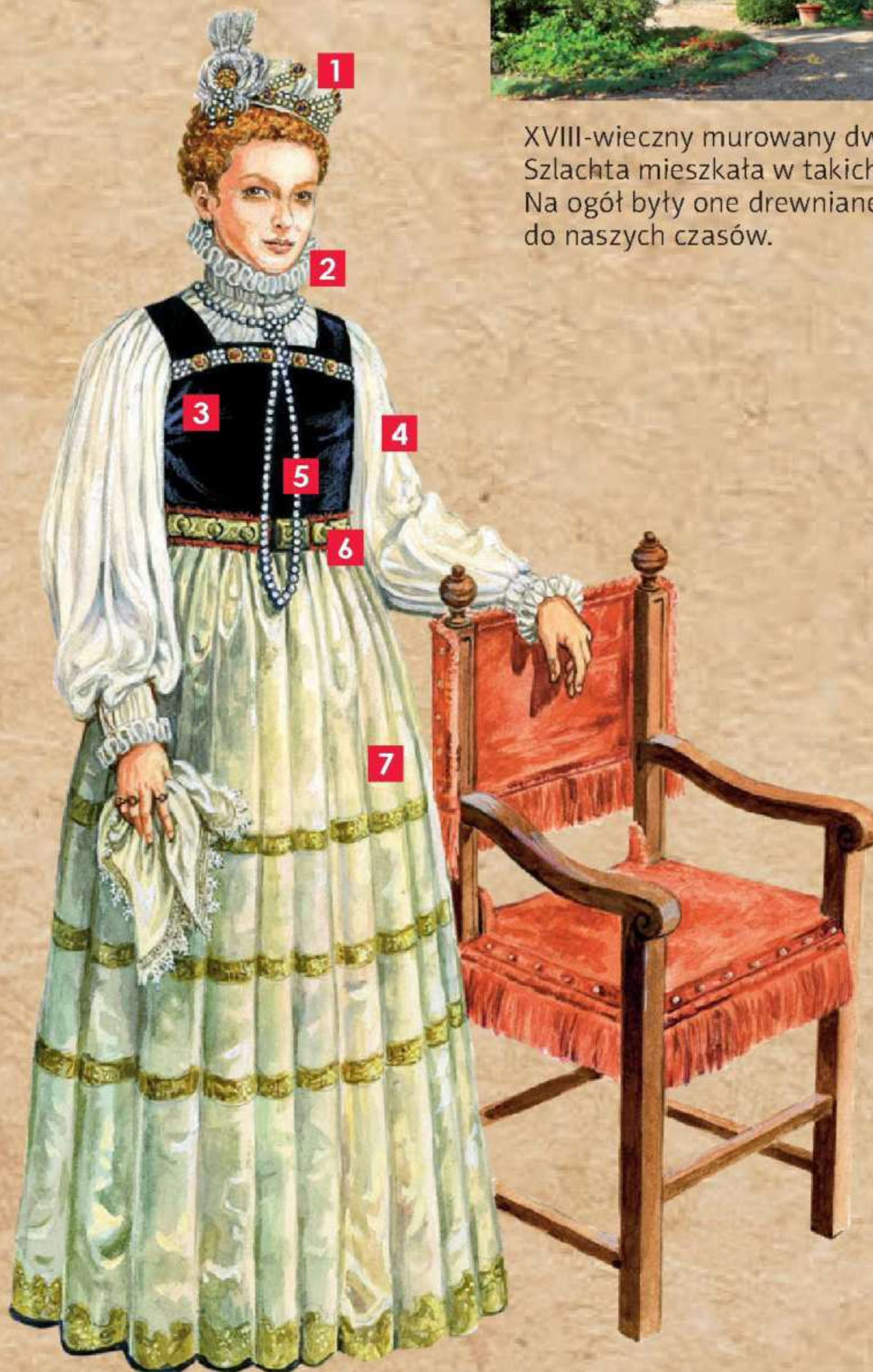
- 1 Magierka** – filcowa czapka węgierskiego pochodzenia, ozdobiona kitą z czaplich piór.
- 2 Delia** – peleryna spinana pod szyją, zdobiona listwami (tj. paskami) i guzami ze złota, złoconego srebra lub cyny.
- 3 Żupan** – długa suknia noszona pod delią albo jako osobny strój. Od szyi do pasa była zapinana na guzy (tj. ozdobne guziki).
- 4 Metalowy pas.**
- 5 Rapcie** – dwa paski przyczepione do pasa i podtrzymujące szablę (drugi jest pod delią).
- 6 Szabla w pochwie.**
- 7** Obcisłe **spodnie** wpuszczane w cholewy butów.
- 8** Skórzane **buty**.
- 9 Ostrogi.** Szlachcic kłuł nimi boki konia, by zmusić go do szybszego biegu.

XVIII-wieczny murowany dwór w Koszutach (Wielkopolska). Szlachta mieszkała w takich właśnie wiejskich dworach. Na ogół były one drewniane i nie przetrwały do naszych czasów.

- 1** **Toczyk** – ozdobne nakrycie głowy.
- 2** **Kryza** – okrągły, fałdowany kołnierzyk.
- 3** **Kształciczek**, czyli stanik, a właściwie kamizelka noszona na koszuli.
- 4** Biała marszczona **koszula**.
- 5** **Pęty**, cenione jako ozdoba.
- 6** Szeroki **pas** z metalowych ogniów (tzn. połączonych kółek).
- 7** **Spódnica** z pasami złotego koloru, ułożona w równe fałdy. Od spodu opierała się na stelażu w kształcie klosza, zakładanym na biodra.

• Wymień elementy stroju szlachcica i szlachcianki z drugiej połowy XVI w.

Jak działał sejm walny?

1. Król zawiadamiał szlachtę o terminie i miejscu sejmiku. Podawał też tematy obrad (np. nowy podatek).
2. Sejmiki wybierały posłów na sejm i dawały im instrukcje, jak mają tam głosować (np. „nie ważcie się poprzeć nowego podatku”).
3. Po uroczystym rozpoczęciu sejmiku urzędnik królewski przedstawiał projekt nowego prawa (np. „podatek musi być wyższy niż dwa lata temu, bo państwu grozi wojna”). Posłowie też mogli zgłaszać własne projekty.
4. Izba poselska – bez króla i senatorów – dyskutowała nad projektem („jeśli zgodzimy się na podatek,

to na sejmiku zarąbią nas szablami”). W końcu zatwierdzała tekst projektu. Bywało, że posłowie głosowali wbrew instrukcjom („zgadzamy się dla dobra ojczyzny, jakoś się wytłumaczymy na sejmiku”).

5. Posłowie przedstawiali zatwierdzony projekt senatorom i królowi. Ci zgłaszali swoje poprawki i uchwalali nowe prawo.

6. Do przyjęcia każdego nowego prawa była potrzebna zgoda wszystkich trzech stanów sejmujących. Tylko gdy nastąpiła, prawo zaczynało obowiązywać w całym państwie.

7. Wyjaśnij, czym podczas obrad sejmiku zajmowali się posłowie, a czym – król i senatorowie.

Konie przed warsztatem kowala (który przybijał im podkowy). Rycina z 1505 r. pokazuje ówczesny Kraków.

Szlachta a mieszczaństwo

Za rządów Kazimierza Wielkiego w Polsce zaczęła powstawać **monarchia stanowa**. Nazywamy tak ustrój państwa, w którym władzę króla ograniczają przywileje stanów. W XIV-wiecznej Europie o przywileje zabiegały dwa stany: rycerstwo i mieszczaństwo.

W Polsce, inaczej niż na Zachodzie, monarchia stanowa ostatecznie **nie powstała**. Przywileje zdobył u nas tylko jeden stan: szlachta.

Stało się tak dlatego, że skłócone polskie miasta nie umiały wspólnie bronić swych praw. Mieszczanie nie mogli więc głosować w sejmie ani w sejmikach. Państwo zaczęło służyć interesom szlachty. Sejm m.in. zakazał mieszczanom posiadania ziemi, żeby nie konkutowali ze szlachtą w handlu zbożem.

Ustrój Polski od XVI do XVIII w. możemy określić jako **monarchiczno-szlachecki**: król sprawował najwyższą władzę, ale państwem współrządziła szlachta. Zasiadała w sejmie i sejmikach, sprawowała urzędy państwowe, posiadała ziemię i podporządkowała sobie chłopów. Szlachcic mógł skazać swojego poddanego na chłostę, a nawet na śmierć.

Szlachta uważała, że należą się jej wszystkie te prawa, gdyż naraża życie w obronie ojczyzny. Ale, jak wiemy, szlacheckie pospolite ruszenie było niewiele warte.

Całkowita przewaga jednego stanu nad innymi miała fatalne skutki dla losów państwa. Opowiemy o tym w następnej książce.

Sejm walny. Król oraz senatorowie duchowni i świeccy (siedzą po bokach tronu). U dołu stoją posłowie na sejm. Wokół nich są widoczne herby Polski, Litwy oraz ziem obu państw. Rycina z początków XVI w.

8. Czym była monarchia stanowa?

9. Dlaczego w Polsce nie powstała monarchia stanowa?

Kiedy szlachcic zwracał się do drugiego szlachcica, mówił: „panie bracie” albo „waszmość”.

Od dziś możesz do mnie mówić: waszmość Napoleonie.

? Pytania i polecenia

- Omów prawa szlachty, które zyskała ona dzięki przywilejom i konstytucji *Nihil novi*.
- Wyjaśnij, jak po 1454 r. król mógł nałożyć nowy podatek.
- Co to znaczy, że ustrój Polski od XVI do XVIII w. można nazwać monarchiczno-szlacheckim?

☰ To, co najważniejsze

Przywileje szlacheckie	Dzięki nim w XV w. rycerstwo przekształciło się w szlachtę, która współrządziła państwem.
Sejmiki – zjazdy szlachty danego województwa lub ziemi	Podejmowały decyzje o sprawach państwa i przekazywały je sejmowi przez posłów.
Sejm walny – instytucja decydująca o najważniejszych sprawach państwa, składająca się z trzech stanów sejmujących	Trzy stany sejmujące: 1. Król. 2. Izba senatorska (senat) – senatorami magnaci świeccy i duchowni. 3. Izba poselska – posłowie szlachty wybrani przez sejmiki.
Konstytucja <i>Nihil novi</i> (1505)	Sejm nie uchwali „nic nowego” bez zgody wszystkich trzech stanów sejmujących.
Ustrój Polski (XVI–XVIII w.)	1. Nie powstała monarchia stanowa. 2. Nazywamy go monarchiczno-szlacheckim.

XIV

XV

1400odnowienie uniwersytetu
w Krakowie**1489**ukończenie ołtarza
Włta Stwosza

- Przypomnij, na czym polegała różnica między monarchią dziedziczną a elekcyjną.

Wnętrze XV-wiecznej Starej Synagogi w Krakowie. Wielu Żydów przybywało do Polski z Zachodu, gdzie często byli prześladowani.

Tolerancja religijna

Pod koniec XV w. Polska i Litwa liczyły ok. 6 milionów ludzi. Byli oni zamożniejsi od swoich przodków, ale wciąż ubożsi od mieszkańców krajów Europy Zachodniej.

Zachód rozwijał się od czasów Karola Wielkiego. Polska dopiero za rządów Mieszka I, czyli 200 lat później, zaczęła przyswajać chrześcijaństwo oraz osiągnięcia zachodniej cywilizacji: prawa, obyczaje, naukę, technikę, sztukę.

Od drugiej połowy XIV w. Polacy wnosili własne wartości do kultury europejskiej. Najważniejszą z nich była **tolerancja religijna**.

W średniowiecznej Europie Zachodniej tolerancja religijna nie istniała. Wszyscy musieli wyznawać religię katolicką (tolerowano tylko Żydów). Jeśli ktoś głosił poglądy niezgodne z nauką Kościoła, groziły mu surowe kary.

W Polsce było inaczej. Kazimierz Wielki przyłączył do państwa Ruś Halicką, zamieszkaną przez prawosławnych Rusinów – i nie nakłaniał ich do przejścia na katolicyzm.

Od zawarcia unii polsko-litewskiej w obu państwach żyli nie tylko Polacy (katolicy) oraz Rusini (prawosławni), ale też Litwini (musieli się nawrócić na katolicyzm), Żydzi (wyznawali judaizm) i Tatarzy (byli muzułmanami). Żeby unia mogła przetrwać, mieszkańcy Polski i Litwy musieli się nauczyć tolerancji dla innych religii, narodowości oraz kultur. Dlatego polscy duchowni nawracali Litwinów „słowem i przykładem”, a nie karami.

1. Od kogo się wywodziła i kiedy rządziła Polską dynastia Jagiellonów?
2. Dlaczego mieszkańcy Polski i Litwy musieli się nauczyć tolerancji dla innych religii, narodowości i kultur?

Średniowieczne szkoły

W średniowieczu nie było takich szkół jak dziś. Przy większości parafii istniały za to **szkoły parafialne**. Do każdej chodziło zwykle 15–20 chłopców – synów rycerzy, mieszczan, a czasem chłopów. Jednak większość chłopców w ogóle nie chodziła do szkoły, a dziewczynki mogły się uczyć tylko w żeńskich klasztorach.

Kościół prowadził szkoły parafialne głównie po to, by kształcić przyszłych księży. Nauczycielem był ksiądz albo np. organista, który uczył chłopców przede wszystkim czytania i pisania po łacinie, a także zasad katechizmu, trochę matematyki oraz śpiewu kościelnego.

Na wyższym poziomie stały **szkoły katedralne**, mieszczące się przy katedrach. Zwykle kształciły przyszłych księży, ale nie tylko. W XV w. sztuka czytania i pisania coraz częściej przydawała się szlachcie, kupcom, a nawet bogatym chłopom – głównie do prowadzenia interesów handlowych.

3. Kto chodził do szkół parafialnych i katedralnych?
4. Czego uczono w szkołach parafialnych?
5. Kto i do czego potrzebował umiejętności czytania i pisania w XV w.?

Niemiecka ilustracja z początków XVI w. ukazuje świecką szkołę miejską. Takie szkoły zaczęły powstawać pod koniec średniowiecza. Chodzili do nich głównie synowie kupców. Uczyli się przedmiotów praktycznych, takich jak rachunki i podstawy prawa.

Dawniej a dziś

Religia panująca

Od czasów starożytnych władcy wykorzystywali religię do umacniania swej władzy. Kaptani mówili ludziom, że mają być posłuszni monarsze, który sam jest bogiem albo rządzi z woli Boga. Dlatego władcom zależało na istnieniu religii panującej. W średniowiecznej Europie Zachodniej był nią katolicyzm – mieli go wyznawać wszyscy lub prawie wszyscy mieszkańcy państwa.

Religia panująca przynosiła korzyści nie tylko monarsze, ale też ludziom z nim związanym. Otrzymywali od niego majątki i zaszczytne stanowiska. Z kolei ubożsi poddani wierzyli, że państwo jest tak urządzone, jak chciał Bóg. Dopiero w XVIII w. myśliciele zaczęli oddzielać politykę od religii. Stwierdzili, że ustrój państwa to wynik umowy między ludźmi, a nie woli Boga.

Gdy Europejczycy przyjęli te poglądy, coraz bardziej powszechna zaczęła się stawać tolerancja religijna – która istnieje do dziś.

- Co to znaczy, że katolicyzm był religią panującą w średniowiecznej Europie Zachodniej?
- Kiedy i dlaczego tolerancja religijna stała się bardziej powszechna?

W drugiej połowie XV w. przybył do Krakowa niemiecki rzeźbiarz Wit Stwosz. Spędził tam prawie 20 lat; potem wyjechał z niewyjaśnionych przyczyn. W kościele Mariackim w Krakowie wykonał drewniany ołtarz Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny, nazywany ołtarzem Wita Stwosza. Artysta pracował nad swoim arcydziełem 12 lat (1477–1489).

Modelami Wita Stwosza byli krakowscy mieszczanie. Zostali ukazani tak wiernie, że dziś można rozpoznać trapiące ich choroby (m.in. raka skóry).

- 1** Skrzydła boczne ukazują radosne sceny z życia Marii i Chrystusa.
- 2** Zwiastowanie.
- 3** Boże Narodzenie.
- 4** Pokłon trzech króli.
- 5** Część centralna przedstawia zaśnięcie Najświętszej Marii Panny, otoczonej przez dwunastu apostołów. Na ich twarzach malują się uczucia, takie jak smutek, strach i ciekawość.
- 6** Maria, już wniebowzięta, unosi się z Chrystusem nad Ziemią.
- 7** Św. Piotr czyta modlitwę za umierających.
- 8** Maria, ukazana jako młoda kobieta, osuwa się na kolana. Zasypia, tzn. umiera bez bólu.
- 9** Św. Jakub Starszy podtrzymuje Marię.
- 10** Św. Jan trzyma płaszcz Marii.
- 11** Zmartwychwstanie Chrystusa.
- 12** Wniebowstąpienie Chrystusa.
- 13** Zesłanie Ducha Świętego.

• Co i w jaki sposób przedstawia ołtarz Wita Stwosza?

Władysław Jagiełło wręcza pierwszemu rektorowi Akademii Krakowskiej dokument z przywilejami dla profesorów i studentów. Zostali oni m.in. zwolnieni z różnych opłat. Tak ukazał tę scenę Marcello Bacciarelli.

★ **stypendium** – pieniądze dla studenta, np. od uczelni

Żacy mogli się przenosić z jednego uniwersytetu na drugi, np. z Polski do Włoch. Nie musieli się uczyć włoskiego, bo wszędzie wykłady były po łacinie.

Ludzie w ogóle są mało zdolni do języków. Ja od rrrazu wszystko zapamiętuję.

Sala na piętrze Collegium Maius (czytaj: kolegium majus), XV-wiecznego budynku dawnej Akademii Krakowskiej. Profesorowie i żacy spotykali się tu dwa razy dziennie na posiłkach.

Uniwersytet w Krakowie

W XV w. jedynym polskim uniwersytetem była **Akademia Krakowska**. Miała wówczas znakomitych profesorów astronomii, matematyki i geografii. W Krakowie studiowali Czesi, Węgrzy, Niemcy, Włosi, Holendrzy – i nie tylko. Co trzeci żak był cudzoziemcem.

Studentami zwykle zostawali chłopcy co najmniej czternastoletni, dobrze znający język łaciński. Ale zdarzali się też ośmiolatki, którzy dopiero w Akademii uczyli się łaciny.

XV-wieczna Akademia Krakowska kształciła przede wszystkim prawników, lekarzy, matematyków, teologów i astronomów. Zostawali nimi nie tylko synowie ludzi zamożnych. Co drugi absolwent uniwersytetu pochodził ze stanu chłopskiego. Istniały nawet stypendia* dla najuboższych, aby i oni mogli studiować.

6. Kto studiował na uniwersytecie w Krakowie w XV w.?

7. Kim można było zostać po ukończeniu Akademii Krakowskiej?

Wielcy uczeni XV-wiecznej Polski

W Akademii Krakowskiej wykładał wybitny prawnik **Paweł Włodkowic**, który bronił Polski w sporach z Krzyżakami i jako jeden z pierwszych Europejczyków potępił

nawracanie pogan siłą. Przyznał im też prawo do posiadania własnego państwa, co było wówczas całkowitą nowością (zob. tekst źródłowy).

Na krakowskim uniwersytecie studiował, lecz go nie ukończył **Jan Długosz** – najznakomitszy kronikarz polskiego średniowiecza. Był historykiem, duchownym i wychowawcą synów Kazimierza Jagiellończyka. Przez 25 lat pisał po łacinie *Roczniki*, czyli *kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Dzieło to nie miało równego sobie w ówczesnej Europie. Kronikarz zawarł w nim dzieje Polski od czasów legendarnych aż po rok swej śmierci (1480).

Najwybitniejszym absolwentem Akademii Krakowskiej był astronom **Mikołaj Kopernik**. Udowodnił on, że Ziemia i inne planety krążą wokół Słońca, a nie odwrotnie. O Koperniku powiemy więcej w następnej książce.

8. Co nowego głosił Paweł Włodkowic?

9. Kim był i czego dokonał Jan Długosz?

★ **władztwo** – dawniej: władza, rządy

? Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, jakie wartości i osiągnięcia wniosła do kultury europejskiej XV-wieczna Polska.

B. Czym średniowieczna edukacja różniła się od dzisiejszej?

☰ To, co najważniejsze

Tolerancja religijna – poszanowanie cudzych wierzeń religijnych

Istniała w Polsce Kazimierza Wielkiego, a po unii polsko-litewskiej objęła także Litwę. Była wyjątkiem w Europie.

Edukacja dla chłopów

1. Szkoły parafialne.
2. Szkoły katedralne.
Podstawą nauka czytania i pisanie po łacinie.

Akademia Krakowska w XV w.

1. Miała znakomitych profesorów astronomii, matematyki i geografii.
2. Wykłady odbywały się po łacinie.
3. Kształciła przede wszystkim prawników, lekarzy, matematyków, teologów i astronomów.
4. Co trzeci żak był cudzoziemcem.
5. Często studiowali synowie chłopów.

Wielcy uczeni XV-wiecznej Polski

1. Paweł Włodkowic – prawnik, potępił nawracanie pogan siłą.
2. Jan Długosz – historyk, autor *Roczników*, czyli *kronik sławnego Królestwa Polskiego*.
3. Mikołaj Kopernik – astronom, udowodnił, że Ziemia i inne planety krążą wokół Słońca.

Tekst źródłowy

Nie wolno niewiernym (...) zabierać ich państw, posiadłości czy władzy, gdyż posiadają je bez grzechu i za sprawą Boga, który to stworzył bez różnicy dla człowieka, którego ukształtował na obraz Swój (...). Bezbożne i niedorzeczne jest twierdzenie, jakoby niewierni byli dziś (...) niezdolni do jakiejś władzy, godności, mocy czy władztwa*, (...) gdyż jeżeli nie są panami tych rzeczy, to wolno będzie każdemu rabować lub nawet zawłaszczać je.

Paweł Włodkowic, *O władzy papieża i cesarza nad niewiernymi*, 1415 r.

- Czy wolno, zdaniem Pawła Włodkowica, zabierać cokolwiek „niewiernym”? Dlaczego?
- Z jakiego powodu Paweł Włodkowic potępia twierdzenie o niezdolności „niewiernych” do władzy, godności itd.?

Ilustracje: Agencja BE&W (s. 6 d. lewa, 8, 18, 19 środek i d., 20, 27, 35, 44, 45, 49 g., 53, 62, 70, 75, 76, 77, 79 g., 82, 84, 85 d., 88, 90, 91, 95 g., 96, 100, 101, 105, 106, 108, 114 środek, 115, 117, 121, 128 g., 129 g., 131, 135, 138 g., 141, 142, 156, 169, 171, 172, 176, 184, 187, 193, 200–201, 202, 215 g., 220–221, 222); Archiwum Karlicki/East News (s. 156, 157, 160 środek lewa, 166 środek); Zofia i Marek Bazak/East News (s. 165); Bibi Saint-Pol/Wikipedia (s. 46); Adam Broz/East News (s. 158); Photo By DEA/G. DAGLI ORTI/De Agostini/Getty Images (s. 9 g.); Domena publiczna (s. 6 d. prawa, 7 d. środek, 69, 77, 78, 99, 102 d., 109, 110, 115, 117, 118, 119, 125, 130, 133, 143, 144 środek, 154, 155, 159, 160, 163, 167, 168, 171, 173, 174 g. i d. prawa, 176, 177 d., 179, 182, 183 d., 186, 194, 195 g., 198, 202–203, 204, 207, 209, 211, 213, 216, 217 środek prawa, 219); Patrick Durand/Sygma via Getty Images (s. 72); East News/AKG Images (s. 59); FoKa/Forum (s. 140, 197, 212); Getty Images (s. 17, 45 g. prawa, 68 g., 81); Jarosław Gryguć (s. 137, 144 d., 145, 147, 149, 150–151, 152 g., 153, 160 d. lewa, 161); Robert Jurga (s. 15 d., 26, 52, 54, 74 g., 128 lewa, 132, 138 d. prawa); Sławomir Kilian (s. 214 lewa); Grzegorz Kozakiewicz/Forum (s. 218); Wojciech Kryński/Forum (s. 192); Piotr Mecik/Forum (s. 184); Muzeum Wojska Polskiego/East News, *Drużyna Bolesława Chrobrego nad Bałtykiem*, mal. Michał Bylina, 1951 (s. 148); National Geographic/Getty Images (s. 110); PhotoPower/Bridgemanart (s. 6 d. środek, 8, 10, 11, 14, 15 g., 23 d. lewa, 32, 33, 34, 36 środek, 37, 38, 41 d., 42, 43, 44 środek prawa, 46, 48, 55, 56, 57 g., 58, 63 g., 94, 104, 113, 120, 122 d., 123); Ewa Poklewska-Kozietłło (s. 4 lewa, 6 g., 9 d., 14 d., 19 g., 23 d. prawa, 29 g., 36 d., 41 środek, 45 środek, 49 d., 57 d., 63 d., 68 d., 71 środek, 79 d., 85 g., 92 d., 95 d., 102 g., 107, 111 g., 114 d., 122 g., 129 d., 134 d., 138 d. lewa, 144 g., 152 d., 162, 166 d., 174 d. lewa, 177 g., 183 g., 189, 195 d., 199, 208, 217 środek lewa, 222 d. lewa); *Portret Kazimierza Wielkiego*, mal. Leopold Löffler, 1864, Muzeum Narodowe w Warszawie (s. 188); Shutterstock (s. 4–5, 7 d. prawa, 16, 20, 28, 29, 35, 40, 47, 55, 60, 64, 74 d., 84, 89, 93, 98, 112, 124, 125, 126–127, 133, 136, 167, 190, 191, 203, 222 d.); SMK Foto Statens Museum for Kunst, Danmark/Domena publiczna (s. 71 g.); © Sol90 Images (s. 12–13, 24–25, 30–31, 50–51, 66–67, 73, 86–87, 134 g., 178); Marek Szyszko (s. 214 prawa, 215 lewa); Universal Images Group Editorial/Getty Images (s. 32, 44 środek, 65); Wiesław M. Zieliński/East News (s. 146, 164)

Źródła cytatów: T. Andrzejewski, *Dusze boga Re. Wśród egipskich świętych ksiąg*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 134 (s. 32); *Biblioteka przekładów z literatury antycznej*, t. 12: Lukian, *Dialogi*, t. 3, przeł. i komentarzem opatrzył W. Madyda, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1966, s. 72 (s. 52); J. Centkowski, *Rzeczpospolite uczonych, żaków i wagantów*, Wydawnictwa Normalizacyjne Alfa, Warszawa 1987, s. 30 (s. 97); *Dzieje Kościoła w Polsce*, pod red. A. Wiencka, Wydawnictwo Szkolne PWN – Park, Warszawa – Bielsko-Biała 2008, s. 128 (s. 173); Gall Anonim, *Kronika polska*, przekład R. Grodecki, wstęp i opracowanie M. Plezia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – De Agostini, Wrocław–Warszawa 2003, s. 17, 20, 42–43, 129, 137, 140 (s. 139, 143, 155, 161, 162); Herodot, *Dzieje*, z jęz. grec. przeł. i oprac. S. Hammer, Czytelnik, Warszawa 2007, s. 106 (s. 22); *Jana Długosza Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, t. 4: *Księga siódma, księga ósma*, przekł. J. Mrukówna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 369–370 (s. 181); *Jana Długosza Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10: *1370–1405*, oprac. tekstu łac. D. Turkowska i M. Kowalczyk, przekł. J. Mrukówna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 210–211 (s. 196); P. Jasienica, *Polska Piastów*, Świat Książki, Warszawa 1997, s. 265–266 (s. 187); Józef Flawiusz, *Wojna żydowska*, z jęz. greckiego przeł. oraz wstępem i komentarzami opatrzył J. Radożycki, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa [b.r.], s. 222 (s. 61); *Koran*, z arab. przeł. i koment. opatrzył J. Bielawski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, s. 218 (s. 90); *Kronika Thietmara*, z tekstu łac. przetłumaczył, wstępem poprzedził i komentarzem opatrzył M.Z. Jedlicki, Instytut Zachodni, Poznań 1953, s. 202, 204, 206, 208 (s. 143); T. Manteuffel, *Kultura Europy średniowiecznej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974, s. 51 (s. 97); Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1996, s. 77–78 (s. 180); T. Maresz, K. Juszczyk, *Historia w źródłach – nie tylko pisanych dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Starożytność i średniowiecze*, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Toruń 2004, s. 104 (s. 101); K. Olejnik, *Cedynia, Niemcza, Głogów, Krzyszków*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1988, s. 4 (s. 149); *Pisma wybrane Pawła Włodkowica*, t. 1, tłum., red. i koment. L. Ehrlich, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1968, s. 121, 135 (s. 223); *Polska Jana Długosza*, red. nauk. H. Samsonowicz, wybór il. i komentarz S.K. Kuczyński i J. Pietrusiński, przekł. J. Mruk, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 192, 235 (s. 202, 204); Tukidydes, *Wojna peloponeska*, przeł. K. Kumaniecki, oprac. R. Turasiewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1991, s. 138 (s. 41); *Wiek V–XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli i studentów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 54, 128, 151, 215, 273, 141–142 (s. 85, 106, 109, 116, 121, 132); *Wielka historia Polski*, t. 3: K. Baczkowski, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506)*, Oficyna Wydawnicza FOGRA, Kraków 1999, s. 156–157 (s. 208); *Zarys historii Polski*, pod red. J. Tazbira, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 155 (s. 213). Teksty źródłowe nieopatrzone adresem bibliograficznym pochodzą z Archiwum GWO.

Wszystkie książki Wydawnictwa dostępne są w sprzedaży wysyłkowej.
Zamówienia można składać w księgarni internetowej www.ksiegarnia.gwo.pl
lub nadsyłać listownie pod adresem:

Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe
80-305 Gdańsk 5, skrytka pocztowa 80
tel. 801-643-917, 58-340-63-63
fax 58-340-63-61, 58-340-63-66
<http://www.gwo.pl> e-mail: handel@gwo.pl

www.gwo.pl

Podręcznik spełnia kryteria Ustawy o systemie oświaty i obowiązującej podstawy programowej. Został dopuszczony do użytku szkolnego. Numer w wykazie MEN: 829/2/2018.

Ucząc się historii z tym podręcznikiem, dowiesz się m.in.:

- Przez czyją pomyłkę nasza era zaczęła się przed naszą erą?
- Czy Jagiełło zawsze był Władysławem?
- Co to znaczy, że wasal mojego wasala nie jest moim wasalem?
- Dlaczego 10-letnia dziewczynka została królem Polski?
- Gdzie i kiedy gliniana skorupka decydowała o losie człowieka?
- Kto i po co wkładał surowe mięso pod siodło?
- Co łączy cukier, gitarę, sofę i zero?
- Kto nosił kształciczek, a komu potrzebne były rapcie?

